

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR**

IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

**GRÓF FESTETICS GYÖRGY
HELYE A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETBEN,
különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és
a Helikoni Ünnepekre**

Doktori (Ph. D.) értekezés

Témavezető: Hász-Fehér Katalin

Készítette: Cséby Géza

Szeged

2013

Tartalomjegyzék

1.	Bevezető	4
2.	Gróf Festetics György	8
2. 1.	Az előzmények	8
2. 2.	Festetics György ifjúkora és tanulmányai	10
2. 3.	A szabadkőműves Festetics György	14
2. 4.	A katona	17
2. 5.	Festetics György Keszthelyen	40
2. 6.	Gróf Festetics György gyermekei	48
3.	Gróf Festetics György helye és szerepe a magyar művelődéstörténetben	58
3. 1.	Keszthely városias képének kialakulás	59
3. 1. 1.	A kastély	60
3. 1. 2.	Az első keszthelyi nyomda	64
3. 1. 3.	A kórház	65
3. 1. 4.	A Fenéki Arzenál és a Phoenix	66
3. 1. 5.	Hévízfürdő kialakulásának kezdetei	78
3. 2.	Gróf Festetics György iskolái	79
3. 2. 1.	Keszthelyi elemi- és középiskolák	81
3. 2. 2.	A Georgikon	87
3. 2. 3.	A csurgói református gimnázium	98
3. 3.	Festetics György a sajtó mecénása	101
3. 4.	Festetics György kapcsolata az irodalommal és a művészekkel	107
3. 4. 1.	Mikes törökországi leveleinek kiadása	107

3. 4. 2.	Festetics György a magyar színjátszás támogatója	110
3. 4. 3.	Festetics György és Csokonai Vitéz Mihály	113
3. 4. 4.	Festetics György és Fazekas Lúdas Matyija	128
3. 5.	Első hazai könyvsorozatunk a Magyar Minerva	133
3. 5. 1.	Az előzmények	133
3. 5. 2.	„A’ Magyar Országi Írók’ munkáinak Könnyebb ki-nyomtatását tárgyzó Gondolatok” Dokumentumközlés	135
3. 5. 3.	A megvalósult sorozat	157
3. 6.	A keszthelyi Helikoni Ünnepségek 1817-1819	174
3. 6. 1.	A kezdetek	175
3. 6. 2.	Az első Helikoni Ünnep: 1817. február 12.	189
3. 6. 3.	A második Helikoni Ünnep: 1817. május 20-21.	209
3. 6. 4.	A harmadik Helikoni Ünnep: 1818. február 12.	221
3. 6. 5.	A negyedik Helikoni Ünnep: 1818. május 20.	228
3. 6. 6.	Az ötödik Helikoni Ünnep: 1819. február 16.	235
3. 7.	Festetics György gróf halála	246
4.	Összegzés. Festetics György az utókor tudatában, helye a magyar művelődéstörténetben	259
	Rövidítések	269
	Felhasznált irodalom	288
	Mellékletek	304

1. BEVEZETŐ

Ezen dolgozat arra vállalkozik, hogy korabeli és későbbi fellelhető anyagokat összegezve, illetve eddig nem publikált dokumentumok alapján elhelyezze a horvát gyökerű család¹ legismertebb tagjának, gróf Festetics Györgynek (1755-1819) személyét a magyar művelődéstörténetben. Festetics tevékenységéről több tanulmány született, amelyek adalékkul szolgálhatnak a Dunántúl egyik leggazdagabb arisztokratájának megítéléséhez. Összegezni, olykor ütköztetni szeretnénk az eddig több helyütt megjelenő értékes dolgozatok konklúzióit és újabb adalékokkal világítani meg Festetics nagy ívű életútját. A dolgozatban azon fejezeteket bontottuk ki részletesebben, amelyek eddig ismeretlen, vagy csak kevésbé ismert részei művelődés- és irodalomtörténetünknek. Nem kétséges, hogy gróf Festetics György roppant izgalmas egyéniség, rendkívüli elmével megáldott főúr a felvilágosodás és a reformkor határán, aki – Berzsenyi szavaival élve - „oly dicső épületnek rakta le talpköveit, melyet csak a haza omladéka temethet el”.² A kortársak, majd az utókor megítélése felemás volt, amint a kor is, amelyben Festetics gróf élt. A „feudális mecénás”, aki könyörtelenül behajtotta a neki járó adókat, de aki – ha fontosnak tartotta – a magyar oktatásért és művelődésért, a gazdaság modernizálásáért pénzt áldozott. Ebben mindenképpen előfutára unokaöccsének, gróf Széchenyi Istvánnak.

Festetics a felvilágosodás embere volt. Minden tevékenységét, munkáját ez vezérelte. A felvilágosodás második nemzedékéhez tartozott, s ő érzékenyen reagált a kor ezen kihívásaira.

Festeticsnek, valamint alkotásainak kultusza, iskola- és kultúrateremtő erőfeszítései, mecénási szellemsége elevenen él azokban a városokban, amelyek ma is profitálnak ezekből az értékekből: Keszthely, Hévíz, Csurgó. Ennek a kultusznak eredetét még a gróf életében kell keresnünk. Elsősorban a korabeli dunántúli írók jóvoltából, akik verssel köszöntötték mecénásukat. Kultuszát (és ellenkultuszát) megtaláljuk a nagy levelezők, elsősorban Kazinczy Ferenc barátainak írt soraiban. Érdekes megemlíteni, hogy első, ma is ismert, metszett

¹ Črep, 2010. 19-32. ; Josip Črep munkájában a Festetics család magyarországi és horvátországi ágának áttekintését tűzte ki célul.

² Berzsenyi Dániel levele gróf Festetics Györgyhez 1816. november 15-én, amelyben felveti a „keszthelyi Weimar” eszmét. = Berzsenyi, ÖM, 1978. 482.

portróját csak halála után készítették el fia, László megrendelésére.³ Halálát követően a XX. században erősödött fel Festetics György szellemiségének tisztelete. Ennek látható és kézzel fogható eredménye, hogy 1902-ben felavatták Keszthely Fő-terén Lukácsy Lajos egész alakos (két mellékalakkal) Festetics szobrát.⁴ 1921-ben és 1932-ben Helikoni Ünnepeket szerveztek. Stróbl Alajos Festeticset ábrázoló fehér carrarai márvány mellszobra a Festetics kastély könyvtárában és a Pannon Egyetem keszthelyi karának aulájában található. 2006-ban újabb egész alakos Festetics szoborral gyarapodott Keszthely, Farkas Ferenc szobrászművész alkotásával. 1994-ben Marton László Festetics mellszobrát avatták a hévízi gyógyfürdőkórház parkjában. Számos emléktábla is mecénási tetteit hivatott megőrizni. Képiró Zoltán éremművész a Keszthelyi Éremgyűjtő Egyesület megbízásából elkészítette a gróf arcképét ábrázoló érmét (1977). Az Újkori Középiskolás Helikoni Ünnepségek fődíjasainak átadott plaketten három alkalommal is (2000, 2006, 2012) Festetics György portréja látható. Előbbi Molnár Jenő, utóbbiak Orr Lajos, illetve Farkas Ferenc szobrászművészek alkotása. Somogyi Győző festőművész megfestette portréját (1989). A keszthelyi zeneiskola 1994-ben felvette nevét. Hévízen felállították mellszobrát (Marton László alkotása, 1994), érmet verettek (Fritz Mihály alkotása, 1994). Nevét felvette a hévízi művelődési központ (2006), és a 2009-ben átadott új, modern hévízi Wellness és Terápiás Centrum is. Csurgón Farkas Ferenc egész alakos Festetics szobra került a gróf által alapított gimnázium előtti parkba (1999). Az egykori találkozók emlékét ápolandó Keszthelyen 1957-ben létre hívták, majd 1992-ben újjáalakították és két évente megrendezik a Helikoni Ünnepeket. A rendezvényre Dunántúl valamennyi középiskolája meghívást kap, hogy tizennyolc művészeti kategóriában neves zsűri előtt mérettesse meg tudását.⁵ Ide tartoznak a Festetics városok találkozói (Keszthely, Hévíz, Csurgó), kiadványok és a késői utód, Dr. herceg Festetics III. György rendszerese kapcsolata a városokkal. Ez tartja ébren és erősíti a Festetics, de elsősorban a Festetics (I.) György kultuszt.

Ha közelebbről vizsgáljuk, Festetics legnagyobb alkotása minden kétséget kizárva a Georgikon, Európa első felsőfokú mezőgazdasági oktatási intézménye. Ugyanakkor

³ A képet Kinninger rajzolta és Weiss metszette rézre. = Haszn. Mul. 1824./ II. 393

⁴ A II. világháborút követően a szobor talapzatát szétverték, a fő- és a két mellékalakot a Balatoni Múzeum raktárába szállították. A szobor helyére a szovjet hősi emlékmű került. Az 1956-os forradalom idején lerombolták a szovjet emlékművet és helyére, 1956. október 25-én, visszahelyezték a Festetics szobrot. A forradalom leverését követően Festetics bronzszobra ismét a múzeum pincéjébe került. A szobrot jelenlegi helyére (keszthelyi Festetics kastély parkja) 1967-ben helyezték el.

⁵ Szabolcs, 1998. A szerző, mint az Újkori Helikonok egyik alapítója részletesen feldolgozta munkájában az 1958-1996 közötti középiskolás Helikonok történetét. A kötet kiegészül három bevezető dolgozattal: Cséby Géza: *A Keszthelyi Helikoni Ünnepe 1817-1819*, Tar Ferenc: *Helikon 1921-ben*, Cséby Géza: *A Balatoni Íróhét és a Helikon*.

elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar művelődésügyben többek közt a Helikoni Ünnepek megszervezésével, a Magyar Minerva könyvsorozat elindításával valamint számos kezdeményezés anyagi támogatásával. A két név szerint is megemlégett vállalkozásával behatóbban kívánunk foglalkozni.

Négyesy László a következőket szögezi le: „Gróf Festetics György alakja a történelemé. Inkább a művelődési, mint a politikai történeté, de egyik sem foglalkozott vele annyit, amennyit megérdemelt volna. Gazdaságtörténet és irodalomtörténet megemlékezett róla, de egységes képét még eddig egyetlen életíró sem rajzolta meg igazán. Ezt az életíróat várjuk”.⁶ Négyesy 1921-ben született tanulmánya a mai napig érvényes. Festetics György gróf életútjának, portréjának megrajzolása azért sem könnyű, mert a kortársak sem mindig értette egyet a gróffal és csak élete utolsó éveiben lett sokak számára egyértelművé, hogy törekvéseinek indítékait miért palástolta sokszor ellentmondásosnak tűnő módon.⁷ Szabó Dezső többször idézett, hatalmas és történelmi vonatkozásaiban korrekt munkája, a „*Herceg Festetics család története*” (1928), sem könnyíti meg Festetics György megítélését, ugyanis az aulikus herceg Festetics Tasziló pénzén íródott, lehetőleg úgy, hogy a királpárti oligarcha fülét ne sértse semmi. Szabó például Festetics György sorozatosan nyílt szembehelyezkedését az udvarral a következőképpen simítja el: „Gróf Festetics György, aki *a maga hibája nélkül* járta végig a királysággal való összeütközés kálváriáját, éppen a királyi kegyet legnagyobb mértékben élvező Festetics Pálnak fia volt” (kiemelés tőlem Cs.G.).⁸ Nem segítette érzelemtől és politikától mentes megítélését a második világháborút követő időszak sem, elfogult tanulmányok, dolgozatok láttak napvilágot, amelyek kritikájára jelen dolgozatban kitérünk.

Természetesen születtek részeredmények (Váczy János, Szabó Dezső, Négyesy László, Keresztury Dezső, Sági Károly, Szántó Imre, Cséby Géza). A legutóbbi időben Stohl Róbert és Kurucz György végez figyelemre méltó, mélyreható kutatásokat e témában. Míg Stohl elsősorban György fiának, az ifjú László grófnak nevelésével kapcsolatos kutatásokat végzi, addig Kurucz Festetics György pénzügyeit, birtokviszonyait, a georgikoni oktatás kérdéseit elemzi.

Ebben a dolgozatban arra próbálunk kísérletet tenni, hogy összegezzük mindazokat a tényezőket, emberi és társadalmi körülményeket, amellyel hozzájárulhatunk a mindmáig hiányzó, és a jövőben megírandó Festetics György biográfiához.

⁶ Négyesy, 1925. 39.

⁷ Kurucz, 2006. 1342.

⁸ Szabó, 1928. 199

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik segítette munkámat a levéltári, könyvtári és múzeumi munkatársaknak. Külön köszönettel tartozom Hász-Fehér Katalinnak tanácsaiért, Halwax Elisabethnek a kéziratos német levelek tartalmának „megfejtéséért”, Künstlerné Virágh Éva főnyökvárosnak (Budapest), Dr. Domokos György főtanácsosnak (Bécs) értékes segítségéért, Laczkó Andrásnak és Kardos G. Józsefnek számos javaslataért.

2. GRÓF FESTETICS GYÖRGY

2. 1. Az előzmények

Hogy megértsük az indítékokat, amelyek arra predesztinálták gróf Festetics Györgyöt, hogy mindazon intézményeket létrehozza, támogatásokat osszon, segítse a termelékenyebb gazdaság kialakítását, amely méltán emelte őt művelődésügyünk meghatározó egyéniségei közé, szükségszerű megismerni azt a családi miliőt is, amelyben felnevelkedett. Személyiségének kialakulásában nagy szerepet játszott mindaz, amit gyermekkorában, ifjúkorában megtanult, elsajátított, felnőtt korában pedig átélt, megtapasztalt.

Minden kétséget kizáróan meghatározó volt számára a vagyonszerező nagypapa, Kristóf (1696-1768), aki a soproni gimnáziumot követően a nagyszombati egyetemen tanult, majd a közigazgatásban vállalt szerepet. 1736-ban III. Károly kinevezte a Helytartótanács tanácsosai közé. Mária Terézia aransarkantyús lovaggá ütötte és a Hétszemélyes tábla bírójává tette. Kristóf tovább növelte Sopron és Somogy megyei birtokait, amikor megvásárolta az 1730-as években, 24 000 forintért gersei Pethő Zsigmondtól keszthelyi részbirtokát. Ez a birtok utóbb a család legjelentősebb birtokközpontjává vált. Megkezdte az egykori gersei Pethők várkastélyának helyén egy új, barokk kastély építését. Hasonlóképpen hatással lehetett rá az apa Pál (1722-1782) alispán, megyei követ, udvari kamarai tanácsos, majd titkos tanácsos is, akit 1772. február 24-én Mária Terézia grófi rangra emelt. A nagypapa és az apa kijelölték számára a rangjához és birtokaihoz méltó utat. Főleg az apa sikereiről vehetett példát, aki elsősorban a pénzügyekben elsőrendű bizalmasa volt Mária Teréziának. Korabeli adatok is bizonyítják, hogy Festetics Pál véleményének meghallgatása nélkül, a pénzügyekben és magyar ügyekben, a királynő soha nem döntött végérvényesen.⁹ Festetics mindvégig hű alattvalója volt az udvarnak, és igyekezett elsimítani az udvar és a rendek közötti nézeteltéréseket, többek közt az adóztatások tekintetében.¹⁰ Festetics szerint 1765-ben bebizonyosodott; a törvényeket a király és a rendek közös megegyezése teszi törvénnyé, ennél fogva Mária Terézia országgyűlés nélkül is megváltoztathatja azokat. Ugyanakkor leszögezte, az uralkodónak gondoskodnia kell arról, hogy legalább utólag megnyerje a rendeknek akár

⁹ Szabó, 1928. 176.

¹⁰ 1765 februárjában Mária Terézia utasítására Pozsonyban nyilvánosan égették el Richwaldszky György kanonok „*Vexatio dat intellectum*” című munkájának elkobzott példányait, melyben szembeszállt az udvar abszolutista törekvéseivel és védelembe vette a nemesi jogokat.

»hallgatólagos consensusát«. Festetics Pált 1765. március 20-án bízta meg Mária Terézia, hogy dolgozza ki az úrbéri tervezetet. Festetics Pál gróf beadványaiban felhívta a figyelmet a hazai törvénykezés átalakításának szükségszerűségére, az ő javaslatára került sor 1774-ben a magyar királyi hitelpénztár felállítására. Mária Terézia felkérésére elméleti közjogi munka összeállítását végezte el. A magyar közjog és a kamarai tudományok hazai egyetemen való bevezetését szorgalmazta.¹¹ Festetics Pált hivatala Bécshez kötötte, felesége és gyermekei azonban magyarországi birtokain éltek. Szabó Dezső mutatott rá ennek okára és célszerűségére, ugyanis a család rangjának megfelelő ellátása így is nagy mennyiségű pénzt emésztett fel, a drága császárváros még inkább megterhelte volna a családi jövedelmet.¹²

Festetics Pál felesége gróf bossányi és korlátkeői Bossányi Júlia, gróf Bossányi Imre szeptemvir leánya volt. Eljegyzésük napján, 1751. szeptember 7-én kiállított okirat szerint a leendő férj 3 000 körmőci aranyat adott „móring gyanánt” arájának, amit megtoldott 4 000 forinttal, hogy menyegzői ruháját és egyéb tartozékait kifizethesse. Ugyanakkor a sági kastélyt, soproni lakását is reá hagyományozta, 1 200 forint évi apanázst biztosított ezek fenntartására nem utolsó sorban azért, hogy megszületendő fia „jövendőbeli házasságában statusához képest hozzátartozandóival együtt becsületesen subsistálhasson”. Ez részben a menyasszony családjának is kívánalma volt. Erről Festetics Pál még augusztus 22-én levélben értesítette apját, akinek befolyása egyértelmű volt fia házasságára: „Szükséges, hogy tetőtől-talpig felruházzam a menyasszonyt, még éjszakai ruhát, cipellőt és minden bagatellát hozzáadván; e mellett egy pár csöves gyűrűt, ezüst nachzeugot órát és besteckket kell adnom és valamely gyöngyöt, mivel az mátkámnak kövekből való smukja vagyon. Ez kb. 3 000 forint.” Eljegyzésükre tehát szeptember 7-én került sor Jabloncán, az esküvőre másnap, ahol a nyitrai püspök, galánthai gróf Esterházy Imre Gábor adta össze az ifjú párt.¹³

Festetics Pál és Bossányi Julianna házasságából hét gyermek, három fiú és négy lány született. Az első Julianna, aki 1753. október 30.-án látta meg a napvilágot, s aki előbb gróf Széchényi József, majd ennek halála után gróf Széchényi Ferenc felesége lett.¹⁴ Erzsébet leányukat gróf Esterházy Károly vette el. Apjuk halálakor (Pozsony, 1782. április 7.) Julianna (gróf Széchényi Ferencné) és György már nagykorúak, de Anna-Antonina (később gróf Batthyány József felsége), Mária (később gróf Révay Pál felesége), valamint János és Imre kiskorúak voltak.

¹¹ Polgár, 1997. 88.

¹² Szabó, 1928. 200.

¹³ Festetics Pál Festetics Kristófnak, 1751. augusztus 22. ; MOL Fest. Lvt. P 245 19 VI.; Idézi: Szabó, 1928. 190-191. Jablonca (Jablanc, Nyitra vármegye, ma Jabonica – Szlovák Köztársaság)

¹⁴ Koppány-Péczeli-Sági, 1962. 46. ; Széchényi József (1752-1774) és Festetics Julianna (1753-1824) 1772-ben kötöttek házasságot. Ebből a házasságból gyermek nem született.

Festetics Pál nevéhez sok keszthelyi alapítás fűződik. Ezeket belsősorban akkor tette meg, amikor grófi rangra emelték. 1772-ben megépíttette a keszthelyi nemzeti (elemi) iskolát, amelynek tanítóit is ő fizette, valamint megfelelő mennyiségű tűzifát is biztosított az iskola számára¹⁵. Ugyancsak Keszthelyen gimnáziumot alapított (1772), a gimnázium elé még ugyanabban az évben elhelyeztette a ma is álló Szentháromság szobrot. Foglalkozott méhészettel és selyemhernyó tenyésztéssel. Hajómunkásokat hozatott Triesztből és Hollandiából, akik a fenéki hajóépítő műhelyben (arzenál) „sajkákat, vitorlás hajókat építettek” a balatoni só szállítás érdekében. Valószínűleg ő építtette a Balaton első nagy vitorlás hajóját, amit apjáról Kristófról (Christoph gálya) nevezett el.¹⁶ A kastély építéséhez, bővítéséhez külföldi mesterembereket hozatott. A királynétól hetivásárjogot kért és kapott (1774. április 2.). Az ő ajándéka volt Keszthely első „tűzi fecskendője”.¹⁷

2. 2. Festetics György ifjúkora és tanulmányai

Ebbe a családba született gróf Festetics György a Sopron megyei Ságón 1755. december 31-én, hajnali 4 órakor.¹⁸ A gyermeket elsősorban anyja nevelte, akihez mindvégig nagyobb és bensőségebb kapcsolat fűzte, mint a legtöbbször távol lévő apjához. Az anya befolyása döntő volt fia mentális fejlődésére. Alapvetően meghatározta a magyar nyelvhez való kapcsolatát az a tény, hogy más főúri családokkal ellentétben nem a latin, vagy német nyelv volt az otthoni érintkezés nyelve, hanem a magyar. Erre többször utalhatunk a Helikonok megrendezése, az írókhoz, az irodalomhoz fűződő kapcsolatának értékelésekor is. Ugyanakkor társadalmi elvárások, családi tradíciók, illetve a felvilágosodás századának szülötteként, természetes módon a ráció által meghatározott értékrend befolyásolta fiatalkori éveit – jegyzi meg Kurucz György Festeticsről írt munkájában.¹⁹ Nincs hitelt érdemlő adatunk arra vonatkozóan, hogy elemi iskoláit külön iskolai intézményben végezte-e. A gimnázium alsóbb osztályait sem tudjuk, hol abszolválta. Valószínűsíthetően a többi nemesi családban szokásos módon, ahol a latin, német, történelmi és aritmetikai alapismereteit a gyermek még családi körben szerezte meg. Nevelője Nagy Jeromos piarista tanár volt, aki egyébként György nővérét is tanította. Festetics Kristóf, aki nemcsak fia, de unokája életére is

¹⁵ Szabó, 1928. 192.

¹⁶ A Christoph gálya jelenik meg Keszthely XVIII. századi címerének takaróján.

¹⁷ Szabó, 1928. 193.

¹⁸ Szabó, 1928. 199. ; Festetics György személyével az asztrológia is foglalkozott. Trentai Gábor közli a gróf horoszkópját (www.asztrologbae.hu/6_november/c_4/cikk4.htm) (2007).

¹⁹ Kurucz, 1999. 265.

befolyással bírt, egyik levelében így jellemezte a tanárt: „...jó szerzetes és emberséges tanult egy ember”.²⁰ Kézenfekvő lenne azt hinni, hogy György később az apja által alapított keszthelyi gimnáziumban bővítette ismereteit, de erre vonatkozólag sincsenek megfelelő adataink. Szabó Dezső sem tud róla, és a gimnázium mai épületében, a két világháború között elhelyezett márványtáblán, (melyen a gimnáziumba egykor tanult neves emberek kerültek felsorolásra) sem tüntették fel Festetics György nevét. Felsőbb tanulmányait, apja kívánságára, 1768 és 1775 között a bécsi Collegium Theresianumban (Teréz Akadémia) végezte. Ez a jezsuiták által 1746-ban alapított, majd Mária Terézia által anyagilag támogatott intézmény arra volt hivatva, hogy megfelelő jogi, osztrák államigazgatási, nyelvi, bölcsészeti tanulmányok elvégzése után a beiratkozott arisztokrata-ifjú, vagyonosabb nemesifjú „ügyes államférfivá” cseperedjen.²¹ Erre minden eshetőség megvolt. A jezsuiták kiválóan képzett tanárok voltak (Mitterpacher Lajos, Makó Pál, Izzo János, Michael Denis és mások), s a Theresianum pedagógiai színvonalát jelzi, hogy kezdettől törekedtek az – akkor még nagy ritkaságnak számító – szemléltető oktatásra, amihez ásvány-, növény-, állat-, továbbá fizikai-matematikai, eszköz-és gép-, drágakő- és érmegyűjteménnyel és nagyszerű könyvtárral rendelkeztek.²² Az első olyan oktatási intézmény volt, amelyben a könyvtártudomány helyet kapott, és a harmadik, ahol a mezőgazdaságtant tanították.²³ Festetics György már itt megalapozta mindazon ismereteket, amelyeket később könyvtárának gyarapításában, a mezőgazdasági oktatás megszervezésében kamatoztatott. Nem véletlen tehát, hogy az egyetemes könyvtári kultúra kiválósága, Festetics Theresianum-beli tanára Michael Denis,²⁴ később büszkén dicsekedett két neves magyar tanítványával, a magyar művelődésügy kiemelkedő egyéniségeivel, Festetics Györggyel és Széchényi Ferencel.²⁵ Fraknói Vilmos is felhívja a figyelmet arra, hogy a Theresianum kiváló alapokat adott az arra fogékony tanulóinak: „...az a három főúr, kik a 18. század végén a legjelentékenyebb könyvtárakat gyűjtötték Magyarországon: gróf Apponyi Antal, gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök és gróf Széchényi Ferenc a Theresianum növendékei voltak. Az volt Festetics György is, a

²⁰ Kurucz, 1999. 266.

²¹ Századok, 1878. 367-368.

²² Walleshausen, 2008. 65.

²³ Walleshausen, 2008. 73.

²⁴ Michael Denis (1729-1800) Johann Nepomuk Cosmas Michael Denis osztrák bibliográfus, költő, tanár, entomológus. 1759-ben belépett a jezsuita rendbe. A Theresianum tanára volt, 1784-től a bécsi udvari könyvtár vezetője. Bárdköltő (*Die Lieder Sineds des Barden*, 1772). Neves Osszián fordító (*Die Gedichte Ossians, eines alten Celtischen Dichters aus dem Englischen übersetzt von M. Denis*, Bécs, 1796). Klopstock volt rá nagy hatással. 1762-1766 között három kötetben kiadta: *Sammlung kürzer Gedichte aus den neuern Dichtern Deutschland* című munkáját. Híres lepkegyűjteményét a Hoffburgban helyezték el, de a gyűjtemény az 1848-es forradalom idején megsemmisült. (Vö.: *Pallas Nagy Lexikona* V. köt., Budapest, 1893.; Fraknói, 2002.; Kókay, 1983.; Debreczeni, 2009.; Walleshausen, 2008.; Hász-Fehér, 2004.)

²⁵ Fraknói, 2002. 71. ; Walleshausen, 2008. 71.

keszthelyi gazdasági intézet, a Georgikon alapítója. Mind a négyen a császári székvárosban, az előhaladottabb műveltségű országok fiaival érintkezve, azzal az elhatározással tértek vissza hazájukba, hogy nemzetök műveltségi színvonalának emelésére fogják értékesíteni tehetségöket és vagyonukat; aminthogy éppen ebben az időben a bécsi magyar testőrség körében az idegen irodalmak tanulmányának talajából a nemzeti irodalom újjászületésének forrása fakadt”.²⁶

Festetics a Theresianum fénykorában végezte tanulmányait. Keményen tanult és eredménnyel. Szorgalmáról négy végbizonyítványa és három nyomtatott tantámené tanúskodik. Egyik fontos tantámenének, Festetics nyilvános vitájának címe: *„Materia tentaminis publici quod ex anni hujus scholastici praelectionibus in collegio regio Theresiano subuibit illustrissimus dominus Georgius cimes Festetics de Tolna anno MDCCLXXIII.”*²⁷ Festetics a Theresianum falai között megtanult németül, latinul, franciául, olaszul, angolul. (Majd később látni fogjuk, hogy a nyelvek tökéletes elsajátítására mennyi gondot fordított fia neveltetésében.) Ezeken a nyelveken beszélt és levelezett. Kollár Ádám Ferenc, az ifjú Festetics későbbi tanítója²⁸ így írt az apának, gróf Festetics Pálnak 1776. június 23-án kelt levelében: „Megvallom ugyanis, hogy nekem életemben még nem volt kellemesebb elfoglaltságom azoknál az óráknál, amelyekben az ő (ti. Festetics György) szellemének és hihetetlen tanulási képességeinek tanúja lehettem”.²⁹ Természetesen lehet ez a nevelő túlzása is, de nem valószínű. Ugyanis más kortársa is hasonló véleményen volt. Kövér János vörsei plébános a plébánia história domusában azt írta, hogy a gróf „Tanultt majd-majd emberin Föllyül”.³⁰ A vörsei plébános, akinek sok gondja, ügyes-bajos dolga akadt Festeticcsel, mert

²⁶ Fraknói, 2002. 71-72.

²⁷ A három tantárgyhoz fűződő tantámen 1773-ban Bécsben került kinyomtatásra. A 35 oldalas füzetéről részletesen Walleshausen Gyula ír tanulmányában. (Walleshausen, 2008. 72-73.)

²⁸ Festetics Pál megbízta Ürményi József kancelláriai tanácsost, Majláth József kamarai tanácsost (kinek felesége Bossányi Mária, Festetics György anyjának unokatestvére volt) és Kollár Ádám Ferencet az udvari könyvtár igazgatóját, hogy a theresianumi tanulmányokat követően György fiának magyar jogi ismereteit, latin és német nyelvtudását még inkább elmélyítsék. (Szabó, 1928. 201-202.) Ebben az időben – éppen Kollár jóvoltából – olyan francia felvilágosult irodalmat is olvashatott Festetics György, melyet a cenzúra nem engedélyezett széles körben terjeszteni. (Kurucz, 1999. 267.)

²⁹ Kollár Ádám Festetics Pálnak, 1776. június 23. ; MOL. Fest. Lvt. P245 24 cs. ; Idézi: Szabó, 1928. 202.

³⁰ Kövér kézirat, 1834.

Kövér János (1789-1873) 1815 és 1842 között volt vörsei (Somogy megye) plébános. Amit látott, hallott, megtapasztalt azt krónikájába lejegyezte. Szuverén egyéniség volt, ez írásából is kitűnik. Az új vörsei templom építkezése kapcsán többször „panaszkodott krónikájának” gróf Festetics György és a grófné Sallér Judit érdektelensége miatt. „Tett az országban sokat (ti.: Festetics György gróf) a hírért a dicsőségért; de de az Istenért ugyan nem ám. Istene igen kitsiny volt. Egy kápolnát nem épített sehol; de az ő rendelkezésével, vagy tudtával talán egy vakolást nem tettek valami Templomonn.” (Kövér kézirat, 1834. 21) „(1819)...itt volt Vörsönn a Grófné, ennek tiszteletére el jött a fia is, a mastani Gróf feleségével: mind a hárman eljöttek ezen pusztá Templomba a Szent Misére, ebédenn én is velek voltam, kétszer is elő hoztam, mitsoda nyomorultt Templom ez, de a nélkül, hogy vagy jót, vagy rosszat feleltek volna, el fordították a beszédet, és így ekkor sem nyertünk semmit” (Kövér kézirat, 1834, 25.)

nem támogatta templomának felújítását, ilyen szempontból nem volt elkötelezve a gróf irányában. Később, a gróf az 1770-es évek végén báró Pászthory Sándorral levelezett, ahol is a báró magyarul válaszolt mondván, nem tud versenyre kelni Festetics kitűnő francia-tudásával.³¹ Ezért csak részben érthetünk egyet Dr. Váczy János Festeticsről és a Helikonról a Vasárnapi Újság 1886-os évfolyamában közölt tanulmánya azon kitételével miszerint: „Maga a gróf, ha bírt is némi klasszikus és nagyvilági műveltséggel, szélesebb irodalmi jártassággal és ismeretekkel nem dicsekedhetett”, majd így folytatja „...élesebb szellem, szilárdabb akaratú és merészebb tekintet, körültekintőbb és mélyebb fogékonyság és hatalmasabb erély, szélesebb műveltség (...) kívántatott volna meg”. Ezen véleményen Váczy némileg módosított egy tizenöt évvel későbbi, 1905-ben a Budapesti Szemlében megjelent dolgozatában, ahol sokkal árnyaltabban fogalmaz Festetics munkásságáról, elsősorban a Helikonok fontosságát helyezve előtérbe.³²

A Theresianumban a kor osztrák államigazgatási ismereteit, filozófiai, jogi stúdiumokat hallgatott osztrák és magyar nemesi társával egyetemben. Apja kívánságára azonban további tanulmányokat folytatott, többek közt magyar köz- és államjogi ismereteket. A bécsi évek alatt, éppen Kollár Ádám Ferenc jóvoltából, olyan francia felvilágosult irodalmat is olvashatott, amelyet a cenzúra nem engedett széles körben terjeszteni.³³

A bécsi Theresianumban ismerkedett meg a mindenre fogékony ifjú Festetics későbbi sógorával gróf Széchényi Ferencel. Festetics György 1768-tól 1775-ig³⁴, Széchényi Ferenc 1772-től 1774-ig³⁵ volt az intézmény növendéke. Ez a kapcsolat az iskola után sem szakadt meg, elsősorban levelezés útján élt. Sajnos leveleiket csak 1781-től ismerjük.³⁶ A meglévő levelek tanúbizonyságot adnak arról, hogy a Festetics szinte minden őt érdeklő és tehertételnek számító gondjáról, dolgairól beszámolt Széchényinek.³⁷ Elsősorban birtokainak, gazdaságának ügyintézésével kapcsolatosan kért javaslatokat Széchényitől. Kisebb-nagyobb szívességek megtételére is kéri barátját. A levelezés hangneme bensőséges. A levelekre, elsősorban azok tartalmára a későbbiekben még kitérünk.

³¹ MOL. Fest. Lvt. P 246 1 cs. f. 455

³² Váczy, 1886. ; Váczy, 1905.

³³ Kurucz, 1999. 267.

³⁴ Szabó, 1928. 200.

³⁵ Bártfai Szabó, 1912. 272.

³⁶ Szabó, 1928. 209.

³⁷ MOL Széchényi Lvt. P 623 25 cs. 48

2.3. A szabadkőműves Festetics György

Az operatív szabadkőművességből eredeztethető modern, úgynevezett spekulatív szabadkőművesség a XVIII. század elején vált ismertté Franciaországban. Bár tagjainak nagy része egyház-és vallásellenes, a páholyokban az ősi tradíciók misztériuma fennmaradt. A gondolkodók nagy része az értelemre, a racionális gondolkodásra alapozza tételeit, szerintük az anyagi és racionális természet uralkodik a természetfelettin és nem fordítva. Magyarországon a francia hatásra létrejött spekulatív szabadkőművesség szintén a XVIII. századra tehető. Mivel az ország a Habsburg birodalom része volt, a magyar szabadkőművesek első kapcsolatai a császárvároshoz, Bécshez kötődtek. Ennek folyamányaként a magyar páholyok kénytelenek voltak elszenvedni a túlzott idegen befolyást. Nem véletlen, hogy Kazinczy Ferenc éppen a magyar (nyelvű) páholyok létrejöttét sürgetve így fakadt ki: „Gyalázatjára van nyelvünknek, hogy csak németül és deákul dolgozhatunk.”

Amint Franciaországban, Magyarországon is megindult a páholyokban egy antiklerikális folyamat. Kazinczy Ferenc a felvilágosodás korának egyik legismertebb szabadkőműves írója, több társával együtt olyan racionalista szabadkőműves eszméket hirdetett (szintén francia mintára), amelyik egy megújító, filozofikus, deista irányzat volt.³⁸ A későbbiekben meglátjuk, hogy Festetics György elsősorban ennek az irányzatnak lett a híve. Itt kell megjegyezni, hogy a gróf tetteiben olykor nem nehéz észrevenni az egyházzal szembeni ellenérzést, elsősorban azokban a döntésekben ahol láthatóan birtokainak gazdasági racionalitására fordított nagyobb hangsúlyt.

Festetics Bécsben találkozott a francia felvilágosodás irodalmával, amelynek szelleme végigkísérte életét. Valószínűleg ebben az időben került kapcsolatba a szabadkőműves eszmékkel és Bécsben a Wahrheit im Orient páholy tagja lett, írja híres magyar könyvtárakról szóló munkájában Keresztury Dezső.⁴⁰ Ezen megállapítását azonban nem támasztja alá hivatkozással, így nem áll módunkban annak hitelességét ellenőrizni. Nagyváthy János emlékirataiban megemlíti, hogy 1786-ban a bécsi szabadkőműves páholyban találkozott Festetics Györggyel és Széchényi Ferencel.⁴¹ Keresztury a Helikon Kastélymúzeum (keszthelyi Festetics kastély) rendkívül gazdag szabadkőműves újság és könyvgyűjteményét kutatva talált rá a Journal für Freymaurer bekötetlen 5786 (1786) évi példányára, melynek

³⁸ Pálffy, 2005.

⁴⁰ Keresztury, 1982. 70-71.

⁴¹ Czoma, 2003. 23.

borítóján Festetics Györgynek a páholyban viselt sorszáma látható: 488. Az újság címlapjának teljes szövege: Journal für Freymaurer. Als Manuskript gedruckt für Bruder und Meister des Ordens. Herausgegeben von den Brüdern der □ zur Wahrheit im Orient von Wien. Dritten Jahrgangs. Zweytes Vierteljahr. 5786.⁴² Az újság melléklet is tartalmaz a következő címmel: „Versammlungs-Rede der R. C. des alten Systems” A meglehetősen homályos R. C. rövidítés feloldásához – írja Tóth István a Helikon Könyvtár egykori vezetője – a füzetke lelőhelye segíthet hozzá, nevezetesen az, hogy a szabadkőművesek újságjából került elő.⁴³ Ez a tény, valamint a füzet által tartalmazott beszéd egyértelmű szabadkőműves jellege teheti szinte bizonyossá az R. C. = R(osae) C(rucis) értelmezését. A nyomtatott cím alá kézzel odabiggyesztett szöveg még többet elárul a nyomtatványról: „Gehalten vom Br(uder) Heliconus. Am 21. 9. 79.” azaz a beszédet Helikon testvér tartotta 1779. szeptember 1-jén. A beszéd választékos németiséggel íródott és az emberi nem céljáról, a szabadkőművesség nemes feladatairól, ember és Isten szoros kapcsolatáról elmélkedik. Feltételezhető, hogy abból az alkalomból hangzott el, amikor Helikon testvér egy magasabb rendi fokozatba avatták be. A füzetecske borítójára kézzel rajzolt lefelé fordított félholdon nyugvó világömb látható, tetején kereszttel, amelyre egy kígyó tekeredik. Az idézett dolgozat erről a következőket írja: „Egy mai szabadkőműves – a Helikon Könyvtár egy külföldi olvasója – akit a jelkép értelméről megkérdeztem, annyit mondott, hogy az egy igen magas beavatási fokozat jelölésére szolgált, a további felvilágosítások előtt azonban – esküjére hivatkozva – elzárkózott. A szóban forgó személy ismereteinek megbízhatóságáról természetesen nem volt módomban meggyőződni”.⁴⁴ Ezt a vélekedést támasztja alá Jászberényi József a magyar szabadkőművesekről írt könyvében, miszerint Festetics nemcsak a jánosrendi szabadkőművességben (a bécsi Igaz Egyetértéshez páholy tagjaként) vett részt, hanem magasabb fokú rózsakeresztes beavatott is volt.⁴⁵ Munkáját, feladatát és a fontos dolgok átmentését, e téren is komolyan vette. Jászberényi szerint, amikor Ferenc császár 1795 végére betiltotta a szabadkőműves páholyok működését, Festetics György ezt követően dégi levéltárában összegyűjtötte az egyik főmestertől, Aigner Ferenc kapitánytól vásárolt iratokat, okleveleket, műveket, pecsétet.⁴⁶ A dégi kastély Európa talán legnagyobb szabadkőműves

⁴² Fest. K. Hel. Knyvt., Folyóiratgyűjtemény 24/8.

⁴³ Tóth, 1980. 7-8.

⁴⁴ Tóth, 1980. 8.

⁴⁵ Jászberényi, 2005. 73. ; Jászberényi, 2006. 55-63. ; „Rózsakereszteség és a szabadkőművesség két teljesen más kiindulású és egymástól eltérő hatások alatt fejlődő mozgalom, amelyet egymáshoz közel csupán a XVIII-ik század különös világa hoz.” (Jancsó, 1936. 63.)

⁴⁶ Jászberényi, 1996. 90. Jászberényi úgy tudja – helyesen –, hogy a gyűjteményt a II. világháborúban bombatalálat érte és megsemmisült. A Helikon Kastélymúzeum igazgatója, dr. Czoma László szíves szóbeli közlése (2007) szerint a dégi kastélyt nem érte bombatalálat, de a háborút követően a szabadkőműves anyagot

iratanyagát őrizte, így a rózsakeresztesekre és magára Festetics Györgyre vonatkozó szabadkőműves dokumentumokat is.⁴⁷ Jászberényi következtetése nem pontos, mert a dégi kastély nem a keszthelyi ág tulajdona volt. A Pollack Mihály tervezte dégi kastély nagy építtetője György unokatestvére, Festetics Antal (1764-1853), s ő vásárolta meg Aigner anyagát. Abafi Lajos a maszonériáról írt magyar nyelvű könyve is ezt támasztja alá: „A nagyszámú rózsakeresztesi iratok által, melyeket lassankint Bécsben összegyűjtött (ti: Aigner Ferenc kapitány), nyomára jutott a magyarországi rózsakeresztesek iratainak hollétének is, és csel útján megkapta ezeket is 1797-ben. Anyagi helyzete azonban nem javult ez évek alatt. (...) Rossz viszonyok közé kerülván, kincseitől t. i. rendi irataitól és nagybecsű csigagyűjteményétől megvált s azokat gróf Festetics Antal barátjának adta el, ki azokért 1805-ben 436 frtot, adósságai törlesztésére, és 300 frtnyi évi járadékot fizetett, még özvegye és leányának is. A gyűjteményt a déghi (sic!) kastélyba vitette, a hol az irományok – 104 vaskos kötetben bekötve – az osztrák-magyar szabadkőművesség történetére nézve megbecsülhetetlen értéket képviselnek.”⁴⁸ A dégi kastély történetéről és mai állapotáról szóló tanulmányok hasonló végkövetkeztetésre jutnak.⁴⁹ Abafi dolgozatát annyiban kell pontosítanunk, hogy Festetics Antal, a dégi kastély építtetője nem kapott grófi rangot. A dégi ágat 1857-ben emelték grófi rangra.⁵⁰

Abafi gróf Festetics Györgyöt az „Igaz egyetértéshez” (Zur wahren Eintracht) bécsi páholy tagjai közé sorolja, amelynek főmestere Born Ignác udvari tanácsos volt. Abafi által felsorolt páholyok nevei között nem találjuk, a Keresztury által jelzett „Wahrheit im Orient” páholyt. Nem találunk „Az igazság keleten van” elnevezésűt sem.⁵¹ Felvetődhet a kérdés más páholyról, avagy az elnevezések különbözőségéről van szó. Jászberényi József felhívja a figyelmet arra, hogy a Journal für Freymaurer című szabadkőműves periodikát a Born Ignác vezette „Igaz egyetértéshez” páholy adta ki, tehát Festetics esetében leszögezhetjük, hogy ennek a páholyoknak volt a tagja.⁵²

széthordták, megsemmisítették. Tény viszont, hogy az 1880-as években Abafi-Aigner Lajos kutathatta először a dégi kastély szabadkőműves iratait, melyekről másolatokat is készített. Így a II. világháborúban megsemmisült eredeti dokumentumok közel kétharmadának másolata (Abafi jóvoltából) ma is a Magyar Országos Levéltár tulajdona. (Varga, 2010. 52-53.)

⁴⁷ Jancsó, 1936. 69.

⁴⁸ Abafi, 1993. 425-426.

⁴⁹ Sisa, 2005. 30.

⁵⁰ „Festetics Antal igen jelentős vagyon ura volt, de főnemesi címet nem szerzett; lehet, hogy erre nem is törekedett. Eötvös Károly a „leggazdagabb magyar köznemes”-nek nevezte őt. Megkapta viszont a királyi kamarás címet, ami a maga korában egy köznemes számára szinte példátlan ökitüntetésnek számított.” (Sisa, 2005. 14. ; 110.)

⁵¹ Abafi, 1993. 140.

⁵² Jászberényi, 2003. 43. A könyvben Jászberényi megerősíti Abafi adatát Festetics György páholyára vonatkozóan. ; Jancsó, 1936. 122.

2. 4. A katona

Tanulmányai elvégzését követően Festetics György kamarai szolgálatba állt és a pesti pénzügyigazgatóságnál töltötte gyakorló éveit, ahol gyanúval és bizalmatlanul fogadták, elsősorban apja udvarnál viselt magas rangja miatt. Azt hihették, hogy a fiatal gróf protekcióval kerül ebbe az állásba, talán érdemtelenül is. Röviddel ezután Mária Terézia kinevezte a horvát királyi tanácshoz, fizetés nélküli számfeletti tanácsosnak. Zágrábban ismerkedett meg Skerlecz Miklós báróval.⁵³ Horvátországi tartózkodása alatt megkereste az ottani Festeticseket, elkérte tőlük a család eredetét igazoló okmányokat, ezeket saját levéltárába helyezte el. Érdeklődni kezdett családjá legendáktól mentes történetéről. Festetics nem sokáig maradt az adminisztráció kötelékében. Apja kérésének ellenére a polgári pálya helyett a katonait választotta. Az apa ezt haláláig nem tudta megbocsátani, hisz végrendeletében is így fakad ki: „Isten és a világ ellen való bomlott szívére szüleinek gyakorta csúfra kitételére nézve” György fia semmit sem érdemel tőle.⁵⁴ Nem egyedüli példa a Festetics család történetében, hogy a szülő és a gyermek közötti összhang nem felhőtlen. Ugyanezt élhette meg Festetics Pál is. Erre enged következtetni apjának Festetics Kristófnak 1761-ben hozzá intézett levele is: „ Házasságra való indulatomat ne tulajdonécs jo egésségemnek, mert mastis csak alig vagyok és szüntelen nyomorgattatom az arayn értül és szelektül, ugy hogy egész étzakákon nem alhatom, és regvel jön csak az álom és kevés nyugodalmam, mely miát ritka nap hogy tizenegy órának előttö, ki kelhessek az ágybül, s- még Isten tudgya, nem ezene windt wassersucht belülö, alig várom az tavaszt, föl hogy vitethessem magamat és Consiliumot hogy tartathassak, hanem annál bizonyosabb nincsen, ha csak legh kevesebbet tezték is ellenem, és megh bozontatok, tehát bözüállásül megh házasodom, már vén ember lévén mással nem büntethetlek benneteket, azért kedvemre járjatok, s az mint irám selem bogárhoz értö emberek, ha nem szereztek, tehát megh házasodom, töb károtokra lézen, hogy sem selem bogárhoz értö emberekre mely költség lenne kihez képest kézzel lábbal azon légy, hogy te küldhez ollyas embert.”⁵⁵ A hatvanöt éves apa

⁵³ Lomniczai báró Skerlecz Miklós (1729-1799) államférfi, politikus, közgazdasági író. Veronából elszármazott horvát család sarja. Középiskoláit és jogi stúdiumait Kőszegen, Bécsben, Bolognában, Egerben végezte. 1756-ban Zágráb megye szolgálatába léptett. 1760-tól a horvát báni törvényszék ülnöke, 1763-65 között ítélőmester, majd kormányzéki tanácsos és ügyviteli igazgató, 1776-79-ben helytartótanács tanácsosa. 1782-től Zágráb megye főispánja és a zágrábi tankerület igazgatója, a horvát főkormányzószék tagja. 1785-től a horvátországi báni tábla alelnöke, valóságos belső titkos tanácsos. Az „Első ártatlansághoz” nevű budai szabadkőműves páholy tagja. Munkásságában kiemelkedő szerepet játszottak a hazai kereskedelem fejlesztésére tett erőfeszítései. (Magyar Művelődéstörténeti Lexikon X. Bp., Balassa, 2010. 340-341)

⁵⁴ MOL. Fest. Lvt. P 235 Major. 181. ; Idézi: Szabó, 1928. 204.

⁵⁵ Magyar Levelesk. I. 425. Festetics Kristóf Festetics Pálnak, Keszthely, 1761. február 14.

kifakadása arra vezethető vissza, hogy kérését Bécsben tartózkodó fia nem igazán akceptálta és emiatt késett a selyemhernyó tenyésztést értő szakember Keszthelyre érkezése. A házassággal fenyegetés azonban nem vált valóra és Pál megkapta a keszthelyi hitbizományt. Ugyancsak nem lett kitagadva Festetics György sem az apai hagyatékból.

Festetics György valóban öntörvényű fantaszta hírében állhatott, mert korábban nagyapja Kristóf, a bécsi tanulmányait megkezdő unokájáról a következőket írta Pál fiának, azaz György apjának: „...ha Gyuri fog melléd rendőltetni egy nagy hypochondristával és fántástával több lesz Bécsben”.⁵⁶ Mindenesetre különös ember lehetett az ifjú György, ami Pászthory 1779. január 15-én kelt, az ifjú grófnak írt leveléből is kitűnik: „Akármit is tartottak Nagyságod felől azon emberek, kikkel mindenkor találkoztam, soha az ő ítéletük el nem fojthatta bennem azon szívbeli indulatot, amely azon reménység alatt, hogy Nagyságod hazánknak hajdanta hasznos tagja lesz, szüntelen gerjedezt. Azon ne csodálkozzék Nagyságod, hogy kevés embernek tetszett”.⁵⁷ Mindebből kitűnik, hogy önálló, szuverén egyéniség lehetett, aki nyitott volt a világ dolgaira, de saját elképzeléseinek megvalósításában következetes és megingathatatlan. Ez még akkor is így volt, ha elképzelései sokszor csapongóak, tettei pedig gyakran egymásnak ellentmondóak voltak. Ezért volt ellentét közte és nagyapja, valamint közte és apja között. Nem tagadhatjuk, hogy Festetics Kristóf és Pál szemszögéből valójában renegát, megzabolázhatatlan, álmokképeket kergető ifjú volt, legkevésbé olyan egyéniség amit a nagyapa és apa örömmel el tudott volna fogadni. De éppen ez a magatartás, sokszor önfejlőség segíthette későbbi elképzeléseinek megvalósításában, amely kiemelte őt a kor arisztokratái közül.

Festetics György minden intés ellenére 1778. július 16-án belépett a Nádasdy huszárezredbe. Gróf Nádasdy Ferenc az ezred tulajdonosa, 1778. július 27-én kelt levelében felhívta Festetics György figyelmét arra, hogy alaposan gondolja át az ezredbe való belépését, és jelenlegi jó állását ne kockáztassa. Mindazonáltal Nádasdy örömét fejezte ki, ha mégis belép az ezred „illy érdemes taggal szaporittatik”. Tanácsa azonban változatlan, amit megszívlelendőnek ajánl Festetics számára: „...nékem még most is mindenkor az a Tanátsom, hogy ha jó padon ül az Ember, azt egy könnyen el ne hadja”.⁵⁸ Érdemes megjegyezni, hogy Festetics korábban maga sem tartotta kíváncsnak a katonai pályát, ami egyik theresianumi éve idején írt verséből ki is tűnik:

⁵⁶ Festetics Kristóf Festetics Pálnak, 1767. október 23. ; MOL. Fest. Lvt. P 245 24 d. ; Idézi: Szabó, 1928. 202-203.

⁵⁷ Pászthory Sándor Festetics Györgynek, 1779. január ; MOL. Fest. Lvt. P 246 1 cs. ; Idézi: Szabó, 1928. 206-207.

⁵⁸ Nádasdy Ferenc Festetics Györgynek, 1778. július 27. ; MOL Fest. Lvt. P 246 1 cs. B.IV.2. 420.

Emberség nem festék, ez igaz tudomány
Vitézség e nélkül gyászos és halovány.
Vérben ázott laurust üldöztvén keresni
*Hóhér-szívet mutat, nem kell azt dicsérni.*⁵⁹

Festetics július 29-én már alhadnagyként szerepel, szeptember 1-jétől hadnagyként. A hadsereg kötelékébe lépett ifjú minden bizonnyal gyors előmenetelre számított, amit mindenképpen megerősíthetett az a tény, hogy a királyné háborúban állt II. Frigyes porosz királlyal. Ebben a hadakozásban a Nádasdy huszárezred is részt vett. Nádasdy meglepedéssel nézte az ifjú Festeticset. Fiát dicsérő levelet küldött Festetics Pálnak és Bossányi Juliannának is. 1779 januárjában főhadnagyi kinevezésre terjesztették fel. A háború azonban még ebben az évben befejeződött, így a gyors katonai karrier lehetősége kútba esett. 1779 elején lehetőség nyílt arra, hogy magasabb ranggal átlépjen a Barco regimentbe, ahol másodkapitányi kinevezést kapott (1779. január 16.). Még ezen év június 7-én levélben tájékoztatták, hogy Mária Terézia kamarássá nevezte ki, ezért Bécsbe kell utaznia, letenni a kamarási esküt.⁶⁰

A Barco ezredben ugyan magasabb rangot kínáltak, ám az ezred Galíciában, Zbarazban, az Isten háta mögött állomásozott, és kilátás sem volt arra, hogy máshová helyezték. Unalmasan és egyhangúan teltek a napok. Az unalom elűzésének szinte egyetlen módja volt, a minél több szabadság igénybevétele. Ezt Festetics meg is cselekedte. Kevés adat közül az egyik arról tájékoztat, miszerint Zbaraz megköszöni Festeticsnek, hogy az éjjelnappal zajongó diákokat lecsillapította, ezzel nyugodalmas éjszakákat biztosítva a település lakosainak.⁶¹

⁵⁹ Szabó, 1928. 205. ; A kurzív betűkkel írt szavak gróf Festetics György eredeti kiemelései.

⁶⁰ Szabó, 1928. 207.; Szabó jelzete szerint: Hadi Lvt. 1779. F. 93. ; „A Habsburg birodalomban is igen elterjedt volt a kamarási méltóság. A kamarási címre pályázónak hiteles dokumentumokkal kellett bizonyítani, hogy régi nemesi családból származik – ez volt az ún. kamarási őspróba. – ez ún. kamarási ősfá becsatolásával történt meg. Az őspróbák – „német”, „magyar”, „olasz”, „erdélyi”, „galíciai” – letételét Mária Terézia 1766. május 31-i pátense, illetve I. Ferenc 1824. augusztus 16-i kabinetiratai szabályozták. A kamarási méltóságot elnyertek hivatali jelvényként egy aranyozott kamarási kulcsot viseltek. A kamarásoknak külön kamarási egyenruhájuk is volt – zöld színű, aranyhímzéses frakk, hosszú zöld nadrággal, arany lampaszokkal, ehhez fekete kalap (ún. zweispitz) structoll szegélyzettel és az öltözethez aranyveretes, gyöngyházmarkolatú díszkardot viseltek.” (Pandula, 1986. 224.)

⁶¹ MOL Fest. Lvt. P 235 Memor. 266. ; Idézi: Szabó, 1928. 209. ; Érdemes megjegyezni, hogy Zbaraz lengyel város (ma az Ukrán Köztársaság területén található) központi szerepet játszott 1649. július-augusztus közt, amikor a lengyel csapatok Jeremi Wisniowiecki herceg vezetése alatt igyekeztek megvédeni a zbarazi várat az ukrán Bogdan Hmelnyickijjal szemben, aki káni hadakkal már Krakkót fenyegette. A lengyel seregben lengyeleken kívül, litvánok, rutének, oláhok, németek és magyarok is voltak. Bár a csata elveszett, mégis megkötötték a Lengyelország számára kedvező Zboróvi békét. Erről az ostromról ír Henryk Sienkiewicz Nobel-díjas lengyel író regénytrilógiájának *Tűzzel-vassal* címet viselő kötetében.

Zbarazból írt levelet apjának 1781. december 10-én. Festetics Pál ugyanis visszautasította Graeven tábornok ajánlatát, midőn Festetics Györgynek századot akart adni. György megpróbálta megértetni apjával, hogy az apai döntés tragikus volt számára. „Ez a legjobb eszköz – írja Festetics György – hogy két szék közt a földre essünk”, majd így folytatja: „Könyörgök önnek atyám, hogy ne mulassza el a mostani kedvező alkalmat, amit a körülmények találkozása a Graeven ezredben nyújt. – Ha nem élünk vele, örökre el leszek temetve”.⁶²

Úgy tűnik, hogy a jajkiáltás sem gyorsította elképzeléseinek valóra válását. 1782. június 22-én Festetics, immár sokadjára, ismét kérelmezte más – nem Galíciában állomásozó - ezredbe való áthelyezését. A haditanács a kérelmet irattárba helyezte.⁶³ Ebben az időben sokat levelezett Széchényi Ferencsel. Ezekből a levelekből kiolvasható sorsával való elégedetlensége, nyugtalansága és tépelődése.⁶⁴ Ennek egyik oka lehetett döntései helyességébe vetett bizodalmanak megingása, valamint az állandó anyagi gondokkal való küszködés. Ez utóbbi nem különösebben költekező életmódjából, hanem sokkal inkább a család öröklött adósságaiból következett. A mintegy százezer holdra tehető családi birtok legnagyobb részét vásárlással, illetve pereskedéssel szerezték az elődök. Egy-egy család férfiágának kihalása után ugyanis a kincstárba visszaszálló birtokot királyi adomány címen meg lehetett szerezni, ha a felbecslést követően a megfelelő összeget az illető nemes családfő befizette a kincstárba. A birtokszerzés ily módja az udvar kezétől függött, de a vásárlást követően a kamatokkal terhelt összeg évtizedekig megterhelte a birtokosokat. A XVIII. század végére a fő-és köznemesség ilyen módon teljesen eladósodott. Mindenki mindenkinek tartozott. Festetics Györgynek például 1787. június végéig 34 000 forintot kellett megadnia, egyik levelének tanúsága szerint. Ez hatalmas összeg volt, ha figyelembe vesszük, hogy a Festetics birtokok évi jövedelme ezekben az években 9 300 és 9 800 forint körül mozgott.⁶⁵

Ugyanakkor más tartalmú levelek is születtek, amelyek vizsgálódásunk szempontjából fontosabbak. 1781. február 21-én az írja Széchényinek, hogy csupán kezdetei vannak meg egy vegyes irányú könyvtárnak, amely „arra van szánva, hogy hazafiakat képezzen”, még ezt is kevésbé használhatja, mert „bolyongó sorsa nem ülő tudóssá, hanem vándorló tatárra” tette. Megírja Széchényinek, hogy két láda kéziratokat, könyveket, a kötetek katalógusaival

⁶² Magyar Levelesk., I. 428-429. Festetics György Festetics Pálnak, Zbaraz, 1781. december 10. ; A kiadvány több, a Festetics családdal kapcsolatos levelet is közöl.

⁶³ KA 1782. 59. 152. Sajnos az iratot kiselejtezték, csak az iktatókönyvben szerepel. Idézi: Szabó, 1928. 208. ; Szabó jelzete szerint: Hadi Lvt. 1782. G. 1681.

⁶⁴ MOL Széchényi Lvt. P 623. 25 cs. 48

⁶⁵ Kurucz, 1999. 268.

egyetemben rá fog bízni.⁶⁶ Levelét a következő mondattal zárja: „Te bizonyára jól belátod, hogy én ezeknek nem vehetem hasznát, de téged a természet, a gondviselés és nemes gondolkodásmódod abba a helyzetbe juttatott, hogy egykoron sok szoronghatott emberrel jót tehetsz és szegény elhagyott hazánk mindig őszinte és becsületesen gondolkodó barátot fog benned találni”.⁶⁷ Szabó Dezső immár többször idézett művében arra mutat rá, hogy ezek talán apjának Miscellaneái voltak, amelyek azután a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek a Széchenyi könyvtár többi darabjaival egyetemben.⁶⁸ Kurucz György tanulmányából tudjuk, hogy Festeticset már korábban is foglalkoztatta egy könyvtár kialakításának terve, a családi könyvtár meglévő állományán túl. Valószínűleg a fiatal gróf utasítására 1778. május 15-e után két katalógust állítottak össze. Az egyik német nyelvű (*Bücher Catalog des Gnädigen Herrn Grafen George v. Festetics 1778*), a másik francia (*Catalogue des Livres du Comte George Festetics*). A katalógus szerint a könyvek egy része a családi könyvtárból, nagyobb részük vásárlás útján került az akkor huszonhárom éves Festetics György bibliotékájába. A katalógus 388 tételt tartalmaz.⁶⁹ Tematikailag Festetics könyveinek leggazdagabb csoportját képezték a történelmi, politikai, továbbá a filozófiai tárgyú művek. Kurucz György elsőként La Bruyère

⁶⁶ Festetics György Széchenyi Ferencnek, 1781. február 21. ; MOL Széchenyi Lvt. P 623 I. köt. 48. 409-410. ; Idézi: Szabó, 1928. 209. ; Szabó lábjegyzete szerint: „Talán apja Miscellaneáiról van szó, amely azután a M. N. Múzeumba kerültek. Kollányi: A M. N. Múzeum Széchenyi-könyvtára. 19.

⁶⁷ MOL Széchenyi Lvt. P 623 25 cs. 409-410. Idézi: Szabó, 1928. 209-210.

⁶⁸ Nem mehetünk el szó nélkül ezen megjegyzés mellett. Óhatatlanul eszünkbe ötlük a Festetics hagyaték sorsa. A II. világháború vége felé a németek elől (is) a keszthelyi birtokot elhagyó herceg Festetics Györgyné és fia csupán kézipoggyászokat vitt magával, azzal a meggyőződéssel, hogy a háborút követően visszatérhetnek birtokaikra. A „gazda” nélkül maradt kastély első kifosztói a Keszthelyen állomásozó német egységek voltak, majd a szovjet hadsereg katonái költöztek a falak közé, őket a helybeliek követték. (Franke Máriának, a Festetics család utolsó kertészének szíves szóbeli közlése, 1965-ben) 1948 nyarán, az elhagyott hitbizományok államosításakor a kastély könyvtára az Országos Széchenyi Könyvtár gondozásába került. Enne következtében olyan kódexek, ösnyomtatványok kerültek el Keszthelyről, mint *Kinizsi Pálné zsoltároskönyve a Festetics-kódex*, az un. *Keszthelyi-kódex*. Ekkor került a keszthelyi kastélyban őrzött Festetics és Batthyány levéltár a Magyar Országos Levéltárba. Csupán a levéltári anyag nagyságát jelzendő, ma a Festetics levéltár 1550 csomóból, 1329 kötetből, 153 dobozból, egy tekercsből és egy tékából, összesen 3034 raktári egységből áll. (*A Festetics családi levéltár*. Repertórium. Összeállította: Kállay István. Kézirat, MOL, Budapest, 1978) Ekkor került számos értékes, még megmaradt berendezési tárgy a budapesti Iparművészeti Múzeumba. (Az *Iparművészeti Múzeum gyűjteményei*. Összeállította: Miklós Pál. Magyar Helikon/Corvina, Budapest, 1979) Az először 1974-ben felújított múzeumi részben, eredeti bútorok hiányában olykor nagypolgári bútorokat helyeztek el, ami nem emeli az egységes múzeumi képet. Véleményünk szerint mindenképpen átgondolandó, hogy a Festetics anyagok, megfelelő biztosíték után, visszakerülhessenek eredeti (keszthelyi) helyükre.

⁶⁹ Kurucz, Fest. Knyvt, 2006. 95-96. ; A tanulmány többek közt kiemeli, hogy Festetics ezen könyvtárában mennyiségileg messze kitűnik a francia nyelvű kötetek száma, majd az után következnek a német, a latin és az angol nyelvű könyvek. A magyar nyelvű munkák kevés darabszámának okára rávilágít, hogy a katalógus 1778-ban készült. A fiatal Festetics György könyveinek katalógusa a művek arányait tekintve, egyértelműen a politikai, történelmi, filozófiai tárgyú könyvek dominanciáját mutatja. Vitathatatlan a theresianumi évek meghatározó szerepe, de például a kortárs angol irodalmi művek iránti érdeklődése már önálló értékítélet kialakulására is következtetni enged. Megállapíthatjuk továbbá azt is, hogy könyvtárában a „ráció századának” valamennyi jelentős szerzőjétől találhatunk műveket, illetve a könyvtár állományának egésze a tulajdonos sokoldalú és rendkívül komoly enciklopédikus műveltségét feltételezi. A katalógus alapján Festetics könyvkultúrája a kortárs európai főnemesség műveltségi szintjéhez mérten sem lebecsülendő. (Kurucz, Fest. Knyvt, 2006. 106-107)

eredetileg 1668-ban megjelent *Jellemrajzok* című munkáját említi, de ott húzódott meg a könyvespolcokon Vauban marsall *Királyi dézsma* című munkája, Fontenelle *Beszélgetések a világ sokaságáról* és az apja sági könyvtárából kikölcsönzött Montesquieu *A törvények szelleme* kötetei, valamint John Locke kormányzati ismeretelméleti könyve német és francia nyelven.⁷⁰ Ugyancsak John Locke könyve a *Some Thoughts concerning Education* (1693) Borosjenői gróf Székely Ádám magyar fordításában is ott volt Festetics könyvtárában.⁷¹ A szépirodalmi munkák közül Molière összes művének 1718-as párizsi kiadása, Marmontel, Tasso, Goldoni Christian Ewald von Kleist, Klopstock, Ramler, Salamon Gessner, Lessing munkáit, Cervantes *Don Quijote*-jét említhetjük.⁷² Voltaire irodalmi munkáival volt jelen, Rousseau hat kötetével, köztük a *Társadalmi szerződés*-sel és az *Emil*-lel. Az ifjú Festetics olvasta Henry Home-nak és David Hume-nak munkáit, járatta a *The Spectator*-t, amelynek teljes 1767-es évfolyama (1-8 szám) könyvtárában rendelkezésre állt.⁷³ A magyar nyelvű munkák alulreprezentáltsága, a katalógus összeállításának évét véve figyelembe (1778) talán nem is szorul különösebb magyarázatra.⁷⁴

*

A család anyagi helyzetének javítása érdekében – mint annyiszor már a család története folyamán – megfelelő házastársat kellett találni. Festetics Pál fia számára ezt meg is találta Jakabházi Sallér Judit személyében, aki Sallér István nádori ítélőmester leánya volt. Elkezdődött a két család közötti levelezés. Sallér István nagy megtiszteltetésnek vette az ifjú gróf leánykérését, és megjegyzi leányáról: „...ő magát ki nyilatkoztatta, hogy mindenek előtt Méltóságos Groff Uramat szereti és ha teczik Nagyságodhoz megy férjhez. (...) Szándékunk nekünk nem volt, oly nagy Méltóságos helyre adni leányunkat, úgy oly nagy házhoz való szükségesekre, és illendőkre nem is tanítottuk; De ha Nagyságodnak teczik, nints okunk, hogy ellenezzük, és lányunknak szabadságát gátolluk, mullik, a mi könnyebségünk, mert úgy

⁷⁰ Kurucz, Fest. Knyvt., 2006. 104.

⁷¹ A mű magyar címe: *A gyermekek neveléséről*. A fordítás 1769-ben készült, Kolozsváron adták ki 1771-ben.

⁷² Kurucz, Fest. Knyvt., 2006. 103

⁷³ Kurucz, Fest. Knyvt., 2006. 105-106 ; Ma is megtalálható a könyvtárban: Fest. K. Hel. Knyvt. Folyóiratgyűjtemény A/8.

⁷⁴ Magyar nyelven 1 filozófiai, 6 irodalmi, 2 nyelvvel foglalkozó, 1 vallási témájú kötetet találhatunk a katalógusban. A feltüntetett művek közt megtalálhatjuk Gyöngyösi István *Phöenix* (1744) és a *Murányi Vénusz* (1771) című munkáit, Marmontel *Balisarius* (1773) és *Szomorú játék* magyar nyelvű kolozsvári kiadásait, az *Újmódi selem ruha* (1769) című munkát, valamint Muratori *Ajtatosságrul költ munkájá-t* (Eger, 1763), A *Böltességnak és jó erkölcsnek könyve, a kegyes ifjuságnak a tisztelendő öregségtől nyert ajándéká-t* (Pozosny, 1774). Feltűnő, hogy Bessenyei egyetlen munkáját sem találjuk az összeírásban. (Kurucz, Fest. Knyvt., 2006. 107.) Ugyanakkor a Festetics Könyvtár mai állományában számos korabeli Bessenyei munka található. Ezek beszerzése a könyvekben meglévő pecsét alapján a XIX. század végére a XX. század elejére valószínűsíthető.

sem sokáig tartando, tsak néki ligyen szive és lelke nyugta”.⁷⁵ A gazdag Sallér Judit hozománya 400 000 forint volt, amely összeg javított volna a Festeticsék szétzilált anyagi helyzetén. Festetics György, akit már ez idáig is nyomasztott apjával a katonai pályára lépés miatti rossz viszony, nem akart ismételt ellenszegülni. Bár fenntartásai voltak, el kellett ismernie, hogy a kiszemelt hölgy szép volt, hozománya is tekintélyes összegre rúgott. 1782. február 10-én Zbarazból írja barátjának és sógorának Széchényi Ferencnek: „... ezen alkalmat meg fogom ragadni, hogy mindennek bizton elrendezésével örök békét teremtsék családjukban.”⁷⁶ Azonban az idő gyorsan múlik, Festetics tépelődik és első nekibuzdulása úgy tűnik, kezd alábbhagyni. Ugyanezen év szeptember 15-én, Ságón kelt levelében azt írja Széchényinek, hogy semmi sincs még eldöntve: „Ami Sallérékat illeti, remélem, öt nap alatt tudósítlak sorsomról. Köztünk mondva, nem sok reménységem van hozzá.”⁷⁷ Festetics György végül beadta derekát, 1783. február 13-án a 6000 forint kauciót letette és megkapta a házassági engedélyt.⁷⁸

Vajon beszélhetünk-e szerelemről a két ember között? E rövid kitérőben nem tudunk minden apró részletre rávilágítani, de a rendelkezésre álló és itt idézett dokumentumok arra engednek következtetni, hogy a kezdeti szerelmet később felváltotta az egymástól való elhidegülés. A kutatók ezt a témát különböző módon ítélik meg. Felesége legtöbbször követte Festeticset szolgálati helyére, s csak a terhességek idején tartózkodott Bécsben, vagy valamelyik családi birtokközpontban. Ha úgy adódott leveleiben a gróf tájékoztatta és utasításokkal látta el feleségét. A katonáskodó Festetics György Sallér Juditnak 1790-1798 között küldött leveleiből elsősorban racionálisan gondolkodó, a birtokait és vagyonát féltő, a hitelt időben és pontosan visszafizetni akaró ember képe rajzolódik ki. Nemcsak javaslatokat, utasításokat ad feleségének a gazdaság vezetésére, de saját maga pénzköltéséről (lovakat vesz, stb.) is számot ad feleségének.⁷⁹ Művelődéseszményét nem lelhetjük fel a megmaradt levelezésben, de mindegyikben kitér gyermekeire, azok erkölcsi nevelésére: „Az Gyermekeknek Istenes Nevelését ajánlom néked, kérlek az Istenért szemeid előtt tartsad őket, és a mennyire lehet maradj Keszthellyen.”⁸⁰ Másutt: „Gyermekeinknek áldásomat adom.”⁸¹ A megszólítások és a búcsú szavai ezekben a levelekben talán a korra jellemzően szokványosak, mi mégis hajlamosak vagyunk ennél többet észrevenni. A megszólítások:

⁷⁵ Magyar Levelesk. I. 432-433 Sallér István Festetics Györgynek, Molnári, 1782. október 21.

⁷⁶ Festetics György Széchényi Ferencnek, Zbaraz, 1782. február 10. ; MOL Széchényi Lvt. P 623 25 cs 421-422.

⁷⁷ Festetics György Széchényi Ferencnek, Ság, 1782. szeptember 15. ; MOL Széchényi Lvt. P 623 25 cs 439-440.

⁷⁸ Szabó, 1928. 217.

⁷⁹ Festetics György Sallér Juditnak, Trier, 1790. november 8. ; MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B. V. 3. 207.

⁸⁰ Festetics György Sallér Juditnak, Lintz, 1790. október 14. ; MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B. V. 3. 206.

⁸¹ Festetics György Sallér Juditnak, Namur, 1790. december 5. ; MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B. V. 3. 208-209.

„Édes Szívem, Kedves Angyalom, Szerelmes Angyalom, Édes Szívem Kintsem Angyalom, Édes Szívem Angyalom, Édes Lelkem Drága Kintsem, stb.”, búcsúzóul pedig „igaz kis férjed, igaz férjed, örökkön hív igaz szolgád örökkön hív férjed, stb.”⁸² A leveleket magyarul írták és legtöbb esetben maga Festetics. Ha a szövegben túlteng is a közölnivalók racionális számbavétele, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a mondatokat, amelyek tele vannak aggódással, szeretettel, olykor némi humorral is. Nem mulasztja el, hogy a vele megtörtént eseteket meg ne írja. Brüsszelből 1791. január 7-én írt levelében Festetics várandós asszonyához a következő szavakat intézi: „Reménylem az Úr Isten fog Téged ezen Új esztendőben különös pártfogásba venni és mivel TE Muraközi Földes Asszony lettél azon fogsz igyekezni, hogy egy egészséges LATOR FITZKÓT a Világra hozol, a ki ma holnap fáradságaidat tiszteletével meghálálja, a midőn a Csáktornyai kastélyban lakni fog.” Festetics büszke új „szerzeményére”, a csáktornyai birtokokra, ez derül ki a levélből és az is, hogy fiút vár. (De nem fiú, hanem Viktória születik meg.) Mindamellet levelét egy kis történettel zárja: „Mi itten nagy csendességben vagyunk, de azért mégis egy napon egy Tracternél levő asztalnál Boros Generális Urra és én reám /:de mégis minden szerencsétlenség nélkül:/ az által ellenben lévő házból szél puskával kétszer lövöldöztek, amidőn ebédnél az Asztalnál voltunk.”⁸³ Ezen év februárjában, megtudván lánya születését ír a feleségének: „Édes Szívem Angyalom! Kozits Fiscalisnak tudosításábul örvendetessen értettem, hogy szerentsésen egy Leányt az Világra hoztál. Némű némű volt véletlenséggel eseted, azért elegendő hálákat az Úr Istennek nem adhatok hogy, minden kár nélkül egészségben az mind írtam meg tartott. Kérlek tehát vigyázz magadra, és veszedelemben ne ejtsed életedet, hanem kéméllyed ezen drága kintset, az sok számu Leányidnak értelmes, jó tiszta élet-erkölsű tökéletes nevelésére. – Vaiha rövid nap alatt bár láthatnálók! – vagyon egy kis reménységnek villogó sugárom, mert ime (titokban irom) Béts felé utban vagyok, azért minden esetre Leveleidet Bétsbe utasítsad, (...) Többet most nem terhellek hanem ezerszer ölelvén maradok
Édes Szívem Angyalom

örökkön hív férjed

Luxemburg, (?) Febr 791

Festetits György⁸⁴

⁸² Festetics György levelei Sallér Juditnak ; MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B. V. 3.

⁸³ Festetics György Sallér Juditnak, Brüsszel, 1791. január 7. ; MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B. V. 3. 199-200.

⁸⁴ Festetics György Sallér Juditnak, Luxemburg, 1791. február 2. ; MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B. V. 3. 203.

A következő levelet február 28-án írta Klagenfurtból. Festeticset nem engedték felesége meglátogatására. Terve ugyanis az volt, hogy bécsi útját összekapcsolja egy magyarországi látogatással. A parancsnokság azonban megtiltotta, ezt az utat. A szigor, amely egyben retorzió is volt, elsősorban a „rebellis hírbe” keveredett grófnak szólt nem a katonának. Csalódott és fájdalmasan panaszolja feleségének: „Villogó kis sugára Reménységemnek el enyészett, mert noha Bétsben valék, Magyar Országba nem eresztettek, hanem sietséggel Mailandba, avagy Mediolanumba Olasz Országba az Itabs Dragonyosokhoz kergettek. Okát nem mondták, nem is tudom, azért Bétsbül nem is mertem írni, de most látván, hogy írni nem tilalmas adom tudtadra. Mihelyst Mailandba érek, meg írom ha lehet sorsomat, minden szerencsétlenségben vagyon kis vigasztalás, most az örvendeztet, hogy mégis közelebb vagyunk, mintsem Belgiumban egymáshoz, te úgyis Velentzét mindenkor örömost láttad volna, most nyáron ezen vagy jövő esztendőben Triestnek vévén utodat Velentzének – közel érsz. Sainálom, hogy Tanátsimmal kezedhez nem járhatok, azért kérlek, hogy minden héten valakivel irass nékem...”⁸⁵ Felmerül a kérdés, vajon tényleg nem volt tisztában a tiltás okával, avagy nem merte nyílt levélben megírni feleségének a tényeket? A második vélekedést tartjuk elfogadhatónak amit alátámaszthat a levél egyik mondatának árulkodó részlete: „Bétsbül nem is mertem írni.” De mintegy túljárva a szigorú parancskiadók eszén azzal vigasztalja feleségét, hogy a Belgiumnál jóval közelebbi Itáliában találkozhatnak végre. Az 1791-es évben Sallér Juditot több alkalommal is férje oldalán találhatjuk, de erről később szólunk.

Nem múlt el másfél évtized, Festetics György és Sallér Judit kapcsolata végképp elromlott olyannyira, hogy a feleség elköltözött a keszthelyi kastélyból. 1805. április 15-én kelt korrekt szerződésben kötötték ki miszerint „mi módon lehessen közöttünk alább irattak között az már meghatározott Elválásunkat tovább is úgy folytatni, hogy ez a Gyermekünknek legkevesebb kárával, a külső illendőséggel és Tisztességgel megeshessen”.⁸⁶ Azt, hogy miként valósuljon meg az elválás és az azt követő időszak, milyen kapcsolat maradjon köztük és gyermekeik között, azt pontokba szedve határozták meg. Az irat szerint a gyermekek érdekeit szem előtt tartva arra kell törekedni, hogy elkerüljenek minden alkalmat, amely lehetővé teszi a „háborgás, pörlekedés, vagy szemrehányás” bármilyen lehetőségét. A gyermekek nevelését, későbbi házasságát mindketten szem előtt tartják „státusukhoz alkalmaztatván”. A gazdaságot megfelelő módon kell kezelni. Ügyelni kell, hogy a gyermekek „pazarlással és vesztegető fényeskedésekkel” ne éljenek, hogy „utóbb meg ne

⁸⁵ Festetics György Sallér Juditnak, Klagenfurt, 1791. február 28. ; MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B. V. 3. 204-205.

⁸⁶ MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B. V. 1. 15-17.

erőtlenedjenek”. Mindennek érdekében öt pontban határozták meg a tennivalókat. Érdekes megfigyelni, hogy a két fél mit tartott fontosnak kikötni a szerződésben. Először is „az elválásnak szabadságában” mindkét fél megmaradjon. Együtt élésre egyik fél se kényszerítse a másikat. Másodszor Festetics György kinyilatkoztatja, hogy a grófnét látogatásaival terhelni nem akarja, és nem akar „Jószágainak kormányzássában avatkozni”. Ugyancsak nem foglalkozik tisztjeivel, külső- és belső „Házi Embereivel”. Ezzel egy időben kéri, hogy a grófné hasonlóan cselekedjen. Harmadszorra a gróf kiköti, hogy „Fiamat édes Asszony Anyjához való igaz tiszteletre, és háladatosságra mind magam serkenteni, mind társalkodásai által indítani igyekezni fogok”, de ugyanakkor ezt megköveteli saját részére is. Ebben a pontban részletesen kitérnek a gyermekek későbbi házasságára vonatkozó lényeges, elsősorban anyagi kérdésekre. Negyedszerre kikötik, ha valamilyen tragédia, vagy egyéb fontos ügy miatt mégiscsak „rövid időre öszve jövetelünk szükséges”, akkor sem avatkozik bele egyik fél sem a másik „házi dolgaiba” és mint vendégek fogna egymás iránt viseltetni. Ötödszörre leszögezik, hogy a gazdaság, a vagyon megtartása, gyarapítása érdekében társadalmi rangjuk figyelembevételével fognak eljárni. Megtartják „a’ Gyermekeinknek Javát, az Familiának Díszét, az Király és Hazának hasznát, a’ mellett a’ Világi és Lelki Üdvösséget”. Festetics György vállalja, hogy gyermekeinek taníttatását saját vagyonából biztosítja. A szerződés utolsó bekezdése szerint az irat két példányban készült, melyet Bécsben Szent György havának 15. napján az 1805-ös esztendőben saját kezűleg aláírta Tolnai Gróff Festetics György és Jakabházi Sallér Judith.⁸⁷

Ezt követően Festetics feleségnek írt levelei kimondottan hivatalosak, érdelemtől mentesek. 1817. május 4-én Keszthelyről egy eladással foglalkozó levélben megszólítás sincs, csak a levél címezése és búcsúszavai adnak eligazítást arra vonatkozóan kinek íródott. A minden kétséget kizáróan rideg szövegezésű levél végén némi keserőséggel teli fricskát érezhetünk a búcsú szavainál: „Ki többnyire szívességedbe ajánlott vagyok, igaz szívű férjed, Festetics György.”⁸⁸

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Sallér Judittal kötött házasság anyagi oldalát sem. Házasságuk elején Festetics György így nyilatkozott: „Látván kedves apám nagyszámú családját, úgy tetszik, hogy évente 1 000 ducát az az összeg, amelyet az apai jószág a legnagyobb megfeszítéssel tud nekem nyújtani”. Úgy gondolta, hogy felesége legalább ennyit tudna szüleitől a családi költségvetés egyensúlyának fenntartása érdekében kapni. A gazdálkodásban később remek eredményeket elérő gróf már ekkor úgy tartotta, hogy

⁸⁷ MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B. V. 1. 15-17.

⁸⁸ Festetics György Sallér Juditnak, Keszthely, 1817. május 4. ; MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B. V. 3. 212.

az évi 2 000 ducátot semmiképpen nem lehet teljes egészében elkölteni, annak egy részét 4 %-os kamatra Széchényihez „tennék le”.⁸⁹ Ugyanakkor megjegyzi: „Az adózás fejünk fölött lebeg, a fiatalemberek elhelyezése nem megy többé olyan könnyen, mint azelőtt s a grófi cím sok hasznos előnyt elvesz tőlünk. Ha nem tartunk össze elveszünk”.⁹⁰ Talán ez a levél is rávilágít arra, hogy a kezdetben jozefinista elveket valló Festetics, lassan rájött, hogy a nemesség megadóztatása számára is beláthatatlan következményekkel járhat. Ráadásul birtokainak gazdálkodási hatékonysága alacsony volt, érakesítési gondokkal küszködött. Tíz év sem telt bele és Festetics Európára-szóló lépést tett: megalapította a kontinens első felsőfokú mezőgazdasági oktatási intézményét a Georgikont.

*

Az 1780-as évekhez visszatérve felfigyelhetünk egy rendkívül érdekes esetre, amely bepillantást enged Festetics György gondolkodásába, mentalitásába. Kurucz György hívja fel a figyelmet egy kevésbé ismert, de jellemző történetre. Az 1780-as évek elején az idősebb báró Wesselényi Miklós, egy alkalommal összetűzésbe került a gróf Haller család egyik közismerten aulikus tagjával. Az összetűzés párbajjal végződött. II. József császár elfogatta Wesselényit és súlyos börtönbüntetésre ítélte. A foglyot a magyar határ azon szakaszán átszállították, ahol Festetics katonáival állomásozott. Festetics azonnal felajánlotta Wesselényinek, hogy kiszabadítja fogságából, amit a báró nem fogadott el. Festetics kiválóan tudta, hogy egy ilyen cselekedet súlyos katonai vétségnek, a császárral való szembeszegülésnek számít. Mégis úgy tűnik, hogy a fiatal tiszt kész lett volna akár uralkodójával is szembeszállni.⁹¹

1782 februárjában meghalt Festetics Pál. A halálát követően felbontott végrendelet szerint, a Festetics Kristóf által alapított majorátust az apa a három gyermek között osztotta szét. Nem prosperáló gazdaságról, hanem adósságokban fuldokló nagybirtokról lehetett beszélni. Festetics György azonban szerette volna együtt tartani a birtokot, ezért vállalkozott, hogy öccseit és leánytestvéreit saját vagyonából végkielégíti. Ez hatalmas összegre, 1 150 000 forintra rúgott.⁹³ Az általa igencsak tisztelt apósához írt levelében, szinte kétségbeesve ecseteli helyzetét: „Néhai édesapám sok ellenségek közt árván hagyott, jószágaim mind a rossz gazdaság miatt, mivel magam elegendőképpen nem értem és odahaza nem lakhatom, mind pedig a török által és az nagy adósságok terhe alatt veszendőbe fognak menni. Én ugyan

⁸⁹ Szabó, 1928. 212.

⁹⁰ Szabó, 1928. 212.

⁹¹ Kurucz, 1999. 268. ; Széchényi-Wesselényi, 1986. 94

⁹³ Szabó, 1928. 216.

magam bajomat magam viselni igyekeztem és soha édes uramatyámnak terhére esni nem akartam, de mivel most az török háború mintegy bizonyos, olyan inségben vagyok, hogy végső romlásomra sietni fogok, hacsak nem talállok olyan igaz barátot, aki biztos tanácsaival igazítson és jószágomban az tolvaj pazarló cselédeimet zabolában vezérelje.”⁹⁴ Leveleket ír barátjának, sógorának, Széchényi Ferencnek is, és az iránt érdeklődik mit javasolna arra vonatkozóan, hogyan fizesse ki testvéreit.⁹⁵ Tanácsot kér, nem sajnálatot. Szeptember 15-én a sógorának a következőket veti papírra: „Nyomorúságomat nem azért panaszolom el Neked, hogy segíts rajtam, hanem azért, hogy egy igaz barát előtt kitárhassam szívemet.”⁹⁶ Kurucz György Festetics György pénzügyeiről szóló tanulmányában részletesen megmagyarázza a nagy összegű adósság milyen tételekből állt össze.⁹⁸ A gróf kénytelen volt komolyan venni gazdaságának ügyeit. Nem véletlen tehát, hogy a Festetics házaspár közötti levelezésének fő témái a pénzügyek voltak, adósságaik kezelése, az azokra adott megoldási lehetőség. Más témát szinte nem is érintettek a levelek. Sem a társadalmi feladatok területéről, sem a mecenatúra területéről nem találunk értékelhető mondatokat. Sem ő, sem a feleség nem említett ilyen témákat. Úgy tűnik Sallér Judit számára nem is volt fontos az, amire férje hatalmas energiákat kívánt fordítani.⁹⁹ A keszthelyi gróf a birtokok átvételét követő pénzügyi-gazdasági lépései átgondoltak, sokszor merészek voltak, ám sohasem felelőtlenek. Nemcsak hitelt vett fel, de adott is, a kor szokásainak megfelelően. Volt aki nem fizetett, mint Vécsey altábornagy és erre a hadbírótság kötelezte, volt, aki megköszönte a hitelt.¹⁰⁰ Festetics pénzügyi terveiben minden kétséget kizáróan figyelembe vette a háborús konjunktúra pozitív hatását, amely elődjeinek is hasznára vált. Ugyanakkor nem zárkózott el terveinek revideálásától, a mindenkori lehetőségek megragadásától sem.

Festetics György 1786-tól a magyar nemesi testőrségnél szolgált – őrnagyi rangban –, és ami nem volt utolsó szempont: közelebb lehetett családjához, birtokaihoz. Viszonylag rövid ideig tartózkodott Bécsben, sok befolyásos embert ismerhetett meg, aktívan vehetett részt a szabadkőművesek ülésein, találkozóin. 1787. szeptember 20-án saját kérelmére a császár a Graeven huszárezredhez helyezte át.¹⁰¹ Ismét a kiújuló török elleni harcban

⁹⁴ Festetics György Sallér Istvánnak ; MOL által rendezett iratok P 286 1 cs. 1782:7. ; Idézi: Szabó, 1928. 218.

⁹⁵ MOL Széchényi Lvt. P 623 25 cs. 430

⁹⁶ Festetics György Széchényi Ferencnek, 1782. szeptember 15. ; MOL Széchényi Lvt. P 623 25 cs. 439-440.

⁹⁸ Kurucz, Fest. pü., 2006. 546

⁹⁹ Kurucz, 1999. 269.

¹⁰⁰ Kurucz, Fest. pü., 2006. 558. Érdekes adalékot közöl Kurucz György tanulmánya, amelyből megtudhatjuk, hogy az 1793. április 13-án a Vécsey-perben a vizsgálóbíró éppen Barco tábornok volt, aki részrehajlás nélkül, a valós tényeket véve figyelembe, marasztalta el Vécseyt.

¹⁰¹ Szabó, 1928. 202. ; A báró Graeven Márton altábornagy nevét viselő, utóbb 4. huszárezredről van szó. (Magyarország hadtört., 1984. I. 427.)

jeleskedett – már alezredesként. A harcok miatt kénytelen volt elhagyni Bécset és 1788. február 18-tól folyamatosan a harctereken tartózkodott.¹⁰² Ennek - Szabó Dezső szerint - legjobban apósa örült, mert roppant költségesnek tartotta Festetics bécsi mindennapjait.

Ebben a háborús vállalkozásban a császárnak nem voltak sikerei. Hogy a továbbiakban elnyerje a magyar nemesek támogatását, engedményeket helyezett kilátásba. Az erőfeszítések azonban későn érkeztek, mert 1790. február 20-án meghalt II. József. Halálakor a birodalom a belső nyugtalanság, zavar jeleit mutatta. A főnemesség visszahúzódott, a köznemesség azonban továbbra is arra törekedett, hogy a császár utódját szinte kész feltételek elé állítsa, visszahozzák a Pragmatica sanctio örökösödési fonalát, az uralkodó kössön új egyességet a nemzettel (értsd: a nemességgel). Ezek a követelések közel jártak a függetlenség kimondásához, amelynek illusztrálására gróf Sztáray Mihály véleménye a legkézenfekvőbb. Ő ugyanis azt hangoztatta 1790 júliusában, hogy az országnak fel kell készülnie egy esetleges Habsburgokkal szembeni lépésre, alkalomadtán a tőlük való elszakadásra.¹⁰³ A köznemesek programját Ócsai Balogh Péter a hétszemélyes tábla bírāja fogalmazta meg és a szabadkőműves páholyokon áttevődött el az egész országban. Ebben a Balogh-féle programban tükröződnek leginkább az egységesen megfogalmazott nemesi törekvések, amelyek közül az egyik legfontosabb, hogy az örökös királyság helyett választói lesz, így a köznemesség kezébe kerülne szinte minden hatalom.¹⁰⁴ Ugyanakkor ez a program a főnemességet megfosztotta volna eddigi előjogaitól, a jobbagyság és polgárság viszont jogfosztott maradt volna továbbra is. Az óhajtott nemzeti egység a legnagyobb lelkesedés ellenére is töredezett állapotban maradt. A nemesi hatalomátvitelhez azonban fegyveres erőre lett volna szükség, nemzeti hadsereg, ami jelenleg nem állt rendelkezésre. A helyzet megértéséhez hozzátartozik, hogy a francia forradalom kezdeti sikereket ért el, a rendek abszolutizmus elleni tiltakozása egyre erősebb lett. A magyar rendi alkotmány és a nemesi közigazgatás tulajdonképpen megsemmisítése, a német nyelv általános bevezetése kezdete lehetett volna egy nyílt beolvasztásnak, germanizálásnak. A nemesség ellenállása a rendi alkotmány védelme ebben az esetben összefonódott a már csírázó modern nemzeti gondolattal.¹⁰⁵ II. József alkotmányellenes rendeleteinek visszavonása, az uralkodó halála éppen ezért váltott ki nagy örömet az országban.

¹⁰² Szabó, 1928. 220.

¹⁰³ Benda, 1957. XIII., 238.

¹⁰⁴ Benda, 1957. XIII-XIV.

¹⁰⁵ Benda, 1978. 72.

Ilyen körülmények között érkezett meg Bécsbe az utód, II. József öccse II. Lipót, eddig Toscana, a felvilágosult abszolutisztikus mintaállam uralkodója.¹⁰⁶

1790-ben, Szent István koronájának Bécsből Budára való visszahozásának ürügyén koronaőrsegeket szerveztek, ezzel együtt megindult a megyékben a fegyverkezés. Összeírták mindazon nemeseket, akik fegyverforgatásra alkalmasak voltak és feleskették őket a „megkoronázandó király” iránt. Tehát nem az osztrák császárra, hanem a magyar királyra tettek esküt. Ennek jó oka volt, szerették volna elkerülni II. József, a „kalapos király” által megvalósított alkotmányellenes kormányzás megismétlődését. A nemesi bandériumok megyénként szerveződtek, főparancsnokuk báró Orczy László, a költő Orczy Lőrincnek fia lett. Felhívást intéztek az ország határain túl állomásozó magyar ezredekhez, hogy álljanak a nemzeti ügy mellé. Ezek a nemesi bandériumok egy leendő nemzeti hadsereg csíráit rejthetik magukban.¹⁰⁷ Ekkor már az udvar előtt is felsejlettek ennek beláthatatlan következményei.

Még II. József halálát (1790. február 20.) megelőzően a koronaőrök kíséretében Bécsből február 18-án elindult koronát aznap Dévénynél, Pozsony megye ezer fős lovas bandériuma fogadta. Amikor a korona február 19-én Győrbe érkezett nemcsak a nemesség, de a polgárság is kitörő lelkesedéssel üdvözölte.¹⁰⁸ Nem csoda, hisz maga Kazinczy is így fogalmazott: „József leküldé koronánkat, a jegygyűrűt a király és nemzet között, Budára, s akkor lobbanánk öröme.”¹⁰⁹

A nemesi bandériumok tehát megyénként kezdtek megalakulni. Zalában az 1790 márciusában megtartott megyegyűlésen gróf Galánthai Fekete Jánost választották vezérnek, Festetics György grófot pedig az egyik prefektusnak. Mályusz Elemér ennek kapcsán az udvar ellenes „patrióták” közé sorolja Barcsay Ábrahámot, gróf Gyulay Sámuel Erdélyben, gróf Galánthai Fekete Jánost,¹¹⁰ gróf Festetics Györgyöt, Laczkovics Jánost.¹¹¹ Festetics 1 500 forintot ajánlott fel a bandérium céljaira. A júniusi országgyűlés rendjének fenntartására a Graeven huszárezredet, így Festeticset is Budára rendelték. A déli határszélről Budára masírozó ezred május 18-án a Keszthely határában gyakorlatozó zalai nemesi bandériummal találkozott. Ennek helyét több mint valószínű a Gyenes alatti Falud-i határban állapíthatjuk meg. Novák Ferenc az akkor még Keszthelyhez tartozó Gyenes Hegyközség hites jegyzője ugyanis feljegyzéseiben megörökíti az eseményt, bár konkrét helyet nem említ. Ugyanakkor leírja, hogy ezt megelőzően, 1770-ben József császár vezényletével a Falud-i határban

¹⁰⁶ Gonda-Niederhauser, 1997. 145.

¹⁰⁷ Benda, 1978. 83.

¹⁰⁸ Marczali, 1898. 468.

¹⁰⁹ Kazinczy M., 1979., 327.

¹¹⁰ Részletesebb életrajz: Hirmann, 2004. ; Morvay, 1903.

¹¹¹ Sándor Lipót, 1926. 17. A bevezető tanulmányt Mályusz Elemér írta.

gyakorlatozott a darmstadti ezred.¹¹² Feltételezhetjük tehát, hogy a már bevált helyen voltak a rendre megtartott katonai gyakorlatok. Ezekből ugyanis nem volt kevés. Erre hívja fel a figyelmet Bontz József is, aki hasonlóképpen pontos helymegjelölés nélkül közli az 1790-es gyakorlatot.¹¹³ Minden bizonnyal nem véletlen volt az időzítés, sem időben, sem földrajzilag. Az ezredet gróf Festetics János vezette és üdvözölte a „házigazdát”, amire testvére gróf Festetics György válaszolt. Bontz József ugyan romantikusabb ecsettel rajzolja meg a találkozót, miszerint, Festetics György májusban Keszthelyen tartózkodott, amikor „Skaricza őrnagy vezetése alatt a Graeven huszárezred, mely Horvátországból Budára ment, Keszthelyen vonult keresztül. György Kis-Komáromig ezrede elé ment. Vele volt Imre gróf Györgynek testvére, ki, hogy az érkező huszárokat nagyobb fénnel fogadja, az akkor Keszthelyen lévő Zala megyei bandériumot eléjük vezényelte. György az ezreddel találkozáván, ahhoz a hazafias beszédet intézett, azután az ezred a Zala megyei bandériummal együtt Keszthelyre érkezett, hol György gróf őket megvendégelte.”¹¹⁴ Szabó Dezső szerint a nemesi bandériumot vezető gróf Festetics János üdvözölte a Graeven huszárezredet, erre bátyja Festetics György válaszolt. Az eseményről Pálóczi Horváth Ádám verset is írt, amelyik a Magyar Kurír 1790. évfolyamában¹¹⁵ jelent meg:

Midőn Graeven fiait Keszthelyre siettette
Festetics György s e zászlóaljzat János vezette,
És ékes beszéddel mindketten megmutatták,
Hogy isteni csodaképpen az egek megadták,
Hogy nem lakatul van vetve a hadi nép reájok,
Hanem a magyar nemes rend s a katona barátok.

¹¹² „1770-ik Esztendőben Jósef Császár Ő fölsége több Generálisokkal Keszthelyen gvértélyban lévén, a katonaságot pedig int Gyenes alatt a Faludi térein három hétig táborozott, a hol Generál Darmstadnak Német Lovas Regementye naponkint nagy hadi Manuvereket tartott.” (Dornyay, é.n. 5.)

A gyakorlatot részletesen Klempa Károly dolgozta fel. Leírja, hogy az akkor 3 500 lelket számláló Keszthelyen II József „Festetics levele szerint a Serházban lakott. Ennek helyét nem ismerjük.” (Klempa, é.n.) Ma már tudjuk, hogy ez a Sörház az akkori Flöhgassen, azaz Bolha utca (ma Deák Ferenc utca 30.) szám alatt volt. (Lásd: Eszes, 1985. 23. ; Koppány-Péczy-Sági, 1962. 128.) A császár nem azért szállt meg a Sörházban, mert se Festetics Pál, sem felesége akkor nem tartózkodtak Keszthelyen, hanem azért, mert II. Józsefet tilalmazott mindennemű szállást a földesuraknál, kastélyokban, ott, ahol egyként az udvar vendégeskedni szokott. Így szálláshelyeken, paplakokban, kamarai épületekben szálltak meg. (Kulcsár, 2004. 114.) II. Józsefet Festetics Pál gróf kérésére Forintos Gábor Zala megyei alispán fogadta. Az alispán Festeticsnek írt levelében idézi a császárt, akinek nagyon megtetszett Keszthely környéke: „Ha Festetics volnék, kastélyomat úgy építtettem volna, hogy kertem a Balatonra leszoolgált volna.” (Klempa, é.n. 10-11)

¹¹³ Bontz, 1896. 134-135. ; 406.

¹¹⁴ Bontz, 1896. 406.

¹¹⁵ Magyar Kurír 1790. 781.

Erről a nevezetes eseményről részletesen beszámol a „Hadi és Más Nevezetes Történetek” című újság 1790. május 28-i száma. Részletesen felsorolja a zalai nemesi bandérium tagjait, némelyiknek beosztását, érdemes szó szerint idézni: „...N. Szalavármegye Zászlóallyának Kormányzója: Mélt. Gróf Galántai Fekete János Úr; Fő Strázsamestere: Mélt. Gróf Tolnai Festetics János Úr; Káplánnya: Főtisztel. Rosty János Apátúr; Kapitányai: Gyömörey György, és Kiss Ignázt Urak; Főhadnaggyai: Kiss János, és Nedeczky János Urak; Adjutánsai: Svetits Jakab, és Szalabéri Horváth Imre Urak; Zászlóart(ó): Farkas Lajos Úr; Strázsamesterei: Inkey Menyhárt, és Skublics Imre Urak; Köz Vitézei: Domján József (Hadi Számadó), Deák Péter (Kvartélycsináló), Répás Ferentz, Szigethy Ignázt, Csákány József, Lelovits Ignázt, Thassy Mihály, Diskay Feretz, Gyórfy Antal, Vargha József, Marton György, Sidi László, Kerkápoly János, Thury László, Agustits Istv(án), Thassy János, Ibrány János, Farkas Mih(ály), Gerecz József, Domokos Gábor, Horváth József, Salamon László, Zabó Péter, Salamon Ignázt, Rózsás Ferentz, Horváth Antal, Fekete Ignázt, Dely Boldizsár, Takáts Dániel, Fater Pál, Szentgróti Horváth József, Botsárdy Gábor Urak. Seborvosa: Kaposy István Úr. Hat Musikussai, ’s két Tárogató-Sípissai vagynak a’ Zászlóallynak és 20 Lovásszai, az Inasokon kívül.”¹¹⁶ A cikk továbbiakban leírja a bandérium formaruháját is: világoskék mente és nadrág, fekete dolmány, fekete csótár, fekete tarsoly – mind aranyra. Továbbá kócsagtollal s arany vitézkötéssel ékeskedő kalpag, melynek tetejéből veres posztó csügg ki, valamint fehér köpönyeg. – Minden „vitéznek vagyon szükséges katonai eszköze”, úgymint: pár pisztolya, kardja, sátor, stb.¹¹⁷

Kurucz György rámutat e találkozó jelentőségére: a bandérium és a huszárok találkozásának fontossága az, hogy választ adott arra a kérdésre; vajon nemzeti hadsereg hiányában a rendi törvényhozó hatalommal szemben, az idegen dinasztia mellett állnak-e ki a magyar sorozású ezredek, vagy pedig számítani lehet támogatásukra, ami komolyan növelhette a nemesség önbizalmát az elkövetkező országgyűlés előtt?¹¹⁸ Ugyanakkor a találkozó, amely a „testvériség ünnepe” címen vonult be a történelembe,¹¹⁹ nem nélkülözi a szabadkőműves eszmék megjelenését sem. Gondoljunk csak az elnevezésre. Barco tábornok meg is dorgálta Festetics Györgyöt az esemény után. Tetézte a gróf bűnét, hogy feleségével együtt kilencven-terítékes lakomát csaptak a nemesi bandérium és a Graeven-huszárok tisztikarának.¹²⁰ A bandérium másnap útra kelt és június 8-án őrt állt a koronánál.¹²¹

¹¹⁶ Hadi és Más, 1790. május 28. 678.

¹¹⁷ Hadi és Más, 1790. május 28. 679.

¹¹⁸ Kurucz, 1999. 271.

¹¹⁹ Benda, 1957. 210.

¹²⁰ Négyesy, 1925. 43. ; Hadi és Más, 1790. május 28. 677.

Festetics pár napig még Keszthelyen tartózkodott, a városban május 21-én megtartott megyegyűlésen fel is szólalt. Talán a pár nappal előtti találkozó eufóriájában, vagy nagyon is jól átgondolt és határozott céllal, többek között, a következőket mondta: „Én Festetics György, tagja nemes Zalavármegyének, esküszöm az élő mindenható Istenre, a világ teremtőjére és ezen hitemmel szentül fogadván ígérem, hogy én teljes életemben a szabad magyar nemzet éránt annak eredet szerént való törvényes igazgatásának formája és ezen nemes nemzetet a természetből és minden jussal illető törvényt tevő teljes hatalomnak önnön számára örökre leendő megtartása az ország gyökeres és sarkalatos törvényeinek, szabadságainak tökéletes állandóságra és megsérthetlenségre állítások és végre az országhoz és annak törvényeihez s szabadságaihoz hathatósan lekötelezendő és megkoronáztatandó király éránt hűséges leszek, az hazafiak között az egyességet minden akármely tekintetnek félretételével feltartani igyekszem, az beállandó országgyűlés ideje alatt vigyázásom alatt (vagy körülöttem lévő vidékbeli) népnek belső csöndességére s bátorságára éjjel-nappal szorgalmasan vigyázok, azt mindenképpen feltartani igyekszem, ami rosszat pedig, vagy veszedelmet e részben akármi szín és mód alatt tapasztalnék, azt tehetségem szerént orvosolni és megelőzni el nem mulatom és egyszersmind vármegyémnek, hogy onnan az szükség úgy kívánván az ország gyűlésének is bejelentethessem, idő haladék nélkül tudtára adom, a nemes magyar nemzet szabadságainak kárára s neminemű elárulására pedig semmi szín és tekintet alatt semminemű jutalmakat, adományokat, tisztségeket, méltóságokat, jeles rendeket, vagy akárminemű királyi hivatalokat magam, vagy maradékim számára sem az ország gyűlése alatt valósággal, sem annak elmúlása esetére ígéretbe a felső hatalmasságtul el nem veszek s nem keresek, hanem ha az éránt maga az ország, vagy azok, akiknek képét viselem, egyező értelemmel tennének mellettem ajánlást, vagy megegyeznének benne, sőt ha valamely ígéreteket a felső hatalmasságtul vennék is, azt is azonnal a vármegyének kijelenteni el nem mulatom. Isten engem úgy segéljen!”¹²¹ Az eskü szövegének első része talán szokványos feladatok felsorolását tartalmazhatja, bár megjegyzi – talán éppen II. Józsefre gondolva -, hogy a „megkoronáztatandó király” iránt lesz hűséges. A második rész azonban nem hagy kétséget afelől, hogy Festetics számára a haza és a nemzet sorsa előbbre való a császári és királyi kérelmeknél, ármánykodásoknál, akármekkora jutalom is járna érte. Egyértelmű és sokat jelentő szöveg. Festetics 35 évesen ugyanazt képviselte szavaival és tetteivel, ami élete végéig jellemző volt rá. Ezért a lépéséért is támadás érte, elsősorban arra

¹²¹ Vö.: Morvay, 1903.

¹²² MOL Fest. Lvt. P 235 Memor. 266. ; Idézi: Szabó, 1928. 224-225.

szerették volna rábírní, hogy ne vegyen részt az országgyűlésen, ne legyen követ.¹²³ Azt sem felejtették el, hogy korábban Vinzenz von Barco tábornok kénytelen volt megfedni azért, mert nemzetiszínű kokárdát hordott.¹²⁴ A besúgók 1790. június 15-én névtelen levélben azzal vádolták, hogy két testvérével együtt „egyenruhában jár és nagy szószólója és védelmezője a honi praerogatíváknak”.¹²⁵ Gabelhofer Gyula a pesti egyetemi könyvtár igazgatója, besúgó, július 5-én azt jelenti róla Gotthardi Ferenc (Franz) rendőrfőnöknek, hogy viselkedése igen gyanús, rajongó hazafi, „dummpatriotisch”.¹²⁶ Ekkor azt javasolták az uralkodónak, hogy Magyarországról rendelje vissza délvidéki állomáshelyére, amibe viszont II. Lipót nem egyezett bele.¹²⁷ Van az elmondottaknak egy másik aspektusa is. A Festetics által felolvasott szöveg megegyezik a nemesi bandériumok esküszövegével, amelyben „a szabad magyar nemzet és annak eredet szerint való jussai, szabadságai és törvényei iránt” továbbá „a hathatósan lekötelezendő s megkoronáztatandó király iránt” fogadnak hűséget.¹²⁸

Festetics György és katonatársai úgy gondolták, hogy a hadsereget érintő javaslataiknak is az országgyűlés elé kell kerülnie. A Rákóczi Szabadságharc óta (1711) ugyanis nem volt magyar nemzeti hadsereg, csak a császári seregbe besorozott, többnyire német főtisztek parancsnoksága alatt álló magyar gyalog-és lovasezredek működtek. A katonaság sérelmeinek orvoslása 1790-től már minden megyében konkrétan megfogalmazódott. A megyék levélben fordultak a magyar ezredek tisztikarához, hogy álljanak melljük az alkotmány védelmére.¹²⁹ A magyar tisztikar nagy része lelkes híve volt a függetlenségi mozgalomnak, így csatlakoztak a megyei felhívásokhoz. Ezzel viszont megindult a hadsereg fegyelmének bomlása; a legénység szökdösni kezdett, a Gyulai ezred 400 katonája például átszökött a lengyel hadseregbe, hogy a császár ellen harcolhasson - jegyzi meg Marczali Henrik, valamint erre következtethetünk Sándor Lipót nádor irataiból is.¹³⁰ Festetics és tisztársai is megkapták a megye felszólító levelét. A hirtelen és

¹²³ Kurucz, 1999. 271.

¹²⁴ Morvay Győző gróf Fekete Jánosról írt dolgozatában jegyzi meg: „A katonai hatóság előtt még föltünőbbé vált Fekete azzal, hogy Festetic gróffal és Dániel báróval együtt nyilvánosan is kifejezik német ellen táplált megvetésüket és gyűlöletüket, »sőt katonai állásuk ellenére nemzeti kokárdát viselnek «” (ItK., 1901. 11. évfolyam 2. szám 177.)

¹²⁵ Szabó, 1928. 230.

¹²⁶ Benda, 1957. 210.

¹²⁷ Szabó, 1928. 230.

¹²⁸ Benda, 1957. XIV.

¹²⁹ Benda, 1957. 207.

¹³⁰ Marczali, 1884. 271. ; Sándor Lipót, 1926. 17

Sándor Lipót többször foglalkozik emlékirataiban Festeticcsel. Többek között azt írja, hogy Lipót császár véleménye szerint a II. József ellen Berlinben segítséget kereső magyarok ügyeibe Festetics is belebonyolódott. Bár a mozgalom megindítóinak névsora ismert, Lipót a következő személyeket tartotta ez ügyben besorozottnak: Dr. Orczy László, Vay József, Balogh Péter, gr. Sztáray Mihály, gr. Forgách Miklós, báró Podmaniczky József, gr. Esterházy Ferenc, gr. Teleki József, a négy Festetics gróf, gr. Széchényi Ferenc, a

hevenyészve összeállított folyamodvány nem nyerte meg a tisztikar, de elsősorban Festetics gróf tetszését, ezért egyik tisztársával, Laczkovics Jánossal együtt újfogalmazták azt. Ebben szerepet játszott az is, hogy Skaricza őrnagy az első fogalmazványt elküldte a Haditanácshoz Bécsbe, ami nagy megrökönyödést keltett. A tisztek, menteni, ami menthető új levelet írtak, ami lényegében megegyezett az elsővel. A felterjesztést még aznap (1790. július 5.) elküldték az országgyűlés elnökének. A feliratot teljes egészében közli Benda Kálmán már idézett háromkötetes művében.¹³¹ Ebből világosan kiderül mi az, amit a magyar tisztek sérelmeznek és milyen javaslatokat terjesztettek az országgyűlés elé. A felirat a bécsújhelyi (németújhelyi) német katonai akadémia mellett magyar katonai akadémia felállítását javasolta, továbbá azt, hogy békeidőben a magyar egységek Magyarország területén tartózkodjon, a vezényleti nyelv legyen ezeknél az ezredeknél magyar és magyar nemzetiségű legyen a tisztikar is. A levél hangneméből, egészéből kiolvasható még, hogy törekedni kell a legénységgel való emberibb bánásmódra is. A levelet a következő sorrendben írták alá: „gróf Festetics György m. p. obers-laidinand, Laczkovits János m. p. svadronyos kapitány, Archi Pál m. p. svadronyos kapitány, Vincze János m. p. fő-hadnagy, Tstitsmán István m. p. fő-hadnagy”.¹³²

A Graeven huszárezred felirata komoly felháborodást keltett a birodalom katonai vezetésében. Megütközést váltott ki az is, hogy Festeticsék nem a szolgálati utat tartották be, hanem egyenesen az országgyűléshez fordultak. Nem csoda a felháborodás a magyar nyelv vonatkozásában sem, hisz az uralkodó, II József, a német nyelvrendeletéről szóló királyi leiratot 1784. április 26-án bocsátotta ki, illetve küldte meg a magyar kancellárnak, Esterházy Ferenc grófnak. Ebben a latint holt nyelvnek nyilvánította, a magyart a soknemzetiségű ország miatt alkalmatlannak. Az új hivatalos nyelv így csakis a német lehetett, amely egyben a hivatalos katonai és politikai igazgatásnak nyelve is.¹³³

A katonai főparancsnok Barco tábornok azonnal jelentést kért Festeticstől és maga is jelentést tett a Haditanácsnak. 1790. július 15-én Barco tábornok kihallgatta Festeticset.¹³⁴ Ezzel elkezdődött Festetics Györgynek a felirattal kapcsolatos kálváriája. Szabó Dezső szerint

három Batthyány gróf. (Sándor Lipót, 1926. 5.) Lipót császár megírja fiának a nádornak, utalva az előbb említett főurakra, hogy „Ezek mindig veszélyesek lesznek.” (Sándor Lipót, 1926. 443.) ; A négy Festetics gróf valószínűleg: György, János, Ferenc és Ignác voltak. (Sándor Lipót, 1926. 443.) ; Festetics János (1763-1844), György testvére volt. Ferenc (1763-?) és Ignác (1761-1826) szintén testvérek voltak, János és György másodfokú unokatestvérei. A közös ős, dédapjuk, Pál (1639/40?-1720), dédanyjuk Fitter Erzsébet (?-1711)

¹³¹ Benda, 1957. 211-213.

¹³² Festeticsék feliratát megelőzte egy katonai folyamodvány, amelyet június 18-án olvastak fel a rendeknek. Ennek 12 pontja sokban megegyezik Festeticsék felterjesztésével, mégsem okozott akkora feltűnést. (Marczali, 1898. 496.)

¹³³ Soós, 2005. 266.

¹³⁴ Szabó, 1928. 232.

a Haditanács július 18-án Bécsbe rendelte Festeticset, 20-án pedig báró Gemmingen tábornagynál kellett jelentkeznie kihallgatásra. Festetics azonban kifogásokat emelve csak július 25-én indult el Bécsbe, ahová 27-én meg is érkezett és másnap jelentkezett a Haditanácsnál. A Haditanács elnöke gróf Tige ekkor már utasítást adott Festetics szigorú megfigyelésére. Festetics a Wieden szállodában lakott és meglátogatta régi ismerőseit, a híres jogtudóst, a szabadkőműves Born Ignácot is. A Haditanács kihallgatását július 28-án kezdte meg és július 30-án már be is fejezte.¹³⁵ Eközben Festetics György a királyhoz fordult, amiben kifogásolta az eljárást, mondva, hogy neki, mint magyar mágnásnak a budai országgyűlésen lenne a helye. Az uralkodó rövid és hideg levélben tudatta vele, nem mint mágnást, hanem mint alezredest idézték Bécsbe.¹³⁶ Augusztus 6-án az uralkodó már meghozta Festeticsre vonatkozó döntését: „Az itt Bécsben tartózkodó Graeven-ezredbeli Festetics alezredest 14 napi fogsággal kell büntetni és ennek kitöltése után erőteljes és határozott rosszallást kell neki kapnia szolgálat- és rendellenes viselkedéséért, a parancsnokság alól pedig fel kell menteni. Azután a nélkül, hogy Budára mehetne, alezredesi minőségben a Németalföldön állomásozó La Tour ezredhez kell áthelyezni. Ha ez ellen kifogást emelne, elbocsátással kell fenyegetni”.¹³⁷ Festetics a büntetést Gemmingen tábornagy útján szó nélkül tudomásul vette. Komolyabb retorziót nem alkalmaztak, mert országos botránnal számoltak. Így is megbolydult a budai országgyűlés alsó háza, magyarázatot kérve a történekekről. A felsőház ugyan nem küldte el az alsóház által írt folyamodványt az uralkodóhoz, de felvilágosítást kért Barco tábornoktól, aki a következőket nyilatkozta: „gróf Festetics alezredes és Laczkovics kapitány dolgát illeti, azok éránt jelenthetné, hogy nem az országhoz tett folyamodása a regementnek, hanem valami más dolog forogna fönt irántok”. Barco válasza természetesen csak részben fedte az igazságot.¹³⁸

Festetics kétheti fogsága augusztus 20-án lejárt. De már ennek előtte Reuter nyugalmazott századost rendelték ki melléje, hogy vigyázzon rá, figyelje minden megnyilatkozását, ügyeljen magaviseletére, ne engedje beszélni a Magyarországról jövő követekkel. A Haditanács parancsa úgy szólt, hogy mindezt „további rendelkezésig” köteles Reuter e feladatát ellátni. A megbízásba e két szót („további rendelkezésig”) azért szúrták be, mert a Haditanács szükségesnek tartotta Festetics fogságának meghosszabbítását. Augusztus 20-val meg is érkezett a császári parancs a fogság meghosszabbításának tárgyában. Festetics ekkor két kéréssel fordult az uralkodóhoz. Az egyikben azt kérte engedjék szabadon, mert

¹³⁵ Szabó, 1928. 234-237.

¹³⁶ Szabó, 1928. 239.

¹³⁷ KA 1790. 44. 343. 1872. sz. doboz ; Idézi: Szabó, 1928. 239.

¹³⁸ Szabó, 1928. 244.

lejárta a kirótt büntetése, a másikban azt kérte engedjék Firenzébe, vagy Pisába, mert megrendült egészségi állapotát ott tudná gyógykezelni. Lipót egyik kérést sem akceptálta. Enne oka az volt, hogy Barco tábornok szerint Festetics betegsége csak színlelés, másrészt Wallis gróf azzal vádolta meg a Haditanács előtt Festeticset, hogy Laczkovics tulajdonképpen nem is akarta aláírni a folyamodványt, csak Festetics rábeszélésére tette azt meg. Ennek kivizsgálására Lipót augusztus 17-én újabb meghallgatást rendelt el, amelynek a következő kérdésekre kellett választ adnia Festeticssel kapcsolatban:

1. Igaz-e, hogy június végén, vagy július elején felkereste és rávette Laczkovicsot arra, hogy az ezred nevében folyamodványt nyújtson be a rendekhez, sőt arra is rábírta, hogy ő maga fogalmazza meg e folyamodványt?
2. Mondotta-e Laczkovicsnak, hogy a folyamodást megmutatta a parancsnokló tábornoknak, aki azt helyeselte is?
3. Látott-e nála Laczkovics más folyamodványokat is, mégpedig olyanokat, amelyeket öt más ezred írt alá?
4. Ezredének Magyarországra jövelele előtt kérte-e Laczkovicsot, hogy fogalmazzon ilyen folyamodványt az ő részére is?
5. Milyen volt a budai országgyűlésre való utazás idején, Keszthelyen tanúsított magaviselete? ¹³⁹

Az ötödik kérdés egy névtelen feljelentés alapján született meg. Ebben arról tájékoztat az íromány szerzője, hogy akkor amikor a Graeven huszárezred Keszthelyen találkozott a Zala megyei nemesi bandériummal, gróf Festetics János üdvözlétére testvére György válaszolt a „Graeven-ezred nevében emelt hangon igen hosszú és bő beszédű szónoklattal (...) amely a jelenlévők tanúsága szerint ilyen hazafias kifejezéseket tartalmazott, mint pl. kardjaink még nem rozsdásak, ha a hazáról van szó, a szívünk helyén van, stb.” ¹⁴⁰ Az újabb vádakról augusztus 24-én hallgatták ki Festeticset. Vallomásában kereken tagadta az ellene felhozott vádakát és nem látott kivetnivalót keszthelyi dolgaira vonatkozóan sem. A Haditanács azonban újabb és újabb vádpontokat keresett. Eközben Festetics szeptember 7-én kelt levelében arról biztosította Lipót császárt, hogy cselekedetei sohasem irányultak az uralkodó személye ellen, elismeri a királyt törvényes urának és arra kéri őt, hogy azok ellen a tisztek ellen szüntessék meg a kereseteket, akik ez ügyben vele kapcsolatban álltak. ¹⁴¹ A

¹³⁹ KA 1790. 62. 1666. 1887. sz. doboz ; Idézi: Szabó, 1928. 247-248.

¹⁴⁰ KA 1790. 62. 1666. 1887. sz. doboz ; Idézi: Szabó, 1928. 248.

¹⁴¹ Szabó, 1928. 249.

Haditanács végül nem osztotta az augusztus 24-i meghallgatás bírójának súlyos megállapításait Festeticcsel szemben. Úgy döntött, hogy a két hét után elszenvedett további három heti fogságot nem kell meghosszabbítani, hanem azonnal át kell helyezni más alakulathoz (jelen esetben – az uralkodó döntésének megfelelően – a La Tour dragonos ezredhez) és megfizettetni vele az összes felmerülő bírósági költséget.¹⁴² Az uralkodó természetesen egyetértett a Belgiumba való áthelyezéssel, de a perköltségeket a kincstárral fizettette meg. A császár azonban nem enyhült meg sem Festetics György, sem fiútestvéreinek irányában.¹⁴³

Festetics szeptember második felében indult útnak új ezredéhez. Október 13-án érkezett Linzbe, november 8-án volt Trierben, december 5-én Namurban, karácsonytól fogva pedig állandóan Brüsszelben tartózkodott.¹⁴⁴ Feleségének Linzből küldött rövid levele instrukciókat és kívánságokat tartalmaz,¹⁴⁵ a Namurból¹⁴⁶ küldött sanyarú sorsát ecseteli: „Nem gondolhatod meg, hogy mennyit itten szenvedek. Luxemburgban érvén a Lengyel Ulánusokhoz tettem, kellett tehát Limburgi Tartományban¹⁴⁷ tsunya hegyes utakon indulni, Vervier¹⁴⁸ nevű Városban egy hegyről le ereszkedvén, az Lovak el ragadtak, az Bastárdot sok darabra öszve törték, az kotsison és az szakátson az kerék által mennt, az Dienes lábát ki fitzamította, de még-is annyira ugyan semmi bajok nem lett, immár paraszt két kerekű taligára szorulván alig értem Stationra éjszakának idején, mindjárt azon szempillantásban kellett az katonaságban indulni, Lüttichi Városon¹⁴⁹ által menvén ellenség földre jöttünk, szabad ég alatt kellett táborozni sátor nélkül az hidegben, az Bagagia hátra maradván, és így nagy nehezen Namur nevű erős Városban értünk az mellyett az Pártosok kevés villongás után

¹⁴² Szabó, 1928. 249.

¹⁴³ Sándor Lipót, 1926. 443. ; II. József halálát követően megindultak a Habsburg-ellenes nemzeti mozgalmak. A Habsburg-birodalom külpolitikai helyzete az 1790. július 27-i reichenbachi megállapodással (a birodalom háború nélkül visszakapja Belgiumot, s ennek fejében – szerény ellenértékül – lemond balkáni hódításairól) mégiscsak megszilárdult. Festetics így került Belgiumba.

¹⁴⁴ Szabó, 1928. 250.

¹⁴⁵ Édes Szivem! Tizen harmadik Octoberben érkeztünk Lintz nevű Várossában, ma tovább Bavária felé vevén utunkat. – Mi eddig szerentséssen utaztunk. Az Gyermeknek Istenes Nevelését ajánlom néked, kérlek az Istenért szemeid előtt tartsd őket, és a' mennyire lehet maradj Keszthellyen. Evvel öllelek igaz hiv férjed Festetics György Oberst 14 Oct 790 Lintz. (MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B.V.3. 206)

¹⁴⁶ Namur. Város Belgiumban, a Sambre folyó partján. 1713-tól osztrák Habsburg kézen. 1794-től a francia forradalmat követően ismét Franciaország része lett. 1830-tól Belgiumé.

¹⁴⁷ Lengyel ulánusok: valószínűleg az 1. Galíciai Ulánus Ezredről (1 Galycyjski Pułk Ułanów ; Galizisches Ulanen-Regiment „Ritter von Brudermann” Nr. 1) van szó. II. József 1784. október 21-én rendelkezett egy lengyel ulánus hadtest felállításáról, melynek parancsnoka von Hotce alezredes lett, s kinek segítségére herceg Józef Poniatowski őrnagyot rendelték ki. II. Lipót 1790. július 15-én döntött az ulánus ezred felállításáról. ; Limburg. Tartomány Belgiumban. Belgium függetlenségének kiáltását követően (1830) Belgium része.

¹⁴⁸ Vervier (helyesen: Verviers). Város Belgiumban a Vesdre folyó partján.

¹⁴⁹ Lüttich. Liège német neve. Város Belgiumban a Meuse folyó partján.

nékünk fel adtak. Most Brüsszel felé indulok. Azért Leveleidet kérlek p. Luxemburg a Namur utasítsad”.¹⁵⁰

Bécs azonban hamar rájött, hogy Belgium nagyon közel van Párizshoz. Ráadásul Johann Bender tábornok azt jelentette Bécsnek 1791. január 23-án, hogy Festetics szerint a magyarok csak egyelőre dugták vissza hüvelyükbe a kardjukat. Mercy-Argentau miniszter is azt a véleményét juttatta el az udvarhoz, hogy Festetics számára nem megfelelő hely Brüsszel.¹⁵¹ Festetics György számára ez az időszak különösen nehéz lehetett, mert családi gondokkal is küszködött. Öccse arról tájékoztatta, hogy lejártak váltói.¹⁵² Felesége, aki negyedik gyermekükkel volt áldott állapotban azt írta férjének, hogy barátja és sógora Széchényi Ferenc megneheztelt rá, amikor megtudta, hogy a csáktornyai uradalmat meg akarja vásárolni. Festetics válaszában sajnálkozását fejezte ki, hogy ezt a Széchenyiek rossz néven veszik, de amikor Széchényi alkudott a csáktornyai birtokra, igen alacsony árat ígért, így az Althanok neki adták azt el.¹⁵⁴ Az uradalmat Festetics 1791-ben tehát megvette az Althan grófi családtól, de ezzel még több adósságot vállalt, melyet hosszú éveken át fizetett az eladóknak.

Festetics György méltán érezhette azt, hogy katonai előmenetele ismét megakadt, ugyanakkor birtokai nélkülözték az erőskezű vezetést. Festetics szívesen hazalátogatott volna, de amint azt már írtuk, erre nem volt lehetősége. Ugyanis 1791. február elején a király úgy döntött, hogy Milánóba helyezi az ott állomásozó milánói dragonyos hadosztályhoz. Ezt a döntést Terzy altábornagy közölte Festeticcsel, aki felháborodva azt válaszolta, hogy kérni fogja nyugdíjaztatását. Ezt írásban másnap meg is tette. Festetics nyugdíjazási kérelmét gróf Joseph Kinszky lovassági tábornok, Ausztria katonai parancsnoka továbbította a Haditanácshoz. A király a befutott jelentések hatására úgy döntött, hogy a rendkívül veszélyes Festeticset nem bocsáthatja el a szolgálatból. Február 20-án azt az utasítást adta, hogy Festetics azonnal induljon Milánóba, ott szigorú felügyelet alatt legyen és figyeljék minden lépését, Milánó elhagyására pedig csak a Haditanács adhat engedélyt.¹⁵⁷

Az uralkodó nem saját tapasztalata, hanem tanácsadóinak jelentése alapján alkotott képet Festeticsről. Természetesen mindenki tisztában volt azzal, hogy a gróf lojalitása uralkodója iránt ugyan töretlen – mást nem is tehetett volna anélkül, hogy hurokba ne dugta volna a nyakát – de azt is látták, elkötelezettsége elsősorban Magyarország iránti. Ez a

¹⁵⁰ Festetics György Sallér Juditnak, Namur, 1790. december 5. ; MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B.V.3. 208-209.

¹⁵¹ Szabó, 1928. p. 251

¹⁵² MOL. Fest. Lvt. P 246 1 cs. 218

¹⁵⁴ MOL Fest. Lvt. P 247 1 cs. B.V.3. 201-202

¹⁵⁷ Szabó, 1928. 252.

nemzeti érzés részben érthetetlen, másrészt roppant gyanús volt a katonai vezetés, az udvari bürokrácia számára is, akik csak a dinasztia iránt éreztek feltétlen lojalitást. Festetics tiszttársa Laczkovics János Trenck Frigyeshez intézett levelében némi önigazolás miatt is, azt írja, hogy az császárt „csirkefogók veszik körül”, akik akarattal rosszul informálják az uralkodót.¹⁶⁰ Ha egyetértünk Laczkovics kifejezésével, akkor nem sok reményt fűzhattünk Festetics tevékenységének „igazságos” elbírálásához.

Festetics milánói parancsnoka Stein táborszernagy a grófot megérkezése után (1791. február 26.) a cremonai escadronba osztotta be, közölte vele, hogy állomáshelye Lodi lesz. A táborszernagy havonta küldött jelentést új beosztottjának viselkedéséről.¹⁶¹ Festetics kényszerűen volt távol családjától, birtokaitól, ami minden kétséget kizáróan rányomták bélyegét hangulatára. Aggódó levelek érkeztek hazulról. János öccse 1791. április 13-án a következőket írta neki: „Vigyázz magadra édes bátyám, magad nyájától jobban óvakodj, mint idegentől; szörnyű az ellenséged az nagyok közt. Arra céloztak itt, hogy tébolyodott eszűnek deklaráljanak és már a lyukas és rongyos része nemzetségünknek két kézzel kapott hozzá”.¹⁶²

2. 5. Festetics György Keszthelyen

Sallér Judit – talán éppen családja javaslatára, de mindenképpen férje beleegyezésével – kihallgatást kért Lipóttól. Erre 1791. március 10-én került sor Bécsben. Nem tudni mivel vette rá a grófné a császárt arra, hogy elbocsássa férjét a katonaságtól. Az uralkodó ugyanis a kihallgatás végén közölte vele, hogy két-három hónap múlva nem lesz akadálya férje katonai kötelékből történő távozásának.¹⁶³ Bár szóba került annak eshetősége, hogy a grófné személyes varázsának köszönhető a királyi kegy, erre azonban semmi bizonyíték nincs, inkább Lipót jól felfogott politikai érdeke játszott az ügyben meghatározó szerepet.¹⁶⁴ Április végén Festeticsné felkereste férjét Milánóban, aki ezt követően levelet küldött az uralkodónak, megismételve kérését a katonai szolgálatból történő elbocsátásáról. Négy kiskorú gyermek nevelése, sok pörös ügyeinek és nagy adósságainak rendezése sürgősen szükségesé teszik otthoni jelenlétét – indokolta kérelmét. Szinte ezzel egy időben április 30-

¹⁶⁰ Benda, 1957. 509.

¹⁶¹ Szabó, 1928. 252. ; Lodi (Lod): város az olaszországi Lombardiában. 1158-ban alapította I. Barbarossza Frigyes.

¹⁶² Festetics János Festetics Györgynek, 1791. április 13. ; MOL Fest. Lvt. P 246 1 cs. 2. ; Idézi: Szabó, 1928. 252-253.

¹⁶³ KA 1791. 44. 231. 1959 sz. doboz ; Szabó, 1928. 253.

¹⁶⁴ Kurucz, 1999. 265.

án Stein tábornok a következő jelentést küldte az udvarnak: „Festetics György viselkedése, beszédei és magaviselete ellen semmi kifogása, sem pedig arra vonatkozólag valami megjegyezni valója nincsen”. Stein ugyanakkor közölte azt is, hogy javasolja Festetics katonai szolgálat alóli felmentését.¹⁶⁵ Az uralkodói döntést, miszerint leszerelhet és Magyarországra utazhat, május 30-án közölték vele. Harminchat évesen tehát végleg hazatérhetett birtokaira, ahol elmaradott gazdaság, hatalmas adósság várta, de várta családja is.

A Festetics birtokok központja Keszthelyen került kialakításra.¹⁶⁶ Festetics hazaköltözött és nekilátott birtokai rendbetételének. Belekezdett abba a meghatározó kulturális fejlesztésbe, amely méltán helyezi őt nemzetünk legnagyobbjai közé. Egész életében fennmaradtak ifjúkori ideáljai. Ezeket próbálta megvalósítani a közjó érdekében sajátos módon, sajátos megoldásokkal. Hogy az adósságokkal terhelt hitbizomány csak nagyon szívós, kitartós és kemény munka eredményeként válhat ismét prosperáló birtokká, Festetics külföldi tapasztalatai alapján ezt kiválóan értette és tudta. 1793-ban megszervezte a kormányzékot (directiót), azt a központi hivatalt, „amelynek parancsai és intézkedései feltétlen érvénnyel bírnak”. A directio nemcsak tanácsadó, de végrehajtó szerv is volt.¹⁶⁷ Festetics feszített munkatempót diktált önmagának és minden munkatársának. Többek közt a Batthyány és Festetics levéltárak neves kutatója Iványi Béla mutat rá a gróf sikeres erőfeszítéseire: „Midőn ugyanis 1791 tavaszán Festetics György a katonai szolgálatból kilépett és Keszthelyre hazatért, nyomban kezébe vette nagy vagyonának kormányzását.”¹⁶⁸ A birtok megfelelő kormányzása erős és következetes vezetést igényelt. Festetics figyelme mindenre kiterjedt és lehetőleg mindent önmaga intézett, legtöbbször a legapróbb részletekbe menően.¹⁶⁹

Festetics alig érkezett vissza Keszthelyre, 1792. március 1-jén meghalta II. Lipót. A trónon II. Ferenc császár¹⁷⁰ követte.

A magyar jakobinus mozgalom, amely egy maroknyi radikális értelmiségi próbálkozása volt a független polgári Magyarország megvalósítására¹⁷¹ 1795. május 20-án a

¹⁶⁵ Szabó, 1928. 253.

¹⁶⁶ A Festetics-birtokok igazgatásáról lásd: Kállay, 1980.

¹⁶⁷ Szántó, 1984. 39.

¹⁶⁸ Iványi, 1947. 17. ; A továbbiakban Iványi leírja a Festetics levéltárra vonatkozóan: „Az eredményesség érdekében 1792. július 1-én Keszthelyen *Oeconomica Directio*-t állított föl és ő maga dolgozta ki: *A gazdaságnak közönséges igazgatására Keszthelyen felállított Oeconomica Directionak rajzolatját*”, valamint a *Directionnak szolgáló Instructio*-t is.

¹⁶⁹ Iványi, 1947. 20

¹⁷⁰ I. Ferenc néven magyar király

¹⁷¹ Magyarország tört., 1980. 211.

budai Vérmezőn fejeződött be. Festetics tisztársát Laczkovics Jánost lefejezték. Festetics gróf maga is belekeveredett az ügybe, a gróf elleni vádakkal természetesen némi alapja volt, de maga Laczkovics és Martinovics is többször ellene vallottak.¹⁷² Ugyanis Martinovics, aki mindent elkövetett, hogy az új császár II. Ferenc kegyeibe férkőzzön, már 1791-től kapcsolatban állt Gotthardi Ferencel¹⁷³ a titkosrendőrség egyik főnökével. Martinovics rendszeresen küldött neki jelentéseket. 1793. május 18-án kelt levelében arról tájékoztatja Gotthardit, hogy Magyarországon nagy az elkeseredés, az Ausztriától való elszakadást fontolgatják, és javaslatot tesz a leggyanúsabb nemesek megfigyelésére. Zala megyében Festetics Györgyöt és Spissich János alispánt jelölte meg, mint megfigyelésre javasolt személyeket. Martinovics és társainak perében is felvetődött Festetics neve. Martinovics ugyanis azt vallotta, hogy többször találkozott Festeticccsel, egy alkalommal magánál a grófnál volt a találkozó, ahol mások is megjelentek. Martinovics 1794-es emlékiratában az antimonarchisták nevét sorolta fel. A névsorban megtaláljuk a Festetics nevet – keresztnév nélkül ugyan, de nem hagy kétséget afelől, hogy Györgyről van szó.¹⁷⁴ Az udvarnál Festetics gyanúba keveredett, de mégsem indítottak ellene eljárást.

Az 1794-ben fellobbant láng úgy tűnt örökre elaludt. Az országban csend honolt. A nemesség hallgatott, a szabadkőműves páholyokat bezárták. A patrióta reformerek és a radikális demokraták egyaránt elhallgattak. A látszólagos keszthelyi magányban élő gróf azonban kiválóan értesült mindenről. Ismerte a magyarországi, az európai és természetesen a franciaországi fejleményeket. Amikor az 1796-os országgyűlésen elfogadták a birodalmat fenyegető Napóleonnal szemben a nemesi felkelést, az insurrectiót minden megyegyűlésen felolvasták.

Festetics utolsó szembehelyezkedése az udvarral éppen ezzel a leirattal kapcsolatos. Az 1797. áprilisi 18-i Zala megyei gyűlésen felolvasott insurrectió kiállítását elrendelő királyi parancs elhangzása után gróf Szápáry Péter a nemesi felkelés ellen szólt. Festetics pedig nem tartotta célszerűnek megvalósítását. Skublics János hirtelenjében még azt is mondta: „Ha béüt az ellenség, fogjunk vele kezét”.¹⁷⁵ Festetics ugyan nem helyeselte Skublics szavait ám ő is

¹⁷² Erre utalást és adatokat találhatunk Benda Kálmán idézett művében (Benda, 1957), Sági Károly dolgozatában (Sági, 1967), valamint A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per irataiban (Benda, 1952)

¹⁷³ Gotthardi kiemelt feladata volt, hogy a magyar nemesi mozgalom vezetőiről tájékoztassa az uralkodót.

¹⁷⁴ Sági, 1967. 331.

¹⁷⁵ A történetet színes tollával Darnay Kálmán dolgozta fel. Az ő regényes változatában a következők történetek: „...a simogató királyi szó ezúttal olyan felháborodást váltott ki a nemes urak között, hogy a közbekiáltások szavától visszhangzott a terem. A fülsiketítő zaj tetőpontját akkor érte el, amikor Spissich János első alispán – érces hangon olvasva – a királyi leirat azon pontjához ért: << Ha a Grácig hatolt franciák Magyarországra betörnének, a megye Sümegnél a Rába hidját azonnal romboltassa le. >> Még az elnöklő császárhű Althan gróf is elpirult szégyenletében, Spissich alispán pedig a tanácskozó asztalra csapta a leiratot. Festetics György és

megegyeztetette: „Szükség törvényt bont”. E felszólalások után a megyegyűlés úgy határozott, hogy a kért katonaság helyett, csak jóval kevesebbet, 200 gyalogost és 200 lovas felkelő katonát ugyan kiállít, de egyúttal reguláris hadsereget kér a megyébe.¹⁷⁶ Természetesen a megyegyűlésen elhangzottak nem maradtak az épület falai között. A határozat nagy megrökönyödést keltett az udvarban és azonnali vizsgálatot rendelt el. Megütköztek azon is, amit besúgóiktól hallottak, miszerint Festetics még azt is mondta volna, hogy „az ellenség igen közel van, a megyében pedig nincsen katonaság és ennek a bécsi miniszterek az okai, akik azért hanyagolták el a megyét, hogy bajba vigyék a készületlen nemességet”.¹⁷⁷ Ezekkel a szavakkal egyetértett gróf Szápáry és Spissich János alispán is. Vádként fogalmazódott meg, hogy javaslataikat latinul adták elő, amit a megyegyűlés jó része nem értett. Így ennek következménye volt a megyegyűlés határozata. A vádat alátámasztottnak vélték azzal, hogy az egy hét után ismételt megyegyűlés már a kért katonaságot szavazta meg. A vizsgálatot Somogyi János udvari kancelláriai tanácsos végezte. Megállapította a megyegyűlés jegyzőkönyvéből, hogy semmi felségsértő nincs, viszont tényként fogalmazta meg azt is, hogy gróf Althan János főispán, gróf Festetics György, gróf Szápáry Péter, Tuboly László és Spissich alispán arról beszélgettek, hogy az insurrectio elkésett, a katonai összevonás csak ingerelné az ellenséget. Végso következtetésként megállapította a vizsgálat, hogy az insurrectio elleni szavazás nem a megye műve, csak néhány nemesé s ebben leginkább vétkes Festetics és Spissich, másodsorban a főispán, Szápáry és Tuboly. Ebben volt némi igazság, mert Festetics mondta tollba a királyi leiratra adott megyei választ.¹⁷⁸ Bár József nádor, aki végül kézbe kapta a vizsgálat eredményét, úgy nyilatkozott, hogy felségsértés tény nem áll fenn, Festetics elvesztette kamarási kulcsát és a császár megtiltotta az udvarban való megjelenését. A bécsi udvarból való kitiltás közel két évig tartott, mígnem 1800. február 2-án Ferenc, Festetics „jó magaviseletére” hivatkozva, ezt a büntetést eltörölte. A császári lépéshez minden kétséget kizáróan hozzájárult az is, hogy a gróf adományként 31 959 forintot fizetett be, hadi segély gyanánt, a királyi kincstárba.¹⁷⁹

Szapáry Péter grófokkal együtt éljenezte meg Káldy Ferenc főbíró uram harsogó közbekiáltását: << Inkább kezet fogunk az ellenséggel, sem hogy olyan kormány alatt éljünk, amelyik a Rába hídját Sümegnél keresi >>. Ilyen értelemben hozták meg a megyei Karok és Rendek határozatukat. Althan gróf főispán hirtelen rosszul lett színélve, az ülésteremből távozott, átadva az elnöklést Spissich első alispánnak. Hogy se látója, se hallója nem legyen a nemes vármegye Bécsbe küldendő válaszfeliratának, nyomban fel is ugrott csészájára s eltűnt a megye területéről (Darnay, é. n. II. 46.)

Ugyancsak regényes formában írta meg a történetet és a kamarási kulcs elvesztését Vas Gereben, aki a Festetics legendák első összegyűjtője volt.. (Vas, é. n., 172-179)

¹⁷⁶ MOL Kancelláriai Lvt. Acta gen. A 39. 1797:6074. ; Idézi: Szabó, 1928. 254.

¹⁷⁷ MOL Kancelláriai Lvt. Acta gen. A 39. 1797:6074. ; Idézi: Szabó, 1928. 254.

¹⁷⁸ Sági, 1972. 27.

¹⁷⁹ Szabó, 1928. 257.

Festetics a francia háború elhúzódása miatt megterhelt kincstár segítségére sietett, amikor 1800 szeptemberében a Zala megyei közgyűlésen rövid beszédet mondott az insurrectio érdekében, a szegényebb nemesek segélyezésére pedig 4 000 forintot fizetett be. Még ezen év decemberében a maga költségén tíz katonát fogadott és a vasmegyei insurrectiohoz öt, a sopronihoz pedig egy felfegyverzett katonával járult hozzá.¹⁸⁰ Azonban a hadi események felettébb foglalkoztatták. Éppen ezért kérte meg Berke József soproni számtartót, hogy közvetlenül értesítse a franciák lépéseiről. Berke ezt leveleiben meg is tette.¹⁸¹ Az ismert és idézett levelek, a hadi események végéről, abból az időből valók, amikor I. Ferenc már fegyverszünetet kért Napóleontól.¹⁸²

Festetics és az udvar közti viszony javulásának döntő pillanata volt József nádor keszthelyi látogatása. Szapáry János gróf 1801. július 8-i levelében arról tájékoztatta Festeticset, hogy a nádor Velencéből jövet, meg kívánja tekinteni Festetics új mezőgazdasági iskoláját, a Georgikont. Megírta, hogy a nádor augusztus 18-án érkezik Keszthelyre, onnét hajón kíván továbbmenni Balatonfüredre. Szapáry kérte Festeticset, hogy gondoskodjon a nádor fogadásáról, valamint egy hajóról, ami tovább vinné Balatonfüredre. Festetics augusztus 1-jén válaszolt Szapárynak és javaslatot tett a nádori programra, ugyanakkor megpendítette egy esetleges szántásnak lehetőségét: „Mivel ilyen magas személyiségnek leereszkedése valóságos korszak volna a magyar ipar és mezőgazdaság fellendítésében, ez alkalommal nem tudom magamat visszatartani a József császárral való összehasonlítástól, aki Csehországban egy ilyen alkalommal maga is szántott és így emléket állított a szántásnak az utódoknál. E nagy uralkodónak ez a jellemvonása okozza azt, hogy ez a most kifejlődésnek induló gazdasági iskola Ő királyi fensége magas támogatását kérni merészségi, hogy Ő fensége örökös emlékünnepképpen jelenlétével a Georgikon mezőit hasonlóképpen felszentelni kegyeskedjék, amennyiben egy ekét kegyesen megfogni, és a szántást színlelni méltóztatnék.”¹⁸³ Megmosolyogni való, ám a korabeli szokásoknak teljes mértékben megfelelt Festetics azon kérése, miszerint a nádor feladata csupán annyi, hogy „a szántást színlelni méltóztatassék”. A szándék kinyilvánításának egyértelműsége a fontos, nem a valós szántás mennyisége, vagy minősége. A gróf bizonyos volt abban, ha ez a protokolláris szántás

¹⁸⁰ Szabó, 1928. 257.

¹⁸¹ MOL Fest. Lvt. P. 246 1 cs. B. IV. 2. 76-82 Berke három levelét őrzi a levéltár. Keltezésük: 1805. december 3., december 8., december 9.

¹⁸² 1805. december 4. December 15-én a király utasítást adott József nádornak, hogy a magyar nemesi fölkelést oszlassa szét. December 26-án kerül sor Pozsonyban a békeszerződés aláírására, ahol I. Ferenc lemondott Velencéről, Isztriáról, Dalmáciáról, Tirolról és Vorarlbergről, elismerte az itáliai, a bajor és a württembergi királyságokat. (Vö.: Benda, 1982. 622.)

¹⁸³ Festetics György Szapáry Jánosnak, 1801. augusztus 1. ; MOL. Fest. Lvt. P 235. Memor. 418. (eredeti helyén nem található) ; Idézi: Szabó, 1928. 282.

megvalósul, helyzete könnyebbé válik, elgondolásait nyugodt szívvel megvalósíthatja. Festetics ugyanebben a levélben megígérte, hogy az ünnepség nem lesz több egynegyed óránál. A nádor a javaslatot elfogadta. Így a látogatás fénypontja minden kétséget kizáróan a gróf által alapított intézményben megtörtént georgikoni szántás volt. József főherceg római felső palástban jelent meg a Georgikon szántóföldjén, megfogta az eke szarvát és néhány barázdát szántott. A nádor udvarmestere Szapáry János vitte az ostort, Festetics pedig az ökröket vezette. Az ünnepélyen a keszthelyi Zeneiskola növendékei Stárk Péter vezetésével tíz versszakos énekkel is készültek, amit később nyomtatásban is megjelentettek, kottával együtt, valószínűleg a gróf költségén.¹⁸⁴ A művet az iskola tanítója Stárk Péter írta és adatta elő nagy lelkesedéssel, ami arra enged következtetni, hogy az egész ünnepség minden bizonnyal tovább tartott, mint egynegyed óra. Az énekkel kísért szántás sikeresen fejeződött be. Az eke, amelyik kimondottan erre az ünnepségre készült úgynevezett "talyigás eke" volt, melynek fáját nemzeti színűre festették, vas részeit később Festetics ezüsttel vonatta be és elhelyezte a családi levéltárban.¹⁸⁵ Az ekét Richard Bright angol orvos-utazó is látta 1815-ben, Festetics vendégeként. Könyvében a következőképpen írja le: „A könyvtár egy fényes terem, köröskörül erkéllyel és roskadásig rakva minden nyelven írt könyvekkel. A főhelyen egy ekét őriznek itt: avval az ekével szántott egy barázdát János főherceg (sic!) és ugyanazt a szertartást végezte a nádor is, amikor meglátogatta az intézetet”.¹⁸⁶ Az esemény Festetics György számára az udvarhoz való „visszatalálást” jelentette, ami rendkívül fontos volt ahhoz, hogy további elképzeléseit, nagyobb ellenállás nélkül valóra válthassa. A látogatás emlékére cseresznye és diófából fiókos szekrényt készíttetett oldalt két hermával, s négy fiókjának bronz vereteit magyar koronás drapéria alatt ovális medalionban József nádor domborművű mellképe díszítette.¹⁸⁷ Volt a nádori látogatásnak egy kimondottan személyes része, amelyre Vay Sarolta mutat rá regényes, de a tényekhez ragaszkodó művében. József nádor ugyanis ezen év tavaszán vesztette el szeretett feleségét Alekszandra Pavlovna orosz nagyhercegnőt. A nádor meglátogatta Festetics rajziskoláját is, ahol – ahol Vay szerint – meghatotta Kóber

¹⁸⁴ *Búza-kalász koszorú, mellyel Jósef Ő királyi fő-hertzezségének, Magyar ország nádor-ispánnának, midőn Tőle felséges kegyességgel látogattatnék, tisztelkedik a keszthelyi Georgikon.* 1801. Eszt. Kis-asszony Hav. 23-dikán. Következendő Muzsikákra alkalmaztatva: canto I., canto II., oboe I., oboe II., clarinetto I., clarinetto II., corno I., corno II., fagotto, basso. Stárk Péter, Keszthely Muzsika-Oskola tanítója által. Bétsben, Täubel Christián Gottl. betűivel, 1802. Esztendőben. (Másolat: Balatoni Múzeum, 2178.2006/204-2006) A barokkosan áradó verzeset és ének természetesen a nádort dicsőíti, utolsó versszaka: 'S míg élünk, / Örökre Néked szentelve lesz szívünk, / Lesz mindenünk, / Nevedet fákra felvéssük, / S képeddel felékesítjük / Kis tanyánkat, / Kalibánkat.

¹⁸⁵ Szabó, 1928. 282. Az eke végül is a grófi könyvtárba került. Itt jegyezzük meg, hogy a nádori szántást regényes formában Vas Gereben dolgozta fel. (Vas, é. n. 275-284) Péczely Piroska szerint az ekét nemcsak beezüstözték, hanem némelyeik részét be is aranyozták. (Péczely, 1958. 47.)

¹⁸⁶ Bright, 1935. 31.

¹⁸⁷ Péczely, 1958. 47.

Kristóf balatonedericsi születésű asztaloslegény rajza. „A palatinus eő fensége gyásza” címet viselő szerény rajz egy mauzóleumot ábrázolt, előtte Magyarország génuszát, aki sírva takarja el arcát. Fölötte fátyollal borított koszorúban a következő írás volt olvasható: Eő fensége Alekszandra Pavlovna, tsászári orosz hercegnő. Vay Sarolta visszaemlékezések alapján született írása szerint: „A nádor nagyon elszomorodott, és öt aranyat ajándékozva a fiúnak, elhagyta a rajztermet”.¹⁸⁸

Festetics maga is kitűnően tudta, mit jelentett számára a nádori szántás, tehát támogatott mindent, ami e jeles napra emlékeztetett. A Stárk Péter által megzenésített verset ugyan 1802-ben adták ki, egy évvel a látogatás után, de maga a vers nyomtatásban már a nádor látogatásakor elkészült magyar és német nyelven egyaránt. Mindkét aprónyomtatvány megtalálható a Helikon Könyvtár miscelláneái között.¹⁸⁹ Másfél évtizeddel később, 1816-ban, Festetics a nádori szántást megörökítő érmet veretett Würth János rézmetszővel.¹⁹⁰ A harmadfél hüvelyknyi átmérőjű érme később a jó tanulók jutalmazására is szolgált. Egyik oldalán a nádor az eke szarvát fogja, „s nagy Rómának halhatatlan férfaiira emlékeztet. – Az ekét két lengyel fajta szarvú bika vonja, melyek közül egyikén trombitát fúvó Genius ül. Ezen figurák jelennek meg a sík mezőn”.¹⁹¹ Az érme másik oldalán Ceres látható, jobb kezében virágkoszorú, bal hóna alatt kéve, bal lábánál bőségszaru, szőlővessző. Jobbról kopár fa és a Festeticsek címere.¹⁹² Ezt az érmet kiválóan tanuló diákok kapták, mentekötös változatát neves gazdasz vendégek. A dicséretes tanulmányi eredményt elért jogászok a Numisma Iuridicum érmet vehették át.¹⁹³

A nádori szántást a Georgikon egyik történetírója Süle Sándor véleménye alapján csupán „csinnadrattás hangú” sokak által túlméretezett, tulajdonképpen jelentéktelen

¹⁸⁸ Vay, 1986. 170-171.

¹⁸⁹ *BÚZA-KALÁSZ-KOSZORÚ, MELLYEL JÓ'SEF Ő KIRÁLYI FŐ-HERTZEGSÉGÉNEK, MAGYAR ORSZTÁG' NÁDOR-ÍSPÁNNYÁNAK, Midőn TŐLE Felséges kegyességgel látogattnék, tisztelkedik A' KESZTHELYI GEORGIKON.* 1801. Eszt. Kis-Aszszony Hav. 23dikán (Helikon Könyvtár Miscellanea 80. 4.) (a nap helyét a nyomdász kihagyta, a 23 kézzel lett beírva, a vers utolsó sora ezen kiadás szerint Katzagánkat. Ezt a szót áthúzták és helyébe kézzel beírták Kalibánkat. Már a Kalibánkat szóval adták ki 1802-ben a versezetet) ; *FREUDENSCHALL AN SEINE KÖNIGLICHE HOHEIT, DEN ERZHERZOG JOSEPH, PALATIN VON UNGARN; ALS GNAEDIGSTER HERABLAUSSUNG, die Musikschule in Keszthely am 23ten August, 1801.* befichtigte. A kiadványban nincs kotta. (Helikon Könyvtár Miscellanea 11. 11.)

¹⁹⁰ Süle, 1967. 202. ; Péczely Piroska úgy tudja, hogy az érmet Karl Henrik Ernő körmöcbányai vésnök készítette. (Péczely, 1958. 47.) Péczely azonban nem hivatkozik adatának lelőhelyére. Lehetséges, hogy az eltérő a Numisma Oeconomicum illetve a Numisma Iuridicum alkotóinak nevével hozható összefüggésbe.

¹⁹¹ HKT. 1817/I. 259-260

¹⁹² Az érme nádori szántást idéző oldalán a körirat: SER. ARCHID. C. R. IOSEPHO PAL. R. H. SULCUM DUCENTE. DIES NOBIS MELIORES NITENT. Lent: AUSPICATA DIES XXIII AUGUSTI MDCCCI. A Ceresz ábrázoló oldal körirata: VIVE MEMOR NOSTRI RIGIDI SERVATOR HONESTI. Lent: ADJUD. C. G. F.

¹⁹³ A Numisma Iuridicum ezüstérem volt, előlapján Verböczy arcképével, a hátoldalon Astrea képével. (Bontz, 1896. 327.)

rendezvény volt.¹⁹⁴ Süle, mint annyiszor munkája során, elfogult Festeticcsel kapcsolatban és nem veszi észre, hogy az esemény több irányban is alapvetően hatott, amint arra Sági Károly is rámutatott dolgozatában.¹⁹⁵

A magyar katonaság létrehozásának kérdése mindvégig ott lebegett Festetics szeme lebegett, ám tanult mindabból, ami vele történt, és más stratégiát választott. 1802. június 25-én a következő előterjesztés került a felsőtábla elé: „Gróf Festetics György addig is, míg a hadi tudományoknak a tanítása Magyarországon felállítattatik, olyan ifjoknak felsegítésére, kik a hadi tudományokban kívánják magukat gyakorolni, a következő ülésben beadandó feltételek s mód szerint 40 000 forintot ajánlott legyen”. A felajánlás lényegét tehát az volt, hogy Festetics pénzt ajánlott fel annak érdekében, hogy a nemes ifjak katonai pályára léphessenek. E tőkének évi 2 000 forintot kitevő kamatját évente három nemesi származású ifjú nyerhette el, akik „vagy Magyarország jelenlegi területéről, vagy a Részekből és Erdélyből, vagy az ország visszacsatolandó területeiről származnak”.¹⁹⁶ Festetics realitásérzékére jellemző – amit később is tapasztalhatunk majd a keszthelyi udvar vitelében –, hogy differenciált ösztöndíjakban gondolkodott. A mágnások fia 700, a nemesé 600, a katonatiszté 550 forintot kaptak évente. Mivel az ösztöndíj nem teszi ki a 2 000 forintot, a maradék kamatot a tőkéhez csatolandónak rendelte. Ugyanakkor az alapítvány megtételekor azt is leszögezte Festetics György, hogy addig ameddig nincs Magyarországon megfelelő katonai iskola, a bécsi mérnöki akadémiába járó magyarok kapják. Abban az esetben, ha Magyarországon megnyílna a katonai iskolának kapuja, automatikusan ebbe az intézménybe járók részesülhetnének az ösztöndíjban. A királyhoz ez a felterjesztés már úgy jutott el, s ebben az esetben ez a kegyes család nagyon is szerencsés volt, hogy Festetics a pesti egyetemen felállítandó katonai tanszék alapításához adta a 40 000 forintot. A király, I. Ferenc az ajánlatot elfogadta, és arra utasította az országgyűlést, hogy az eseményt vegyék jegyzőkönyvbe: „Ezt a felajánlást pedig vegyék be az országgyűlés Naplójába, hogy ezen nemeslelkű bőkezűség emlékezete az utókorra is megmaradjon.”¹⁹⁸ Nemcsak az uralkodó, de Csokonai Vitéz Mihály is megemlékezett az eseményről. Valószínűleg Festetics László gróf házitanítójának Kultsár Istvánnak javaslatára írta meg a „Mélt. Gróf Festetics György ő Nagyságára. A' hadi oskoláról” című ódáját. Ebben felmagasztalja Festeticset, leírván azt, hogy miért fontos egy „hadi oskola”, miért nem elég csupán a virtus. A katonai technikák

¹⁹⁴ Süle, 1967. 201.

¹⁹⁵ Vö.: Sági, 1972. 35.

¹⁹⁶ Szabó, 1928. 258-259. ; Szabó jelzete szerint: Házi, udvari és állami Lvt., Staatsrat 1802. 2438. (Bécs)

¹⁹⁸ Szabó, 1928. 260. ; Szabó jelzete szerint: Az 1802-iki Országgyűlés naplója, 185.

előre haladtával ugyan okulni kell a régiek dicsőségén, de ismerni kell a legújabb hadi vívmányokat, eredményeket is, ha a katona sikeres akar lenni.

(...)

Azon igyekszik FESTETITSÜNK, hogy e'

Kartáts-világban hív unokáitok

Ésszel 's okossággal tanulják

Őrzeni érdemitek' jutalmát,

(...)

Hijjába vinnéd rettenetes *Botond*

Mennykőtsapású bárdodat a' mai

Bizántzium' várához, annak

Rézbeborúlt kapuját bevágni:

Egy messzelátó cső kitekintené

Szándékod', egy más cső az egész kaput,

A' bárdot, a' vitéz Botondot

Egyszeri pertzbe' darabra törné.¹⁹⁹

Festetics felajánlását követően az uralkodó úgy döntött, hogy ismét megajándékozza Festeticset a kamarai kulccsal, amely aktusra 1802. november 15-én került sor. Festetics számára azonban ennél több is megvalósult; a magyar hadsereg tiszti állománya képzési rendszerének konzekvens képviselője végül is eredményt hozott. 1808-ban az országgyűlés törvénybe iktatta a Ludovika Akadémia felállítását.

Festetics ezt követően fokozatosan visszavonult a közszerepléstől és erejének nagy részét a magyar művelődés, oktatás ügyének szentelte.

2. 6. Gróf Festetics György gyermekei

Festetics György első gyermeke László 1785-ben született, majd őt követték: Szidónia (1787. férje: gróf Almássy Illés), Julianna (1789. férje: gróf Zichy Károly) és Viktória (1790,

¹⁹⁹ Csokonai ÖM., 2002. 172-177.

aki kevéssel születése után meghalt). Gyermekai nevelésére rendkívül nagy hangsúlyt fektetett. Amíg katonáskodott, feleségére hárultak a gyermeknevelés gondjai. Keszthelyre való visszatérését követően nevelőt fogadott gyermekei mellé.

Fiának neveltetése volt a legfontosabb, mert benne látta Festetics György annak a munkának továbbvitelét, amit ő kívánt elindítani és megvalósítani. Fontos volt tehát számára, hogy birtokainak utódja milyen szellemben nevelkedik. A leánygyermekkel kapcsolatban az volt a legfontosabb, hogy „jól” menjenek férjhez, azaz megfelelő birtokkal és ranggal rendelkező arisztokratákat tudhassanak az egyre bővülő rokoni körben.

Gróf Festetics György 1791-ben László fia nevelését egy igen kiváló ifjúra, könyvtárosára, Péteri Takáts Józsefre bízta.²⁰⁰ A nevelői állást 1799-ig állott fenn, amikor is Péteri Takáts lemondott.²⁰¹ Az eltelt idő legnagyobb részét az ifjú gróffal Bécsben töltötték, ugyanis Festetics László ott folytatta tanulmányait. Péteri Takáts rendszeresen számolt be Festetics Györgynek fia tanulmányi sikereiről, sikertelenségeiről, betegségeiről. De tulajdonképpen a titkári funkciókat is ellátó nevelőnek más feladatok is osztályrészül jutottak: a keszthelyi könyvtár részére beszerzendő könyvek felkutatása, megvétele és a grófi bibliotékába való elszállítása, az épülő keszthelyi kastély számára Bécsben készülő kályhák felügyelete, a Festetics által támogatott Görög-féle térképek sorsának figyelemmel kísérése, a bécsi politikai hírek továbbítása Keszthelyre. De rendkívül fontos volt a kapott pénzekekről törtnő elszámolás, Festetics György utasításainak szigorú betartása, amellyel kapcsolatban Festetics sokszor fejtette ki rosszallását. Mindazonáltal Takáts Sándor olykor elfogult művében²⁰² így jellemzi Péteri Takáts nevelői munkáját: „A ki végig lapozza egykorú költőink verseit, s olvassa azokat a magasztalásokat, melyekkel Virág, Berzsenyi, Szabó Dávid, Kis János stb. elhalmozták Festetics Lászlót, az kénytelen bevallani, hogy Takáts jelesen nevelte tanítványát. Igaz, hogy a költők által reá halmozott sok dicséretet nem lehet

²⁰⁰ Péteri és téri Takáts József 1767. március 18-án született Keszthelyen elszegényedett (valószínűleg) nemesi családból. Elemi iskoláit szülővárosában, gimnáziumi tanulmányait Győrött végezte. Ott vették fel a győri papnövendékek közé, de a theológia utolsó négy évét már Pozsonyban végezte. Pozsonyban akkor mozgalmas irodalmi és hazafias nevelés folyt, és magas színvonalra emelték az önképzést is. A növendékek között sok zalai ifjú is tanult: Fejér György, Juranits László és Péteri Takáts. Tanulmányaik vége felé ők hárman „ünnepélyes fogadalmat tettek egymásnak, hogy életüket és tehetségüket a nemzeti nyelv és a hazai tudományosság felvirágoztatására fogják fordítani”. 1789 nyarán Péteri Takáts hosszas tusakodás után otthagya a papi pályát és – Festetics meghívására – a keszthelyi kastély könyvtárnoka lett Bolla Ferenc levéltárnok mellett. Ő volt a Magyar Minerva könyvsorozat elindítója. Meghalt 1821. május 3-án. (Szabó, 1983. 184-185. ; Szinnyei XII., 1909. 1237-1239.) ; Részletes életrajz: Takáts, 1890.

²⁰¹ Péteri Takáts József és Festetics György gróf kapcsolatairól Stohl Róbert írt elemző doktori értekezést. (Stohl, 2009.)

²⁰² Erre már a könyv megjelenését követően rámutatott kritikájában Ballagi Aladár: „Irányzatosság mindenkor csökkenti történelmi művek értékét; Takátsnál kész veszedelem: *szeretete* nagy voltában elhomályosulnak előtte a kritikai arany szabályai. (...) Takáts igazán szereti Péter Takátsot, s innen ered tárgyának érzélgős exaltációja.” (ItK., 1891. 1. évfolyam 4. füzet. 390-391.)

mind kész valóságnak vennünk; de az is igaz, hogy a kis Lászlót már ekkor igen kedvelték, s úgy Bécsben mint itthon ismeretes volt neve.”²⁰³ A Takáts által említett túlzások elsősorban abból adódhattak, hogy költőink Festetics Lászlótól György mecénási munkásságának továbbvitelét várták. Sok esetben hiába.

Az új nevelő, Péteri Takáts jó ismerőse a hasonlóan kiváló Kulcsár István lett.²⁰⁴ Valószínűleg Péteri Takáts javasolta Kulcsárt, aki hat éven át töltötte be e tisztséget.²⁰⁵ Kulcsár jellemrajzához Kazinczy Ferenc szolgál adalékkal, amikor a következőket írja róla Kis Jánosnak: „Az egy különös ember. Jó ember és buzog, de még soha sem juthattam-el arra a pontra, hogy őtet ismerjem, sőt csak meg is foghassam. hogy Festetics reá bízta a’ fja nevelését, azt nem csudálom. Két originális, két megfoghatatlan ember akadt egygyűvé.”²⁰⁶ Festetics mindkét nevelőnek részletes utasításokat adott fia neveltetésével kapcsolatban.²⁰⁷ Péteri Takáts Józsefnek lelkére kötötte, hogy az ifjú László grófba „csepegtesse bele az európai műveltséget és a grófi rang megkívánta finomságot úgy, hogy azért a hazai erények becsülése és a hazaszeretet tiszta világa maradjon az ifjú keblének egyedüli vezére”.²⁰⁸ A neveléssel kapcsolatban kontraktus is született a gróf és Péteri Takáts között.²⁰⁹ Péteri Takáts kéthetente levélben tájékoztatta Festetics Györgyöt az ifjú gróf előmenetelével, magaviseletével kapcsolatban. Megírta, hogy örömmel vette a gróf előírásait, azonban azokat túlzónak tartja, mert az iskolai elfoglaltságok nem teszik lehetővé, hogy mindennel olyan alaposan foglalkozzanak, amint azt előírta: „ha csak a pihenésre szükséges időtől meg nem

²⁰³ Takáts, 1890. 49.

²⁰⁴ Kulcsár István 1760. szeptember 16-án született Komáromban, nemesi származású iparos családban. Kilenc évesen a helybeli jezsuita gimnáziumba íratják be szülei. 1776-ban járta a költészeti osztályt, ahol tanára Baróti Szabó Dávid volt. 1778-ban a bencés rend kötelékébe lépett. A próbaévet Pannonhalmán töltötte, majd a pozsonyi szemináriumba iratkozott be. II. József 1786. november 14-én kelt rendeletével a bencés rendet is feloszlatta, így Kulcsárnak más pályát kellett választania. Előbb Komáromban, majd Szombathelyen és Esztergomban tanított. A Hazai Tudósítások és a Hazai és Külföldi Tudósítások lap elindítója. Kiadta Mikes Kelemen törökországi leveleit. Meghalt 1828. március 28-án. (Bausz, 2001. 12-14.)

²⁰⁵ Kulcsár Esztergomban együtt tanított Révai Miklóssal. Komoly ellentét alakult ki közöttük pedagógiai elveik különbözősége miatt. Kulcsár szelíd, békés kedélyes ember volt, Révai konok, komor, rideg, epés. Kulcsár nevelési rendszere a szelíd bánásmódban testesült meg, éppen ezért szerették diákjai. Révai kemény, a büntetésben is sokszor szélsőséges megnyilvánulásokra ragadtatta magát. Kettejük összeütközése kikerülhetetlen volt. A hírek – Péteri Takáts révén - Keszthelyre is eljutottak. Éppen ezért írhatta Festetics György Kulcsárnak, 1798. november 13-án, a következőket: „Takáts Uramnak leveléből érttem: mi módon Révai Miklós az Úrnak izetlenségeket szerezni igyekezik. Erre való nézve nem tudván ha vallyon azon levelem, a melyet az Úrhoz írtam Esztergomban fogja-e találni az Urat, akartam ezen levéllel is az Urat, Professzor Uramat Budán fel-keresni, és ujjonon ajánlásomat meg-bizonyítani.” (tudniillik Festetics László nevelésére vonatkozóan) (MOL Fest. Lvt. P. 246 5. cs. B. IV. 8. 37.)

²⁰⁶ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. október 15. ; KazLev. VIII. 128-129.

²⁰⁷ Péteri Takáts Józseffel kötött Contractus: MOL Fest. Lvt. P 246 5. cs. 9.; Kulcsár Istvánnal kötött Contractus: MOL. Fest. Lvt. P 246 5 cs. B. IV. 9.

²⁰⁸ Szabó, 1983. 185.

²⁰⁹ MOL Fest. Lvt. P 246 5. cs. 9. ; Contractus. Péteri Takáts József szerződése. Keszthely, 1791. június 24.

akarom fosztani a' minek több rossz következései lehetnének".²¹⁰ Ugyanakkor leveleiben szelíden, de a gondokat el nem hallgató módon, a nevelt iránti szeretettel jellemzi is Festetics Lászlót: „Mindenek előtt, a' mi az Ifjú Gróf Characteristicáját illeti, írhatom: hogy tsak egy szembe tűnő hiba se gyökerezik szívében. Meg botlik ugyan néha a' szóban olykor; meg lehet a tselekedetben is: de ennek nem a' rögzenni kezdő hajlandóság, hanem a' gyermek kornak természete: az elevenség, a' kíváncsi szemfülesség, a' még neki nem törődött gyenge test az oka. A' melly hibák idővel a' gyakori intés, 's a' vele járó oktatás által mind el mulnak. Ellenben ditséretére lehet mondani: hogy természete szelid, erköltse ártatlan, engedelmes, a' ditsőséget szerető, sokat tudni vágyakodó, a' munkában tűrő 's szorgalmatos".²¹¹ László gróf, szülei meglegedésére az elemi iskolát két év alatt elvégezte, majd elsősorban anyja kívánságára, aki ekkor már Bécsben élt,²¹² 1793 és 1799 közt Bécsben járt gimnáziumba. A bécsi úttal Péteri Takáts is egyetértett, mert úgy gondolta, hogy az apa túlzottan türelmes volt fiával szemben. Péteri Takáts József vele ment a császárvárosba, és odaérkezésükkor levélben azonnal tájékoztatta a grófot, hogy Festetics Lászlónak megvan már a korrepetitora, hogy a fiatal grófnak külön padja lesz, amelyben a korrepetitor mellette fog ülni addig, ameddig a professzor az órára be nem jön.²¹³ A huszonhárom éves korrepetitort Tessényinek hívták.²¹⁴ Megnyugtatta az apát, hogy minden a legnagyobb rendben fog zajlani, de írásbeli instrukciót kér a továbbiakra.²¹⁵ Ezeket meg is kaphatta, mert ennek alapján határozta meg a tanulandó tárgyakat.²¹⁶ Bécsben is jó mentek a dolgok, a grófné 1795. április 1-jén azt írhatta férjének Keszthelyre, hogy „Laci fia jól végezte exameneit s az előjárói meg voltak vele elégedve".²¹⁷ Péteri Takáts és az ifjú gróf évente tanulmányutakat tettek Magyarországon és külföldön, amelyről a nevelő részletes jelentést

²¹⁰ Péteri Takáts József Festetics Györgynek, Bécs, 1794. június 14. ; MOL Fest. Lvt. P 279 5 cs. 511.

²¹¹ Péteri Takáts József Festetics Györgynek, Bécs, 1794. június 11. ; MOL Fest. Lvt. P 279 5 cs. 511.

²¹² Szilágyi, 1993. 398.

²¹³ „A Principiorum Professzort fel kerestem. Jó üdös Pap Úr, ha nem hibázok, Wellnek neveztetik. Böen értekezödtem vele mindenekről, mellyeket a Gróf javára szükségeseznek lenni ítéltem. Hogy a Correpetitor jelen legyen egész prolectio alatt. Szokatlan dolognak állította. Hanem minden veszedelemnek el távoztatására azt tanátslotta, hogy valamint másokkal is már történt, egy különös padotska készítésék a Gróf számára; de azért még is ítéletem szerint a hely mellyet érdemelni fog a Gróf, mindenkor üres lészen a többi Tanulók között. Ez a nemes szívnek elegendő ösztön gyanánt szolgálhat. Így tehát a Correpetitor mind addig az iskolában marad a gróffal, míg a Professor meg nem jelenik; azután ennek gondviselésére fog bizattatni. Melly szolgálatra önként ajánlotta magát. Az iskolák végezete előtt már helyben várni fogja a Correpetitor s haza késéri.” (MOL Fest. Lvt. P 246 1 cs.) ; Péteri Takáts József kéthetente küldött jelentéseket Festetics Györgynek fia előmeneteléről, a kiadásokról. Péteri Takáts 1794. január 12-én kelt levelét, létrejöttének körülményeit Stohl Róbert dolgozta fel Adatok Péteri Takáts József nevelői tevékenységéhez című munkájában. (Könyv és Nevelés, 2005/4. 88-90.)

²¹⁴ MOL. Fest. Lvt. P 246 1 cs. „...ezen Tessényi nevű 23dik esztendőben lévő Ifjú, a ki külső maga viselésével is minden jót ígér; s ugyantsak az a Mélt. Grófné helybe-hagyásával meg is fogadtatott.”

²¹⁵ MOL. Fest. Lvt. P. 246 1. cs.

²¹⁶ Fehér, 1999. 49.

²¹⁷ Sallér Judit Festetics Györgynek, Bécs, 1795. április 1. ; MOL Fest. Lvt. P 246 1 cs. ; Idézi: Szabó, 1928. 318-319.

tett az apának. Az uti jelentések mellett olykor üdvözlő verseket is tartalmaztak levelei.²¹⁸ Az egyiket idézett művében Takáts Sándor is közli. Ennek címe: „*Mohács vidékjén írt levél, Augusztus fogytán, 1797*”.²¹⁹ Péteri Takáts ebben a viszonylag hosszabb versében, melyet Mészáros²²⁰ nevű barátjának írt, megidézi a mohácsi tragédiát, békességért áhítzik. A vers mély, belső érzésekkel fűtött, több erő van benne, mint egy alkalmi költeményben. Érdemes idézni Péteri Takáts által kiemelt soraiból:

(...)

Méltó tárgy! sírjunk! van elég ok sírni, Barátom

Nem titok: elpártolt tőlünk a csalfa szerencse

(...)

Árva hazám temetője, Mohács! környékedet értem

(...)

A föld megrendül és a széjjel heverő holt

Testek alatt nyög; s nem győzvén már színi magába

A sok vért: ez partot mos, s mindaddig igyekszik,

Míg, te szerencsétlen Cselye! barna vizedhez elérvén,

Drága királya hideg tetemeit megölte utólján. –

Itt, itt húnyt el örökre talán szeretett Magyarország!

(...)

A békességet! – Mert nincsen igaz gyönyörűség,

Nincs haszon e nélkül; bármyel jó légyen egyébként

A polgári kötés. – Szent béke! az Égbe kiáltunki

Hozzád: Szállj le megint nyomorult földünkre, s maradj itt!²²¹

Egyik évben a Dunántúlt, máskor Eger környékét, a Jászságot, az Alföldet járták be, 1796-ban pedig a felvidékre látogattak, majd Szegedre, Nagyváradra. Később Grácba, Marburgba, Görzbe, Udinébe, Velencébe, Triesztbe, Fiuméba utaztak.²²² Péteri Takáts részletes útirajzot írt vándorlásaikról és az ifjú gróf neve alatt szerette volna kiadni. Erre

²¹⁸ Takáts, 1890. 65.

²¹⁹ Takáts, 1890. 63-65.

²²⁰ Valószínűleg Mészáros Józsefről van szó, akinek prédikációját Péteri Takáts segítette kinyomtatni („*Egyházi beszéd a papi rendről. Mondotta Rédén pünkösöd után X. vasárnap eggy új misének szolgáltatásakor*” Veszprém, Szammer Mihály, 1801. ; Mészáros József (1764-1839) székesfehérvári kanonok, 1794-től váli plébános, majd esperes.

²²¹ A versrészleteket Takáts Sándor átiratában közöljük.

²²² Szabó, 1928. 319.

azonban nem került sor.²²³ A még meglévő kéziratból végül is a győri Szabad Polgár című lap közölt részleteket.²²⁴ Az 1799-es esztendő közepéig állt Péteri Takáts nevelése alatt László gróf. Ezt követően Kultsár Istvánt bízta meg Festetics György, akivel szintén megfelelő kontraktust kötött fiának nevelésére vonatkozóan.²²⁵ Az 1799. június 15-én Festetics György által megfogalmazott utasítás minden részletre kitért. A tíz pontban megfogalmazott terv legfontosabb leszögezi, hogy a nevelés három részből áll úgy mint „a szívbeli gondolkodásnak jóindulatra való hajtása, az elmének hasznos és a környülállásokhoz alkalmaztatott tudományokkal való megékesítése és az egészségnek rendes életmódjával való megtartása”. Ennek érdekében a nevelő köteles „practica moralis philosophiá”-t megtaníttatni, megszerettetni a nevelttel és ugyancsak köteles minden nap az ifjú gróffal fél órát „philosophal”-ni. Jócselekedetek véghezvitelére, állhatatosságra, jó erkölcsre, megbocsátásra, takarékoságra, a király, a haza iránti tiszteletre köteles tanítani. Köteles megismertetni neveltjével a tudományokat: a geometriát, az architektúrát, a matematikát, fizikát, statisztikát, politikát, stb. Mértékletes ételfogyasztásra, sok mozgásra kell az ifjú gróft nevelni, és „amennyire lehet, bor és hevesítő italokhoz nem kelletik szoktatni”.²²⁶

Az új nevelő az ifjú gróffal többnyire Pesten töltötte a téli hónapokat. Szorgalmasan látogatják az egyetemi előadásokat. Mindketten Festeticsék Cukor utcai²²⁷ házában laktak.²²⁸ Nem maradtak el az utazások sem, főleg külföldre: Teplitz, Drezda, Meissen, Lipcse, Halle, Jena, Weimar, Erfurt, Gotha, Coburg, Bamberg, Erlangen, Nürnberg, Regensburg, Linz voltak útjuk fontosabb állomásai. Ezekről jelentéseket írt Festetics György grófnak.²²⁹ Az út során az ifjú gróf magokat gyűjtött a Georgikon részére, amit az intézményben később szaporítottak.²³⁰ Amikor László 19 éves lett az apa új írásos utasításokat adott Kultsárnak. Ennek lényege szinte kizárólagosan az ifjú megfelelő viselkedéséről szólt. Bécsben és Pesten is csak Kultsár tudtával mehetett el az ismerősöket, rokonokat meglátogatni, ami kíváncsi dolog volt, de a rövid látogatásról be kell számolnia nevelőjének. Érdemes megjegyezni, hogy

²²³ A kézirat elkészülte után Péteri Takáts újabb kötetben dolgozott, amit ki is adott gróf Festetics György pénzén. Ez a könyv László grófnak szóló „*Erkölcsei oktatások*” voltak. Péteri Takáts halála után, 1873-ban minden kéziratban maradt munkája szatócsboltba került, ahol nagy részét csomagolópapírként használták fel. A maradékot véletlen folytán Brocskó Lajos, később a budapesti protestáns árvaház igazgatója, mentette meg. (Takáts, 1890. 57.)

²²⁴ Szabad Polgár. Szerkeszti Kiss Sándor. 1873-as évfolyama.

²²⁵ MOL. Fest. Lvt. P. 246 5 cs. B.IV.9. 5 Lásd még: *Fiam Nevelését tárgyzó Plán*, 1799. június 5. MOL. Fest. Lvt. P 279 1799:688 ; Kornis I., é. n. 491-498.

²²⁶ Szabó, 1928. 320-323. Szabó Dezső idézett művében teljes egészében közli a „*Fiam Nevelését tárgyzó Plán*”-ot.

²²⁷ Az V. kerületben található utcát ma is Cukor utcának hívják. Festeticsék házának helye azonban nincs jelölve.

²²⁸ Alapi, 2001. 26.

²²⁹ Szabó, 1928. 323.

²³⁰ Bright, 1935. 45.

Festetics György még a neveket is felsorolta, akiket az ifjú gróf látogatásai során ki nem hagyhat. Szabadon látogathatta a következő személyeket: Kolonics kalocsai érsek, gróf Brunszvik, Almássy Pál, báró Orczy László, Széchenyi, Semsei, Sauer püspök. A professzorait, a rektort, Revitzki, Markovits, Kelemen, Schwartzner, Schedius consiliariusokat csak havonta egyszer. Hat hetente kell meglátogatnia gróf Barkótzty administratort, Laczkovics ordinarius viceispánt, Ónodi főnótáriust. Az is kiköti, hogy ne az „asszonyságokat, vagy gyermekeiket” látogassa meg, hanem az urakat. Egyéb látogatási javaslatokat Széchenyi gróf segítségével kell megválasztani. Pesten megengedi, hogy színházba járjon az ifjú gróf, de a kávéházat, az ifjak összejövételein való részvételt tiltja. Festetics György utasításában rögzíti: ha fia jól tanul, megkapja a balatonkeresztúri uradalmat, ha nem tanul és megbukik „a balatonkeresztúri jószág nem fogna általadódni”, lovait, díszesebb ruhát pedig eladatja és a szegényebb diákok közt a pénzt szétosztja.²³¹

Festetics elveire és mindenre kiterjedő figyelmére következtethetünk abból is, hogy a két Festetics árva Ernő és Leó²³² neveltetésére vonatkozóan is pontokba szedve utasította a nevelőt. Az árváknál is meghatározta kiket látogathatnak Almássy Pált, báró Malonyait, azután az „attya-fiakat” Festetics Antalt, Festetics Jánost, Almásy Jánost, tudósabb társalkodás végett menjenek el „Schediushoz, Schwartznerhez, Vasshoz, a Tudományos Gyűjtemény redaktorához Rőtthöz, Stettnerhez, Vutsetitshez”. Bálókra, vadászatokra külön engedéllyel járhattak, de azt is meghatározta, hogy „főlöstökömre” mennyi kávé, cukor és csokoládé jár. Ami ennél is sokkal fontosabb és Festetics György művelődéstörténeti nagyságára is rámutat, hogy Festetics Ernő nevelési utasításában leszögezi; havonta egy levelet írjon neki, „egyik hónapban deákul, masikban Frantziául, hogy mitsoda könyveket olvas, melyeket fordít? Mennyire ment tanulásban, nem szükség pedig, hogy német fordításokat is tegyen, hanem tsak Deák, Frantzia és Magyar”.²³³ Az is kikötötte, hogy Ernő és Leó apanázsuk negyedét könyvvásárlásra fordítsák. (Festetics György halálát követően fia László vállalta magára a két árva nevelését.)²³⁴

²³¹ MOL Fest. Lvt. P 235 Memor. 447. ; Gróf Festetics György az utasításban leszögezi, hogy a rokon Széchenyiéknél hetente kétszer is ebédelhet, de más uraságoknál csak legfeljebb havonta kétszer. Lovagolni csak lovással szabad. Ha távolabb megy a „háztól” inast vigyen magával. Az ifjú gróf szobája legyen „csinos”, de ne hivalkodó, ám az egyik szobában könyvtárat alakítsanak ki „amint egy eszes, tanult és nagyra menendő mágnást illet”. Az utasítás teljes szövegét közli Szabó Dezső. (Szabó, 1928. 323-327.)

²³² Festetics Ernő (1800-1859) és Leó (1800-1884) unokatestvérek voltak. Festetics György nagyapja Kristóf és Festetics Ernő, valami Leó nagyapja Pál, édestestvérek voltak. Festetics Leó volt később a pesti nemzeti színház igazgatója. Árvaságra jutásukat követően Festetics György gondoskodott róluk. Érdekes, hogy a Festetics Directio valamennyi iratában a „két Árvának”, vagy „Árva Grófoknak” titulálják őket.

²³³ MOL réthei Rőtth Lvt. P 589. 7 cs. 9-10

²³⁴ 1819. május 9-én már Festetics László utasítja Rőtth fiskálist, hogy Ernő és Leó grófok számára szobákat béreljen, valamint azokat rendezze be. MOL réthei Rőtth Lvt. P 589. 7 cs. 18.

Visszatérve László gróf szigorú feddésére úgy tűnik javult a helyzet, mert az apai rendelkezést követően Festetics László mindent megígért apjának, amit időlegesen be is tartott. Erre – többek között - abból is lehet következtetni, hogy a balatonkeresztúri birtokot rövidesen megkapta. A Kultsárnak adott utasítás további részéből világosan kitűnik, hogy fiát (mint egykor őt is apja) a jogi pályára szánta. Ugyanakkor a nevelés végső konklúzióját is megfogalmazza a tizenhárom pontos utasítás tizedik fejezetében: „...azért Kultsár urat megkérem, 1. hogy fiamnak szíve igazgatására szolgálható és jövőendő életére kiterjesztett józan intéseit bizonyos renddel adja elejébe, 2. hogy a háznak és jószágoknak adminisztrációjára megkívántatott útmutatót neki megmagyarázza, hogy így tudniillik az fiam jó ember, jó gazda, jó polgártárs, jó hazafi, hív jobbágy legyen”.²³⁵

A kitűnő nevelés és apai szigor sem volt ahhoz elég, hogy László gróf - Szabó Dezső megfogalmazása szerint – „munkához való szoktatását”²³⁶ sikeresen megvalósítsa. Állandó pénzügyi zavarban volt, hatalmas kölcsönöket vett fel sokszor uzsorásoktól. Amikor László gróf az 1809-diki insurrectio alkalmával táborba szállt, költekezésének megakadályozására, az apa titkárát, Török Jánost küldte vele, hogy vigyázzon fiára.²³⁷ Még inkább csődbe került, amikor hercegi asszonyt, Hohenzollern-Hechingen Josefint elvette feleségül. Bár az apa áldását adta a frigyre, a Hechingenben 1811. augusztus 31-én megtartott esküvőre nem ment el.²³⁸ Az esküvőről a korabeli újság a következő hírt közölte: „Hazánknak díszére, Nemzetünk ditsőségére, 's önnön Familiájának jeles fényességére a' régi nagy példákat megújította Mélt. Gróf Tolnai Festetics László Úr, Ts. Kir. Kamarás és a' Nemes Felkelő Seregnél Fő Fő (sic!) Hadnagy Ő Nga, midőn ezen nyáron a' Hohenzollern Hechingen Uralkodó Háznak Josefine nevű Herczeg Asszonyát magának eljegyezte. A' házassági összekelés ugyan Hechingenben Stuttgart (sic!) mellett September elején ment végbe. A' honnan ezen szép ifjú pár már haza érkezett”.²³⁹ A cikk talán akaratlanul is „a régi nagy példákat” emlegetve arra mutat rá, hogy a Festeticsek rangbéli emelkedése és vagyonuk gyarapodása nagyon sok esetben jó házasságkötésüknek volt köszönhető.

Apja halála után László gróf az ország egyik legnagyobb vagyonának birtokosa lett, költekezéseiről azonban nem mondott le.²⁴⁰ Unokatestvére gróf Széchenyi István így írt róla

²³⁵ Festetics György utasítása 1804. április 15-én. ; MOL Fest. Lvt. P 235 Memor, 447. ; Idézi: Szabó, 1928. 326.

²³⁶ Szabó, 1928. 331.

²³⁷ Szabó, 1928. 301.

²³⁸ Szabó, 1928. 331.

²³⁹ HKT. 29 sz. 1811. október 9.

²⁴⁰ Gróf Festetics László életrajzának hiteles és részletes változata sem készült el. A „költekező fiú” jelző csak egyoldalú beállítás életének. Nem szabad elfelejteni, hogy Péteri Takáts, Kultsár tanítása és gróf Széchenyi István is hatással voltak rá. Itt csupán rendkívüli mecénási bőkezűségét emelnénk ki: Magyar Nemzeti Tudós

Naplójában: „Laci azt ajánlotta, töltsék nála néhány hónapot. Inkább cukrot finomítanék a gyarmatokon. – Egy másik ilyen bolond nincsen a földön. Egészen bizonyos, hogy eltárgálnám, ha egy hétig szorosan vele kellene élnem. Felesége, Istenemre, rászolgált a mennyországra”.²⁴¹ De Festetics László volt az, aki a Magyar Tudós Társaság javára 10 000 forintos alapítványt tett, országos könyvtárszervező mozgalmat indított²⁴² és ehhez Zala megyének 2 000, Somogy, Sopron és Vas megyéknek pedig 1 000 – 1 000 forintot ajánlott fel.²⁴³ Jelentős pénzek voltak ezek, főleg az az összeg, amelynek adománylevele 1826. június 27-én kelt, s amelyet a szeptember 22-i országos ülésen jelentettek be. A mai szemmel terjengős, sok magyarázattal és kikötéssel tarkított okmányban Festetics a hadtudományok fejlesztésére 10 000 pft-os alapítványt tett 6%-os kamattal, „melly kamatok a’ Magyar Nemzeti Tudós Társaság olly rendes Tagjának fizetésére fordíttassanak, kinek kötelessége legyen a’ Tudós Társaság felvigyázása alatt az Angol, Francia, Muszka, Német, ’s a’ t, Európai Nemzeteknek a’ hadi Tudományokról szőlő érdemes munkáikat magyarra fordítani, de az e’féle munkák közzé a’ katonai Regulamentumokat, vagy azok kivonatját nem értvén...” A kinevezés befolyást kért – magának és örököseinek. Ez volt az első – és a reformkorban az utolsó – alkalom, hogy valaki egy rendes tag fizetésére, mégpedig meghatározott tudományágban ajánlott fel alapítványt.²⁴⁴ Alapítványok létrehozásával, nemes célokra felajánlott támogatásaival, birtokgyarapításokkal megpróbált apja nyomdokaiba lépni, de ahhoz nem volt elég ereje, hogy a kiadások gazdasági, pénzügyi hátterére is nagyobb gondot fordítson. Pedig mindenki a neves apa utódját látta László grófban, még édesanyja is erre ösztökölte fiát, Berzsenyi, Virág²⁴⁵ intézett hozzá verset. Mindez, kétséget kizáróan, súlyként nehezedett Festetics Lászlóra, amit haláláig le nem vethető koloncként hordozott.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy László gróf idejében tértek át az apja által alapított Georgikonban a magyar nyelvű tanításra. Festetics László 1828-ban olyan határozatot hozott, hogy a Directio jegyzőkönyveinek vezetése és a Georgikon ügyintézése magyar nyelven történjék. 1837-ben a keszthelyi születésű Lehrman József tanár a szöveget,

Társaság, Ludovika Akadémia, megyei könyvtárak, balatonfüredi magyar nyelvű kőszínház, Balaton-parti lecsapolások, a Georgikonban magyar nyelven folyó oktatás, stb. Adományait törvénykönyve is iktatták: 1827. évi XIX. törvénycikk. „Gróf Festetics Lászlónak két rendbeli ajánlatai becikkelyeztetnek” = Netjogtár. A CompLex Kiadó Kft. CompLex jogi adatbázisa (2009)

²⁴¹ Széchenyi, 1978. 243.

²⁴² 1826-ban került sor az első országos könyvtárszervező akcióra, amikor is Festetics László gróf „a közösség feladatának tekinti (...) a megyei és városi könyvtárak létesítését és fenntartását”, s „nemzeti”, azaz magyar könyvekből álló könyvtár felállítására szólítja fel a vármegyét. (Fülöp, 2010. 40.)

²⁴³ Részleteiben lásd: Fülöp, 1978. ; Fülöp, 2010.

²⁴⁴ Béneyi, 1998. 57.

²⁴⁵ Berzsenyi Dániel: *Gróf Festetics Lászlóhoz* ; Virág Benedek: *Festetics László ifjú grófnak, Tolnai Festetics László ifjú grófhhoz 1798.*

a kertészetet és a növénytant már magyarul adta elő. A gazdasági, jogi és matematikai ismereteket továbbra is latinul tanították. 1839-ben Festetics László újabb utasítást ad: „az a kívánságom, hogy a tanulmányok, nevezetesen az oeconomia és technologia a Georgiconban idővel magyar nyelven előadassanak.” Ennek az utasításnak megvalósítására három évet kellett még várni.²⁴⁶

Festetics László erőteljesen érdeklődött családja története iránt. Maretich Ernő nyugalmazott ezredest, amatőr-történészt bízta meg családja történetének megírásával. Maretich elkészült műve, amelyben levezeti Festetics László "illyr" származását, boszniai eredetét, a legendáriumok világába való.²⁴⁷ Gróf Festetics László 1846. május 22-én halt meg. Négy gyermeke volt: Ilona (1812), Tasziló (1813), György (1815), Lajos (1823).

²⁴⁶ Sági, 1972. 44. ; Süle, 1967. 143. ; MOL. Fest. Lvt. P 279 227 cs. 243

²⁴⁷ Szabó, 1928. 342-344.

3. GRÓF FESTETICS GYÖRGY HELYE ÉS SZEREPE A MAGYAR MŰVELŐDÉS-TÖRTÉNETBEN

Festetics György gróf művelődéstörténetünk szempontjából meghatározó alkotásait leginkább keszthelyi évei alatt (1791–1819) valósultak meg, főleg az iskolaalapítás, a könyvkiadás, az irodalom, a sajtó, együttesen a mecenatúra területén. De számos egyéb intézménynek rakta le alapjait és segítette tevékenységét a közjó, a város fejlődésének érdekében úgy, mint nyomda, kórházügy, hajóépítő műhely, posta.

Erre az időre vonatkozóan Keszthely társadalmi helyzetét, a keszthelyi uradalom hagyatéki és vagyoni összeírásai alapján vették górcső alá Benda Gyula és társai, aki kutatásaik eredményét többször publikálták is.²⁴⁸

„A XVIII. század 70-es 80-as éveiben felnőtt és tevékenykedni kezdett az árutermelő nemességnek egy, sajátos gazdasági tényezőktől indított élcsapata, amelyet a reformkor előnemzedékének tekinthetünk.” – idézi Kosáry Domokos Tompa József *Művészi archaizálás és nyelvemlék-hamisítás 1772 és 1873 között* című munkáját, rámutatva, hogy a nemesség bizonyos középső és felső rétegei váltak fogékonná a felvilágosodás iránt. Ide sorolja az Orczy, Podmaniczky, Ráday, stb. családokat. Emellett arra is emlékeztet, hogy előzőleg a Festeticsek, Niczkyek közül került ki a felvilágosult abszolutizmus első garnitúrája.²⁴⁹

Festetics szerepét vizsgálva nem érthetjük meg annak lényegét, ha nem vesszük figyelembe: a fogékony Festetics abban a korszakban élt, amelyben Bessenyei egy stagnáló „nemzetietlen” korról szemben egy fejlődő „nemzeti” kor időszakát nyitotta meg, amelynek kezdetei nem köthetők évszámokhoz. Azért – írja Bíró Ferenc – mert a felvilágosodás-kori magyar irodalom redukált szemléletéhez jutunk, ha csak a hetvenes évek (1770-es Cs. G.) fejleményeiben látjuk meg az alapjait, de a hetvenes éveket is redukáltan szemléljük akkor, ha

²⁴⁸ *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely 1711-1820.* Közreadja: Benda Gyula. Fontes Musei Ethnographica 1., Budapest, 1988. ; *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai II. Keszthely 1821-1849.* Közreadja: Benda Gyula. Fontes Musei Ethnographica 2., Budapest, 1995. ; Benda Gyula: *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai III. Szőlőhegyek, falvak.* Fontes Musei Ethnographica 7., Budapest, 2005. ; Benda Gyula: *Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma, 1740-1849.* Mikrotörténelem 3. L'Harmattan, 2008. ; Benda Gyula: *Kisvárosi társadalom és gimnáziuma.* = Korall/3-4. Társadalomtörténeti folyóirat, 2001. Tavasz-Nyár. 104-127. (A kutatások további irodalomjegyzékét lásd. = Korall, 2001/3-4. 126-127.)

²⁴⁹ Kosáry, 1983. 321-322.

a későbbi fejlődés alapjait látjuk meg benne.²⁵⁰ Az 1770-es kulturális teljesítményeket mindenképpen egy szélesebb folyamat részeként kell figyelembe vennünk.

3. 1. Keszthely városias képének kialakítása

Keszthely a neolitikumtól folyamatosan lakott település. A mai Dunántúlt Kr. e. 13. és 8. között hódította meg Tiberius császár és Pannónia tartományként a Római Birodalomhoz csatolta. A mai Keszthely területén haladt át az a provinciát diagonálisan átszelő fontos kereskedelmi és hadiút, amely Aquincumot és Aquileát kötötte össze. Az út védelmének érdekében, a ma közigazgatásilag Keszthelyhez tartozó Fenékpusztán, római erődöt építettek, de római villa maradványait találták meg Keszthely belvárosában is a legutóbbi feltárások eredményeként (2010). A település későbbi meglévő szerepére olyan régészeti leletek is bizonyítékot adnak, mint például a Nép-vándorlás-kori ún. „Keszthely-kultúra”.

Keszthelyt nem véletlenül nevezik a Balaton-part egyetlen városias jellegű településének. Már a kora középkorban kialakult észak-déli és kelet-nyugati kereskedő utak találkozásánál felépült település mai arculatát a Festeticseknek, elsősorban Festetics Györgynek köszönheti. Ugyanis az 1715-ben Keszthelyen járt angol utazó Clements, könyvében arról írt, hogy a városban mindössze két-háromszáz ház található, ebből mindössze három épült kőből. A többi nagyrészt sövényfalú, zsúp-, vagy nádfedeles, földszintes épület.²⁵² Festetics Kristóf is ilyennek láthatta Keszthelyt, amikor 1738-1739-ben nekiállt itteni birtokai megvásárlásának. Csak rontott a város helyzetén, amikor 1745-ben, földesúri jogaival élve és visszaélve – bekérte Keszthely szabad polgáraitól az ingatlanaik birtoklásra vonatkozó iratokat, inskripciós leveleket. Tisztje Szaurer József hajtotta végre a rendelkezést. A felülvizsgálatot „Purizációnak” nevezte Festetics Kristóf, aminek az volt a célja, hogy a Keszthely határában lévő földeket urasági földdé változtassa, amellyel azután tetszése szerint rendelkezhet.²⁵³ Festetics ezen lépése hosszú évtizedekre meghatározta a város és a Festeticsek kapcsolatát, a két fél végeláthatatlan pereskedését, amely csak a XIX. század közepére oldódott meg megnyugtatóan.

Keszthelynek lakossága 1773-ban még teljes egészében magyar. Jobbára kézműves, iparos. A XVIII. század eleji némi fogyatkozást Festetics Kristóf németek betelepítésével

²⁵⁰ Bíró, 1994. 9-12.

²⁵² Koppány-Péczei-Sági, 1962. 34.

²⁵³ Kovácsics, 1991. 72.

pótolta, úgy, hogy 1775-ben már 220 német telepes lakott a városban. Ők azonban nem befolyásolták a lakosság magyar etnikumát, mert gyorsan elmagyarosodtak. Keszthelynek a XVIII. és XIX. század fordulóján 19 utcája volt.²⁵⁴ Ezt a várost választotta ki Festetics Kristóf, hogy birtokainak központjává tegye.

3. 1. 1. A kastély

Festetics Kristóf 1745-ben birtokaihoz méltó kastély építésébe kezdett, ehhez azonban nem talált megfelelő szakembereket Keszthelyen, így a fentebb említettek szerint, Ausztriából és Morvaországból telepített iparosokat a városba. Ez először felháborodást keltett a helybéliek között, de idővel a várt eredmény bekövetkezett és a század második felében a város kisipara, kézműipara, különösen a takácsok, asztalosok, kőfaragók, fazekasok vonatkozásában hírnevet szerzett magának.²⁵⁵ Ebben az időben érkezett Keszthelyre Hofstädter Kristóf, aki számos megvalósult épületnek terveit készítette el, ezzel alakítva ki a mai Kossuth Lajos utca északi részének, valamint a mai Kastély utcának képét.²⁵⁶

Festetics György Keszthelyre költözését követően, figyelme mindenre kiterjedt, főleg a kereskedelemre, hisz birtokainak bevétele elsősorban ebből adódott. Ezért 1780-as években tervezetet dolgozott ki a kereskedelmi úthálózatra. Javasolta, hogy a (Nagy)Kanizsa környéki és más mocsarakat a Zala folyótól a Muráig húzódó, Zalaistvádnál kezdődő csatornával le kell csapolni és ez a megépítendő csatorna egybe kereskedelmi útvonal is lenne. A Dráva és a Száva összekötésével Károlyváros felé kellene biztosítani a gabona közvetlen szállítását, amivel meg lehetne akadályozni a konkurenciát, jelentős szlavóniai gabona közvetlen felhozatalát.²⁵⁷

Festetics György bővítette kastélyát. Nem a legdrágább, de mindenképpen jó szakembereket szerzett meg kastélya bővítéséhez, a belső berendezések elkészítéséhez. Ezeket az éveket a kastély harmadik nagy átépítési időszakának nevezzük, idejét pedig 1792 és 1801 közé tesszük. Andreas Fischer bécsi akadémiai építész terveinek elvetése után Hofstädter utódja Rantz János György kapott megbízást a tervek elkészítésére. Rantz 1799-

²⁵⁴ Kovacsics, 1991. 73.

²⁵⁵ Festetics György kastélyának copf könyvtártermét Kerbl János keszthelyi asztalossal készítette 1800-1801-ben, Festetics László Kugler keszthelyi kőfaragóval készítette a Kisfaludy Sándor által szorgalmazott balatonfüredi magyar színház oszlopait és a zalaszentgróti híd kőpilléreit. A keszthelyi kőfaragó műhelyről többet: Eszes, 1980. 84-107.

²⁵⁶ Keszthelyen az Amazon Szálló (Kastély u. 11.), az első keszthelyi zsinagóga – ma átalakítva - (Kossuth u. 22.), régi városháza – ma átalakítva - (Kossuth u. 28.), Városháza (Fő tér 1.) és a már lebontott, vagy megmaradt parasztkorok földszintes lakóházak, mint például a Kastély u. 16. számú.

²⁵⁷ Kovacsics, 1991. 70. ; Károlyváros = Karlovac (ma Horvátország)

ből származó rajzain klasszicizáló késő-barokk, gazdag architektúrájú, kétemeletes formában jelenik meg a kastély. Azonban ez a terv sem nyerte meg a gróf tetszését, így ebben a formában nem készült el az átalakítás. Megépült viszont a könyvtár, a kápolna, később a levéltár, a barokk kertet angolparkká alakították, megépítették a gloriettet és az úgynevezett Mulató Házat.²⁵⁸

A kastély könyvtári gyűjteményének alapját Festetics Kristóf rakta le. Megbízottai bejárták az egész országot, hogy a bibliotékát értékes újdonságokkal gyarapíthassák. Festetics Kristóf nemcsak gyűjtötte, de óvta is könyvtárát. Ennek jó példája az az eset, amikor 1745-ben József bátyja gyermekeivel együtt megérkezett a kastélyba és igénybe szerették volna venni a könyvtárat. Kristóf azzal a kikötéssel egyezett bele, ha lajstromba veszik a kikölcsönzött könyveket, s az átvételi elismervény a könyvtárban marad, így nyomon követhető a könyv sorsa, azaz „hogyan tudassa az ember, hová lett”.²⁵⁹ A Festetics Kristóf által alapított könyvtár állománya Festetics Pál és Festetics György jóvoltából megszaporodott. Amikor Festetics György a kastélyt kibővítette, külön könyvtártermet építtetett, belső berendezésével Kerbl János keszthelyi asztalosmestert bízta meg. Ez a könyvtári berendezés található meg mind a mai napig. A falakat tölgyfából készített négy méter magas nyitott könyvszekrények borítják, amelyeket egyszerű félpillérek, pilaszterek választanak el. A pillérek feje egy kecsesen faragott volutás oszlopfő, ezeken nyugszik az emeleti karzat. Itt három méter magas könyvpolcok futnak körül a falak mentén. A karzatot faragott korlát szegélyezi. Az épületrészt 1810-ben alakították ki, belső berendezése 1812-ben készült el. Miután elkészült a pompás könyvtárterem, Festetics már bátrabban vásárolhatott könyveket. Gyarapodott a barokkos-enciklopédikus állomány, bővült a világi tárgyú, a modern irodalmi gyűjtemény.²⁶⁰ Annak érdekében, hogy könyveit rendszerezni lehessen saját elképzelése szerint osztályozta könyvtárát, amelynek kivitelezését Péteri Takáts József könyvtárosára (fia későbbi nevelőjére) bízta. 1810-ig jobbra gazdasági könyvek beszerzése iránt intézkedett, 1817-et követően a történelmi tárgyúak aránya emelkedett. A polcok felett a jobb tájékozódás érdekében tábláskákat helyeztetett el: Philologia, Literatura Hungarica, Theologia, Jurisprudentia, Acta Diaetalia, Medicina, Philosophia, Pedagogia, Militaria, Scientiae Naturales, Oeconomia, Mathematica, Historia Universalis, Historia Hungarica, Genealogia et Heraldica, Aesthetica, Mappa Geographia, Musica, Literatura Germanica, Literatura

²⁵⁸ Koppány, 1993. 167-170.

²⁵⁹ Klempa KFK, é. n., 5.

²⁶⁰ Fülöp, 2010. 42.

Britannica, Literatura Romana, Geographia.²⁶¹ Korabeli feljegyzések szerint Festetics György idejében nem múlt el hét, hogy külföldről, vagy belföldről ne érkezett volna könyvküldemény, amelynek tételeit maga a gróf válogatott ki és rendelte meg. Ezek könyvek, illetve folyóiratok voltak. Ő rakta le alapjait Magyarország egyik tekintélyes szabadkőműves gyűjteményének. Ebben az időben a könyvtár állománya 8 000 kötet lehetett.²⁶² Richardt

Bright angol orvos-utazó 1815-ben már 15 000 kötetre becsüli a könyvtár állományát.²⁶³ A sok könyv a pocok folyamatos bővítését kényszerítette ki. Erre példa a Directio Protokollumának egyik bejegyzése 1815. január 14-ről: „Holtzhammer Imre üveges a bibliotékába üveges almárium iránt kötött Contractus 72 f 24 xral kifizetés által assignáltatik.”²⁶⁴ A Bécsben tartózkodó „Festetics-ágens”, Keresztury István „főfoglalkozása” az volt, hogy a grófi könyvtár számára beszerezze és Keszthelyre szállíttassa a megjelenő könyveket és folyóiratokat.²⁶⁵ Ezek bekötésére nagy gondot fordított, külön könyvkötőt alkalmazott Földesi István személyében. A könyvtár Festetics féltett kincse volt. Klempa idézett műve szerint családtagjait sem szívesen engedte be a könyvtárterembe, de a tudósok előtt mindig nyitva állt a bibliotéka.

Érdemes nagyobb figyelmet fordítani a keszthelyi Festetics kastély a kápolnájára is. Az empire stílusban készült kápolna falmezőit érezett szürke alapon tizenkét vörös márvány falpillér tagolja, ezeken aranyozott korinthusi fejezetek tartják a vörös márvány profilált, aranyozott fogsoros párkányt. A boltozatos mennyezet halványrózsaszín, szürke, fehér, zöldes árnyalatú márványozása felhős eget utánoz, legmagasabb pontján aranyozott, sugaras Istenszem. A koporsó alakú oltár sötétvörös fehérrel pettyezett márványból készült, homloklapján három fából faragott, aranyozott dombormű van. Rajta mahagóni tabernákulum és két oldalszekrényke, ezeken a Hite, a Reményt és a Szeretetet jelképező három alabástrom szobor.²⁶⁶ Mögötte félköríves, vörös márvány fülkében Szent Zsófia majdnem életnagyságú

²⁶¹ A könyvek elrendezése a nagykönyvtár szabad polcain mind a mai napig ezen könyvtári beosztást szerint történik.

²⁶² Klempa KFK, é. n. 8. ; A könyvtár ősnymtatványainak száma viszonylag kevés volt. A legrégebbi nyomtatványok Velencéből származtak és 1471-ből valók voltak. Részletesen lásd: Klempa Károly: *A keszthelyi Festetics-könyvtár 1500-ig terjedő ősnymtatványai*. Sujánszky, Keszthely, é. n.

²⁶³ Bright, 1935. 11.

²⁶⁴ MOL Fest. Lvt. P 279 Directio Protokollum anni 1815. 281-282.

²⁶⁵ Iványi, 1947. 19.

²⁶⁶ A három szobor elveszett, csupán a Szent Zsófia szobor került vissza az 1990-es években eredeti helyére, amit a Veszprémi Egyházmegye Múzeuma őrzött meg. A Festetics kastély könyvtárában őrzött, az 1930-as években készített fényképen még jól láthatóak a Hit, a Remény és a Szeretet szobrai. Kettő az oltár pilasztere előtt, míg a harmadik Szent Zsófia előtt került elhelyezésre. Nagyságuk kisebb volt, mint Zsófia szobrának fele, ma már nehéz pontos méretet adni. (Keszthelyi Festetics Kastély Helikon Könyvtára 7. boríték Családtagokról, kastélyról készült fekete-fehér fotók + negatívok. 78.79.)

alabástrom szobra került elhelyezésre. Az oltár fölött a *Példabeszédek könyve* II. részének 3. és 5. verséből vett, a bölcsességre utaló sorok állnak:

SI SAPIENTIAM INVOCaveriset
INCLINaveris COR TUUM PRUDENTIAE
TUNC INTELLIGENS TIMOREM DOMINI
ET SCIENTIAM DEI INVENIES²⁶⁷

Nagyváthy Kálmán Döbrentei Gáborra hivatkozva megemlíti, hogy ő a bölcsesség, az ész istennőjét látta Festetics kápolnájában.²⁶⁸ Nagyváthy Kálmán adatait tehát Döbrenteitől vette át, aki személyes élményeit a következőképpen jegyezte le: „1814-ben meg valék lépve Keszthelyen, házi kápolnájában. (ti. Festeticsnek Cs. G.) Oltár helyett a’ „bölcsesség istennéje” alabastromból e’ felirással: *keressétek a’ bölcsességet.*”²⁶⁹ Valószínűleg Döbrentei emlékezete itt nem pontos, hisz a sorokat a látogatás után huszonnyolc évvel vetette papírra. A lényeget azonban emlékezetébe véste, mégha a felírásnak csak egyszerűsített változatát jegyezte is meg.

A kápolna padlójának márványburkolatát Cristoffoli Giovanni Battista Forliból való olasz mester készítette. A falak márványozását Gigl Márton zágrábi mesterre bízta. A szobrok Robatz Augustin bécsi szobrász műterméből kerültek ki.²⁷⁰ Ami külön érdekessége, hogy a kápolnában nem nehéz felfedezni a szabadkőműves jegyeket. Az oltár feletti szöveg a célnak kitűnően kiválasztott bibliai sorok, a racionalizmust, az ész-kultuszt igenlik. Szent Zsófia alakja is kétséges, ha az egyház szentjei között keressük. A középkori folklór talajából serkent ki, történelmi hitele nincs, - jegyzi meg Bálint Sándor.²⁷¹ Zsófiának a Bölcsesség anyjának három leánya volt: Fides (Hit), Spes (Remény), Charitas (Szeretet), alakjukat a hittudomány pártfogójaként tisztelik. A alakjaik veszik körül anyjukat a Bölcsességet. A legenda szerint Zsófia építette Konstantinápolyban a Bölcsesség templomát (Hagia Sophia), Rómában pedig tizennégy szentélyt emelt. Itt kell megemlítenünk azt a levelet, amelyet a szabadkőműves, vagy a szabadkőműves eszméket jól ismerő Csokonai küldött 1800. december 19-én, Debrecenből, Festeticsnek. Ennek utolsó bekezdésében olvasható: „Nem – nem e’ Világból való NAGYSÁGOD’, nem e’ puhalelkű ’s alacsony módú emberek közül. –

²⁶⁷ Ha bölcsességért esedezel, / és szívedet az okosságra hajtod, / akkor megérted az Úrnak félelmét / és az Istennek ismeretére jutsz.

²⁶⁸ Nagyváthy K., é. n. 28.

²⁶⁹ Berzsenyi ÖM, 1842. 92.

²⁷⁰ Péczely, 1958. 33-35.8

²⁷¹ Vö: Bálint, 1977.

A Sz: SOPHIA' Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT; az *Értelem*' Mysteriumiba van béavatva; 's a' Köz-jó' oltárára halmazza a' tömjéneket, mellyeknek füstje az égig emelkedik 's az egész hazát elborítja illatjával...'»²⁷² Itt Csokonai egy hagyományos szabadkőműves szimbólumot említ, a Sophia, a „bölcsség” kifejezést.²⁷³ Tehát a kor ismert szabadkőműves szimbóluma, a mozgalom nyelvi világában a beavatások során elnyert titkot jelöli, maga a név pedig a bölcsséget.²⁷⁴ A templom kifejezése pedig a maszonista páholyt jelenti. Talán nem rugaszkodunk el messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy a szabadkőműves Festetics a Bölcsség Istennőjét, Zsófiát helyezte el házi kápolnájának oltárán.

A kastélykertben elhelyezkedő Mulató Ház belső freskóit a Szent Domonkos rendi fráter Seraphinus „Pictor” 1793-ban készítette. Ugyancsak az ő munkája volt az akkori vendégfogadó (ma Amazon) biliárdszobájának freskója. Az angolparkot romantikus ízű gloriettel díszítették, a Georgikon kertjében (georgikoni fás kert) úgynevezett Békás tavat építettek, ebben tenyésztették a grófi konyhában elkészített teknősbékákat. A gróf 1798-ban elrendeli, hogy a tó közepébe „homokbul halmot, mint az illyes Békás Tavakban szokás készíttessen az Udvari Kasznár”.²⁷⁵ Ugyancsak a georgikoni fás kertben készítette el Festetics Keszthely eddig ismert legrégebbi szabadtéri színpadát, amelyen nemcsak vendégeit szórakoztatták pásztortáncsal a Georgikon hallgatói, de a Helikoni ünnepségre érkező költők is minden bizonnyal itt szavalhatták el műveiket.²⁷⁶

3. 1. 2. Az első keszthelyi nyomda

Keszthely fejlődését azonban az iskolák biztosították. A grófi Directio és az iskolák nyomdai igényét ki kellett elégíteni, de Keszthelyen ebben az időben erre nem volt lehetőség. A magyar könyvnyomtatás a XIX. század elején a múlt hagyományaihoz viszonyítva gyenge lábakon állt. Dunántúlon három nyomdász család dolgozott: Veszprémben Számmerék, Sopronban illetve Győrött a Streibig család, Szombathelyen a Siess család. Siess József 1776-ban Szombathelyen telepedett le a szeminárium egyik földszinti helyiségében Szily János püspök jóvoltából. Sopronban fióknyomdát nyitott. Siess József halála után az örökösön a szombathelyi nyomdát átadták a soproni fiók vezetőjének Perger Ferencnek. Perger jó, ám

²⁷² Csokonai Lev, 1999. 108-109.

²⁷³ Minden kétséget kizáró bizonyíték nincs Csokonai szabadkőműves voltáról, de az bizonyos, hogy nagyon jártas volt a szabadkőművességben. Vö: Jászberényi, 2000. 201-209.

²⁷⁴ Ladó, 1982. 121.

²⁷⁵ Péczely, 1958. 38.

²⁷⁶ Cséby, 2004. 137-147.

olykor gyanús üzletekbe keveredő vállalkozó volt, aki szerette volna „nyomdabirodalmát” bővíteni. Erre a legalkalmasabbnak Keszthely bizonyult, hiszen Festetics György neve és tevékenysége már az egész birodalomban ismert volt. Perger 1816. november 14-én megírta Festeticsnek, hogy szívesen nyitana nyomdát Keszthelyen és ehhez kéri a gróf támogatását, elsősorban egy házat, ahol a műhelyét berendezhetné. Festetics válasza pozitív volt és e célra felajánlotta, hogy „Keszthely fő utcájának nyugati oldalán fekvő nagy kertes uradalmi házat három évi használatra, évi nyolc forint bérért” Pergernek biztosítja.²⁷⁷ A költözésre 1817 tavaszán került volna sor, de a szombathelyi tűzvész miatt a nyomdász kocsit nem kapván a költözéssel késlekedett. A nyomda végül 1817. augusztus 7-én nyílt meg. Nemcsak Keszthely, de Zala megye első nyomdászaként tartjuk számon. Keszthelyi tartózkodása alatt olyan nyomdatermékeket állított elő, mint az 1817-es Helikonon elhangzott magyar nyelvű szépirodalmi munkák antológiája a *Helikon I.* (1818), Csondor János *Gazdaságbéli számadó és számvevő tiszti utasítások...* (1819) vagy Phaler Károly *Jus Georgicum regni Hungariae et partium eidem adnexarum commentatus est* (1820) című munka két kötete. Sajnos azonban Perger kiadványai nem voltak igényesek, ami a sajtóhibákat illeti. Számos helyesírási hiba, betűcsere jellemző nyomtatványaira. Festetics György halála után megritkultak Perger megbízatásai. Előbb Zalaegerszegre költözött, 1824-től visszaköltözött Szombathelyre, ahol az 1840-es évek végén halt meg.²⁷⁸ Keszthelyről való elutazását nem csak a mecénás gróf halála, de Perger összeférhetetlen, durva természete is minden bizonnyal elősegítette.

3. 1. 3. A kórház

Keszthely első uradalmi kórházát Festetics Kristóf alapította 1759-ben.²⁷⁹ Minden bizonnyal saját „nyavajáinak” gyógyítását is célul tűzve ki. Erre enged következtetni fiának Pálnak 1751-ben Pozsonyból írt levele: „Hogy Uram Attyámrul az Nyavalának sullya el tért, minden lehető vigasztalásomnál legh nagyobb: hogy mindazonáltal az Nyavala gyökerébül curáltassék, méltóztassék Uram Attyám magát ide hozatni, az hol több és tudósabb orvosok vannak.”²⁸⁰ A kórház 200 éves történetét feldolgozó munka helyét tévesen jelöli meg a mai Kastély utca keleti oldalának végén található 2 számú házban. A város új vízvezeték hálózatának kiépítésekor ugyanis feltárták az egykori kórház alapfalait, amelyek a kastélypark 1885-ös átalakításakor kerültek a parkot elkerülő országút burkolata alá. Ez az épület a

²⁷⁷ Az első keszthelyi typográfiai műhelyről lásd: Klempa, 1943. 3-6.

²⁷⁸ Perger nyomdáját 1846-ban Bertalanffy Imre soproni nyomdász vásárolta meg. (Fülöp, 2010. 158.)

²⁷⁹ Keszthelyi kórház történetét lásd: Péczely-Sági-Szutrély, é. n.

²⁸⁰ Magyar Levelesk. I., 423. Festetics Pál Festetics Kristófnak, Pozsony, 1751. április 24.

Kastély utca 2 számú ház északi szomszédépülete volt. Az első keszthelyi kórház kezdetleges volt, jobbára szegényházi funkciókat látott el, és orvos sem mindig állt rendelkezésre. Ennek a rossz orvosi ellátásnak esett áldozatul Festetics György testvérének Júliának első férje gróf Széchényi József, aki 1774-ben oly szerencsétlenül esett le lováról, hogy eltörte lábát és gyors orvosi beavatkozás hiányában meghalt.²⁸¹ Gróf Széchényi Ferenc (Festetics Júlia második férje), József testvére, 20 000 forintos alapítványt tett egy Keszthelyen felépítendő és az irgalmas rend vezetése alatt álló kórház céljaira. „Ez az alapítás tehát ezen eset helyéhez legyen kötve, hogy ama környék lakosságával a betegek ápolása tekintetében jobb gondoskodás történjék.” – szögezi le a kórház 1778. évi alapító tervében, utalva testvére balesetére is.²⁸² Festetics Pál a maga részéről 19 000 forintot ajánlott fel az építkezéshez. Elkészültek a tervrajzok, két változatban is. Az egyiket Franciscus Carl Römisch kamarai építész készítette, a másikat Rantz János György keszthelyi uradalmi építész.²⁸³ A kórház felállításához, mivel szerzetesrend vezette volna, pápai engedély kellett, amit a pápa Bajzáth József veszprémi püspökön keresztül meg is adott. Az úgynevezett misericordianus kórház építkezése el is kezdődött, de röviddel ezután, 1782. április 7-én meghalt Festetics Pál. Festetics György magára vállalta a kórház építésének folytatását, de azzal a kikötéssel, hogy az világi kezelés alatt álljon. A szerzetesrend szabályai ugyanis nem tették lehetővé női betegek, elmebajosok, fertőző nemi betegek felvételét. A tárgyalások nem vezettek eredményre és 1784-ben a Helytartótanács úgy döntött, hogy az alapítványt ugyanilyen célra, a Pápán lévő irgalmas rend kapja meg.²⁸⁴

3. 1. 4. A Fenéki Arzenál és a Phoenix

A Festeticsek Keszthely melletti birtokukon, a Fenékpusztai majorátusukban (ma közigazgatásilag Keszthelyhez tartozik), az egykori római erőd területén megépítették a Balaton első hajóépítő műhelyét a Fenéki Arzenált.²⁸⁵ Fenék a magyar középkorban még lakott volt, az 1571-73-as összeírásban Keszthely mellett sorolják fel, mint önálló falut, melynek dűlőnevei: fenékwár, fenékben az war alatt, fenéki mező. A XVII. századtól

²⁸¹ Halálának okát, körülményeit testvére Széchényi Ferenc 1778. évi keszthelyi kórházalapítási tervének dokumentációjából tudjuk meg. (Cséby-Sági, Kézirat)

²⁸² Czoma, 2003. 19.

²⁸³ A kórház tervrajzát, kertjének tervét lásd: Koppány-Péczy-Sági, 1962. 47. ; 49.

²⁸⁴ Koppány-Péczy-Sági, 1962. 48. ; A kórház utódja és épületének mai (2012) használója a Gróf Esterházy Kórház és Szakambulancia, Pápa, Jókai u. 5-9.

²⁸⁵ A témával részletesen foglalkozik: Tóth, 1965. ; Sági, 1987. ; Cséby, 1996. ; Müller, 1996.

puszta.²⁸⁶ A hajóépítő műhely első nagy vitorlása a Christoph (Kristóf) gálya.²⁸⁷ Nem tisztázott, hogy Festetics Kristóf, avagy fia Pál építette, arra viszont vannak adataink, hogy vízrebocsátása 1753. július 26-án történt. Elsősorban só szállítására használták. A Balatonvidék a sót Erdélyből, Máramarosból kapta. Átvételi helye Dunaföldvár volt, onnét szállították szekereken rendeltetési helyére. A só szállítása a kátyús, bakhátas, gödrös utakon hosszadalmas, veszélyes és költséges volt. A szállítás megkönnyítésére készült a Festeticsek első sószállítója a Kristóf. A hajót Kenesén rakták be és Keszthelyen pakolták ki. Ez egy darabig jó üzletnek bizonyult, ám 1792-ben a keszthelyi uradalmi igazgatóság azt javasolta Festetics Györgynek, hogy a hasznát nem igen hozó sószállítást adják bérbe. Erre az időre a gálya is olyannyira elöregedett, hogy ki kellett vonni a forgalomból.²⁸⁸

Festetics György 1792-ben úgy döntött, hogy új hajót építtet és erre megfelelő szakembert keresett. Az első eredménytelen keresés után az 1790-es évek közepén, sikerült megnyernie egy trieszti fiatal hajóácsot, az 1764-ban született Antonio Borrit, aki hajlandó volt Keszthelyre jönni és a gróf szolgálatába állni. 1796-ban a Kristóf gálya néhány megmaradt eleméből elkezdte az új hajó, a Phoenix megépítését, előtte azonban elkészítette annak tervrajzát.²⁸⁹ A hajó több mint egy esztendeig készült, amikor vízre bocsátották „számos Uraságok jelenlétében” 1797. július 16-án,²⁹⁰ hatalmas érdeklődés kísérte üzembe helyezését, annál is inkább, mert ugyanebben az évben nyitotta meg kapuit Keszthelyen a kontinens első agrár felsőoktatási intézménye a Georgikon is. Festetics annyira büszke volt hajójára, hogy névkártyáján is megjelenítette. A hajó később protokolláris célokat is szolgált, így Festetics György, majd később Festetics László is „meghajókáztatta” nevesebb vendégeit a Phoenixen. Mindezekon felül Festetics György a Phoenixszel „tengeri módú csatát” is eljátszatott. A „csatában”, melynek ő maga is részese volt, jobbágyai katonának és matróznak öltözve vettek részt.²⁹¹

A Phoenixnek irodalmi vonatkozása is van. A gálya oldalára Festetics verset kívánt vésetni. Ez alkalomból a gróft tiszteelő költők több verset írtak, amelyeket Festetics elküldött az akkor Bécsben, Festetics László gróf nevelőjeként tevékenykedő Péteri Takáts Józsefnek, hogy mondjon róla véleményt. Péteri Takáts nem vállalta a minden kétséget kizáróan kényes feladatot, hanem a meglévőkhez csatolta sajátját és recenzióra elküldte Batsányi Jánosnak, valamint Kulcsár Istvánnak. Batsányi elolvastván a költeményeket, azokat megtoldotta

²⁸⁶ Tóth, 1965. 15.

²⁸⁷ Keszthely 1781-ben készített, és ma is használt címerének takaróján a Christoph gálya látható.

²⁸⁸ Tóth, 1965. 27-28.

²⁸⁹ A színezett tervrajz ma a Helikon Kastélymúzeum kiállításán, a nagy könyvtárteremben átható.

²⁹⁰ Magyar Hírmondó, 1797. augusztus 1.

²⁹¹ Cséby, 1996. 50.

sajátjával és visszaküldte Péteri Takátsnak. Nos a megküldött Batsányi vers Péteri Takáts versének átdolgozása volt.²⁹²

A Péteri Takáts vers a következőképpen hangzott, amelyet Bécsből el is küldött Festeticsnek:

Az Idő nagy hatalmának
E' gálya is engedett;
De, mint Féniksz, az Urának
Szavára feléledt:

Magyar Földnek ditső Népe!
Serkenny, ébreszt a' Köz-jó;
'S boldog újjulásod' képe
Lészen, hidd el, e' Hajó;

(Péteri Takáts József: Az idő nagy hatalmának...)

Ehhez a vershez még három másik variációt is csatolt. Valószínűleg valamennyi Péteri Takáts munkája, erre engednek következtetni a konzekvensen ismétlődő szavak, valamint a grófnak írt sorok: „a' Só Hajóra készült versek szerint némelly változtatásokkal készítettem egy két példát.”

1.

Fel-éledt e' Hajó, mint Fémiksz hamvából:
Bízz Magyar! Hazánk is ki kél homályából,
'S hajdani szép Neved tisztább fényben ragyog,
Ha az ész, jó szándék, szorgalom kezét fog.

2.

Nézd Magyar e' gallyát! Mint Féniksz' hamva fel éledt:
A' Tudomány, 's egy Szív Téged is újra teremt.

²⁹² Cséby, 1992. 94. Péteri Takáts és Batsányi rossz viszonyát is minden bizonnyal erre a történetre tudjuk visszavezetni.

3.

Ím e' gallya ki kélt, mint Féniksz régi porából:
Hidd Magyar! A' Tudomány hajdani fényre vezet.²⁹³

Péteri Takátsot úgy tűnik nagyon foglalkoztatta a hajó oldalára vésendő vers. Ugyanis a fenti levél megírását követő harmadik napon ismét írt a grófnak, figyelmébe ajánlva újabb vers-variációját:

Ezen Hajót a' nagy Idő el rontotta,
De a' jámbor szándék ím fel támasztotta:
Vajha! Kár', szorgalom', új élet' példáját
Látván itt a' Magyar, visgálná Hazáját!²⁹⁴

Tóth Lajos szerint a következő vers is Péteri Takáts munkája.²⁹⁵ Keresztury és Tarnai viszont rámutat Batsányi kritikai kiadásában, hogy az alábbi vers Péteri Takács versének Batsányi általi átigazítása. Ezt a tényt támasztja alá Péteri Takáts József gróf Festetics Györgynek írt levelében.²⁹⁶

A' mindent elrontó Idő hatalmának
Már egyszer én is engedek.
De Hazája' hasznát kereső Urának
Szavára megint fel-éledek:
Serkenny te is, Magyar Földnek ditső Népe!
Légyen ez éltednek példát-adó képe!²⁹⁷

Batsányi, miután megküldte változatát Péteri Takátsnak még tovább dolgozott a versen. Elkészítette annak saját változatát. Egy levél kíséretében – kihagyva Péteri Takátsot –

²⁹³ Péteri Takáts József levele Festetics Györgynek. Bécs, 1797. március 4. MOL. Fest. Lvt. P 279 11 cs. 1797:324. Közli: Stohl, 2009. 219-220.

²⁹⁴ Péteri Takáts József levele Festetics Györgynek. Bécs, 1797. március 7. MOL Fest. Lvt. P 279 11. cs. 1797:279. Közli: Stohl, 2009. 220-221.

²⁹⁵ Tóth, 1965. 36.

²⁹⁶ Péteri Takáts József levele Festetics Györgyhez. Bécs, 1797. március 13. MOL Fest. Lvt. P 279 11 cs. 1797:313. Közli: Stohl, 2009. 221-222.

²⁹⁷ Tóth, 1965. 36. ; Batsányi ÖM. I., 1953. 397-398. ; Stohl, 2009. 221-222.

közvetlenül a grófnak küldte meg, a Batsányi kritikai kiadás szerint talán azért, mert már nem volt lehetősége Péteri Takátszal találkoznia:²⁹⁹

„Méltóságos Gróf Úr! A’ *magyar tengeri* hajóra írandó versnek témáját közölve velem Takáts Úr, által- adtam néki a’ minap hat sort, melyet akkori első ideám szerint tsináltam volt. Azután változtatást tettem rajta és íme, most magam udvarlok vele Nagyságodnak: - hozzá adván még egy mást – ugyan-annyi sorból álló inscriptiót is melyet talán a’ hajónak másik felére lehetne vágattani, Horatius’ annak isméretes mondásának mint egygy ellenére: - Nequidquam Deus absceidit prudens Oceano dissociabili terras, si tamen *impia non tangenda rates transiliunt vada!* – Azonban: akár találtassanak méltóknak ezen két féle versetskék a’ ki-vágatásra, akár nem: legalább könnyebb lészen választani egyet kettőt a’ sok közül. Méltóztassék úgy fogadni tsekély rendetskéimet *úgy fogadni* Nagyságod, mint némünémű kis jeleit azon mélyly tiszteletnek, a’ mellyel vagyok Méltóságos Gróf Úr Nagyságodnak alázatos szolgája: Batsányi Bécs 10-dik Mart. 797.

Féniksz

A’ mindent elrontó Idő hatalmának
Már egyszer e’ Hajó-is engedett.
De, szeretett Hazánk’ egygyik hív Fijának
Szavára, most megint feléledett.
Nézz e’ kis példára, Magyar Föld’ nagy Népe!
Ez lehet (tsak akard!) új életed’ képe.

Igaz, hogy ezer veszély közt fordul-meg életünk,
Szerentsét keresvén, vizenn és szárazonn;
Azonba’, fáradság nélkül nem élhetünk!
S’ tsak-ugyan el-ér a Halál, vagy ezenn, vagy azonn. –
Munkával kelnek-fel Emberek, Országok;
E’ nélkül nints nevek, nints állandóságok.³⁰⁰

E vers második versszakának van egy másik változata, amelyet Batsányi hagyatékában, valószínűleg egy 1790-es évek végéről származó papírdarabkán találtak:

²⁹⁹ Batsányi ÖM. I. 398.

³⁰⁰ MOL Fest. Lvt. P 279 1797:314 ; A Batsányi, 1980. kiadásban ez a vers nem szerepel.

Ezer veszélyek közt fordul meg életünk
 Szerencsét keresvén vizen és szárazon.
 De gond és baj nélkül nem élhetünk;
 S csakugyan feltalál
 És elér a Halál
 Egykor mindnyájunkat vagy ezen vagy azon.

* * *

Munkával kelnek fel emberek országok;
 Enélkül nincs nevek, nincs állandóságok.³⁰¹

Ne tudható, hogy Batsányi írt-e bírálatot a versekről, elképzelhető, hogy véleményét csupán szóban mondta el Péteri Takátsnak, aki a kritikákat továbbította Festeticsnek.³⁰²

Batsányi János ezeket az első variációkat alakította verssé, amelyet kéziratosszöveggyűjteményébe is beemelt. Az átalakítás folyamán a tömör, epigrammatikus inscriptio-szöveg tágasabb üdvözlő költemény kerekedett³⁰³:

A keszthelyi hajóra

A' mindent elrontó Idő' hatalmának
 Már egyszer e' Hajó-is engedett...
 De köz jóra termett jeles nagy urának
 Szavára még egyszer feléledett;
 'S bár néha e' gyakran háborgó tengernek
 Hullámi majd eget, majd poklot vernek, -
 Megvetvén a' szelek' mérges ostromait,
 Bátorsággal járja kiszabott úttyait.
 Áldgyák Somogy' s Szala' megörültt vidéki,
 'S állandóbb szerentsét óhajtanak néki.

³⁰¹ Batsányi ÖM.I., 1953. 398 ; A Batsányi 1980. kiadásban ez a vers sem szerepel. A kritikai kiadás szerint a feltalálás helye: MTA. – M. Irod. R. u. i. 2° 18. 8.

³⁰² Batsányi ÖM.I., 1953. 397.

³⁰³ Batsányi ÖM. I., 1953. 398.

Áldom, 's dicsőíttem én is! 's örömemet
 Zengvén, homlokára függesztem versemet:
 „Nézz e' kis példára, Magyar Föld' nagy Népe!
 Ez lehet még a' Te újulásod' képe.
 Két Leopold után a' mi még elhaladt,
 Végbe megy nem soká' Ferentz 's József alatt.
 Bízván kormányzójid' bölts intézetében,
 Remélly! 's erőlködgyél e' szélvész' dühében,
 Hogy, el nem tsüggedvén bajod' tengerében,
 A' köz boldogságnak kiköthess révében!³⁰⁴

Kultsár kétoldalas recenzióját küldte vissza, amelyben valamennyi kételyét célirányosan, minden kertelés nélkül tíz pontban sorolta fel.³⁰⁵

„I. Fénix madár története Mese. Nem illik a valóság példázattyára. Régi setétséget jelentene illy világos században. De helytelenül is van alkalmaztatva; nem tsak a Fenix, hanem a Cornix is elvénhedik.

II. Nem a vénhedésből: hanem a porból elevenedik fel, a monda szerint, a fenix madár. Különben is élő dolognak kell lenni, melly meghallyon; megholtnak, melly megelevenedjék. Már pedig a Töredék se élt, se halt.

III. Annyi költségbe került e gállya, hogy ujj tsinálmánynak mondathatik: de talán igen kevés része is az, melly a töredékből vétetik. Mi szükség tehát a töredékek emlegetésével ezt a Nagy tehetségű Méltóság munkáját kissebbíteni?

IV. Szeretném tudni, mért bús a Magyar. Semmi sints ok nélkül. Talán ugyan valami halottat néz, vagy a maga sirját?

V. Tsúfos vigasztalás, mellyet a lehetőség nyújt. Tehát felkelhetünk hamvainkból? de mikor? ha a Sas tüzet gyújt? vagy mivel már gyújt? Adja Isten! hogy el se égjünk, hogysem a lehetséges felkelhetés által vigasztalódjunk meg.

VI. A Sas gyújt? honnét veszi? Fenixnek a Febus szokott gyújtani. Hogy repül oda, hogyan lop a Febustól a Sas tüzet? Nem kívánom, hogy ilyen tűznél melegedhessem. Talán úgy is nagyot gyújtott. Bár fel ne persellyen. - - - már a Szomszéd ég³⁰⁶.

³⁰⁴ Batsányi, 1980. 99-100.

³⁰⁵ MOL Fest. Lvt. P 279. 11 cs. 70. Közli: Stohl, 2009. 222-223 (MOL Fest. Lvt. P 279. 11 cs. 1797:315)

VII. Üszke nem Magyar szó. Ha üszögét vészi az oltárról, vigyázzon, hogy szentség törést ne kövessen el. De ha szerentséssen gyujtana is tüzet, és hamvainkból felkeltetne, az egész ditsőség, melly onnét következik, a Sasra, és Febusra térül. Mi módon illik ez a gallyára? Inkább illenék a Bétsi Züwigra. Hová marad a Hajó Alkotójának érdeme?

VIII. A Fészek, egy Ország helyett, igen tsekély, 's alávaló szó.

IX. Mi köze a hajóhoz a hármashalomnak? Nem illenék é inkább a 4. vizektől venni hasonlatosságot. Ezen Allegoria homályos, és idegen.

X. Halomja tsigázott szószármaztatás, vagy hajlatás. Kelendőbb, 's törvényesebb halma: hatsak a maga *álmját* nem akarja nekünk valóságul fitogtatni a Szerző.

Mivel pedig az Ur olly hizelkedve reám bitangolta a Poeta nevet, egy két példát ide irok, mellyből kitessek melly keveset tehetek. Az első vers, a ketteje tsak azok számára való, kiknek a Jómód sem akadnak torkokon:

I.

Álmélkodsz Vendég? Ne tsudáld tág Öblömet éigig
Felnyúlt árbotzomat, sűrű kötelekre akasztott
Gyenge vitorlámat: de tsudáld, hogy szíve Uramnak
Akkor örül, hasznát 's díszét ha segíti Hazádnak.

II.

Balaton vizének e gallya hírére,
Terhe van gallyának megkedvellésére:
Ha vizre ditsőség, áldás a gallyára;
Mi fér ez alkotmány' Nagy lelkű Urára?

III.

E Tóban úszkálván tengert mutogatok.
Magyar szájba jó ízt terhemmel hozhatok.
Ritka tekéntetem méltó ditséretre.
Hasznom a Nemzetnél örök köszönetre.

Kultsár''

Averset követően Kultsár még három sort írt, azonban ezeket oly vastagon húzta át tintával, hogy teljes mértékben olvashatatlanok.

³⁰⁶ Az eredeti kéziratban maga Kultsár írt három vonalat - - -, minden egyéb magyarázat nélkül. Szerintünk gondolatjelként értelmezendő.

Nem tudható, hogy a kritika tulajdonképpen melyik versekre, kinek a verseire vonatkozik, elképzelhető, hogy egy versről van csupán szó. Azt tudjuk, hogy a Phoenix nevet, amit Kultsár erőteljesen kritika alá vont, némely források szerint Péteri Takáts József találta ki.³⁰⁷ A névhez viszont Festetics ragaszkodott, talán két okból is. Ugyanis a gróf lánya, Szidónia (később Almásy Illés gróf felesége), a gályára indulót szerzett, és ennek a következő címet adta: „*March für den Phönix auf dem Balaton verfasst für das Clavier und gewidmet Ihrem verehrungswürdigen Vater Grafen Georg Festetics von Tolna von Seiner dankbaren Tochter Sidinie Festetics.*”³⁰⁸ A Magyar Merkurius cikke más magyarázatát adja a Phoenix névnek. Szerinte Festetics a nála vendéggént megforduló nádor iránti udvariasságból – a főherceg testvérének tűzhalállal történő pusztulása emlékére – keresztelte el a tűzből, a hamvából megelevenedő madárról.³⁰⁹ Itt kell megemlítenünk, hogy a hajó Phoenixként sohasem szerepelt a jószágkormányzóság hivatalos protokollumaiban csupán „sóhajó”-ként említették. Még a hajó keresztelése alkalmából is csak ennyit jegyeztek be: „A keszthelyi sós Hajónak lett megszenteltetése”.³¹⁰

Baróti Szabó Dávid is elküldte versét Péteri Takáts Józsefnek „*A vitorlás hajójú Balaton*”-ról. A vers szerint, amikor Neptun meglátja a Phoenixet örvendezve csapja össze kezét,” így a tó híre megnő. A Balaton már akkor is létezett, amikor „még nem volt magyar”, ám Festeticset várta az idő...

Látván a gallyát a Balatonra felülni
 Neptún, örvendő két kezeit öszvecsapá.
 Már, úgy mond, felvészi magát neve, híre vizemnek;
 Már Magyarországnak tengere fényre kelend.
 Már az hamis panaszok megszűnnek: hogy olly sok üdőkig
 Mértföldekre terül, mégpedig hasztalanul...
 Úgy van, hamis panaszok: mert jók a tengerek, ámbár
 Nem tud az agg restség élni haszonra velek.
 Szoktál-e járni kaszák, sarlók a víznek alatta?
 S ez meg nem lévén, a vizek hasztalanok?...
 Nézd most a Balatont: melly szörnyű terheket hordoz!
 Sík hátára miként illik az újdón hajó!...

³⁰⁷ Tóth, 1965. 36.

³⁰⁸ Cséby, 1996. 250

³⁰⁹ Magyar Merkurius, 1797. július 17.

³¹⁰ Tóth, 1965. 37.

Már ökröd, szekered, lovad, el nem vesznek az útban:
 E tenger s ez hajó terheid elviseli...
 Még nem volt magyar, és e víz már itt vala: nem volt
 Haszna, mivel nem volt, akivel ossza javát...
 Festetitsét várták az üdők. Ez végire hajtá,
 Amivel eddigelé más nem is álmodozott.
 Nyújtsd hátad Balaton, s úgy vedd mindenkor hajóját,
 Mintha hajójával Festetics ülne reád.³¹¹

Vajon Virág Benedek az „*Egy hajóhoz*” című költeményét a Phoenix költői versenyre írta? A már előbb többször említett Batsányi kritikai kiadásban nem szerepel Virág neve, őt Sági Károly hozza össze a Phoenix gályával egyik, a Balaton irodalmáról szóló dolgozatában.³¹² A költő lelki szemei előtt már látja a szélnek feszülő vitorlákat, de megborzong a vihartól, amelynek háborgásától óvja a nagyszerű alkotmányt. Ami feltűnő a versben, hogy nem említi Festeticset, ez okoz némi fejtörést a vers születésére vonatkozóan:

Sok szélvészid után tégedet, oh Hajó!
 A tenger közepén járni fel és alá
 Látlak: büszke vitorlád
 Bátran nézi dagályait,

 S nem tart kárhozatos háborodásitól.
 Mert csendes Zefired szárnyai közt forogsz,
 Napról napra reményed
 Édessége nevelkedik.

 Erdők ritka, magas szála, viselleyenek
 Gondot szüntelenül rád az Egek! S veled
 Járván régi szerencséd,
 Kívánt révedet el ne vétsd.

 Mégis rettegek én. Nincsen az ég alatt

³¹¹ Baróti Szabó, 1802. II. 41.

³¹² Sági, 1974. 417. .

Állandó dolog: a Nap hamar elborúl:
 Jó egy fergeteg, amelly
 Ránk bűt mennydörög és halált.

A tündér szigetek szirteid ismered;
 Parthoz tartsd magadat, mint lehet. Életed
 Táplál engem is; élek
 Míg élsz; hogyha nem: elhalok.³¹³

Süle Sándor hívja fel a figyelmet, hogy kisszántói Pethe Ferenc is írt a Phoenix oldalára szánt verset. Öt epigramma-szerű versében, saját életének gondolatait pendíti meg, amelyek utalnak a „porából megelevenedett” hajóra is.

Engem az ész fel-szült: így jársz Magyar! akiben a nem hűlt
 Vér pezseg. – Egy akarat széltire gyöngyöt arat.

Ész, gond, szív, kedv, adták vissza életemet;
 Reménylhetsz Hazafi! tsak nézd a nevemet.

A szorgalmatosság, jó szív eggyetértés,
 Nagyra törekedés nem Isten-kísértés.

A szorgalmas ész adott új életet
 Belém...

A szorgalmas ész, jó szív, ujj életem
 Eszköze, nézd Magyar!...³¹⁴

A többi költő is sietett elküldeni versét, de a kutatások még nem találtak arra vonatkozó adatot, hogy a hajóra oldalára véstek-e verset, s ha igen, melyiket. Sajnos a Phoenix versíró versenyre beküldött versek elvesztek, így hitelt érdemlően a versengő költők névsorát nincs lehetőségünk megismerni. Müller Róbert szerint az 1950-es évek elején még

³¹³ Virág, 1980. 37-38.

³¹⁴ Süle, 1964. 81-82.

megvoltak a Batsányi hagyatékban, a MTA Kézirattárában, Kultsár bírálatával együtt. Valószínűleg Tóth Lajos még ismerhette azokat.³¹⁵ Batsányi János összes műveinek kritikai kiadása kapcsán – esetleg később - emelték ki a csomagot, ami azóta elveszett, vagy lappang.³¹⁶

A Phoenixre Csokonai Vitéz Mihály is utal a „*Mélt. Gróf Festetics György Nygységára. A' Hadi Oskoláról*” című versében. Festetics Györgyről szólva írja:

Ő, a' ki földünk' Pontusa' habjait
Törvényre húzá, száz lehetetlen
Tett, 's tesz csudát: ő mér fuvallni
Lélekerőt az inas Magyarba.³¹⁷

Csokonai mint annyi versében ebben az ódában is tesz lábjegyzeteket. A Pontusa magyarázatát így adja meg: „Ama' tengeri módú Gályával, melly a' Balatonon zajjait neveti”. Nem érthetünk teljesen egyet Vargha Balázs „Miért remekmű és miért nem az?” című tanulmányában foglaltakkal, ahol azt állítja, hogy kínosak az ódába foglalt információk, s itt kitér az egyikre, miszerint „Festetics tengeri módú gályát építtetett Keszthelyen”.³¹⁸ Ha kissé túloz is Csokonai, azért a Phoenix, Festetics gályája tekintélyes hajó volt a korabeli Balatonon. (Mind a mai napig a legnagyobb balatoni vitorlásként tartjuk számon.) Richard Bright, a Festeticset meglátogató angol orvos-utazó, aki szintén megcsodálta, könyvében így írt: „A hajót a gróf az ő fregattjának nevezi, mert a legnagyobb és alighanem az egyetlen vitorláshajó ezen az édesvizű tavon. Nagy, egyárbócos és hol kirándulásra, hol meg teherszállításra használják...”³¹⁹

³¹⁵ Müller, 1996. VII ; Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Kultsár recenzióinak, több mint valószínű Kultsár saját kezével írt piszkozata, megtalálható a Magyar Országos Levéltárban.

³¹⁶ Müller Róbert szíves szóbeli közlése. Ezt feltevést erősíti meg, hogy a kritikai kiadásban a következő mondat került: „A MTA kézirattárában megtaláltuk a keszthelyi hajóra szánt feliratok egész gyűjteményét (M. Irod. Lev. 4° 127.) köztük Takátsnak azt a versét is, amelyet B(atsányi) átírt.” (Batsányi ÖM. I., 1953. 398.) A MTA Kézirattárában érdeklődésemre Tóth Gábor a következő levelet küldte: 1.) Batsányi kritikai kiadás 398. oldalán közölt hivatkozások pontatlanok: a M. Irod. Lev. 4r 127-es doboz Kisfaludy Sándorral kapcsolatos anyagot tartalmaz. Ennek D, jelzetű palliumában (M. Irod. Lev. 4r 127/D) volt Takáts József verse, amit Batsányi átírt. Adataink szerint a Takáts-verset (tehát nem Batsányi verset) tartalmazó D. pallium 1976 óta lappang. 2.) A kritikai kiadásban hivatkozott másik jelzet (RUI 2r 18/8) minden bizonnyal téves hivatkozás: Ezen a számon Podhradszky József történeti jellegű és vegyes jelzetei találhatók, Batsányi kézirat soha nem volt köztük, így a Phoenix-vers sem. 3.) A kritikai kiadás 399. oldalán közöltek szerint a kiadás alapjául szolgáló kézirat a Keszthelyi Helikon Könyvtárban van. (Ezúton köszönöm Tóth Gábor szíves segítségét.)

³¹⁷ Csokonai ÖM, 2002. 175.

³¹⁸ Vargha, 1984. 310.

³¹⁹ Bright, 1935. 55.

3. 1. 5. Hévízfürdő kialakulásának kezdetei

Festetics György rakta le a hévízi gyógyfürdőkultúra alapjait.³²⁰ A hévízi tó neve a XVIII. században Keszthelyi Bozót, a gondozatlan, elmocsarasodott területen a víztükör szinte megközelíthetetlen volt. Bél Mátyás, aki Festetics Kristóf vendégeként tartózkodott Somogyban és Zalában, volt a hévízi forrás első részletes leírója. 1734-ben a következőket jegyzi fel: „Vize pedig savas és gyógyító hatású, éppen ezért régebben fürdőházat is építettek melléje, amelyben vizét tűzzel is melegítették és így sok embernek adott módot fürdésre. De miután az épület összeomlott már többé nem használják”.³²¹

Az első tudományos leírást Zala vármegye orvosa dr. Szláby Ferenc tette 1769. június 24-én.³²² 1790-től Festetics folyamatosan foglalkozik azzal, hogy a hévízi tó fürödhetővé tétele érdekében mit kell tenni. A Directio számos javaslattal él. Először is a területet kell megtisztítani, utakat építeni, majd ezt követheti fürdőházak állítása.³²³ Szaller György földmérő és vízépítő mester a helyszíni szemlét követően írja: „Itt a Hévíz pataknak kénkö szaga érzik, orvosságul szolgál sok nyavalyában”.³²⁴ Fontossá vált majdani fürdő propagálása. Erre dr. Babocsay (Babochay) József vállalkozott, amikor megírta „*Boldog Zala vármegye! Keszthelyi Hévíz-vizedről méltán neveztetel így attól a' ki ezen rendeket írta ditséretedre*” című, huszonnyolc oldalas munkáját, amit Sopronban Siess (Sziesz) Klára betűivel adtak ki 1795-ben. A direktóriumú jegyzőkönyv 1795. október 7-ei bejegyzése tartalmazza, hogy Festetics György levélben tudatta Hertelendy főbíróval; „az ő hathatós gyámolyítása által annyira jött a Keszthelyi Hévíz-víz feredőnek állapotja, hogy Baboltsai (sic!) József Kanisai Doctornak Dissertatioja szerint is reménység van a további jó successushoz”.³²⁵ Az sem véletlen, hogy ez idő tájt új fürdőház épült. 1795 körül Rantz János György keszthelyi uradalmi építész terve, amit Szláby megyei főorvos is láttamozott, a fürdő egy kupola boltozattal fedett középtár körül négy-négy csehsüveg boltozatos szobácskát tüntet fel. A szobákat cserépkályha fűtené, az előtérbe kerek fürdőmedencét tervezett Rantz, amelyet lépcsőzetesen alakított ki. Ez az időjárástól függetlenített fürdőház³²⁶ úttörő jellegű lehetett a maga korában, de természetesen a magas díjakat csakis a jómódúak tudták megfizetni.³²⁷ Két év múlva lacikonyhát építettek a fürdőházhoz. 1797. október 13-án Festetics György a

³²⁰ Erről részletesen: Zákonyi, 1974. ; Szántó, 1977-1980. ; újabban Szántó Endre és Szarka Lajos.

³²¹ Bél, 1943. 270. Idézi: Görgényi-Péczy-Sági, 1957. 216.

³²² Zákonyi, 1974. 23-24.

³²³ Zákonyi, 1974. 40-77.

³²⁴ Eredeti közlés: Bal. Sz., 1943. 329. Idézi: Görgényi-Péczy-Sági, 1957. 217.

³²⁵ MOL. Fest. Lvt. P 279. 7. 983. Idézi: Szántó, 1977. 159

³²⁶ A ma rendkívül divatos „élményfürdő” őse.

³²⁷ Görgényi-Péczy-Sági, 1957. 217-219

következőket rendelte el: „A fürdőháznál az kiadott Abrisz szerint közönséges emberek számára Latzi konyhája elkészítettetik, hogy tisztességesebb embereknek ne alkalmatlankodjanak”.³²⁸

Hévíz gyógyhatású fürdőjét újságban először Gutten József keszthelyi orvosdoktor hirdette meg.³²⁹

Hévíz minden fejlesztés ellenére még a XIX. század elején is jobbára parasztfürdőhely volt, de Festetics György halálával minden fejlesztés leállt és hosszú évtizedekre megakadt a ma már neves fürdőhely fejlődése.

3. 2. Gróf Festetics György iskolái

Az 1781-ben kibocsátott Edictum tolerantiae lehetővé tette, hogy protestáns és görögkeleti iskolák is alapíthatók legyenek a birodalomban. 1785-től bárhol állíthattak iskolát, és az alsó-és középfokú oktatás megváltoztatása az egyetem átalakítását is szükségessé tette. Az 1777-ben Nagyszombatról Budára helyezett Egyetem új karokkal bővült, 1782-ben a mérnöki, 1784-ben az állatorvosi képzés is beindult. Az oktatás fejlődésének is szerepe volt abban, hogy II. József uralkodásának végére már mintegy húszezerre lehetett becsülni az értelmiségiek számát. Az értelmiség kialakulásához döntően járult hozzá a szabadkőművesség is. Csökkent a tiltott nyomdatermékek listája, nőtt a nyomdák száma. Számos főnemes, köznemes ajánlotta fel gyűjteményét a közönségnek (Teleki, Széchényi, a zalai Skublics Károly).³³⁰ Kezdt kialakulni egy jól körvonalazódó új réteg, a honorácior értelmiség. Mindezek ismeretében értékelhetjük a Festetics családnak és elsősorban Festetics Györgynek az iskolateremtés és iskolafenntartás területén tett erőfeszítéseit. Ennek számbavétele, megismerése újabb adalékkal szolgálhat gróf Festetics György művelődésünk történetében elfoglalt helyére.³³¹ Festetics iskoláinak vizsgálatakor azonban nem téveszthetjük szem elől Mária Terézia Ratio Educationisát, amelyik rendelet minden iskolát, elemi és magasabb szintűt is, akár egyházi, akár magánszemély tulajdonában működött, állami felügyelet alá helyeztetett. Az iskolák működéséről félévenként jelentést adtak a főigazgatók a

³²⁸ MOL. Fest. Lvt. P 279. 1124. Idézi: Görgényi-Péczy-Sági, 1957. 217.

³²⁹ Cséby, 1993. 43-48.

³³⁰ Kósa, 1998. 334-336.

³³¹ Festetics oktatással kapcsolatos tevékenységét a korabeli sajtó is elismerte. Erről részletesebben: Fehér Katalin: *Festetics György oktatásügyi tevékenysége a korabeli sajtó tükrében.* (Magyar Pedagógia 97. évf. 1. sz. 61-77) Másodközlés: Festetics emlékkötet. Georgikon kiskönyvtár 5. Keszthely, 1997. 7-38.

Helytartótanácsnak.³³² Festetics valamennyi iskolája természetesen igazodott a rendelethez s ennek tudatában kell vizsgálnunk az iskolák (elsősorban a keszthelyi gimnázium) érdekében váltott számos levelet, amelyre az iskola tárgyalásánál térünk ki.

Festetics fáradhatatlanul foglalkozott és törődött az ifjúság nevelésével. A felvilágosodás „hasznossági elve” figyelhető meg Festetics György iskolapolitikájának hátterében. Erre következtethetünk akkor is, amikor soproni alapítását vesszük figyelembe. Festetics több házzal rendelkezett Sopronban. Az egyikben internátust alapított. De másképpen is támogatta a soproni ifjúságot – hívja fel figyelmünket Péczely Piroska.³³³ Ugyanis, amikor 1790-ben a soproni líceum a költészet iránt érdeklődő fiataljai önképzőkört alapítottak Magyar Társaság néven, Festetics 180 forintos alapítványt tett célkitűzéseik megvalósítása érdekében. Nem véletlen tehát, hogy midőn az 1803-as májusi országos vásáron megpillantották a grófot, Döbrentei Gábor tagtársuk (a későbbi akadémiai titkár, író) javaslatára örömmünnepet rögtönöztek mecénásuk tiszteletére. Festetics meghatódott és még 60 forinttal megtoldotta alapítványát.³³⁴ A Magyar Társaság költőinek több versét megőrizte a Festeticsek könyvtára, ezek ma is megtalálhatóak.³³⁵ Jobbára gyengécske munkáról van szó, de tagadhatatlan az is, hogy a társaságból több neves írónk is kikerült. Az említett Döbrentein kívül Kis János, Bárány Boldizsár, Pákh Albert és mások.³³⁶

Festetics idejében már annyi diák gyűlt össze Keszthelyen, hogy elhelyezésük gondot okozott, ezért csak olyanoknak adott el a városban házhelyet, akik kötelezték magukat, hogy diákok számára szobát építenek. A szegény sorsú, kiváló előmenetelű tanulóknak saját kastélyában adott szállást és a lehető legteljesebben el is látta őket. Birtokain kötelezővé tette, hogy mindenki tudjon írni és olvasni. Ez az alapja annak az egykori szállóigének, amely szerint Festeticsnél a mezőkön a pásztor könyvvel a kezében őrzi a nyáját.³³⁷

Keszthelyen 1800-ban Festetics György jóvoltából, segítségével, hét iskola működött:

3 osztályú elemi iskola,
polgári iskola,
zeneiskola,
rajziskola,
tanítóképző,

³³² Sági, 1967. 333.

³³³ Péczely, 1963. 278

³³⁴ Péczely, 1963. 278 ; Részletesen lásd: Kovács Sándor: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság Története 1790-1890. (reprint) Bp. Históriaantik Könyvkiadó, 2012 (eredeti megjelenés dátuma: 1890)

³³⁵ HK Lit. hung. 607 ; HK Lit. hung. 608 ; HK Lit. hung. 361

³³⁶ Péczely, 1963. 278

³³⁷ Koppány-Péczeli-Sági, 1962. 57.

gimnázium a nemesi konviktussal,
Georgikon.

Keszthely szempontjából rendkívül fontos és meghatározó a szerepük, hisz a város fejlődését, a városias környezet kialakítását, nagymértékben ennek köszönheti.

3. 2. 1. Keszthelyi elemi- és középiskolák

Az *elemi iskola* eredete legalább 1247-re vezethető vissza. Az iskola épülete a Szent Márton templom közelében állott és benne helyezkedett el a kántortanító lakása is. Az iskola körzetéhez tartoztak a Polgárváros,³³⁸ valamint Győrök³³⁹ kivételével a környező hegyközségek. A *Ratio Educationis* kapcsán új, nemzeti iskolát kellett felépíteni, amelyik legalább 3 teremből állt és 60-60 gyerek befogadására volt alkalmas. Festetics Pál gróf a nemzeti iskola szükséges tantermeiről, felszerelésükről, a tanító lakásáról, tüzelőjéről.³⁴⁰ az iskola működéséről az 1780. szeptember 1-jén kelt alapító oklevélben intézkedett.³⁴¹ Festetics György 150 forinttal emelte meg a kántortanító fizetését. 1799-ben Festetics 400 forintos alapítványt tett arra a célra, hogy a keszthelyi nemzeti iskolában egy tanítót tartsanak a rajz tanítására, kettőt pedig a tanítók képzésére, akiknek lakásáról az alapító maga gondoskodott.³⁴²

1790 után Festetics falusi iskolákat létesített birtokain. Ezek az iskolák jobbágiai szellemi szintjét emelték, az értelmesebb munkásra azonban a francia háborúk konjunktúráját élvező nagybirtoknak is szüksége volt. Tulajdonképpen ebből a megfontolásból alapította

³³⁸ Polgárváros, később Kiskeszthely, 1929-től Keszthely közigazgatási területe.

³³⁹ Balatongyőrök

³⁴⁰ A tanító fizetését és egyéb járandóságát a nemeseknek, nem nemeseknek, polgároknak, egyszóval mindenkinek állnia kellett, felekezetre való tekintet nélkül. A későbbiekben úgy tűnik, hogy a nemesek vonakodtak a rájuk eső részt kifizetni, ezért a Pécssett székelő iváncsai Vitéz Imre a nemzeti iskolák főigazgatója dörgelemes levélben fordult hozzájuk 1798. október 19-én: „Nemes és vitézlő urak! (...) A közjó iránt való buzgóságunkat, hazaszeretetünket drága magzatjaink földi és örök boldogságáról való gondoskodásukat kétségbe vonni nem akarom. Vakmerő megbántása lenne ez, az urakkal vele született nemességnek. Amiért nem is bizonyítgatom, hogy az illendőség és igazságosság hozza magával, miszerint az urak is fölös jövedelmeikből, nem mint a nemesi szabadsággal ellenkező adóval, hanem olyan jótéteménnyel, melyről eleink határt nem ismerő jötevő szíve megfélekezett, járuljanak annak az iskolának fenntartási költségeihez, mely a felső iskolának talpköve, s melyből nemcsak az adózó nép, mely e végre tetemes áldozatot hozott, hanem kiváltképpen a nemzeti és vitézlő urak vesznek legtöbb hasznot. Méltóztassék az uraknak bölcsen belátni, hogy a nemzeti iskola a méltóságos uraságtól kezdve egészen az utolsó házaló zsidóig minden keszthelyi lakosban jötevőjét áldja: egyedül az urakban, igen egyedül az urakban, a kik a terhek alól magukat kivonni akarják, nem talál jóakarókat.” (Bontz, 1896. 273-2749.) A levélnek meg lett a hatása, a nemesség is hozzájárult az iskola fenntartásához.

³⁴¹ Bontz, 1896. 272.

³⁴² Szabó, 1928. 273.

meg Festetics György a *polgári iskolát*. Már 1802-ben működött. Ez olyan iskolatípus volt, amely az uradalmi gazdák, iparosok, kereskedők gyakorlati irányú általános műveltségét biztosította. Ilyen jellegű iskolák Németországban már működtek és XVIII. század végén nálunk is létjogosultságot nyertek. Az első polgári iskolák a népiskolák felsőbb osztályai voltak csupán. Magyarországon legelőször Pozsonyban állítottak fel polgári iskolát (1785), majd Sopronban (1798), Lőcsén (1801). A keszthelyi polgári iskola a negyedik ilyen típusú volt az országban.³⁴³

A *zeneiskola* 1800 novemberében nyitotta meg kapuit. Alapításában valószínűleg Stadler Antal (1753-1812) bécsi zenész segédkezett, aki az iskola felállítására tervet dolgozott ki a grófnak. A tervezet tulajdonképpen tizenkét pontban összefoglalt válasz volt Festetics javaslattevő levelére. A gróf levele elveszett, de a válaszokból mód nyílik a kérdések rekonstruálására.

Az iskola a kezdetekben megfelelő kottatárral sem rendelkezett, éppen ezért kérte a gróf 1809. október 19-én Szegedy Róának írt levelében, hogy a „távoli rokon”³⁴⁴ lemásolás céljára bocsássa rendelkezésre saját kottatárát. Kérte, hogy „némelly Hazai darabokat” adjon át, kiváltképp Kisfaludy Sándor insurrectióra írt Nemzeti Marsát, ha meg van zenésítve. A kottákért személyesen a zeneiskola tanára Stárk Péter utazott el Sümegre.³⁴⁵

Az iskola tanára Stárk Péter, kiváló pedagógus volt, jeles szervező, zeneszerző. 1800-tól körülbelül 1810-ig majdnem minden ünnepséget ő rendezett, amelyekre a zeneszámokat, énekszámokat is ő írta. Erre számos alkalom kínálkozott.³⁴⁶ Stárk rendszeresen tartott

³⁴³ Sági, 1972. 29.

³⁴⁴ Kisfaludi Kisfaludy Sándor feleségének mezőszegedi Szegedy Róának nagyapja Szegedy Ferenc volt. Szegedy Ferenc testvére Szegedy Judit, Festetics György nagyanyja. Szegedy Juditot Festetics Kristóf vette el feleségül. Tehát mindkettőjük esetében a dédszülők, Szegedy Ferenc és felesége Török Kata jelentették a közös őst. (Lásd: Nagy I., 1858. 161-166. ; Nagy I., 1863. 547-550.)

³⁴⁵ Festetics György Szegedy Róának, Keszthely, 1809. okt. 19. ; MTA Kézirattár K 376/71;

³⁴⁶ A már említett művön kívül, amellyel József nádort fogadták, ez az iskola mutatta be többek közt: „A keszthelyi Népek Örömeke, mellyel Első Ferentz Ő császári, s királyi Apostoli Felségét utazásban készült üdvözleni. Szent Iván havának negyedikén 1807.”; Festetics Sidonia grófnő, György leánya ünnepi menyegzője alkalmával 1806-ban bemuatták „Lobgesang mit zwi Singstimmen und einer Harminie Begleitunk” című dalt; „Cantate an die durchlauchtigste Prinzessin Josephine von Hohenzollern-Hechingen bey Ihrer Ankunft in Keszthely, den 10-ten November 1811. Geordnet von Georgikon. Gesungen von der Musikschule daselbst. Verasst von John. v. Asbóth, Güter-Präpekt und Direktor des Georgikons.” Ennek az utóbbi műnek magyar kiadása így hangzik: *Örvendező vers, A melly Keszthelyen énekeltetett midőn A Méltóságos Tolnai gróf Festetics László Az ausztriai ts. k. A kamarássa A hazánkat védelmező nemes seregnek Egy osztályában Ezredes főhadnagy helytartója, A főhatalmú Hechingen Hohenzollern uralkodó hercegnek véréből eredett Jozefinával Az ő hitves társával Keszthely városába érkezett. Szerzette községi Rainiss József A keszthelyi Georgikonban scholarcha (Veszprémben Szammer Klára betűivel. 1881.) A Zeneiskola mintegy 2 000 darabos kottatára a Festetics levéltárba került az iskola megszűnését követően. A zeneiskola működéséről részletesen ír Klempa Károly Győrben megjelent dolgozatában. (Klempa, 1938.)*

növendékhangversenyeket, amelyekről országos lapok is beszámoltak.³⁴⁷ Festetics a Georgikon kiegészítő ágának szánta a zeneiskolát. A tanulók és tanáraik rendszeresen szerepeltek Festetics és a Georgikon rendezvényein. Természetesen Festetics György születésnapján szintúgy, amelyre alkalmi verseket, zeneműveket írtak. Ilyen születésnap ajándék készült 1805-ben is: „*Örvendezés mellyet Méltóságos Gróf Tolnai Festetits György Úr Ő Nagyságának a' Szép Mesterségek hathatós Pártfogójának Új esztendői, 's Születése' ditső Innepére mély tiszteletének 's örökös hálaadatosságának bizonyságául zengedezett: a' Keszthelyi Musika Iskola 1805*” A gyengécske mű tipikus példája a kor, számtalan amatőr, alkalmi szövegének (versezetének):

Vígabban szólljatok kis Sípjaink
 Édesebb hangokat zengjete hurjaink!
 Egünkre kellemetes, be gyönyörű nap derült,
 Az a' szép nap, melly Hunniának Mecenást
 szült. Ki Músa Szűzeket édesgetett partjainkra
 Bövséget, 's kellemeket hintett ugarjainkra;
 Minket úgy ápol hű kebleben,
 Mint Atya, szeretett magzatját (!) ölében
 Éjen, ó! éljen boldog napokat,
 Éljen a' Nagy Ferfiú századokat
 Legyen halhatatlan:
 Kiben a' virtus, és érdem szamlalhatat-
 lan. De Ti énekeljétek ditsosságát
 Koszorús Lantosok!
 Mi Gyáva Dallosok
 Inkább Kezeit tsókolva háláljuk Kegyességét³⁴⁸

Nem tudni meddig állhatott fenn az intézmény.³⁴⁹ Annyit tudhatunk azonban, hogy Thiele, *Das Königreich Ungarn* (1833) című műve II. kötetének 128-129-dik oldalán

³⁴⁷ A Pester Zeitung a következőket írja 1802 februári számában: „Der Graf, der sich immer mit der Jugend beschäftigt lies am 4-ten Februar in der Musik eine Prüfung veranstalten, bei welcher Gelegenheit die Konvikt Jünglinge, sowohl auch die übrigen, wegen ihrer grossen Fertigkeit in allerley Instrumenten, wegen der Genauigkeit und Richtigkeit, womit sie die vorgeschriebenen Stücke exequirten, allegmeine Bewunderung und das aussprechendste Lob des Grafen und Zuhörer sich erwarben.” (Klempa, 1938. 11.)

³⁴⁸ MOL Fest. Lvt. P 246 1 cs. B.IV.2. 684-685

Keszthelyről többek közt azt írja: „gróf Festetics-féle nemesi konviktus, zene és rajziskola”. Így arra következtethetünk, hogy a Zeneiskola 1833 körül még állt.³⁵⁰

A Festetics által alapított *rajziskola* 1799-ben fogadott először tanulókat. A kisipar fejlesztését volt hivatva szolgálni. Az iskola tanterve szerint ugyanis az alábbi iparágakban szükségeltetik a rajztudás: kőműves, kőfaragó, stukkátor, asztalos, kerékgyártó, ács, lakatos, ötvös, nyerges, aranyöntő, harangöntő, üvegsziszoló, rézműves, paszományos, gombkötő, takács, szerszámkovács, gerencsér, kályhás. Úgy tűnt, Festetics megelőzte korát és törekvése előremutató volt, ám az akkori iparosok és ipari tanulók nem értékelték meg az iskola fontosságát. Így csakis szigorú rendszabályokkal lehetett őket tanulásra bírni. Ennek ellenére 1816-ban mindössze tíz tanulót jegyzett fel Budinszky Lajos rajztanár az osztályozási naplóba.³⁵¹

A keszthelyi három osztályos *gimnáziumot* Festetics Pál gróf alapította 1772-ben. A tanítás feladatát Festetics a ferencrendiekre bízta, akiket Lackfi István nádor telepített le Keszthelyen nekik adományozva az általa 1386-ban épített templomot és kolostort.³⁵³ 1789-ben ötosztályúvá emelték a gimnáziumot, megtoldva a három grammatikai osztállyal, a humanitás, a költészet és szónoklattan két osztályával.³⁵⁴ Ugyanakkor a tanerők pályázat útján kerültek az intézménybe. 1790-ben Roth Erhard ferencrendi tanárt azért mentették fel állásából, mert nem tudott magyarul. Ez mindenképpen következménye volt az 1790/91-es országgyűlésben elfogadottnak, ugyanis ekkor iktatták először törvénybe a magyar nyelv tanítását.³⁵⁵ A Hadi és Más Nevezetes Történetek című lap 1791-ben a következő szavakkal lelkesedik: „Amiről élesztő reménységet nyújtottunk volt, hogy t. i. a Magyar Nyelvnek és Stílusnak közönséges taníttatása minden órán el fog kezdődni a Pesti Universitásban, immár bé tellyesedett”. Más volt ekkor már a magyar nyelvhez való viszony, mint másfél évtizeddel korábban. Bár voltak ellenzői is a magyar államnyelvnek, többek közt gróf Cziráky Antal, aki az 1791-ben megalakult Pesti Magyar Társaságnak elnöke is volt. De Kölcsey is bevallotta, hogy ifjúkorában jobban beszélt latinul, mint magyarul. Révai Miklósnak még 1807-ben is csak összesen nyolca diákja volt, aki magyar nyelven tanult, s magának Révainak is több

³⁴⁹ Thiele *Das Königreich Ungarn* című Kassán megjelent munkája II. kötete még megemlíti az iskolát. (Thiele, 1833. 128-129.)

³⁵⁰ Klempa, 1938. 16.

³⁵¹ Koppány-Péczy-Sági, 1962. 56.

³⁵³ A keszthelyi gimnázium történetét a kezdetektől 1896-ig részletes, elemző munkával Györffi Endre dolgozta fel. (Györffi, 1896. 8-9.)

³⁵⁴ 1789. június 24-én kelt császári rendelet alapján. (Györffi, 1896. 13.)

³⁵⁵ Nagy *képes világtörténet XI. köt.* Szerk: Marczali Henrik. Franklin, Budapest, é.n. 364; Elsősorban a közoktatásügyről lásd még: Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777-1848 I. – II. köt.* Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, é.n. ill. 1927.

verse maradt fenn latinul, mint magyar nyelven.³⁵⁶ A felvilágosodás kori magyar irodalom egyik sajátossága, hogy szorosan össze van kötve a nemzeti nyelv ügyével. – írja Bíró Ferenc egyik tanulmányában.³⁵⁷ Szerinte Bessenyei a felvilágosult rendiség első nemzedékének tagja az 1770-es években nem tartotta a nemzeti lét ismervének a nyelvet, mivel szerinte a nemzeti fennmaradáshoz a hatalom és erő szükséges. A hatalom a XVIII. században viszont abban mutatkozik meg, hogy a nemzet milyen mértékben és milyen színvonalon birtokolja a tudományokat, méghozzá saját nyelvén.³⁵⁸ Bessenyei röpirataiból világosan kiderül álláspontja, miszerint ő is a nemzeti lét ismervének tartotta a nyelvet. Nem véletlenül írta le, a *Magyarság* című röpiratában a ma már szélesebb körben is ismert gondolatát: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem”. A keszthelyi születésű Fejér György szülővárosa gimnáziumának volt tanulója. Önéletírásában megemlíti az 1775/76-os tanév egyik, számára örökké sérelmezett, történetét: „Az iskolaév kezdetétől fogva anyanyelvünkön beszélni tiltva volt; a kik e tilalmat áthágták, egy nálamnál hosszabb tuskó hazavitelére ítéltettek...”³⁵⁹ Természetesen az eminens, de magyarul megszólaló Fejért is ilyen büntetéssel sújtották. Klempa Károly szerint, aki megtiltotta a magyar beszédet a keszthelyi gimnáziumban, hogy jobban megtanulják a latint, Bárány Lajos ferences tanár volt.³⁶⁰ II. József a szerzetesrendek feloszlatásáról szóló pátensével ugyanis a ferenceseket nem oszlatta fel, csak zárdáik számát csökkentette.

Nagy megpróbáltatás elé állította a gimnáziumot és Festeticset helytartótanács, mert fölöslegesnek ítélte a keszthelyi gimnázium fenntartását. Ugyanis a megyében, Nagykanizsán, már működött egy, Somogy megyében viszont egy sem. Megszületett a helytartótanácsi elhatározás: Somogyba kell a gimnáziumot áthelyezni.³⁶¹ A keszthelyi gimnáziumnak azonban befolyásos mecénása volt, nem szűnt meg, tovább taníthattak a ferencrendi tanárok. Idővel világi tanárokat is alkalmaztak a szerzetesek mellett.

1796-ban végképp kivonultak a ferences rendi szerzetesek a keszthelyi gimnáziumból, s ekkor ismét felvetődött a gimnázium Somogy vármegyébe való költöztetése. Nagy szószólói volta az ügynek: Esterházy Miklós, Czinderi Pál. Festetics György átérezve mindazt, amit Keszthelynek a gimnázium jelent, levelet intézett Zala vármegyéhez, ebben vállalta, hogy a

³⁵⁶ Margócsy, 2005. 71-73. Margócsy tanulmányában részletesen kitér a magyar nyelv ügyére, bevezetésének nehézségeire. Dolgozatának végén az iskolai nyelvoktatás történetét feldolgozó kronológia könnyebb áttekinthetőséget biztosít.

³⁵⁷ Bíró, 2005. 7.

³⁵⁸ Bíró, 2005. 18.

³⁵⁹ Sági, 1983. 237. ; Sági Bátorfi Lajos *Adatok Zala megye történetéhez I.* Nagykanizsa, 1876 alapján közli a történetet.

³⁶⁰ Klempa, F.Gy., é.n. 4.

³⁶¹ Ilyen értelmű irat keletkezett 1788. augusztus 27-én, 29002/2450. szám alatt. (Györffy, 1896. 13.)

gimnázium további támogatása mellett, a megüresedett ferences rendházban, nemes ifjak részére konviktust biztosít, amit 1798-ban meg is alapított.³⁶² A Magyar Hírmondó a következőképpen adta hírül az esetet: „Meg vagyon vetve a fundamentoma egy Convictusnak, a keszthelyi Gymnasium mellett öt nemes ifjak számára. A most folyó iskolai esztendőben egy tanuló Ifjú nyer stipendiumot, a jövő esztendőben pedig egygyel egygyel nevedik a stipendisták száma, míg t. i. ötre fog telni.”³⁶³ Festetics továbbá leszögezi a vármegyének írt levelében: „Tudva vagyok az is, hogy Tannétó Professoroknak fizetésében én mostan csak olyan felétel alatt, a’ melly írásban is költt, hozzája járulok, hogy én csak addig fogom azon Summa pénzt fizetni, míglen Keszthelyen marad a Gymnasium. Azért ha Somogy Vrgyében akar készülni egy Gymnasium, azt Tettes Nemes Zala Vrmegyei Gymnasiumainak tsorbitása nélkül készülylön”.³⁶⁴ A gróf végül is megkapta a ferencesek egykori épületeit, ahová áthelyezte a gimnáziumot, ezen felül ide volt köteles helyezni a latin iskolát a múzeummal és a könyvtárral együtt. Kikötés volt az is, hogy ebben az épületben a diákok szállást is nyerjenek.³⁶⁵ A gimnázium 1802-ben hat évfolyamú lett és a premontrei rend felügyelete alá helyezték.³⁶⁶ Két évvel a konviktus megnyitását követően a Magyar Hírmondóban megjelent, cikk felfedi, hogy Festetics mennyire fontosnak tartotta az iskolázottság, a műveltség kérdését; „a gróf a konviktorokat asztalához rendében ülteti, ajándékozza, ösztönzi a

³⁶² Szabó, 1928. 270. ; Bontz tévesen adja meg az alapítás évét, szerinte a nemesi konviktus alapítási éve 1782. A konviktorok létszáma 12-20 között változott. Többen is jelentkeztek a Zala és Somogy megyei nemesifjak közül, de a rendelkezésre álló hely behatárolta a létszámot. A nemes ifjak fele a gróf költségén, másik fele 150 forint lefizetése mellett vehette igénybe a konviktust, azaz a szállást, étkezést és ruházatot. Ruházatuk vörös színű egyenruha volt. Az intézetben a felügyeletet a gimnázium igazgatója gyakorolta. (Bontz, 1896. p. 262) A konviktus tíz évig maradt Keszthelyen. Festetics ekkor úgy döntött, hogy a nemesi konviktust egy nagyobb városba, Sopronba helyezi át. (M. K., 1811. augusztus 17. 264-265)

³⁶³ M. H., 1798. I. 13-14

³⁶⁴ Balatoni Múzeum 2178.2006/99 (Az eredeti fénymásolata található a múzeum könyvtárában) Zala vármegyéhez intézett levelet teljes terjedelemben Győrffi Endre is közli idézett művében. (Győrffi, 1896. 18-20.)

³⁶⁵ Győrffi, 1896. 21-22.

³⁶⁶ A Ratio educationis által a hat osztályú nagygimnáziumok osztályai számára előírt tantárgyak a következők voltak: I. osztály: hittan és bibliai történetek, latin nyelv gyakorlati elemei, számtan négy alapszabálya, olvasás elsajátítása, helyesírás, szépírás. II. osztály: hittan és bibliai történetek, latin nyelvben szófejtési gyakorlatok és minél több szó és mondat megtanulása, számtanban a közönséges törtek, Magyarország földrajza. III. osztály: vallás, bibliai történetek, a latin nyelvben a syntaxis, a latin irodalmi művek olvasása, nyelvtan, Magyarország története a mohácsi vészig, Erdély, Gács, Lodomeria, Bukovina és a Balkán félsziget azon országai amelyek Magyarországhoz tartoztak, a számtanban a viszonyok, arányok, a hármas szabály. IV. osztály: vallás, hitágazatok, a latin nyelvben a syntaxis ornata és a prosodia szabályai, irodalmi művek olvasása, nyelvtan, Magyarország története a Habsburg házból származott királyok alatt, az örökös tartományok földrajza és mennyiségi földrajz, a számtanban az arányok. V. osztály: vallás hitágazatok, szónoklat, különösen a gondolkodás alapszabályai, szemelvények beható elemzése, fejtegetése, iskolai és házi dolgozatok, Európa és Ázsia egyetemes és részletes földrajza, görög régiségek és regék, természetrajz, állattan, társaságsszabály. VI. osztály: vallás, erkölcs, költészet, szemelvények fejtegetése, megtanulása, iskolai és házi dolgozatok készítése a tanultak nyomán és szabadon, Magyarország részletes történelme, Afrika és Amerika földrajza, római régiségek és regetan, számtanban az eddigi szabályok alkalmazása a gazdaságban. (Győrffi, 1896. 144-145.) Amikor a főigazgató a Ratio educacionis egy példányát a gimnázium igazgatóságának megküldte, csatolta a használandó tankönyvek jegyzékét is.

tudományokra.”³⁶⁷ Festetics György grófot a gimnázium alapítása körüli „dicséretes buzgalmaért”, a tudományos intézetek pártolásáért az uralkodó a valóságos belső titkos tanácsosok sorába emelte.³⁶⁸

Festetics 1808/1809-es tanévkezdettel, tulajdonképpen a gimnázium teljessé tétele érdekében, *filozófiai magánliceumot* állított fel. Ennek célja volt, hogy a Georgikon hallgatói a gazdasági szakismeretet minél könnyebben elsajátítsák. Mintegy előkészítője volt a Georgikonnak, de felvételt nyerhettek azok is, akik más felsőfokú tanintézetben akartak tanulni. Festetics a tanárok kinevezési jogát magának tartotta fenn azzal a kikötéssel, hogy lehetőleg katolikus tanárt fog alkalmazni, de protestáns tanár kinevezését sem zárta ki.³⁶⁹ A tanárok fizetését is ő biztosította. A helytartótanács azonban kikötéssel élt és leiratában tudatta, hogy csakis egyetemet végzett és római katolikus vallású egyén lehet tanár a líceumban. A líceum tanárai között két rendi (szerzetes) volt, akik a logikát és metafizikát, valamint a történelmet oktatták. Az egyéb tantárgyakat a Georgikon tanárai adták elő.³⁷⁰

3. 2. 2. A Georgikon

Festetics György intézményei közül legnagyobb alkotásának, minden kétséget kizáróan, a Georgikont tekintjük. Erre már Szabó Dezső is felhívta a figyelmet.³⁷¹ Célja az elmaradt mezőgazdaság helyzetének javítása volt, amit Festetics saját birtokain is tapasztalhatott és a látottak alapján rendkívül sürgősnek ítélt. Ami tovább növelte a tanintézet és alapítójának hírét minden kétség kívül az volt, hogy nemcsak a saját birtokainak, de később más birtokok számára is képzett agrárszakembereket. Nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy Festetics tisztában volt azzal a ténnyel, miszerint a felemelkedés, a haladás alapvető záloga, ha az ország legjelentősebb termelő-szférájának az agráriumnak megfelelő

³⁶⁷ M. H. 1800. I. 19. Idézi: Szabó, 1928. 271

³⁶⁸ Györffy, 1896. 41.; Szabó, 1928. 274.

³⁶⁹ Szabó, 1928. 274.

³⁷⁰ A líceumnak két osztálya volt, az 1811/1812-es tanévben 44 hallgatóval. Tíz évig állt fenn, olyan tanárok működtek falain belül, mint Lipp Bonaventura, Schindler Bernard, Münich Ferdinánd, Drinóczy György, Lents Ambró és Rajniss József. 1818-ban megszüntetésre kerültek a magán líceumok, tanáraik kinevezését kivették az alapítók kezéből. Gróf Festetics György, később László fia sem akarta a továbbiakban anyagilag támogatni azt az iskolát, amelyhez tulajdonképpen már nem lett volna semmi köze. (Györffy, 1896. 35-36.; Szabó, 1928. 275.)

³⁷¹ A Georgikon részletes történetét többen dolgozták fel: Süle Sándor: *A keszthelyi Georgikon 1797-1848*. Mezőgazdasági, Budapest, 1967; *Georgikon 175*. Szerk.: Sági Károly. Mezőgazdasági, Budapest, 1972; Csiki László: *A keszthelyi agrár-felsőoktatás története*. Georgikon kiskönyvtár I. Keszthely, 1993; *Georgikon 200 I. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára*. Szerk.: Fülöp Éva Mária. Keszthely, 1996; *Georgikon 200 II. Adattár 1797-2000. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára*. Keszthely, 2001; Csoma Zsigmond: *Kertészet és polgárosodás. (Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban, a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig)* Centrál Európa Alapítvány, Budapest, 1997. Lásd még: Pör Csilla, Egyházy Tiborné, Dömötör Lajosné: *Veszprémi Egyetemi Levéltár Repertórium 1861-1995*. Georgikon kiskönyvtár 10. Veszprém, 2001.

képzettséggel rendelkező szakembereket biztosít. A Georgikon megelőzte Philipp Emanuel von Fellenberg 1804-ben és Albrecht Thaer 1807-ben mezőgazdasági iskoláinak létrejöttét. A Georgikon kapuinak megnyitása az akadémikusok számára említésre sem méltó dolog volt, míg a fejlődést az iskoláztatásban és a szakma elsajátításában bízók számára példaképként jelent meg. A fanyalgók persze a bécsi udvar gyanakvását is beleszámították véleményük kialakításába. A cseh Chotek gróf³⁷² „sarlatánnak” tartotta Festeticset, ugyanakkor Kretsmann szász miniszterelnök a Georgikon példájára kívánt hasonló intézményt létrehozni hazájában. A lengyel Seweryn Potocky gróf³⁷³ a cárnak javasolta, egy hasonló iskola felállítását.³⁷⁴ Ez annál inkább fontos volt a lengyelek számára, mert agrár ország révén náluk is lényeges kérdés volt a megfelelő szakemberek nevelése. Lengyelországban ebben az időben már komolyan foglalkoztak bizonyos agrárreformokkal, így például Andrzej Zamoyski gróf³⁷⁵ mazóviai birtokain.³⁷⁶ Chotek viszonylag hamar száznyolcvan fokos fordulatot tett. 1803. augusztus 1-jén levelet írt Festetics sógorának Széchényi Ferencnek azzal, hogy Csehországban egy a Georgikonhoz hasonlatos iskolát kívánnak létrehozni és ehhez alapszabályra lenne szükség. Arra kérte Széchényit segítse megszerezni Festetics intézményének ez irányú iratait. A Georgikon alapszabálya végül eljutott Chotek gróf kezéhez.³⁷⁷ Mindezeket túl érdekes adalék az intézmény vonatkozásában, hogy az 1800-1805 között megjelenő „Patriotisches Tageblatt”, mely II. József és Lipót reformtörekvéseinek volt szószólója, többször is példaként hivatkozott a Georgikonra.³⁷⁸

Újabban került csak az érdeklődés fókuszába az a tény, hogy Festetics a keszthelyi Georgikkal egy időben Csurgón is mezőgazdasági iskola felállítását tervezte. Tessedik Sámuelhez intézett levelében „tudtára adja a M. Gróf azon plánumát is, mely szerint jószágaiban Csurgón és Keszthelyen két institutumot akar fel-állítani. (...) Csurgón már introducál az árvák institutuma, mellybe paraszt gyermekek fognak fel vétetni s a föld művelés jó módjának tanulása mellett a fabrica mestersége is taníttatnak, főképpen pedig minden dolgokat magok kézi munkájok által fognak véghez vinni. Ezekhez képest kéri ő Nagysága Teschedik (!) urat, hogy az előadott institutumoknak eránt közöllye bölts tanácsát.”³⁷⁹ A

³⁷² Jan Rudolf Chotek (1748-1824) cseh birodalmi gróf, udvari kancellár, pénzügyminiszter, a cseh tartományok királyi helytartója, a Királyi Cseh Tudós Társaság titkára.

³⁷³ Seweryn Potocki gróf (1762-1829) szenátor, Lengyelország feldarabolását követően az orosz államtanács tagja, Katalin cárnő titkos tanácsosa.

³⁷⁴ Kurucz, 1999. 277. (MOL Széchényi Lvt. P 623 25 cs. f. 457.)

³⁷⁵ Andrzej Hieronim Franciszek Zamoyski gróf (1716-1792) lengyel kancellár.

³⁷⁶ Kociszewski, 1982. 63.

³⁷⁷ Széchényi és Cseho., 2003. 43.

³⁷⁸ Széchényi és Cseho., 2003. 49.

³⁷⁹ Horváth, 2009. 89.

csurgói mezőgazdasági iskola ugyan nem valósult meg, helyette gimnázium épült. Tessedik viszont hathatós segítséget nyújtott a Georgikon létrejöttében. Festetics tisztelte és tudós szakembernek tartotta Tessediket. A szarvasi iskolában diákok oktatását támogatta. Erre enged következtetni a zalai megyegyűléshez intézett egyik levelének részlete: „...ama híres Tessedik úrnak szarvasi industriális iskolájában ifjakat neveltettem...”³⁸⁰

Az uradalmakat vezető gazdatisztek képzettsége a XVIII. században – de még a következő század elején is – nem annyira az iskolázottságon, mint inkább a gyakorlaton, a föld népének évszázados tapasztalatain alapult. A birtokkormányzatokban éppen ezért nem annyira az elmélet, mint inkább a gyakorlat érvényesült. Az uradalomba felvett gyakornoknak végig kellett járnia a számláltra fokait és munkája során kellett elsajátítania a szükséges ismereteket. Jogi ismereteket nem is követeltek meg tőlük. 1798-ban például a dombóvári Esterházy hercegi uradalom tizenhárom tisztviselője közül egyedül a számtartó írnok volt jártas a magyar és német jogban. A birtokkormányzatok kiépülése azonban megkövetelte, hogy a tisztek képzettsége és képessége közötti különbség csökkenjen.³⁸¹ Ez volt Festetics elgondolásának mozgatórugója is: tanult gazdák, bővebb termés, nagyobb hozamok, több bevétel. A későbbiekben a végzettség kizárólagos volt, e nélkül nem alkalmazhattak senkit magasabb beosztásban. Erre mutat rá az a történet is, amikor 1841-ben Balogh János káplár felsőbb ajánlással a keszthelyi igazgatósághoz fordult gazdatiszti állásért. Festetics László grófnak az ügyvel kapcsolatos állásfoglalása egyértelmű volt. Baloghot – mivel Georgikont nem végzett - nem javasolta gazdatisztnak.³⁸²

Így az igények figyelembevételével a Georgikon a mezőgazdaság különböző irányú szakember-szükségletét kívánta kielégíteni. A Georgikonban éppen ezért nemcsak felsőfokú, de középfokú és alsó fokú képzés is folyt. A kontinens első ilyen jellegű iskolája Tessedik Sámuellel³⁸³ történt előzetes tárgyalásokat követően 1797. július 1-jén nyitotta meg kapuit.³⁸⁴ A kapcsolat ezután sem szakadt meg a szarvasi iskolaalapító Tessedik és Festetics között. Levelezésük baráti viszonyra enged következtetni, hisz Tessedik 1800. február 15-én, többek között arra kéri Festeticset, hogy a jakobinus, börtönviselt, kettétört pályájú ifjút Pruzsinszky

³⁸⁰ Süle, 1967. 20.

³⁸¹ Kállay, 1980. 99.

³⁸² Kállay, 1980. 100.

³⁸³ Tessedik Sámuel (1742-1820) Ev. lelkész, író, pedagógus, mezőgazda. Szarvason 1780-ban gyakorlati gazdasági intézetet állított fel (Gyakorlati-gazdasági-szorgalmatosság iskolája). Az intézmény országos hírnévre tett szert, ez győzte meg Festeticset, hogy kikérje javaslatát a keszthelyi gazdasági iskola felállítására kapcsán. A Georgikon megnyitását megelőzően Festetics György elsősorban gyakorlati és szakmai kérdésekben tárgyalt Tessedikkal. A szarvasi iskolát anyagi nehézségek miatt 1802-ben be kellett zárni.

³⁸⁴ Helyét ma emléktábla jelöli a keszthelyi Járásbíróság épületének kerítésében, amely valaha a Georgikon első épületének része volt.

Józsefet³⁸⁵ alkalmazza. Festetics aggályos, kicsit bizonytalan, nem a legjobb ómen az udvar szemében, ha jakobinusokat foglalkoztat, de a legvégén elfogadja Tessedik ajánlatát és hetvenöt forintot küld Pruzsinszkynek Szarvasra, hogy biztosítsa a Keszthelyre való utazás költségeit. Pruzsinszky 1800. május közepétől már Keszthelyen munkálkodik.³⁸⁶ Ez a tény is rávilágít Festetics óvatosságára, de a körülményekhez igazodni próbáló lépéseire. Tessediken kívül nem felejtethjük el a georgikoni ügyek többi tanácsadóját sem: Peter Jordant³⁸⁷ a nagyhatású osztrák agrárszakembert, Schönfeldet³⁸⁸ és Nagyváthyt sem.³⁸⁹ Nagyváthy János a Georgikon előkészítésében vett részt, az oktatásban már nem. A tanintézet megnyitásának évében, negyvenkét évesen ugyanis nyugdíjba vonult.³⁹⁰ Csurgóra költözött, ahol Festeticstől végkielégítésként megfelelő házhelyet, kertet kapott, amelyen mintagazdaságot alakított ki. Kapcsolata sohasem szűnt meg Festeticcsel. A Georgikont Nagyváthy is páratlan intézménynek tartotta. Nem csoda hát, hogy a halála után kiadott művének előszavában ezt olvashatjuk: „A Keszthelyi Georgikon pedig példátlan bőkezűséggel és szorgalommal a szomszéd Nemzetek gazdasági Fogásait, talált szerszámjait, ditsért Magjait, stb. amelyeket sok Majorokba az újságokon való kapás és személyes ajánlás szekerekkel behordott, próbára vonta és amelyek a sárt kiállották, azoknak egész kiterjedést adni igyekezett, azok pedig amelyek a mi Erőnkkel és mindenképpen terhes kivitelükkel öszve nem férnek, erőltető Patikaszerekkel való Nemzésnél egyebet nem szereztek, hazafiságot nála éppen nem nyertek”.³⁹¹

A bécsi Magyar Hírmondó a megalakult intézményről a következőképpen számolt be: "A magyar Földközi tenger (Balaton!) meljékéről. Sep. 7-dikénn:-- Minden pallérozott

³⁸⁵ Pruzsinszky József (1767-1830 után) egyetemi hallgatóként került a magyar jakobinus mozgalomba. A jakobinusok perében 3 év börtöne ítélték. 1798 májusában szabadult.

³⁸⁶ Mészáros, 1980. 96-97. ;Tóth, 1980. 96-97.

³⁸⁷ Peter Jordan Tirolban, Sellrainban született 1751. február 2-án. Családja szegény volt. Kezdetben állatörző fiúként dolgozott, mignem a helybéli falusi lelkész fel nem figyelt képességeire és egyetemi tanulmányokra elő nem készítette. Orvosi és természettudományi tanulmányokat folytatott előbb Göttingenben, majd Bécsben. 1783-tól Bécsben tanszékvezető. 1827-ben halt meg. (Csoma, 1997. 75-77.)

³⁸⁸ Az első magyar gazdasági folyóirat megindításának kísérlete az egyik legjelentősebb, szerteágazó nyomdászati tevékenységet folytató bécsi udvari nyomdász, műkereskedő és kiadó, Johann Nepomuk Ferdinand von Schönfeld (1750-1821) nevéhez fűződik. A *Magyar Újság*ot 1796-ban ő kezdte kiadni Bécsben, majd fél év múlva Pethe Ferenc mezőgazda, szakíró lett a szerkesztője. (Magyar Könyvszemle - 125. évf. 2009/2.)

³⁸⁹ Csoma, 1997. 72.

³⁹⁰ A *szorgalmatos mezei gazda* (Pest, 1791) nagyon megtetszett a grófnak és elsősorban ezért kérte fel szaktanácsadónak. A Nagyszívűség páholy 1790-ben kiadta Nagyváthy három szabadkőműves munkáját: A *veres barát*-ot, a *Vallástserélés*-t és a *L' horoscope de Pologne*. A Veres Barát, fő mondanivalója:

„...És a méltóságos
Gróf örül a szűrös embert, barátságos
Karjai láncával melléhez kulcsolni
S mint testvér testvérét nyájasan csókolni;”

Vö.: Vörös, 1961. 17-19. ; Nagyváthy K., é.n. 11. ; Sági, 1967. 330.

³⁹¹ Nagyváthy, 1821. Előbeszéd.

nemzetek által látták azt eleitől fogva, hogy valamint kívülről fegyverrel védelmezi a Tartományokat: úgy belőről a Tudományok ékesítik, s a Mesterségek gazdagítják. Egy kiváltképpen ezen Mesterségek közül, s lehet mondani, hogy első a Mezei Gazdaság fő Mestersége. (...) Ritka boldogságára iparkodik szives igyekezettel juttatni vidékeinket Hazánk méltó Fija, M. Gróf Festetics György Ur Ö Nga. (...) Kész mindent el követni a Georgikon nevezet alatt Keszthelyen fel állított Gazdasági Oskolának virágoztatására...Az említett Georgikon, különösen s főképpenn a Gróf Ur tulajdon Tisztjeinek formáltatásokra állíttatott ugyan fel, mindazonáltal Hazánknak akármelly részéből való más Ifjak is, kiknek a Gazdaság fundamentomos megtanulásához kedvel s hajlandósággal vagynak, ingyen hallgathatják abban a Gazdasági tanításokat folyvást, s egyéb tudományokban való magok tökéletesítése rövidsége nélkül, mert a Georgikon Oskolai esztendeje is éppen akkor kezdődik s végződik, mikor a Kir. Oskoláké, és a Kir. Gymnásiumbéli letzkék órái nem esnek össze a Georgikonéival."³⁹²

A Georgikon valóban Európa első ilyen jellegű felsőoktatási intézménye volt, megelőzte a Thaer által Cellében, majd Möglinben 1806-ban, a Fellenberg által Hofwylden 1804-ben felállított tanintézetet.³⁹³ Az iskola tanára és egyben igazgatója, Bulla Károly javaslatára Vergilius híres tankölteményéről és Festetics György keresztnévéről nevezték el Georgikonnak.³⁹⁴ Ugyanezen év októberében kezdte meg munkáját az intézményben Pethe Ferenc is.³⁹⁵ Az 1797-ben kezdődő tanévben még nem voltak teljesen készek az iskolaépületek, tangazdasági épületek. Az építkezések állandóan folytak, s ez zavarta az oktatás menetét. Az építkezésekkel kapcsolatos szervezetlenségeket, még 1799-ben is kénytelen volt kifogásolni Pethe Ferenc.³⁹⁶ Az első tantervet 1797/98-as tanévre Pethe Ferenc és a prágai születésű Bulla Károly dolgozta ki.³⁹⁷

A Georgikon szervezetét az alapító 1798. január 15-én kelt rendelkezése határozta meg. E szerint a Georgikon a hozzá csatlakozó gazdasággal önálló uradalomnak tekintendő, mely – úgy, mint a gróf többi uradalmi – a jószágkormány (Directio) alá tartozik, és ezen ikersztül van kapcsolata a gróffal. Ugyanakkor a Georgikon számára külön referenst neveztek ki, aki tagja volt a jószágkormányzatnak, s aki a tanárok ülésein is részt vett. A főgazda a

³⁹² MH., 1798. II. 337-339.

³⁹³ Csiki, 1993. 9.

³⁹⁴ Csiki, 1972. 43.

³⁹⁵ Pethe Ferenc fő műve a *Pallérozott mezei gazdaság* melyet a magyar mezei gazdaság tökéletesebbitésére a haza természetéhez s a nemzet állapotjához szabva theoretice és practice kidolgozott küsszántói Pethe Ferenc. Sopronban, Szisz Antal Jósef nyomtatószerzeivel 1805-ödik esztendőben. Ebben a könyvben megemlékezik arról is, hogy négy és fél évet a Georgikonban töltött. Részletes életrajz: Süle, 1964.

³⁹⁶ Kurucz, 1996. 87.

³⁹⁷ Kurucz, 1996. 89.

tisztartó szerepével bírt, a hallgatók a tiszteket képviseltékk, és fizetesképpen ösztöndíjat kaptak.³⁹⁸ Ez a rendelkezés szabályozta az intézmény tanárainak munkáját is. A Georgikonba vallásra, származásra, nemzetiségre való tekintet nélkül vették fel a hallgatókat, de szigorúan megkívánták a jó előmenetelt, a jó magaviseletet, a latin, magyar és német nyelv tudását.³⁹⁹ A felvételtől, annak megkívánt feltételeiről országos lapokban olvashattak az érdekeltek.

Festetics szigorúan és legtöbbször személyesen felügyelte intézményeit. A diákokat jó tanulásra és jó magaviseletre ösztönözte, és büntette, ha nem elképzeléseinek megfelelően tevékenykedtek. Az 1815-ös *Protokollum* érdekes adattal szolgál: „Hogy az Ifjúság az tanulásra jobban serkentessen, méltóztatott a Mtgos Uraság mindegyik Lyceumbéli Deáknak multságára 2 ft hegyesen applacidálni, melly ajándék pénz ezennel az Oskolai Cassára assignáltatik, és Archon Urnak hozzájárulásával egy Consignatio mellett kifizetessen mindegyik Ifjunak. (...) Minekutánna Kováts Gyuri Al-practicans több rendbéli verekedésekben avatkozott, egy recroutát az ötöt kísérő Jobbágyok kezeiből erőszakosan ki vett azon fellül a marhákkal is gorombávul bánik, és buja étellel vádoltatik, el eresztetik, és helyébe azon Supernumerarius Al-practicans tétetik, aki már ugyis a Georgiconban vagyon.”⁴⁰⁰

Festetics és a Georgikon vezetése folyamatosan fáradozott az intézmény hírnevének gyarapítására, ösztöndíjakat tűztek ki, a lehető legjobb képességű diákok felvételét szorgalmazták. 1800 szeptemberében a bécsi Magyar Hírmondóban a következő hirdetés jelent meg, amely szintén alátámasztja vélekedésünket: "Keszthelyen, Ns. Szala Vármegyében helyezettett Mező-Városban, Georgicon nevezet alatt, fel-állítattott gazdasági foglalatosságot tárgyazó Majorban, ollyas Iffjaknak, a kiknek a Gazdaság meg tanulására, és abban szerzett Tudományok után gazdasági Tisztségre kedvek vólna, mostanság két üressen álló Stipendiumnak elnyerésére alkalmatosság lévén, a nevezett Georgicon részéről ezennel jelentetik mind azoknak, a kik magokat a Gazdasági tárgyakban gyakorolni kívánnák, hogy ollyanok magokat, ezen most folyó September, ugy következő Octóber Hónapokban a Georgiconbéli Elöljáróknak személyesen bé jelentsék. A Gazdaságot tanuló Iffjúban, akármelley vallású, születésű, és nemzetbéli légyen is az, a meg kívánandó Tulajdonságok ezek: hogy ő a Filozófiát, vagy leg-alább az alsóbb deák Oskolákat jól elvégezte, Deák, Magyar, Német nyelveken írjon, és beszéllyen, az elvégzett Tanúlásról, s maga viseletéről hiteles bizonyság, vagy Ajánló-Levelet mutasson, végre ép és egészséges testű legyen,

³⁹⁸ Csiki, 1993. 9.

³⁹⁹ HT, 1806. július 19.

⁴⁰⁰ MOL Fest. Lvt. P 279. 281. Protokollum 1815. II. (1815. március 29.)

ellenben pedig néki az ő élelmére, és ruházattyára (szabad szálláson, fűtésen, és gyertyán kívül) első esztendőre 100, 2-dikra 120, 3-dikra 150 forint adattatik, s egyszersmind arról, ha a három esztendőt dicséretes előmenetellel el végzendő, hogy gazdasági Tisztségre emeltetik, bizonyossá tétetik.⁴⁰¹ Ami figyelemre méltó, és ismét alátámasztja Festetics felvilágosult gondolkodását a hirdetésnek azon passzusa, hogy vallásra, születésre és nemzetiségre való tekintet nélkül várja a leendő ösztöndíjasok jelentkezését. A „szűrőt” ebben az esetben is – amint azt már írtuk –, a jó képességek jelentették: jó előmenetel a korábbi iskolákban, a latin, magyar és német nyelv ismerete, jó magaviselet.

A Ratio Educationis arra is felhívta a figyelmet, hogy az egyes oktatási intézmények számára milyen fontosak a könyvtárak. A Georgikon kezdetben külön könyvtárral nem bírt, de a grófi család könyvtára rendelkezésre állt. Figyelemmel a tanárok tudományos működésére az egykorú német és francia nyelvű gazdasági irodalom minden valamire való művét megszerezte és a gazdasági folyóiratokra is előfizetett.⁴⁰²

A kezdetben kizárólagosan saját birtokaira képzett ki szakembereket, de később az egész ország területéről várta a hallgatókat. Így a századfordulón hirtelen megnő a diákok száma.

<u>Tanév</u>	<u>Fő</u>
1797/98	2
1798/99	4
1799/800	9
1800/01	20
1801/02	21
1802/03	27
1803/04	20
1804/05	37
.	.
.	.
1817/18	34
1818/19	22

⁴⁰¹ MH., 1800. II. 374.

⁴⁰² Klempa KFK, é. n. 9. ; Klempa leírja, hogy Asbóth János a Georgikon igazgatója, az intézmény feljegyzése szerint, kosárszámba hordta ki a könyveket a grófi könyvtárból, amelyek nem mindig kerültek vissza. Festetics László gróf már külön könyvtárat építtetett a Georgikonnak, ezzel tulajdonképpen megszüntetve a grófi könyvtár kölcsönkönyvtár jellegét.

Süle Sándor idézett művében megjegyzi, hogy magánintézmény volt ugyan a Georgikon, de a század elején mégis többen látogatták, mint a pesti egyetemet. Igaz – írja, hogy Pest ekkor még nem töltötte be a főváros szerepét, és a gazdatiszti pálya is népszerűbb volt, mint a mérnöki.⁴⁰⁴ A Georgikonban több iskolatípust magába foglaló tanintézet volt, amely a következő iskolákból állt:

Tudományos Gazdasági Iskola,
Parasztiskola,
Pristaldeum,
Erdésziskola,
Kertésziskola,
Ménestester- és lovászkiskola,
Mérnökiskola,
Gazdasszonyképző Iskola.

A *Tudományos Gazdasági Iskola* 1797-ben nyitotta meg kapuit. Ez a három éves iskola jelentette a Georgikon gerincét. Az iskola első tárgyát még Nagyváthy János állította össze a következő címmel: „Utasítás a gróf Festetics György jószágai igazgatásában követendő eljárásához”.⁴⁰⁵ A cím minden kétséget kizáróan igazolja, amit eddig is tudtunk, hogy a Georgikon kezdetben kizárólagosan a Festetics birtokok számára képzett mezőgazdákat. Működésének elején néhány ösztöndíjas hallgatót vettek fel, de 1798-tól már külső (köztük külföldi) hallgatói is voltak. A felvételt 18 életév betöltéséhez és középfokú végzettséghez kötötték. Hallgatóit (fő)praktikánsoknak nevezték.⁴⁰⁶ Az iskola három fő szakmára, szakra tagozódott:

- két tanárral a tulajdonképpeni mezőgazdasági szakra,
- két tanárral az alkalmazott mennyiségtani szakra,
- három tanárral a gazdának szükséges fizika-veterinaria szakra.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Süle, 1967. 55.

⁴⁰⁴ Süle, 1967. 56.

⁴⁰⁵ Kállay, 1980. 99. ; Szabó szerint az 1799. október 1-jén keltezett nyomtatvány a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában található. (Szabó, 1928. 280)

⁴⁰⁶ A keszthelyi Szent Miklós temetőben állították fel azt a síroszlopot, amelyik egy tragikusan meghalt praktikáns hamvait takarta. A sír felirata: EGY ROSNYOI 18 ESZT. REMEK IFJAT MAJOR SÁMUEL TIT ÁRTATLAN BARÁTJA TRÉFA KÖZÖTT FŐBE LÖVÖTT ITT SIRATJÁK ITT FÁJLALJÁK ÉDES ANNYA JÓ BARÁTI A KESZTHELYI MEZEI PRACTICANSOK ÉS AZ IDE VALÓ ÉRZÉKENY SZÜZEK DIE 31 DECEMB. MDCCC VIII. A sírkő jelenleg a Balatoni Múzeum Kötarában van.

⁴⁰⁷ Csiki, 1993. 9.

A *Parasztiskola* 1798-ban indult.⁴⁰⁸ Célja a képzett uradalmi cselédek nevelése, hogy az uradalomban „jó béresek, béresgazdák, pallérok” legyenek. A Parasztiskola tanulóit alpraktikánsoknak nevezték. Ide kizárólag a Festetics hitbizomány ösztöndíjasait vették fel, „külső” diákok nem jöhettek. A tanulmányi időt nem határozták meg, az a tanuló szellemi képességeitől függött. Tantárgya: vallás, olvasás, írás, számolás, földművelés, gyümölcs termesztés, állattenyésztés, méhészet, selyemhernyó-tenyésztés, erdészeti. A legjobb tanulókból uradalmi gazdák lettek, a középszerűekből vincellérek, kertészek, erdőpásztorok, méhészek, csikósok, tehenészek, birkások, a leggyengébbeket kézi munkára irányították. Az alpraktikánsok ruházatát ismerjük. Borza Miksa Georgikon-béli alpraktikáns ünnepi ruházatát Festetics a következőképpen határozta meg, ami azt is jelentette, hogy ez, valamennyi parasztiskolai tanulóra vonatkozott: „...setétkék posztóból mente, fekete Birka prémre, világoskék szőr sinórra, s fehér ón gombokra tsináltasson, ha pedig a szőr gombok oltsóbbba kerülnének azok is világos kék szőrből készítettessenek valamint a Tisztség által projectált dolmány is, úgy szintén az ezekhez készítettendő két nadrágra is világos kék szőr sinor tetessen. Mely ruházatját mind az által csak Innepen viselje, és más napokon mint paraszt gyermek, közönséges munkás Embernek illő ruhába és szűrbe járjon.”⁴⁰⁹

Süle művében idézi Csanády Gusztávot, aki maga is leírja a Georgikon alapításának 100. évfordulójára Keszthelyen, 1897-ben kiadott emlékkönyvében, hogy a Parasztiskola diákjai „...igen szigorúan és minden elkényeztetés nélkül tartattak, azért nem volt ritka közöttük a szökés, de a jóra valókat gyakran megajándékozta a gróf”.⁴¹⁰ Csanády nem hagy kétséget a felől, hogy Festetics vasszigorral felügyelte az iskolát. Ráadásul az alpraktikánsok a tanulás mellett fizikai munkára is kötelezve voltak, s kötelesek voltak kiszolgálni a főpraktikánsokat.

Richard Bright keszthelyi látogatása (1815) során az iskolát gazdasági népiskolának nevezte és leírta, hogy a tanítást két ösztöndíjas hallgató végzi.⁴¹¹

A *Pristaldeum*⁴¹² az 1804/1805-ös tanévben nyílt meg. Az uradalmak jogi igazgatására készítették fel a hallgatókat. A különböző jogi és mezőgazdasági tantárgyak mellett nagy súlyt fektettek az instrukciók, urbárium és számvitel tantárgyakra. A gyakorlatot az uradalmi ügyész mellett szerezték meg. A Pristaldeum tanulóit pristaldusoknak, vagy jurátusoknak⁴¹³

⁴⁰⁸ Sági, 1972. 50.

⁴⁰⁹ Péczely, 1958. 48.

⁴¹⁰ Csanády, 1897. 21. ; Idézi: Süle, 1967. 60.

⁴¹¹ Bright, 1935. 14.

⁴¹² Sági, 1972. 51.

⁴¹³ A jurátusoknak mind a mai napig álló emléke Keszthelyen, az úgynevezett „jurátusok kökeresztje”. Első ábrázolása Rochbock metszetén 1859-ből való. A kereszt ma Keszthelyen, a Karmelita bazilika előtt található.

nevezték. A Tudományos Gazdasági Iskola tanárain kívül egy jogtanár is adott elő a Pristaldeumban.

Az 1806. július 30-án kiadott grófi utasítás szerint az *Erdésziskolában*⁴¹⁴ minden olyan tárgyat tanítani kell, melyre az uradalmi erdészeti tisztviselőknek, erdészeknek, vadászoknak szükségük van. Festetics ezen modern szemléletű erdészeti instrukciója - II. József erdőfenntartási nyomdokait követve - visszajelzést kért az elvégzett erdészeti munkákról. Erre mindenképpen szükség is volt. A nagy uradalmi építkezések miatt megritkult faállományt pótolni kellett. Festetics ezt annyira fontosnak tartotta, hogy már az iskola megnyitása előtt az egyik vadásznak a fiát, Lakos(z)il Antalt öt évig külföldön taníttatta különböző erdészeti magán tanintézetekben és főúri (Schwarzenberg) erdőuradalmi központokban.⁴¹⁵ Hasonló feladattal küldte Bécsbe a fiatal Herenkovitsot is. Mindkettőjüknek felügyeletét a császárvárosban ekkor tevékenykedő nevelő Péteri Takáts József gondjaira bízta, aki a „vállusi jäger fiát”, Lakos(z)ilt kosztra, kvártélyra „Hertey magyar szappanyosnál” helyezte el, aki „Mindgyárt a’ Duna mellett lakik a’ Leopold városában”.⁴¹⁶ Festetics későbbi leveleiben sem felejt el érdeklődni Péteri Takáts Józsefnél Lakosil és Herenkovits tanulmányi előmenetele iránt, ugyanakkor meghatározza a tanulók lakásának, ételmezésének, iskolai szünet-béli munkájának módozatait, formáit. Péteri Takáts részletesen beszámol leveleiben Festeticsnek az alumnusok eredményeiről. Herenkovits később a Georgikon hallgatója lett.⁴¹⁷

1810-ben a direktoriátusi fővadász és két vadásztanító irányította az oktatást. A négy éves oktatás keretén belül a tantárgyak írás, olvasás (magyar és német nyelven), számtan, mértan, természetrajz, erdőgazdálkodás, rajz, fizika, kémia, számvitel, elméleti és gyakorlati vadászati ismeretek voltak.

Rajta a felírás: EX VOTO JURATORUM 1813” Ennek ellenére a veszprémi püspökségen megtalált feljegyzés (*Canonica visitatio, 1816*) szerint e keresztet mégsem a Georgikon jurátusai, hanem Keszthely város tanácsa állíttatta. (Sági, 1972. 51.)

⁴¹⁴ Sági, 1972. 52.

⁴¹⁵ Magyar, 2006. 18.

⁴¹⁶ Péteri Takáts József Festetics Györgynek. Bécs, 1796. augusztus 23. ; MOL. Fest. Lvt. P 279 9 cs. 1796:1186. Közli: Stohl, 2009. 203.

⁴¹⁷ Stohl, 2009. 44. ; Stohl szerint Herenkovits a Geoorgikon első tanulója lett. A Georgikon fennállásának 200. évfordulójára készített emlékkötet viszont a Georgikonba való belépésének idejét 1807-re datálja. (Georgikon, 200. II. 20.) Az 1807-es dátum azért megkérdőjelezendő, mivel Festetics a következő szünidőre ígéri az ösztöndíjas Keszthelyre való érkezését: „Herenkovits ifjú örömet Magyar Országra vissza vágyodván, mondja meg-néki azon ideáját Ő Nagyságának, mivel ő ezen esztendőben a’ német nyelv tanulása jó progressust téssen a’ következő vacatiokra midőn a’ Cursussának ugy-is vége léend Keszthelyre le-hozattatik, és Bulla Uram mellé praxisba adatik.” (Festetics György Péteri Takáts Józsefnek. Keszthely, 1797. február. ; MOL Fest Lvt. P 279. Directoriatus regestruma 258. köt. 1797:219. Közli: Stohl, 2009. 217-218.)

A *Kertésziskola*⁴¹⁸ ugyancsak 1806-ban létesült. A két éves tanulmányokra először az alpraktikánsok közül válogatták ki a diákokat. Az oktatásukat egy tanító és a grófi kertész látta el. Tantárgyaik a számtan, magyar és német írás, olvasás, kerti kalendárium (a kerti munkák hónap szerinti bontásban), tollbamondás, faiskolák, fáskertek, üvegházak berendezése, kezelése, kertészeti növénytan, díszkertek kialakítása.

1807-től működött a *Ménestester- és lovászkiskola*. Az iskola célja az uradalmi ménestestélyzet képzése. Az iskola előbb két éves volt, majd Festetics László gróf 1819-ben négy évre emelte a tanévek számát. Tantárgyaik voltak a ló természetrajza, küllemtana, bonctana és élettana, zablázás, nyergelés, befogás, lovaglási ismeretek, állatorvostani ismeretek, ló-egészségügy, lóidomítás. Az iskola tanulói az alpraktikánsok szintjén álltak. Richard Bright szerint „a lovagló iskolában nemcsak hivatásos lovászokat képeznek, hanem uri emberek is vehetnek mindennemű elméleti és gyakorlati leckét. (...) Külön engedéllyel a Georgikon gazdasági hallgatói is beiratkozhatnak ide és használhatják a gróf lovagló termét”.⁴¹⁹

A *Mérnök-iskola*⁴²⁰ 1808-ban alapították háromszintű oktatással. Felsőfokon mérnököket, középszinten földmérőket, alsó fokon leendő uradalmi mesterembereket képeztek. A mérnökhallgatók a georgikoni főpraktikánsokkal együtt több tantárgyat is hallgattak. A Georgikon főépületében oktatták őket matematikai, geometriai és mechanikai ismeretekre. A földmérők (geodéták) négy gimnázium elvégzése után kérhették felvételüket. A mesterembereket a helyi polgári iskolában oktatták eleinte, majd „normális iskolabéli tanító” irányította tanulását.⁴²¹ A mérnökhallgatók tanulmányi ideje két elméleti és egy gyakorlati év volt. Ők is tanultak növénytermelést és állattenyésztést, de talán a legfontosabbak voltak a statikai, mechanikai, hidrosztatikai, optikai, trigonometriai, geometriai, aerostatikai, pneumatikai, hidraulikai, hidrotechnikai stúdiumok, az építéstan, térkép és építési rajz készítése. A sikeres három év után Pestre küldték a diákokat vizsgázni. A földmérők már két év után megkapták földmérői bizonyítványukat.⁴²²

Szintén 1808-ban nyílt meg a *Gazdasszonyképző Iskola*, amely három éves volt. Az iskola célja a takarékos és művelt háziasszonyok nevelése. Két tanítótól általános ismereteket, a női munkákról egy tanítónőtől kaptak oktatást.⁴²³ A férfi tanerő rendszeresen a főpraktikánsok soraiból került ki, a női oktató, valószínűleg valamelyik georgikoni tanár

⁴¹⁸ Sági, 1972. 53. ; Részletesen lásd: Csoma, 1997.

⁴¹⁹ Bright, 1935. 14-15.

⁴²⁰ Sági, 1972. 56.

⁴²¹ Süle, 1967. 66.

⁴²² Süle, 1967. 66-67.

⁴²³ Bright, 1935. 15.

felesége volt, 1808-ban például Liebbald professzoré.⁴²⁴ Az iskolában, írást, olvasást, földrajzot, számtant, illemtant, történelmet, vallást, fogalmazást, selyemhernyó-tenyésztést, kézimunkázás különféle formáit, sütést, főzést, fonást, csipkeverést, varrást, vasalást, rajzot, zenét tanultak. Az iskola 1820-ig állt fenn.

A Georgikont az 1848/49-es szabadságharcot követően bezárták, mivel a diákok és a tanárok seregestül vonultak a szabadságharc zászlai alá. Csupán 1865-ben nyithatta meg kapuit, mint Országos Gazdászati és Erdészeti Tanintézet. 1905-től akadémiai, 1962-ben főiskolai, majd 1970-ben egyetemi rangot kapott. Ma többszöri átszervezés és névváltoztatás után a Pannon Egyetem Georgikon Karaként működik. Ezen intézmények mindegyike a Georgikont tartotta elődjének, és hitet tett a történelmi kontinuitás mellett.

3. 2. 3. A csurgói református gimnázium

Festetics György szándékában állt nagyobb iskolák alapítása Csáktornyan és Perlakon, de ezek nem valósultak meg. Csurgón azonban a gróf által alapított református gimnázium megnyithatta kapuit.

Ismeretes, hogy 1788-ban felvetődött a keszthelyi gimnázium Somogy vármegyébe történő áthelyezése, mivel Zalában már két gimnázium működött, Somogyban egy sem. Festetics Györgynek köszönhetően a gimnázium Keszthelyen maradt, sőt kibővült.

1799-ben Csokonai Vitéz Mihály megírta „*Jövendölés az első Oskoláról a Somogyban*” című versét, amelynek háttéréül a korabeli somogyi művelődési viszonyok szolgáltak. Az alkalmi költemény bizonyos fokig számonkérés, az elmaradottság fájdalmas felpanaszolása, ám az utolsó versszak mégis bizakodó:

De tán jó
Olly idő,
Mellyben nekünk
A' vidékünk
Új Hélikon lesz-

A vers valószínűleg 1799 májusában született, amikor Csokonai elfoglalta Csurgón a helyettes tanári állást.⁴²⁶ Úgy tűnik, alkalmi költeményről van szó, de mindenképpen a

⁴²⁴ Süle, 1967. 67.

⁴²⁶ Csokonai ÖM., 1994. 815.

gimnázium, az oktatás, a művelődés fontosságát jelzi a vers. A racionális gondolkodású Festetics hasonló elveket vallott, hisz iskolaalapítási terveit tulajdonképpen, ezen gondolat mentén valósította meg. Juhász Géza hívja fel a figyelmet arra, hogy „a művelt nagybirtokos, a katolikus Festetics György már be is látta, mennyivel értékesebb a tanult ember munkája; ajánlott hát kálvinista jobbágysai oktatására pénzt is, telket is, építőanyagot is”.⁴²⁷

Horváth József *Csurgó monográfiájá*-ban idézi, hogy az általános hiedelemmel ellentétben nem Csokonai verse tette közismertté az iskola küldetés-szerepét, hanem az 1771 és 1868 között 71 kiadást megért *Hármas Kis-Tükör* című munka. Losonczi István ezen könyvének korai kiadásában fellelhető, Somogyra vonatkozó, négy sor:

Somogy- vármegyében Tolnárol elérhetsz
Koppánra, Szigetre, Babotsára mehetsz,
Somot, almát, körtvélyt itt eleget ehetsz,
De a tudományban részt keveset vehetsz.⁴²⁸

1822-ben a vers utolsó sora azonban megváltozott, büszkén vallva a korábban hiányolt gimnázium működésének hathatós munkáját:

Tudományban is már Részt benne jól vehetsz.⁴²⁹

1794 januárjában elkészül a gimnázium alapító-levelének tervezete, amely nem nélkülözte a felvilágosodás eszméinek gyakorlati megvalósítását. Festetics ebben azt írta, hogy „a birtokaimon lakó protestánsok pedig efféle tanintézetnek mindezideig nagy híjával vannak: hogy protestáns jobbágysaim gyermekeiknek a haza távol vidékein fekvő iskolákba való taníttatása költségeitől megkíméltesse, sőt a környékbeli nemes ifjúság oktatására is kész alkalom nyújtassék, Somogy vármegyébe kebeleztet Csurgó mezővárosomban, a közjó előmozdítása és jobbágysaim könnyebbsege céljából, önként (...) megmásíthatatlan, örökérvényű alapítványt teszek”.⁴³⁰ A végleges változatot ugyanezen év áprilisában írta alá a

⁴²⁷ Juhász, 1997. 297.

⁴²⁸ Horváth, 2009. 85.. 55.

⁴²⁹ *Hármas Kis-Tükör* mely először: A' Szent Históriát, másodsor: Magyar Országot, harmadsor: Erdély Országot azoknak Földével, Polgári Állapotjával, és Históriájával gyenge Elmékhez meg-bővítve alkalmazott módon a' Nemes Tanulóknak summásan, de világosan elő-adja és ki-mutatja. Buda, 1822. 55. ; Vö.: Sági, 1967.

⁴³⁰ Horváth, 1992. 10.

gróf. A csurgói iskola alapkövét 1795. április 30-án tették le.⁴³¹ Az építési anyagra Festetics 6 000 forintot kötött le, évi 200 forintot pedig a professzor fizetésére. A bécsi kancellária 1794 júliusában megadta az iskola működési engedélyét. A szervezésben hatalmas munkát végzett az egykori georgikoni tanár, Nagyváthy János, aki 1797-ben nyugdíjaztatását követően végleg Csurgóra költözött.⁴³² Itt kapott házat, földet Festeticstől, aki a továbbiakban sem feledkezett meg egykori tanácsadójáról, szabadkőműves társáról.

A gimnázium két tanulócsoportos volt. A kisdíákok a latin nyelvten elemeivel, a nagyobb tanulók – a grammatisták, szintaxisták – a latin nyelvten részletes alapos elsajátításával foglalkoztak. A csurgói gimnáziumhoz népiskola is tartozott, ahová fiúk, lányok egyaránt jártak. A Helytartótanácsnál 1797-ben kérték, hogy a gimnázium tantárgyait a bölcsészettannal és hittannal bővíthessék, valamint ezek oktatására egy rendes és egy segédtanárt meghívhassanak. Az engedély kiadása előtt a helyszínen tájékozódott a Helytartótanács megbízásából Somogy vármegye „közönsége”. Az 1797. november 9-én felvett jegyzőkönyv az ott látottakról a következőket rögzítette: „Mindenekelőtt megtekintettük a nagyszerű iskolaépületet, mely a külső vakoláson kívül egészen készen van. Az épület földszinti részén a jelenlegi rektor, a grammatisták tanítója és ezeknek szolgálai és a felsőbb tudományokat hallgató alumnusok számára külön-külön elégséges lakóhelyek vannak. A nemzeti iskolában 40, a felsőbb osztályokban pedig 20 tanulót találunk, de még egyszer annyinak befogadására is elég tágas helyiségek lesznek. Az emeleten hasonlóan, mint a földszinten a leendő professor, subrektor és azok tanítványai részére szánt lakószobák, tantermek és más alkalmatosságok készen állnak; megnéztük az épület északi részén azzal szélességben, magasságban egyméretű s az iskolákkal egy fedél alatt álló imaházat is”.⁴³³ A pápai és csurgói református gimnázium hosszú ideig versengett azért, hogy melyik intézmény legyen az egyházkerület anyaiskolája. Végül az egyházkerület Pápa mellett döntött. A gimnázium megszilárdulását 1803 és 1849 közé tehetjük. Ebben az időben, 1818-ban készítette el Nagyváthy János „*A csurgói Gymnasiumbeli Rectori és Professori rendtartás*”-t. Ebből azt is megtudhatjuk, hogy a gimnáziumnak 1819-ben 8 486 forint alapítványösszeg volt a birtokában. A patrónus Festetics György 2 000, gróf Festetics János 1 000, gróf Vay Ábrahám 600, Csépan István 550, Sternberg Löbl csurgói izraelita vallású polgár 250 forintos

⁴³¹ MOL Fest. Lvt. P 274. 245 cs. fol. 13. ; Merész Gyula (1888-1949) festőművész 1939-ben megfestette az alapítást ábrázoló olajfestményét, amely jelenleg is a csurgói református gimnázium dísztermében található. A művész kissé eltért a valóságtól, mert az alapkö letételekor ott nem lévő Festeticset is ráfestette a képre.

⁴³² Horváth, 1992. 10-13. ; Horváth, 2009. 86.

⁴³³ Horváth, 1992. 19-20.

alapítványának évi 6 %-os kamata 364 forint.⁴³⁴ Ezek az összegek azonban nem voltak oly nagyok, hogy az iskola folyamatosan meglévő anyagi gondjait enyhíteni tudták volna.⁴³⁵ Mai szemmel nézve az iskola, minden kétséget kizáróan legismertebb tanára Csokonai Vitéz Mihály volt, aki Csurgón csupán helyettes tanárként működött alig hosszabb ideig, mint fél esztendő.⁴³⁶

3. 3. Festetics György a sajtó mecénása

A magyar szellemi és azon belül az irodalmi életnek sokszínű kibontakozása, amelyet a XVIII. század végén figyelhetünk meg, szoros összefüggésben, kapcsolatban állt az irodalmi élet aktív és passzív tényezői körében bekövetkezett változásokkal. Különösen fontos volt abban az időben azon különböző intézmények létrehozása, ahol az író és az olvasó egymásra találhatott. A század végén a polgárság a társadalom mintegy másfél-két százalékát tette ki és nagy részében nem is volt magyar anyanyelvű. Éppen ezért ellentétben Angliával, vagy Franciaországgal a magyar felvilágosodás élén elsősorban nem a polgárságot, hanem a nemességet találhatjuk.

Magyarország különleges helyzetben volt. 1798-ban Schwartner Márton statisztikus feljegyzése szerint „nehéz Magyarországon azt a határvonalat meghúzni, amely a várost a falutól megkülönbözteti. Az ország minden városa (még Pest és Pozsony sem kivétel) a városi iparon kívül többé-kevésbé mezőgazdaságból és állattenyésztésből él”. Az iparosok csak úgy tudnak megélni, ha földet is művelnek. Ezeket a félpaszti elemeket nyilván még nem nevezhetjük polgárnak. De nem nevezhetjük polgárnak, a polgárjoggal sem rendelkező nagyszámú szolgát, napszámost sem, akik a polgári öntudattól messze járnak, akik egyes városokban a többséget alkotják, – fogalmazza meg Benda Kálmán.⁴³⁷

A század 80-as éveiben megindult egy rövid, de viszonylagosan gyors polgárosodási szakasz és torkollt bele a magyar jakobinus mozgalomba. A korábbi évtizedekkel szemben, ahol a kizárólagos nemesi többség volt jellemző, egész sor olyan író, költő került a szellemi élet élére, mint Batsányi János, Révai Miklós, Ráth Mátyás, Dugonics András. Sok jobbágy,

⁴³⁴ Gróf Festetics János (?-1844) gróf Festetics György testvére. Gróf Vay Ábrahám (1789-1855) földbirtokos, az MTA egyik alapító és igazgatósági tagja, alispán. Csépan István ügyvéd, vicekurátor, gondnok.

⁴³⁵ Horváth, 1992. 43-44.

⁴³⁶ Szentgyörgyi esperes 1799. június 13-án írja a grófnak, hogy Csokonai „örömmel taníttya a Csurgói Ifjakat”. (Horváth, 1992. 28-29.) ; A csurgói gimnázium falán elhelyezett márvány emléktábla szerint a költő 1800. február 17-ig tartózkodott Csurgón.

⁴³⁷ Benda, 1978. 22-23.

illetve elszegényedett kismemesi eredetű író is felbukkant a nyolcvanas években, így Baróti Szabó Dávid, Szentjóni Szabó László, Virág Benedek. Ugyanakkor jelentős a honorácior értelmiség száma, akik közül sok a tanár, lelkész, nevelő, titkár.⁴³⁸ A megújuló szellemi életnek egyik legnagyobb feladata volt az irodalmi, szellemi központ létrehozása. Bécs nem volt igazán erre alkalmas, Buda inkább, főleg a nagyszombati egyetem áttelepítését követően. Ilyen szellemi központokkal, újságokkal állt kapcsolatban néhány felvilágosult főnemes is, bár óvatosságból csak laza kapcsolatot engedhettek meg maguknak. Kapcsolattartójuk jobbra titkáruk, könyvtárosuk, nevelőjük, orvosuk volt.⁴³⁹

1780-ban Pozsonyban beindult Ráth Mátyás szerkesztésében az első magyar újság a Magyar Hírmondó.⁴⁴⁰ A lap megindítása rendkívül fontos volt, kiemelkedő eseménynek számított. Maga Kazinczy Ferenc is meleg hangon üdvözölte az „újszülöttet”: „Ráth Mátyás, győri evangélikus prédikátor 1780 január első napján kezdé el a magyar újságlevelek kiadását, s hálátlan volna a maradék, ha feledhetné, hogy nemzetünknek nem más vala, mint ő, igazi Prometheusa”.⁴⁴¹ Már első évfolyamai eljutottak az ország szinte egész területére, elsősorban a nagyvárosokba: Pestre, Győrbe Kolozsvárra, Nagyszébenbe, Nagyváradra, Pápára, Debrecenbe, Komáromba, Pécsre, Sopronba, Nagyszombatra, Nyitrára, Budára, Egerbe, Eperjesre, Gyulára, Máramarosszigetre, Marosvásárhelyre, Ónodra, Pozsonyba, Székesfehérvárba és Veszprémbe. Ezeken a városokon kívül 184 kisebb helységbe járt már az újság első évfolyama.⁴⁴² Egy példány eljutott Keszthelyre is. Festetics György ugyanis hű olvasója volt a lapnak, amelyből magyar nyelven volt képes tájékozódni honi állapotainkról.⁴⁴³ A Magyar Hírmondó politikai lap volt, így csak alkalmanként hozott irodalmi anyagot, irodalmi vonatkozású cikkeket. Időrendben a Magyar Hírmondó után következő, Szacsvey Sándor által szerkesztett bécsi Magyar Kurír-jának már irodalmi mellélete is volt, Magyar Musa néven.⁴⁴⁴ Ebben Batsányi, Baróti Szabó, Kazinczy is publikáltak. Az első magyar nyelvű irodalmi folyóiratunk a Magyar Museum (1788). A lapalapítók Batsányi János (aki egyben szerkesztette is az újságot), Kazinczy Ferenc és Baróti Szabó Dávid. Szinte ezzel egy időben Kazinczy önálló folyóirat megteremtésén fáradozott, s

⁴³⁸ Kókay, 2000. 114.

⁴³⁹ Kókay, 1979. 128.

⁴⁴⁰ A témával részletesen foglalkoznak: *A magyar sajtó története I.-II.* Szerk.: Kókay György, Kosáry Domokos, Németh G. Béla. Akadémiai, Budapest, 1979-1985. ; Kókay György: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában.* Akadémiai, Budapest, 1983. ; Kókay György: *Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra.* Historia Litteraria 8. Universitas, Budapest, 200

0.

⁴⁴¹ Kazinczy, 1979. 252.

⁴⁴² Kókay, 2000. 117.

⁴⁴³ Cséby, 1992. 92.

⁴⁴⁴ Kókay, 1983. 117.

ennek eredményeként 1790-ben Kassán meg is jelent saját lapja az Orpheus.⁴⁴⁵ 1789-ben pedig megjelent Komáromban, a Péczeli József által jegyzett Mindenés Gyűjtemény.

1789 júliusában Bécsben Görög Demeter és Kerekes Sámuel szerkesztésében megindult Hadi és Más Nevezetes Történetek című lap (amely 1792-től felvette az első magyar újság nevét: ez is Magyar Hirmondó lett) élénken bekapcsolódott a nemesi ellenzéki mozgalomba és nagy érdemeket szerzett a nemzeti nyelv és irodalmi fejlesztés terén. Ennek a lapnak szerkesztőségében ott találhatjuk Hajnóczy Józsefet is, a Martinovics-féle összeesküvés később kivégzett alakját. Görög és Kerekes Bécsben kis társaságot hoztak létre az újságot kedvelők köréből. Bár elsősorban politikai hírekről tudósítottak, gyakran közöltek irodalmi jellegű cikkeket. A korszak valamennyi jelentékeny írójával (így Kazinczyval is) kapcsolatot tartottak.⁴⁴⁶ A lap mögött ellenzéki főnemese: gróf Széchenyi Ferenc, gróf Festetics György, gróf Teleki Sámuel álltak. Ez az újság volt a II. József uralma alatt kifejlődő patrióta nemesek mozgalmának szócsöve. Bár maguk a főurak a szerkesztőkhöz fűződő kapcsolataikat leplezendő, nem jelentek meg a bécsi szerkesztőségi üléseken, megbízottjaikat küldték (Festetics Péteri Takáts Józsefet⁴⁴⁷), valamint anyagilag is támogatták a lapot.⁴⁴⁸ Nevük titokban maradt, mecénási tevékenységük azonban hozzájárult a lap létezéséhez. Kókay György rámutat: „Görögének a demokratikus értelmiség tagjaihoz és vezetőihez – Batsányihoz, Kazinczyhoz, Verseglyhez, Révaihoz és másokhoz – fűződő kapcsolatai, másrészt pedig a nemesi ellenzék vezéreivel – Festeticcsel, Széchényivel, Ráday Gedeonnal, Orczy Lászlóval – való összeköttetései arra engednek következtetni, hogy újságjuk e két csoport egymásra találását és együttműködését is szolgálni óhajtották”.⁴⁴⁹

Kókay kitűnően látja, hisz Festetics további kapcsolatai e feltevést igenlik. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az anyagilag bizonytalan helyzetben lévő Festetics által nyújtott támogatásról van szó. Görögék lapjának hírszolgálat, publicisztikája azt bizonyította, hogy a reformizmus, a felvilágosodás eszméi társadalmi, politikai és világnézeti téren egyaránt átjárták gondolkodásukat. A már említett megváltozott néven 1803-ig élt a lap.

⁴⁴⁵ Kókay, 2000. 142.

⁴⁴⁶ Kókay, 1983. 119.

⁴⁴⁷ Kókay, 1979. 127. ; Cséby, 1992. 92-93.

⁴⁴⁸ Festetics György nemcsak az újság révén állt kapcsolatban Göröggel. Térképeket is nyomtatott a grófnak. Erre enged következtetni Péteri Takáts Festeticsnek 1794. június 14-én írt levele: „Görög Urral közlöttem Nagyságod’ gondolatait a’ mappák iránt. Azt felelé, hogy meg fogja jól vizsgálni a’ már ki jött mappákon maradt üres helyeket, és a’ mint tsak lehetséges lesz, leg jobb móddal reájok alkalmaztatja a’ dedicatiót. En ugy tartom, hogy az ilyen értelmű kifejezés: >Munificentia Comitis Georgii Festetits de Tolna< kevésselel mindent magába foglalna”. (MOL. Fest. Lvt. P 279 5 cs. 511.) ; Debreczeni, 2009. 43.

⁴⁴⁹ Kókay, 1979. 128.

Az időszaki sajtó fejlődése számára kedvező rövid másfél évtized utolsó magyar folyóirata, Kármán Urániája. E lap nemcsak időrendben, volt utolsó képviselője egy nagy korszaknak, hanem tartalmilag is összefoglalója az elődök irányainak, eredményeinek és összekötő kapocs a XVIII. és XIX. század között. 1794 elején kezdett hozzá Kármán József, szerzőtársával, Pajor Gáspár orvostanhallgatóval az indítandó folyóirat hírveréséhez.⁴⁵⁰ Kármán, aki a kor hazai lapszerkesztői közül a legfiatalabb volt, sikerrel használta fel az elődök: Ráth, Batsányi, Péczeli és Kazinczy publicisztikai tapasztalatait. A tervezett folyóirat erkölcsi, történelmi, természettudományi, esztétikai és gazdasági vonatkozású cikkeivel a nők erkölcsi nevelését és műveltségük fejlesztését kívánták elérni. A negyedévenként megjelenő folyóirat kiállítását is igyekeztek a női ízléshez szabni.⁴⁵¹ A lap bevezető írásában felhívta a figyelmet a magyar nyelv fontosságára: „Jó Királyunk’ Akarattya, Mindnyájunknak Kívánsága Nemzeti-Nyelvünk’ Virágzása...”⁴⁵² Ugyanakkor a londoni Spectator, valamint a francia enciklopédisták példáját felhasználva igyekezett a hazai szellemi élet fellendítése érdekében munkálkodni.⁴⁵³ A folyóirat első száma 1794 májusában már sajtó alatt volt, novemberben pedig a második szám is napvilágot látott. A lap nem jelenhetett meg támogatók nélkül. Ma már megerősíthetjük, hogy Festetics György gróf volt az az ismeretlen „Hazafi”, akit Kármánék az első számban hálával emlegettek, mert „titkosan”, anyagilag – mint később kiderült Nagyváthy János útján – támogatta a folyóirat kiadását.⁴⁵⁴ Úgy is fogalmazhatunk: Festetics anyagi segítsége nélkül az Uránia nem jelenhetett volna meg. Festetics érdeklődő levelet ír a Bécsben Festetics László nevelésével foglalatostkodó Péteri Takáts Józsefnek, ha megjelenik az Uránia, vegye meg és küldje el neki. Péteri Takáts tájékoztatja, hogy a lapot nem lehet megvenni, csak az előfizetők kaphatják meg.⁴⁵⁵ Festetics mecénási szerepére enged következtetni a rövid életű (1794-1795) lap két szerkesztőjének Festetics Györgyhez írt

⁴⁵⁰ Az Uránia folyóirat történetéről az utóbbi évtizedben megjelent legjelentősebb kötet: Szilágyi Márton: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*. Csokonai Könyvtár 16. Debrecen, 1998. ; Ezt követően jelent meg Szilágyi Márton szerkesztésében *Első folyóirataink: Uránia* című forráskiadvány (Csokonai Könyvtár, Források 6, Debrecen, 1999.).

⁴⁵¹ Kókay, 1979. 223.

⁴⁵² Uránia I. Első Esztendő (1794) Be-vezetés.

⁴⁵³ Kurucz, 1999. 273.

⁴⁵⁴ „Egy édes Kötelesség fekszik rajtunk, mellyet itt közönségesen tellyesítünk. Egy Hazafi a’ ki titkosan és Rejtekebe summás Adakozásával Lételet Tsetsemő Urániánknak fel-tartotta, el-vonta magát Háladatosságunk elől, és rajtunk az édes terhet hagyta, hogy egyenessen néki véle nem adózhatunk: Nem halgathatjuk-el azt mindazáltal egészen, és itt a’ Közönség előtt azt háládóan emlittyük. Az a’ Gondolat: hogy egy jó Intézet’ Fenn-állása az ő Kezei’ Munkája, - és a’ maga nagy Szívének Meg-elégedése, éppen Szívéhez illő Jutalom... Azon Kezet, melly által hozzánk jutott Jó-tétele öleljük, nem ezért tsupán, de leg-inkább hogy bölts Vezetésével, Támogatásával ugyan az volt Fő-meg-tartója Igyekezetünknek. Kívánnánk mind Kettőt az egész Világnak nevezni – Szívünk’ háládatos Tisztelettel neveszi mindég!” (Uránia I.); Lásd még: Kókay, 1979. 224. ; Vermes, 2011. 141. ; Debreczeni, 2009. 443-444.

⁴⁵⁵ Péteri Takáts József levele Festetics Györgynek. Bécs, 1794. június 7. MOL Fest. Lvt. P 279 5 cs. 1794:526. Közli: Stohl, 2009. 162.

levele: „...Gyönyörűséggel adunk számot Nagyságodnak, mert érezzük rólunk való gondoskodásának becsét és eredetét. miolta szerencsénk volt személyesen udvarolni Nagyságodnak, kijött harmadik kötetje *Uránia*-nknak. Eztet magánosan, és ezenkívül parancsolatja szerint Nagyságodnak mind a három kötetet küldjük. Fogadja kegyesen Nagyságod igyekezetünknek csekély gyümölcsét. Még egy kötet vagyon hátra; azzal nem háládatlan hazánknak, hanem tulajdon szavunknak tartozunk. (...) Nagyságos Uram, nem marad eltitkolva Nagyságodnak kegyessége erántunk, anélkül hogy az a nagy ember árulta volna el Nagyságodat, akinek kezéből vettük a Nagyságod hozzánk való hajlandóságának bizonyosságát. Tudjuk mi, hogy sokkal tartozunk Nagyságodnak, és boldogoknak tartjuk magunkat, ha azt mondhatja felőlünk Nagyságod: nem érdemtelenekkel tettem jót”.⁴⁵⁶ A levél azonban felvet egy érdekes kérdést, amit viszonylag könnyen megoldhatunk. Ki lehetett hát „a nagy ember”, aki elárulta volna Festetics nevét? Festetics György, ahogyan Széchényi Ferenc is, a magyar irodalom, és elsősorban a folyóiratok támogatását titokban kívánta tartani, hogy semmiképpen gyanúba ne keveredhessenek. A közvetítő Nagyváthy János azonban úgy tűnik, elkottyanthatta magát, ami zavarhatta Festeticset, s Nagyváthy mentetegetése ezért történt meg.

Sajtótörténetünkben a Hazai Tudósítások megindulásának évét jelentős korszakhatárként szokták emlegetni, mindenekelőtt azért, mert az első, folyamatosan megjelenő pesti magyar újság a fővárosi hírlapirodalom valódi meghonosítójának tekinthető. E lap a magyar sajtó fejlődésében új korszakot nyitott, és egyszersmind lezárta a XVIII. századi hírlapirodalmunk történetét.⁴⁵⁷ A lapot Festetics László egyik nevelője, Kultsár István alapította és első száma 1806. július 2-án kerülhetett az olvasók kezébe. Döbrentei Gábor és Kazinczy Ferenc is üdvözölte az új sajtóorgánumot: „Íme, amit mindig óhajtottam, megvagyon! Van tehát egy folyó munkánk, amelyben a hazai literatura productumai a publicumnak tudtára adatnak és talán recenseáltatnak is. Jól, rosszul, az csaknem egyenlő, mert ez által az írók felriasztatnának álmoságokból s inkább fognak igyekezni a publicum javallásának megnyerésére”.⁴⁵⁸

A Hazai Tudósítások állandó munkatársai közé Horváth István és Beregszászi Nagy Pál tartozott. Segédszerkesztőként Kultsár fiatal írókat alkalmazott: Légrády Imrét, később Ungvárnémeti Tóth Lászlót és rövid ideig Kölcsey Ferencet. A lap megindításához szükséges

⁴⁵⁶ A levelet teljes terjedelemben közli: „*Tekintetes Szerkesztő úr!*” *Levelek a magyar sajtóról 1790-1848* című kötet. (Fehér-Kókay, 1990. 87-91.); Sajnos Kálmán és Pajor levelében közölt negyedik kötet már nem látott napvilágot anyagi nehézségek miatt.

⁴⁵⁷ Kókay, 1979. 247.

⁴⁵⁸ Kókay, 1979. 249.

tőkét maga Kultsár gyűjtötte össze, de kapott támogatást Széchenyi Ferenctől és Festetics Györgytől is.⁴⁵⁹ Tehát ugyanazok a főnemesek álltak vállalkozása mögött, akik annakidején Görög Demeter és Kerekes Sámuel lapját is szponzorálták. Amikor az Uránia és a bécsi Magyar Hírmondó közötti hasonlóságra hívjuk fel a figyelmet, mindenekelőtt magyarázatul szolgálhatnak az előbb említett személyi kapcsolatok és megfelelések. Később Kultsár magyarországi hírek mellett külföldieket is megjelentetett, éppen ezért 1808 májusától megváltoztatta az újság címét Hazai 's Külföldi Tudósításokra. A lap szerzői gárdájához tartozott többek közt Horváth István, Fejér György, Vitkovics Mihály, Szemere Pál, Kisfaludy Károly, Virág Benedek, Ungvárnémeti Tóth László, Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferenc, Dukai Takács Judit, Édes Gergely, Guzmics Izidor. Ugyanakkor a helyzetnek és az érdekeknek megfelelően sok kevésbé színvonalas írásmű is napvilágot látott a lap hasábjain. Erre jó példa, amikor Vitkovics Kazinczynak elpanaszolja a szerkesztőbizottsági ülésen történeteket: „Csak azt hallhattad összegyűttünk: ennek munkáját be kell venni, mert pap, mert báró, mert pápista, mert protestáns, mert professzor, mert ifjú, mert tehetős, mert annyi prenumeránst szerzett...”⁴⁶⁰ Vitkovics bár éles, minden kétséget kizáróan találó bírálatot írt a lapról, annak honi tudósításai messzemenően kielégítették az olvasókat. 1817-től Kultsár a Hazai 's Külföldi Tudósítások melléklapjaként megindította a Hasznos Mulatságok című lapot is, ahová az irodalmi munkák kerültek.

Árulkodó bejegyzésre találtunk a Festetics Directio Protokollumaiban 1815-ben: „Trattner János Pesti Könyvnyomtató Eő Exját valamelly tudományos gyűjtemény nevű társaságba hívja”.⁴⁶¹ A jegyzőkönyvvezető valószínűsíthetően semmit nem tudott az alakuló Tudományos Gyűjteményről. Festeticset minden bizonnyal a Kultsár István által 1815. április 19-én, Pesten Kazinczy tiszteletére adott vacsorára volt hivatalos. A vacsorán ugyanis Fejér György javaslatára olyan lap megindítását határozta el, amelyben „nem bántják egymást” a szerzők. Itt természetesen a nyelvújítási harcok miatt kirobbant vitáról volt szó. Olyan lap megalapítására szánták el magukat, amely a szépliteratúra mellett a tudományos igényű és értékű dolgozatoknak is teret adna. Trattner János Tamás vállalta az újság kiadását, amely aztán több szerkesztőváltással 1817 és 1841 között meg is jelent.⁴⁶² Nincs arról tudomásunk, hogy Festetics eleget tett volna a meghívásnak. Két okból is: viszonya Kazinczyval közlelől

⁴⁵⁹ Markos, 2001. 49.

⁴⁶⁰ Kókay, 1979. 250.

⁴⁶¹ MOL Fest. Lvt. P 279 Szakmutató, 1815

⁴⁶² Cséby, 2001. 51.

sem volt felhőtlen, s a sajtót mindig titkárain keresztül támogatta.⁴⁶³ Exponálni semmiképpen nem akarta magát.

3. 4. Festetics György kapcsolatai az irodalommal és művészetekkel

E témában mind a mai napig legátfogóbb munkát Négyesy László írta.⁴⁶⁴ Négyesy dolgozatában részletesen foglalkozik Festetics írókhoz, költőkhöz fűződő szinte valamennyi kapcsolatával. Az irodalmárok és Festetics közötti viszony erjesztői elsősorban Péteri Takáts József és Kulcsár István voltak.

3. 4. 1. Mikes törökországi leveleinek kiadása

Kulcsár István még az 1790-es évek elején kereste fel Festetics Györgyöt Mikes Kelemen leveleinek kiadása érdekében. Az irodalomtörténet mind a mai napig csupán feltevésekkel szolgál arra vonatkozóan, hogy Mikes kézírata hogyan kerülhetett a szombathelyi tanárhoz Kulcsárhoz. Először Toldy Ferenc tett kísérletet a kérdés megoldására. Szerinte báró Tóth Ferenc, aki 1762-ben mint francia tüzértiszt Konstantinápolyban járt megmentette a kéziratot. A francia forradalom előtt Vas megyébe menekülve a kéziratot is magával hozta. Később átadta Kulcsárnak, aki azonnal nekilátott a mű kiadásának megszervezéséhez. Pintér Jenő magyar irodalomtörténetében is közli Toldy feltevését, de valószínűbbnek tartja, hogy a kéziratot egy Mészáros nevű ember hozta Magyarországra és Görög Demeter közvetítésével került Kulcsárhoz.⁴⁶⁵ Később Thaly Kálmán arra hívta fel a figyelmet, hogy a kéziratot Mikes a bizalmát élvező Horvát Istvánra bízta. A kézirat Görög

⁴⁶³ Kazinczy és Festetics ellentétének oka a következő: Kazinczy 1802. november 30-án kelt levélben fordul Festeticshez: „Nagyságodat jövőm megoldulni...” – írja. Leírja pénzügyi nehézségeit, fizetési kötelezettségeit és pénzt kér Gessner újabb fordításának kiadására. Nem alamizsnát kér, hanem „hazafiui áldozatot”. A kiadás vonatkozásában megírja Festeticsnek: „Ötszáz forintot kérek érte, azzal a szabadsággal, hogy Gessnert nem Nagyságod, hanem én magam adhassam ki.” A könyv elé természetesen odakerülne a könyv kiadását támogató mecénás, Festetics neve. (MOL Fest. Lvt. P 279. 1802 : 1244. 672-674) ; Festetics titkára útján röviden elutasítja a kérést. Elsősorban azért, mert Kazinczy az udvar előtt több mint gyanús. Maga a király hívja fel egy beszélgetés kapcsán Festetics figyelmét: „avval a bizonyos Kazinczyval kerüljön minden érintkezést.” Festetics az elutasítást bizonyosan nem fukarságból teszi. Ehhez hozzá kell tenni, hogy Kazinczy előbb Széchényi Ferencet kereste fel, aki valószínűleg hasonló okból, szintén elutasította. Mert, „aki az udvar előtt a gyanú hinárjába süllyedni nem akar, csak okkal-móddal érintkezhet Kazinczyval”. (Váczy, 1905. 321-353.)

⁴⁶⁴ Négyesy, 1925. 37-233. Négyesy László pályadíjnyertes munkáját a Keszthelyi Helikon 100. évfordulójának tiszteletére meghirdetett pályázatra készítette. (Az ünnepségre az I. világháború miatt nem 1917-ben, hanem 1921-ben került sor. A dolgozat címe: *Gróf Festetics György a magyar irodalomban*)

⁴⁶⁵ Pintér, 1942. 423.

Demeter birtokába került, de – Hopp Lajos vélekedése szerint – sem ő, sem Kerekes Sámuel politikai okokból nem merte kiadni. Így kerülhetett Kultsár Istvánhoz.⁴⁶⁶

A 445 lapos, negyedréti kézirat eredeti címe: Constantinapolyban Groff P... E... írott leveli M... K.... Kultsár István adta a kötet címeként: „*Török Országi Levelek, mellyekben a II^{dik} Rákótzai Ferentz Fejedelemmel Bujdosó Magyarok Történetei más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságossan eléadatnak*. Irta: Mikes Kelemen az említett Fejedelemnek néhai Kamarássa. Most pedig az eredetképpen való Magyar Kézírásokból kiadta Kultsár István Az Ékesszóllásnak Tanítója. Szombathelyen, Nyomtatta Siess Antal József. 1794”.⁴⁶⁷ Riethaler Mátyás kanonok a budai cenzor 1792. július 10-én adta ki a nyomtatásra szóló engedélyt.⁴⁶⁸

A kiadás bevezető szövegében Kultsár nem tesz említést a kiadás mecénásáról. Kultsár Festeticshez írt levele rávilágít ennek okára, és ugyanakkor bizonyítja a kiadást finanszírozó személyét. A Festeticsek 1794. évi protocollumában, március 17-ei keltezéssel ezt olvashatjuk: „Professor Kultsár István Úr egész köszönettel megküldi azon Török Országi Leveleket, mellyek Ő Nagyága adakozásából, napfényre segítettek. Nevezeteken egy exemplart frantzia compacturában, 12^{töt} pedig kötetlenül”. A küldemény a következőlevél kíséretében érkezett:

Méltóságos Gróf!

Ime megjelennek Méltóságod előtt azon levelek, mellyeket a setétségből napfényre segített kegyelmével. Méltóztassék őket olly kegyességgel fogadni, melly buzgó hálaadással nyújtom bé Méltóságodnak. Óhajtom ugyan, hogy nagy érdemeinek megismertetésére ezen bőkezűségét a könyvben hirdethettem volna, de az mostani változásokra nézve a gyanúságtól féltettem igaz Hazafiúságát. Miglen tehát nyilvánban kijelenthetem azt az elfelejthetetlen példákban tündöklő Hazai szeretetét, addig is azon örvendek Méltóságodnak, hogy szívében érezheti azt a gyönyörűséget, mellyet a jótétemények, 's a valóságos érdemek szoktak okozni még akkor is, ha titokban maradnak. De sokkal többek, 's nagyobbban Méltóságod' érdemei, hogysen azokat vagy a Haza most nem tudná, vagy a maradékunk valahára elfelejthetné. Sőt nagy híre napról napra inkább fog virágozni, és mennél későbbre terjed, annál felségesebben magasztaltatik ditsősége. Én szerentsésnek tartanám magamat, ha ezen érdemlett ditsőségnek

⁴⁶⁶ Hopp, 2001. 106-107. ; Lásd még: Mikes Kelemen: *Törökországi levelek és misszilis levelek*. Sajtó alá rendezte: Hopp Lajos. Budapest, 1966.

⁴⁶⁷ Arról a Siess Józsefről van szó kinek nyomdáját később Perger Ferenc nyomdász vásárolta meg. (Fülöp, 2010. 158.) ; Lásd még: A levelek eredetiségét és a levelek körül kibontakozott vitát boncolgató tanulmányt: Huttkey Lipót dr.: *Mikes Kelemen törökországi levelei*. Eger, 1905.

⁴⁶⁸ Pintér, 1942. 423.

bár leg kisebb részben is lehetnék nevelője. Azon való igyekezetemet ugyan elmúlaszthatatlan kötelességemmé teszem, és azon kérem Méltóságodat, hogy ezt az alázatos hálaadásképp bemutatott kész akaratomat méltóztassék kegyessen elfogadni, és engem kegyelmében megtartani, aki mély tisztelettel
vagyok Méltóságos Grófnak

leg kisebb szolgája

Kultsár István

Szombathely

17^{dik} Mart. 1794⁴⁶⁹

Az előbb említett protokollumból azt is megtudjuk, hogy a gróf pár kötetet bekötetett és azokat a könyvtárába helyeztette el, a többi szétosztotta a Directio tagjai között.⁴⁷⁰

Mikes leveleinek kiadás körüli bonyodalom kiválóan mutat rá arra a légkörre, amely akkor nemcsak Festetics Györgyöt vette körül, de amelyik jellemzően hatott az egész országra. Festetics maga kérhette, ebben az esetben is, hogy neve ne szerepeljen támogatóként. A politikai légkör óvatosságra intette, tartózkodóvá tette. Ebben az időben jelentette Martinovics Gotthardi rendőrfőnöknek, hogy a Zala megyei szervezkedés élén Festetics és Spissich állnak. De pár hónappal később már megkezdődött Martinovics és társainak letartóztatása is. Mindazonáltal – írja Kurucz György – a fentiek rámutatnak arra is, hogy volt egy olyan közege a korabeli hazai belpolitikai életnek, melyet ténylegesen soha nem tudott ellenőrzése alá vonni a központi kormányzat. A vármegyék nemesi önkormányzati függetlensége ugyanis sok tekintetben lehetőséget adott az országos szintű politikai megnyilvánulások előkészítésére, hiszen senki sem tilthatta meg, hogy a megyék ne tájékoztassák egymást Közgyűléseik határozatairól. A példaadás hatásának fokozása érdekében azután e nyilvánosság erejét használta ki Festetics György, hogy látszólag egyéni indíttatású, de valójában országos jelentőségű kultúrpolitikai törekvéseit szélesebb körben is megismertesse.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ MOL Fest. Lvt. 391 cs. 227. ; Idézi: Kostyál, 1960. 475.

⁴⁷⁰ Kostyál, 1960. 475-476.

⁴⁷¹ Kurucz, 2006. 1367.

3. 4. 2. Festetics György a magyar színjátszás támogatója

Festetics György a magyar nyelv és irodalom pártolás érdekében támogatta a magyar színjátszást is. Keszthely első ismert színháza Festetics György nevéhez fűződik. A Georgikoni Fás Kertben felállított szabadtéri főúri színpad szolgált számos rendezvény helyéül. A Kerényi Ferenc által szerkesztett Magyar színháztörténetet feldolgozó kötet adatait Sági János cikkéből vette, amely a Vasárnapi Újságban⁴⁷² jelent meg 1909 télutóján: „A negyvenhárom méter széles terepet négy méter magas gyertyánfák vették körül. A hét méter széles és két méter magas földszínpadhoz több út vezetett föl, hogy a szereplők könnyen megközelíthessék. Hat méterrel a „színpad” előtt sövény választotta el a zenekart a nézőtértől, melynek oldalbokraiban „páholyok” voltak”.⁴⁷³ 1909-ben már nem voltak meg a páholyok, csupán következtetni lehetett egykori létükre. A nézőtér 60-70 négyzetméter területű volt, a takarásokat különféle méretre nyírt, átláthatatlan bokrok voltak hivatva ellátni.⁴⁷⁴

Véleményünk szerint ez lehetett az első keszthelyi szabadtéri színpad, amelyről Richard Bright és Kisfaludy Sándor is írt. Kisfaludy az 1817. februári Helikonon látott egy színpadot, amely szerinte egy „amphiteatrum-forma” domb a zöld növényzet között, ahol tizenkét ifjú dudaszóra pásztortáncot járt.⁴⁷⁵ Hasonlóan írja le a színpadot 1815-ben Richard Bright is: „Aztán megint a Georgikonba mentünk. (...) Itt beszélgetés közben megálltunk egy fákkal körülvett gypszi színpad előtt, amely a gróf felvilágosítása szerint pásztorjátékok előadására van szánva. De abban a pillanatban dudaszót hallván a gróf felkiáltott: - Itt is vannak; most megláthatja, milyen előadást gondolok! Csakugyan vagy tizenkét fiatalember, magyaros bőrdolmányban és nadrágban, csizmában és nagy prémsapkában, minden oldalról a színpadra vonult. A grófi erdészeti iskola (Georgikon Cs.G.) növendékei voltak, s egy dudás jött velük. Mindegyikük nagy botot szorongatott. Azonnal nemzeti táncba kezdtek. Tánc közben hol körben mozogtak, hol diadalmasan rázták botjukat a levegőben, majd földhöz vágták, majd újra felvették. Tenyerükkel csizmájukat verdesték és hangos csattanással összeütötték bokájukat. Azután keresztben tartott vagy más-más irányba szegzett botjaikkal középre jöttek és élénken hadonásztak. A hellyel-közzel tombolóvá vált játék egyszer csak

⁴⁷² Sági J., 1909.; Keszthely színházi életéről többet: Szarka, 1990. 303-328..

⁴⁷³ Kerényi, 1990. 33. ; Ugyancsak itt jegyzi meg Kerényi, hogy ez volt az egyetlen szabadtéri főúri színpad.

⁴⁷⁴ Sági, 1909. 111.

⁴⁷⁵ Kisfaludy, 1817.

véget ért és a színészek elvonultak, ahogy jöttek, a falusi duda hangjainál”.⁴⁷⁶ Bright pontosan, szinte koreográfusi hűséggel írta le a fellépést. Ez az első tudósítás – legalább is Keszthely vonatkozásában – egy néptáncsoport fellépéséről. Később több bemutatóra is sor került a színpadon, amit a keszthelyiek mindig Arénának hívtak. 1862-ig működött, amikor is megépítették az első keszthelyi kőszínházat.⁴⁷⁷

Sági azt vélelmezi, hogy a színház „ültetésére” az 1817-19-es Helikonok adták meg az ötletet. Ez téves következtetésnek tudhatjuk be, ugyanis a keszthelyi Georgikon Majormúzeum tulajdonában lévő, 1807-ben Szajdensvartz János által rajzolt tervrajzon⁴⁷⁸ már megtalálható a színház alaprajza. Ez az alaprajz hasonlatos a Sági féle cikket illusztráló alaprajzhoz.⁴⁷⁹ Ugyanis keszthelyi szabadtéri színpad, azaz „Theatromos kert”-et, amely szemben helyezkedett el a „Grottás kerttel”, 1804-és 1806 között ültették be növényzettel és 1807-ben készült el végleg.⁴⁸⁰ A színház a mai Georgikon (Alsópáhokra vezető út) utcától északra esett, tájolása kelet-nyugati volt. A színpad mögött, akár Hippokréné vize, folydogált a Szent Imre árok akkor még jóval bővebb patakja. Ez az árok volt tulajdonképpen a Georgikoni Fás Kert természetes nyugati határa.

A színházi sövényeket folyamatosan gondozták, pótolták a kiszáradt növényzetet. Ezt támasztja alá a Festetics Directió egyik jegyzőkönyve, ahol 1815. augusztus 31-ei bejegyzéssel a következőket olvashatjuk: „A’ fejeér égerfa sövények a’ Theatrumnak déli oldalán való ki potlása rész szerint ugy is történnyen meg, hogy a’ bokrosabb tsemetek ki vétetvén, és gyökereivel együtt szellyel bontatván másunnan hozott jó földre ültetessenek mellynek November Hónapban mihelyest leveleiket vesztik kell történnie.”⁴⁸¹ Az eddigi dokumentumok alapján joggal vélelmezhetjük tehát, hogy Bright és Kisfaludy ugyanazt a színpadot írta le a XIX. század első negyedében, amelyet később a XX. század elején, Sági János is feltérképezett.⁴⁸²

Ha országos viszonylatban vizsgálódunk, akkor a Kelemen László által 1790-ben Pest-Budán életre hívott első magyar színtársulatot tekinthetjük a magyar nyelvű színjátszás első

⁴⁷⁶ Bright, 1935. 32 ; A Georgikon erdészeti hallgatóinak mai utódja a több évtizedes múlta visszatekintő keszthelyi Georgikon Néptáncgyűttes, illetve a Tátorján Népzenei Egyűttes.

⁴⁷⁷ VU., 1862. július 13. 28. ; Sági ugyan 1864-et ír cikkében, de az első keszthelyi kőszínházat (Keszthelyi Nemzeti Színház) egy Horváth István nevű építőmester készítette el 1862-ben a mai (2012) Deák Ferenc és Sörház utca sarkán található telekre.

⁴⁷⁸ „A Georgiconi Majorral által ellenbe fekvő Teleken meg határozott es projectált Erdei Fás Kertnek Planuma. Az egész ABCD Teleknek lapja 5 Hold 520 [□] 'd. A° 1807. Szajdensvartz János által.” ; Szajdensvartz János Alajos 1805-1807 között a Georgikon mennyiségtan tanára, 1806-1807 között archon, később uradalmi főépítész volt.

⁴⁷⁹ Sági, 1909. 111. A keszthelyi kerti színház alaprajza Sági János fölmérése alapján.

⁴⁸⁰ Németh, 1804.

⁴⁸¹ MOL Fest. Lvt. P 279 Protokollum anni 1815. augusztus 31. Rendelések.

⁴⁸² Lásd még: 838. lábjegyzet

próbálkozásának. A színtársulat azonban csak 5 évig állt fenn. 1790-ben alapították Szatmárban az első ilyen jellegű vidéki színház is.⁴⁸³ Budán a német színház mellett létrejött magyar színházi társulat azonban állandó adósságokkal küszködött és téli játszóhelye sem volt. A vármegye anyagi és eszmei segítsége is jobbra elmaradt. A színtársulat segítségére siető pénzadományok is csupán a hiányok foltozására voltak alkalmasak, pedig 1792 végén a nádor 225, Festetics György 400, a rendek több mint 737 forinttal támogatták e nemzeti érdeket képviselő színjátszás fennmaradását, további működését. Ezek a folyamatosan újratermelődő problémák előrevetítették az első magyar hivatásos színtársulat szükségszerű jövőjét.⁴⁸⁴

Festetics véleményét ezzel kapcsolatban Zala megye 1793. február 18-i jegyzőkönyvéből tudhatjuk meg, ugyanis a magyar nyelv, illetve a hazai színjátszás elősegítése érdekében a Magyar Játék Színi Társaság részére felajánlással élt, remélve azt is, hogy más főurak követik majd példáját: „Vice Ispány Úr jelentette, hogy Nemes Vármegye Rendelése szerént általa tett Jelentésekre némelly Földes Urak, és nevezetessen Gróff Szécheny(!) Ferencz és Festetics György Urak Eő Excellentiája, és Nagysága a Magyar Játék Szin Társaság részére Szép ajánlásokat tettek”. A felajánlási ív nem került elő – írja Sági Károly – így a felajánlások összege nem ismert.⁴⁸⁵

Szathmáry Király József Szabolcs vármegyei alispánnak a vármegyéhez Nagykállóból, 1794. szeptember 5-én címzett leveléből megtudjuk, hogy a vármegye gróf Nagykárolyi Károlyi József főispáni beiktatásakor felvetette „a magyar játékszínnek előmozdítását”. A levélben tett jelentés tulajdonképpen ennek megvalósulásáról szól. A levél szerint egy megfelelő játékszín építésére 400 000 rhénes forint tőkepénz szükségeltetik, amelynek összegyűjtésében már jó néhány magyar főrang példát mutatott. Így Festetics György 1 000 rhénes forintot adományozott e célra.⁴⁸⁶ A játékszín azonban nem épült fel.

Festetics a kolozsvári színház építésére is adományozott. A színház telkét 1803. július 13-án vette meg öt arisztokrata: gróf Teleki Ferenc, gróf Teleki Lajos, báró Wesselényi

⁴⁸³ Benda, 1978. 49-50.

⁴⁸⁴ Kerényi, 1990. 65.

⁴⁸⁵ Sági, 1972. 25. Lelőhely: Zala megyei Levéltár Protokollum de anno 1793. 152-153.

⁴⁸⁶ A megajánlók listája Bayer József alapján: „A magyar játszószínek megörökítésére szolgáló tőkepénzek kipótlására egyenlően 1 000 - 1 000 rftnek összetételével egybenállott hazafiaknak lajstroma 5 cento pro interesse: Czindery, Péczhy Imre, Szathmáry József, br. Vay Miklós, Kazinczy Ferenc, Jósza Gábor, br. Wesselényi Miklós, Hodossy Sámuel, Kazinczy András, Gróf Gyulai Sámuel Gömör vármegyéből, Fráter István, Rhédey Lajos, br. Podmaniczky József, Szirmay Ádám, Berzeviczy Gergely, Vay László, br. Palocsay, ottományi Komáromi György, gr. Barkóczy János, Fáy Ágoston konziliárius, Ibrányi, Szirmay Pál, Szerdahelyi László, Horváth Antal, Almásy József, Tisza László, gr. Keglevich György, gr. Berényi, gr. Festetics, Somogyi Ferenc, Kölcsény István szolgabíró, Lónyai László, Márjássy István, Rettegi Zsigmond, ifj. Patay József, id. Patay József”. Bár Festetics György csupán vezetéknévén szerepel, de nem lehet kétségünk afelől, hogy róla van szó. (Kerényi, 1987. 38. ; 284.)

Miklós, báró Thoroczkai József és báró Bánffy József a református kollégiumtól 5 000 rhénes forintért. Még ebben az évben megindult az építkezés, azonban gyorsasága a begyűjtött pénzek nagyságrendjétől függött. Az Országos Levéltárban, valamint fénymásolatban a Festetics Kastély Helikon Könyvtárában is megtalálható az a Festetics Györgynek címzett levél, amelyet báró Wesselényi Miklós, gróf Teleki Ferenc, gróf Teleki Lajos és báró Bánffy József írtak alá. Azért ők, mert „...minket, kikre az Erdély Országai nemes Rendek az 1794 és 95^{dik} Esztendőben tartott Országgyűlésében egy Nemzeti Játszó Magyar Társaságnak felállítását bízták vala”.⁴⁸⁷ A levélben Festetics támogatását kéri a Kolozsváron létesítendő magyar színház felépítéséhez. Az országgyűlés számára kinyomtatott jelentés szerint 1802 és 1808 között 14 072 forint és 68 krajcár gyűlt össze. Az adakozók Erdélyből és Magyarországról is jobbra arisztokraták voltak. Magyarországon a kormányzékai tisztviselőknél túl elsősorban gróf Festetics György és herceg Esterházy Miklós támogatta a kolozsvári színház felépítését.⁴⁸⁸

Pesten 1815 és 1833 között csak alkalmilag fordultak meg társulatok, a színházépítés azonban folyamatosan napirenden volt. Mindazonáltal nagyon kevés, szinte semmilyen eredményt nem tudtak felmutatni. Pest vármegye kéréssel fordult Borsod vármegyéhez, hogy fogadja be a társulatot. 1815. július havának 1-jén a következőket írta: „A Magyar Játszó Társaság Hazánk főbb Várossát Pestet azon okból, hogy azon épület, mellyben mutatóványait előadta, a Város építésére Ügyelő Bizottságnak rendelkezéséből eladattatott, el hagyni kénytelenítettvén, Nagyságotok, Kegyelmetek Megyejékben keresett menedék helyet, a holis Miskolcz várossában leg közelébb letelepedett”. Ugyanis 1815. augusztus 31-én Borsod vármegye közgyűlése akceptálta a kérést és nemcsak befogadta, de a kérésnek megfelelően a közgyűlés három színházi biztost is kinevezett Miskolczy György főadószedő, Szrogh Sámuel táblabíró és Eröss József szolgabíró személyében. Ők hárman 1820. január 2-án kértek levélben támogatást a nemes ügynek, de már az új gróftól, Festetics Lászlótól.⁴⁸⁹

3. 4. 3. Festetics György és Csokonai Vitéz Mihály

Csokonai Festeticshez fűződő kapcsolatát sokan, sokféle módon értelmezték. Bár Csokonai munkásságát szinte teljes egészében feldolgozták, itt elsősorban Vargha Balázsról, Szilágyi Ferencről és Debreczeni Attiláról gondolunk, számos Keszthelyről, Festeticcsel

⁴⁸⁷ MOL Fest. Lvt. P. 248 ; Fest. K. Hel. Knyvt. 1976/79. (Másolat) ; Benda, 1978. 50.

⁴⁸⁸ Kerényi, 1990. 158.

⁴⁸⁹ MOL Fest. Lvt. P. 248. ; Fest. K. Hel. Knyvt. 1976/79.

kapcsolatos válasz végére nem került pont. Nem volt tisztázott hányszor járt Keszthelyen, miért fedtte meg a gróf a csurgói záróvizsgán, tartozott-e Festetics Csokonainak, szándékaiban volt-e támogatni a költő munkájának kiadását? Számtalan kérdés, amelyekre e fejezetben próbálunk meg választ adni.

Csokonai Festetics mecénási kegyeit keresve látogatott el a Balaton-parti városba, Keszthelyre. Vas Gereben kedves anekdotával emlékezik meg az eseményről: „Midőn Csurgón tanítóskodott, akkor voltak a keszthelyi Helikoni ünnepélyek melyeken az irodalom emberei tömegesen sereglettek össze. Az egyszerű poéta megelégedett azzal, hogy szerény bámulója legyen az ünnepségnek, tehát ahogy tellett, azaz gyalog ment Keszthelyre, ahol odaérkeztek minden zúg tömve volt, s így Csokonay (sic!), minthogy a kastélyba a világért sem mert volna menni, a vendéglőben nem kapott egyéb helyet, mint a bormérőrekeszben”.⁴⁹⁰ Majd leírja Vas Gereben, hogy reggel a kastély parkjában sétálgatva az egyik asztalra ráírta:

Festetics! itt voltam, mint árva poéta gyalog csak;
Ám de mezítláb is szívesen itt vagyok én.

Csokonai Vitéz Mihály

Az anekdota szerint később a gróf ezt elolvastván felkereste Csokonait a fogadóban és sok huzavona után bevitte a kastélyába. A történet írója így zárja: „A gróf szobáját osztá meg a költővel, ki aztán csurgói székébe azon hittelt ment, hogy kevesen bár, de néhányan mégis vannak, akik a szegény magyar költőt becsülni tudják”.

Bisztray Gyula a *Jókedvű magyar irodalom*⁴⁹¹ című összeállításában közli Vas Gereben eme írását, de már korrigálja; miszerint nem a Helikoni ünnepség, de a georgikoni vizsgák idejére datálja az eseményt. A történetet Laczkó András szintén átveszi a *Keserédes történetek*⁴⁹² című kötetébe, de jelzi annak lehetetlenségét is.

Az anekdota egyetlen valós momentuma Csokonai keszthelyi tartózkodása. Szállása a mai Amazonban, a város akkori egyetlen tekintélyes, egyemeletes, copf stílusú vendégfogadójában volt. Ennek emlékét örökíti meg az épület falán elhelyezett márványtábla is.⁴⁹³ Simon István 1954-ben írt, „Csokonai a vendégfogadóban”⁴⁹⁴ című versével állít emléket neves elődjének. A történet többi része kitalált. A Helikoni ünnepeket 1817-1819

⁴⁹⁰ Vas, 1856. 43-49.

⁴⁹¹ Bisztray, 1986. 60-62.

⁴⁹² Laczkó, 1991. 8-10

⁴⁹³ A tábla szövege: Itt szállt meg Csokonai Vitéz Mihály a nagy magyar költő 1798-ban. 1954. Keszthely városa

⁴⁹⁴ Simon, 1982. 110-112.

között rendezték meg, Csokonai halála után 12 évvel. A vers is – mutat rá Vargha Balázs – csupán „a korai anekdota-tradícióhoz tartozik”.⁴⁹⁵

Csokonai keszthelyi, így Festeticshez fűződő kapcsolatait kis erőltetéssel 1797 és 1803 közé tehetjük.

A költő 1797. júliusában Komáromban megismerkedett Vajda Juliannával. Az akkor 24 éves Csokonai szerelmes lett a fiatal lányba, ám Vajda Julianna apja leszögezte; a házasság feltétele, hogy Csokonainak megfelelő állása és jövedelme legyen. Csokonai úgy döntött, hogy a „keszthelyi gróf” iskolájába vállal tanári állást. Tervét annál is inkább reálisnak érezte, hisz működött a csurgói gimnázium és megnyitotta kapuit a Georgikon is. Csokonai személyesen látogatott el Keszthelyre. Ferenczy Miklós Csokonai Lillája című könyvében ezt írta: „1797 decemberében ismét Keszthelyre utazott”.⁴⁹⁶ Az „ismét” szó itt valószínűleg sajtóhiba, vagy elírás.

Kisszántói Pethe Ferenc, aki tizenegy évvel volt idősebb Csokonainál és akit még Debrecenből ismert, ekkor már a Georgikon tanára volt.⁴⁹⁷ Csokonai bízott Pethe pártfogásában. A költő 1797 év végén Keszthelyen volt és több, mint valószínű a karácsonyt és az újesztendőt is ott töltötte. Minden bizonnyal Keszthelyen írta meg a campoformioi béke megkötésének emlékére szánt „*A békekötésre*” című versét. Ezzel ért egyet Szilágyi Ferenc is Csokonai kritikai kiadásában.⁴⁹⁸ A keltezés segítségére volt a vers kéziratán eltérő árnyalatú tintával, de a költő kézírásával csatolt függelék:

E' szívből eredett Újesztendői Ajándék
 Záloga szívemnek légyen örökre Juli!
 Éljetek, óh szeretett Lelkek! kiket édes örömmel
 Gyakran emlegetek hegy közli lakhelyemen.
 Most Levelem tisztel; hanem a' Fársángi napokban,
 A' mint már írák, Városotokba megyek.
 Mert akkor *Juliána'* Nevét, a' mellyet imádok,
 A' maga képében fogja köszöntni VITÉZ. mk.

⁴⁹⁵ CsEml, 1960. 624.

⁴⁹⁶ Ferenczy, 1984. 22.

⁴⁹⁷ Cséby, 2000. 69. A dolgozat Csokonai Keszthelyhez és Festetics György grófhhoz fűződő kapcsolatáról közöl adalékokat.

⁴⁹⁸ Csokonai ÖM.. 1994. 391.

A vers felett Csokonai keze írásával ez a keltezés olvasható: Keszthely, 24. Dec. 1797.⁴⁹⁹

Nem tisztünk itt a vers keletkezésének körülményeit részletesen taglalni, azt viszont leszögezhetjük, hogy a „hegy közli lakhely” azonos Keszthellyel. Csokonai a függelék versben azt ígérte, februárban Lilla névnapján már együtt ünnepelnek Komáromban. A lényeg: Csokonai több napot töltött el Keszthelyen, amelyről azonban ez idáig konkrét életrajzi adatokkal nem rendelkezünk.⁵⁰⁰ A viszonylag rövid tartózkodás oka lehetett, hogy nem tudott Festeticcsel beszélni. Talán Pethe sem volt Keszthelyen, vagy legalább is, mint másodtanár kevés információval rendelkezett az intézmény személyi dolgait illetően. Remélhetjük, ha Pethe tudja a valót, Csokonait megkímélte volna az 1798-as tavaszi úttól.

Csányi László írja, hogy Csokonai 1798 tavaszán pár hetet töltött a gróf kastélyában Keszthelyen, ahol átdolgozta Bürger elégiáját (*Als Molly sich losreissen wollte*), itt keletkezett a *Bácsmegyei leveleire, Az estvéhez*.⁵⁰¹ Mindamellett, hogy e versek keletkezése az átírások miatt bizonytalan – ahogy erre Szilágyi Ferenc is felhívja a figyelmet⁵⁰² – nem datálhatjuk a több hetes tartózkodást 1798 tavaszára, legfeljebb csak 1797 és 1798 évek fordulójára.⁵⁰³ Egy bizonyos, 1798. január 22-én már Komáromból írt Festeticsnek. „A’ ki hívatalt kér, arról sokan sokképpen – ’s többnyire balúl ítélnék. Ki azt mondja, hogy szemtelen, ki azt, hogy azért tolja magát elő, mert érdemtelen voltában mások reá nem akadtak volna. Kiről ki hogyan ítél, ítéljen: én legalább érzem, hogy nemesebb Rúgó ösztönözi Intézeteimet. Nagyságodnak Nagylelkéhez, ’s magam középszerű tehetségemhez való bízakodásom az, a’ melly engemet felbátorított arra, hogy Nagyságodnál magamat, érdemlett tisztelettel, ’s alázatossággal Professzori hivatalra beajánljam”. A levél további részében megismétli kérését: „méltóztasson engemet valamelyik Oskolájában Professzorságra kegyelmesen felvenni; hogy így mikor pénz nélkül visszatérek, légyen magamnak és gyámoltalan özvegységre jutott Édes Anyámnak hol találni menedéket a’ Nagyságod’ szárnyai alatt”.⁵⁰⁴ Csokonai Festeticset érzelmi oldalról szerette volna megnyerni magának. Ezért írt édesanyjáról és ezért nem szólt Vajda Juliannáról, aki miatt tulajdonképpen a munkát vállalni akarta. Tehát nem egyértelműen a Georgikont említi. Mivel ebben az időben csak Keszthelyen több iskola is működött, meg merjük kockáztatni azt a feltevést, hogy Csokonai

⁴⁹⁹ Szilágyi, 1981. 334-335.

⁵⁰⁰ Sem Szilágyi, sem Vargha Balázs nem foglalkozik Csokonai 1797-es keszthelyi útjával, bár elismeri annak megtörténtét. (Szilágyi, 1981. 335.)

⁵⁰¹ Csányi, 1962. 55.

⁵⁰² Szilágyi, 1981. 286-343.

⁵⁰³ Cséby, 2000. 69-70.

⁵⁰⁴ Csokonai Lev., 1999. 76-77. Csokonai Vitéz Mihály Festetics Györgynek, Komárom, 1798. január 22. MOL Fest. Lvt. P 279. 1798:148

kérelmét ne csupán a Georgikonra és esetleg Csurgóra szűkítsük. Az előbb említett iskolák jó néhányát persze eleve kizárhatjuk, de a többit számba kell vennünk, annál is inkább, mivel jó részük ez idő tájt indult, s Csokonainak a keszthelyi tartózkodása alatt fülébe juthatott az iskolanyitások terve. A legnagyobb megtiszteltetés természetesen egy georgikoni professzori állás lett volna és a költő dédelgetett álma is ez volt, hisz a levél további részében megemlíti Festeticsnek, hogy kis vagyonkáját eladva Svájcba utazna mezőgazdasági jellegű tanulmányútra. Csokonai tudhatta, hogy a gróf iskoláiban elsősorban a világhírt tanárokat alkalmazza – és a korabeli adatok alapján leszögezhetjük: volt kiből válogatni. A külföldi út azonban csak pillanatnyi fellángolás, nagyzó ötlet – figyelmeztet Debreczeni Attila -, ugyanis Széchényi Ferencnek másnap megírt levelében teljesen más célokról ír.⁵⁰⁵

Festetics február 19-én válaszolt a kérelemre. Az eredeti levél nem maradt fenn, csak az iktatókönyvben található kivonat ismert, ahol a gróf közli, hogy a Georgikonban állást nem tud biztosítani, mivel a jelenlegi tanárt elbocsátani nem akarja, több pedig nem kell.⁵⁰⁶ Erre persze minden alapja megvolt Festeticsnek, hisz akkor csupán két fő tanult az intézményben. Itt azonban meg kell jegyezni: úgy tűnik, hogy Festetics is elsősorban a Georgikonra gondolt.

Csokonai mintha nem kapta volna meg a levelet, mindenkinek a biztos válasz megérkezését sugalmazta. Magát is áltatta? Közben egyre komolyabb kérővé lépett elő Lilla apjáéknál Lévai István dunaalmási kereskedő. Csokonainak sietnie kellett, így újból tervbe vette keszthelyi útját. De a dolog tragikus fordulatot vettek Csokonai és talán Lilla számára is. A költő megírta a sok irodalomtörténeti és filológiai fejtörést okozó két levelét: egyet Komáromból, egyet Mocsáról.⁵⁰⁸ A komáromi levél kétségbeesett búcsú a kedvestől: „Lili többé nem az enyém. Lilinek vége van, vége minden én reménységemnek, az én szivem, az én lelkem, az én életem, ismét a holtig-való magányosságra, az emésztő bura és a titkos nyögésre van kárhoztatva. (...) Mert az én szivem úgy van alkotva, hogy az kettőé sohasem lehet, Te birtad azt, és te kívüled senki meg nem nyerhette volna. Csudálkozom, hogy a tied úgy megváltozott, úgy elpártolhatott attól a kinek már ajánlva látszott”. Majd később, mintha nem kapott volna Festeticstől elutasító levelet a következőket írta: „Még most sem lett volna késő, még meg lehetett volna mindent orvosolni, és József-napra a gróf hintáján láttál volna bé menni udvarotokra. Két hét alatt minden köny öröm-könyekre változtak volna! (...) Két hét múlva egy városbeli Professzorné lettél volna, én pedig legboldogabb teremtes te általad.” Majd végső búcsúként, így folytatta levelét: „Elmegyek Keszthelyre és csak édes emlékezeted

⁵⁰⁵ Csokonai Lev., 1999. 528.

⁵⁰⁶ Csokonai Lev., 1999. 529.

⁵⁰⁸ A keltezéssel kapcsolatos problémákat lásd: Csokonai Lev., 1999. 533-548.

viszem el magammal. Üres lesz az én szobám te töled: de szivemben mindenkor jelen leszel. Elmegyek Keszthelyre te pedig Almásra s két egymásért teremtet sziv ily messze fog egymástól esni mind örökké. (...) Isten hozzád! – Csokollak – még egyszer – a legutolszor csokollak - - Ah elveszett kedves Lillám Istenhozzád’.”⁵⁰⁹ A levél kelte: 1798. március 12., az aláírás pedig Profeszor Csokonai. Vajon csak Lillának szólt a megelőlegezett titulus, vagy a leány apjának is? Talán mindkettőjüknek.

E búcsúlevél után valóban furcsának tűnik az 1798. március 18-án keltezett mocsai levél: „Óhajtott Szép Kintsetském! Ime midőn te Éretted ki indulok az én Balatoni útamra, sírni láttatik az Ég, és szomorú felhőknek fátyolával borította el kedveltető homlokát. (...) És azonn az első Napon, a’ mellyen lehet tőlem, azonn az első Napon indulok fel a’ te szép Kebelednek megölelésére. Most se lett volna ennyi baj, ha a’ télen jobban siettem volna. (...) Légy, Kintsetském! mindvégig állhatatos, én szavamnak ura leszek. – Köszönt téged ezer tsókkal a’ Te hív V(itéze)d’.”⁵¹⁰ Talán az előző levél után a költő biztatást kapott, Lillától, esetleg Lilla apjától: ha megfelelő állást kap, feleségül veheti Vajda Juliannát. Nem szabad azonban megfeledkezni a mocsai levél következő mondatairól: „De van Levelem az én Lillámtól, van az én Lillámtól Levelem. - - Áldalak oh jóltévő szerentse! ’s kezdem érzeni, hogy te vélem nem ellenségeskedel. Tsókolom ezerszer azokaz a’ betűtskéket, a’ mellyek Kedvesemnek ujjaitól származtak. Megvan legfőbb örömöm: ki érzi azt most, a’ mit én? Mellyik halandónak szíve repes úgy, mint az enyém? Köszönöm, édes Juliannám! ezt a’ vigasztaló Levélkédet, köszönöm szívednek igaz hűségét, - százszor köszönöm”. Lillának melyik leveléről van szó? Azt is feltételezhetjük, hogy március 12 és 18 között bátorító, vagy bátorítónak vélt levelet kapott Vajda Juliannától, ezért a változás. Mindenesetre elindult Keszthelyre.

Amint a költő kitette lábát Komáromból, Lilla apja ostromolni kezdte lányát és olyan cselekvéshez folyamodott, amit a legjobb indulattal sem lehet tisztességesnek nevezni. Gaál László emlékezése szerint a kétségek közt hányódó leány ezt követően Komáromból levelet küld Csokonainak, valószínűleg Keszthelyre: „Kedves Drága Lélek! Én élek és vigan, - azt hallom az úr is vigan mulat Keszthelyen. Én az urat óhajtom, várom is, mindazonáltal mikor leg jobbnak véli és itéli az Úr akkor jöjjön, Ha soká késik, addig a Lidi is férjhez megy. Ezzel maradok az Urnak hűséges Juliannája”.⁵¹¹ Lilla nem kapta meg Csokonai leveleit, mivel

⁵⁰⁹ Csokonai Lev., 1999. 81-84. Csokonai Vitéz Mihály Vajda Juliannának, Komárom, 1798. március 12. MTA K 668. 23a 24b; K 672/I. 22b.

⁵¹⁰ Csokonai Lev., 1999. 85-86. Csokonai Vitéz Mihály Vajda Juliannának, Mocsai, 1798. március 18. MTA M.Irod.Lev. 138/I.4.

⁵¹¹ CsEml., 1960. 421.

azokat apja eldugdosta. A leány végül 1798. március 30-án kezét nyújtotta Lévai Istvánnak. Csokonai Nagyvázsonyban, Édes Gergelynél értesült Lilla házasságáról, mégis elindult Festetics meglátogatására. Szinte a résztvevő pontosságával megírt Gaál-féle visszaemlékezés megírja, hogy Pethe Ferenc semmiképpen sem bízta, mert a gróf a fizika és a filozófia tanítására már megegyezett a premontrei renddel és azon változtatást nem tehet.⁵¹² Bár Pethe barátságos volt, még Festeticsnek is bemutatta, s a költő a grófot – Gaál szerint – egyik kötetével meg is ajándékozta. Csokonai pár napot töltött Keszthelyen, ahonnét továbbindult Festetics három aranyával Somogy vármegye irányába. A továbbiakban már csak levelezés útján volt kapcsolata Keszthellyel, Festeticcsel még többször találkozott.⁵¹³

1799 áprilisában Csokonait váratlanul éri a csurgói tanítói állás. Nem állandó, csak helyettesítő tanárnak veszik fel a külföldön tanulmányúton lévő Császári Lósi Pál helyett. Az állás tehát átmeneti, Csokonai mégis teljes szívvel áll neki a tanításnak. Horváth József tanulmányában összefoglalja a Festeticsnek írt, Csokonai első tanítóskodása eredményét bemutató leveleket. Csépan István fiskális szerint: „már május 24-től ott van mint időközi professzor Csokonai Úr és a tanulók nagy tetszésére tanít”. Szentgyörgyi esperes 1799. június 13-án írja: „Méltóságos Gróff, Nagyságosa Uram! örömmel taníttya Csokonyai Mihály úr interimáliter a Csurgói Ifjakat, azok nagy kedvvel tanulnak”. Sárközi István nagybajomi földbirtokos, megyei tisztviselő június 17-i leveléből. „Hivatalombul annyi időcskét szakíttatván, hogy itt való Oskola mostani állapotját megtekintsem, nagy örömmel tapasztaltam hogy interimáliter substitutus Csokonyai Úr a Tanulóknak helyes contentumokra és nem kevés épülettel jár el kötelességében. A methodus docenti, modus agendi, melyet mint publice mint sétálási közben Tanítványaival elkövetni szokott igen magához édesítette őket s minden jó reménységet nyújt Császári Úr eljöveteléig maga felől”.⁵¹⁴ A levelekben külön kiemelték, hogy Csokonai helyettesítő tanár, amivel Festeticset akarták megnyugtatni, hogy a világlátott Császári Lósi Pál helye biztosított.

⁵¹² „A fogadóba háltak, s innen mentek látogatására a Georgikon akkori igazgatójának, Kis Szántói Pete Ferentznek, kinek is mint földijének Csokonai előterjesztette idé jövele okát, s nézeteit s kívánságát. Keszthelyen a derék [magyar szívű] Professor Kis Szántói Pete Ferentz nem csak barátságos szívességgel fogadta, hanem a tiszteletre méltó Grof Festetics Györgynek be is mutatta – a ki is őket – s különösen Csokonait – minekutánna ez a Grofot, akkoriban már nyomtatott munkájával megtisztelte – egész betsülettel látta. Jóllehet Csokonai a Grofnak eránta hajlandóságát tapasztalta – de mivel Pete Ferentz úrtól előre megértette, hogy az intézetnek nagyobbra kiterjesztését csak a következő évekre határozta, azonban a Philosophiai és Physicai Cathedrák eránt a Praemonstartensis Tisztelendő atyákkal tractusba bocsátkozott, - Csokonai kívánságát a Grofnak nem is jelentette.” (Cs.Eml., 1960. 424 ; Cséby, 2000. 72.)

⁵¹³ Cséby, 2000. 73.

⁵¹⁴ Horváth, 1992. 29.

Csokonai és Festetics György személyes találkozását Csurgón kellemetlen incidens zavarta meg. Festetics György az 1799. július 10-én, vagy 12-én⁵¹⁵ megtartott csurgói záróvizsgára érkezett, ahol a diákok Csokonai vezetésével betanulták és bemutatták a *Cultura* avagy *Pofók* című színművét. Ma már nem vitatható, hogy darabjában helyi személyiségeket formázott meg. Tisztesben egyértelműen Nagyváthyra lehetett ismerni, Petronellában Nagyváthy házvezetőnőjére, Szakay Katalinra, a hencegő Szászlakyban Császári Lósi Pálra.⁵¹⁶ Az előadás alatt nem is volt semmi baj, míg az egyik szereplő el nem énekelte a „Hej Rákóczi, Bercsényi..” kezdetű nótát.⁵¹⁷ Festetics már az előadás alatt felháborodva fordult a mellette ülő Csépanhoz, vagy Csokonaihoz: „Uram ilyenekért Oskolánkat is szélllyel hányhatják – vigyáznunk kell!”⁵¹⁸ A gróf mellett Sárközy István is megszidta barátját – emlékezik vissza Gaál -, mondván, „távoztatnunk kell az ollyast mikben valaki megbotránkozhatna”. Csépan Istvánhoz írt levelében Festetics szigorú ítéletet mond: „...mert annak a parasztfiúnak Rákóczi és Bercsényiről elénekelt dala, jóllehet tréfálkozva és némi gúnnal lett előhozva, sem a hallgatósághoz, sem a helyhez, sem a mostani időhöz nem illett, sőt egyáltalán menthetetlen hiba volt. Részemről ugyan határozottan kijelentem, hogy ha még ezentúl is meghívatnám, soha addig meg nem jelenek, míg kellő bizonyítékot nem nyerek arról, hogy a közvizsgán vagy efféle látványosságon semmi olyan elő nem hozatik, ami gyanúra vagy kétértelmű magyarázatokra szolgálna alkalmul. Sokkal helyesebb volna és arra is kell törekedni, hogy az ilyes ünnepélyeken uralkodó felséges urunkat, vagy a felséges nádort dicsénekekkel magasztalják szívünk teljességéből. Ezt kívánja tőlünk a csak közelebb megnyert kegyelmes királyi engedélyért való hála is, hogy egyéb ebből ránk háramló hasznokat elhallgassak.”⁵¹⁹ Festetics feddése érthető és politikus. A vizsga 1799-ben volt, amikor Festetics az 1797-es zala megyei felszólalása miatt már elvesztette kamarási kulcsát, megtiltották az udvarnál való megjelenését és minden lépését besúgók figyelték. Ugyanakkor az uralkodó mégiscsak engedélyezte az iskola működését. Festetics nem tett mást, mint aggódott valamennyi iskolájáért, amit már eddig megvalósított. A levél azonban érdekes kitértel teszt, nem a hasonló darabok színre vitelét tiltja meg határozottan, hanem azt; ha ő ott van, ilyeneket nem játszhatnak. A szóbeli feddést követő levél nemcsak Csépannak és

⁵¹⁵ CsEml., 1960. 437-438. Gaál visszaemlékezése

⁵¹⁶ Horváth, 1992. 30 ; Lásd még: Laczkó, 1981. 20.

⁵¹⁷ A Rákóczi Szabadságharc utáni időkből, a XVIII. század végéről származó, fél népi eredetű, folklorizálódott dalról lehet szó, amely több változatban ismert: „Hej Rákóczi! Hej Bercsényi! / Dicső magyarok vitézi! / Sebeink csak nem szűnnek, / Fájdalmaink nem enyhülnek.” Vagy „Hej Rákóczi, Bercsényi,/ Magyar vitézek nemes vezéri! / Hová lettek, hová mentek / Válogatott vitézi?”, de az egyik variációban Bezerédi (Bezerédj) is megjelenik.

⁵¹⁸ CsEml., 1960. 437. Gaál visszaemlékezése.

⁵¹⁹ Laczkó, 1981. 23. ; Horvát, 1992. 31.

Csokonainak szolt, hanem Festetics megnyilvánulásait, tetteit számba vevő és jelentő titkosrendőröknek is.

Császári Lósi Pál 1800 februárjában érkezett Csurgóra és március 19-én iktatták be.⁵²⁰ Ezért kerülhetett a csurgói gimnázium falán elhelyezett emléktáblára az 1800. február 17-es dátum, miszerint Csokonai akkor fejezte be tanári tevékenységét. Nem állítunk mi sem mást, csak azt, hogy Csokonai még legalább március 19-ig Csurgón maradt, hisz ebben az időben búcsúzott el tanítványaitól is.⁵²¹ Csurgót elhagyva Szigetvárt érintette, ahol két napot töltött gróf Festetics Lajos⁵²² vendégeként, megbámulta a várat s az élmények hatása alatt megerősödött benne a közel öt éve dédelgetett nagyobb mű megírása. Az Árpádhoz hasonló eposzeián⁵²³ kezdett el gondolkodni, melynek hőse Zrínyi Miklós lenne. Festetics György aki értesült Csokonai tervéről megígérte, hogy a csáktornyai várban lévő két Zrínyi, a szigetvári hős és a költő arcképét elkészítteti számára.⁵²⁴ Erről Csokonai nagy örömmel számolt be Kazinczynak 1804. június 14-én írt levelében: „El is mentem a’ Várhoz, a’ tábor’ helyéhez, a’ tábori Rezidentiájához az Uraság’ kotsiján, a’ ki azt is megígérte, hogy a’ Szigeti Parochiale Templomnak (Török Moschée volt) hemisphaerica Cuppoláján lévő pompás festést, mely a’ Zrinias foglalatiát adja elő, a’ könyv eleibe lerajzoltatja. Ennél még többet ajánlott Gróf Festetics György Ő Nga, a’ ki a’ Hérós Zrininek, ’s a’ Poéta Zrininek valóságos képeket, melyek a Csáktornyai Várban in Origináli megvannak, a számomra megígérte”.⁵²⁵ A tervezett kötetből azonban nem lett semmi.

1800. december 19-én Debrecenből Csokonai levelet intézett Festetics Györgyhez, amely levélben két dolog érdekel bennünket. Munkájának kiadása és az a panasz, miszerint két forinttal hagyta ott Csurgót: „...még a’ fizetésemet sem vettem el, tudván a’ Tractusnak tagadhatatlan szegénységét”.⁵²⁶ Festetics megkapta a levelet és 1801. január 9-én kelt válaszában megírta: „Az Úr nemesi felszánásának, mellytől indíttatván Csurgón a’ fizetését ki nem vette, igaz betsüllője lévén, ezen Nagy Szívűségnek jutalmául ezennel 25 ftokat küldök

⁵²⁰ Bertók, 1973. 157-158.

⁵²¹ CsEml., 1960. 439 ; Horváth, 1992. 33. ; Bertók, 1973. 158.

⁵²² Tolnai gróf Festetics Lajos (1772-1840) Festetics I. György elsőfokú unokatestvére. Édesanyja nagy-jókai húgyei Farkas Krisztina (1743-?), édesapja Festetics Lajos (1732-1797) Festetics Pál (1722-1782) testvére.

⁵²³ Festeticsnek írt leveleiben többször tesz említést az Árpád-ról, gyakorlatilag a tervezett műből csak az előhang és egy szűkszavú vázlat maradt fenn. (Juhász, 1977. 28.)

⁵²⁴ Cséby, 2000. 73. ; Minden bizonnyal a keszthelyi Festetics kastély kiállításán ma is szereplő két Zrínyi képről van szó (2009).

⁵²⁵ Csokonai Lev., 1999. 300. Csokonai Vitéz Mihály Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1804. június 14. MTA M.Irod.Lev. 4-r 37/9

⁵²⁶ Csokonai Lev., 1999. 108. Csokonai Vitéz Mihály Festetics Györgynek, Debrecen, 1800. december 19. MOL Fest. Lvt. P 279. 1800:1423

az Úrnak; kinekis Barátságába magamat ajánlván minden tisztelettel vagyok”.⁵²⁷ Festetics tértivevénnyel, recepissével adta fel a levelet a pénz miatt ám a pénzt a költő nem kapta meg, mivel elveszett, vagy ellopták a postán. A tértivevény is csak késve, érdeklődést követően érkezett vissza a grófhhoz. Csokonai megírja Festeticsnek, hogy hiába szaladt azonnal a postára „felőle semmit sem akartak tudni, mondván, hogy a’ Postán úgysem szabad pénzt küldeni”.⁵²⁸ Festetics elhatározta, hogy ismét elküldi Csokonainak a 25 forintot, de igazolásokat kért a költőtől arra vonatkozólag, hogy valóban nem volt pénz a levélben.⁵²⁹ A magyarázó levél két formában került megfogalmazásra, de csak a másodikat küldte el Csokonai.⁵³⁰ Csokonai 1801. május 16-án megírt, de a posta késlekedése miatt csak 1801, július 7-én (újráfogalmazva) a grófnak megküldött levelében részletesen leírja, hogyan vette kézbe a pénz nélküli levelet.⁵³¹ Festetics augusztus 21-én kelt válaszában zárja le a konfliktust azzal, hogy megírja Csokonainak: pénze már Pesten van Pintér György ügyvédnél, akitől a költő Pesten lévő és Debrecenbe utazó barátja bármikor felveheti. Úgy tűnik Csokonainak Pesten nem volt Debrecenbe utazó barátja, önmaga pedig nem vállalkozhatott az utazásra. Éppen ezért szeptember 2-án Pintér György ügyvéd sürgeti a költőt a pénz felvételére.⁵³²

Csokonai 1799-ben Hedrehelyen és Csökölyben megírta vígeposztát, a Dorottyát, vagyis a’ dámák’ diadalmát a’ Fárságon. Festetics értesülhetett a vígeposztról és felajánlotta Csokonainak a mű kiadását. Szilágyi Ferenc szerint Csokonai szerette volna megnyerni a grófot, hogy a Dorottya megjelenhessen, 1800. december 19-én kelt levelében azonban meghátrált és másik művét ajánlotta: „...hogyan nyerhetett az én együgyű Múzsám annyi Pártfogást NAGYSÁGODTÓL? – Nagyságodtól, a’ Kivel az Angliai Zsenik barátkoznak, ’s a’ Frantzia Szép-lelkek megtestvéresedtek. – Eleven hála pesdült meg bennem, a’ midőn NAGYSÁGODNAK azt a’ Kegyes Ajánlását, hogy a’ Farsangról írott Heroicomicumomat kinyomtattatni méltóztatik, hallani szerentsém volt; de midőn ennek belső mivoltát elgondolám, meghúnyázkodtam, és sajnáltam hogy illy tsekély tárgyú ’s készületű munkámnak lehetett éppen szerentséje a’ NAGYSÁGOD Grátziájához. Illy szándékból

⁵²⁷ Csokonai Lev., 1999. 113. Festetics György Csokonai Vitéz Mihálynak, Keszthely, 1801. január 9. MTA K 3/39 (K)

⁵²⁸ Csokonai Lev., 1999. 121. Csokonai Vitéz Mihály Festetics Györgynek, Debrecen, 1801. ápr. 10. k. MTA K 3/14 (K)

⁵²⁹ Csokonai Lev., 1999. 125. Festetics György Csokonai Vitéz Mihálynak, Keszthely, 1801. április 21. MTA K 3/40 (K)

⁵³⁰ Erről részletesen lásd: Csokonai Lev., 1999. 625-626. és Csokonai, 1844.

⁵³¹ Csokonai Lev., 1999. 131-135. Csokonai Vitéz Mihály Festetics Györgynek. Miskolc, 1801. július 7. és Debrecen, 1801. május 16. MOL Fest. Lvt. P 279 1801:812

⁵³² Csokonai Lev., 1999. 145-146. Pintér György Csokonai Vitéz Mihálynak, Pest, 1801. szeptember 2. MTA K 4/32 (K)

fordítottam tehát a' Virgilius Georgiconját...".⁵³³ Úgy tűnik Csokonai nem szeretett volna ismét negatív színben feltűnni az esetlegesen kétes sikerű Dorottyával, ezért ajánlotta fel Vergilius fordítását, már csak a keszthelyi Georgikon miatt is. Ebből a levélből más is kiderül, nevezetesen az, hogy Csokonai ismerte a szabadkőművesek világát, de elképzelhető – amire nincs adatunk -, hogy maga is maszonista volt. Levelének utolsó bekezdésében a már korábban is említetteket írja: „Nem – nem e' Világból való NAGYSÁGOD, nem e' puha-lelkű 's alacsony módú emberek közül. – A' Sz: SOPHIA' Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT, ; az *Értelem*' Mysteriumiban van béavatva; 's a' Köz-jó' oltárára halmazza a' tömjéneket, melylyeknek füsté az égig emelkedik 's az egész Hazát elborítja illatjával; a' Músák, ki lanton, ki trombitán, zengik tiszteleti Adóként a' magok Panegyrisseit; az én Lelkem elragadtatva repül ki belőlem 's hálá-sohajtságokká válván, e' füstök, e' hangok', ez Érdemek felhőjében elenyészik és én... mit tudjak tenni? elhallgatok”.⁵³⁴

A Dorottyának keszthelyi vonatkozása is van. Figyeljük meg az Első könyv alábbi két sorát:

Ím a' *Toponári Zsidók* békerülének,
És muzsikájokkal helyekre leülnek,

Majd a lábjegyzet: „A' TOPONÁRI ZSIDÓK nevezetes Muzsikuskok *Toponár* nevű mezővárosban Somogy Vármegyének, melly a' Tek. Festetics familiának uradalma, 's Kaposvártól nem messze esik”.⁵³⁵ S. Mohos Márta egyik, a Festetics kastélyban elhangzott előadása szerint a *Dorottyában* Csokonai által megénekelte toponári zsidók nagyrészt a Festetics-féle keszthelyi zeneiskolában tanultak. Ezt csak abban az esetben fogadhatjuk el, ha a „nevezetes muzsikuskok” későbbi tanulmányairól, vagy utódjairól beszélünk. A Dorottya ugyanis 1799-ben íródott, a keszthelyi Zeneiskola viszont 1800 novemberében nyitotta meg kapuit. Meg kell jegyeznünk, hogy a *Dorottya* Negyedik könyvének jegyzeteiben találunk

⁵³³ Csokonai Lev., 1999. 107. Csokonai Vitéz Mihály Festetics Györgynek, Debrecen, 1800. december 19. MOL Fest. Lvt. P 279 1800:1423

⁵³⁴ Csokonai Lev., 1999. 108-109. Csokonai Vitéz Mihály Festetics Györgynek, Debrecen, 1800. december 19. MOL Fest. Lvt. P 279 1800:1423

⁵³⁵ Csokonai ÖM. 1994. 146. ; A toponári muzsikuskokkal kapcsolatban Kostyál István *Kultsár István levele Festetics Györgyhez* című tanulmányában megjegyzi: „...a Riedl-féle kézirat szerint 'Toponáron laknak a legjobb muzsikuskok zsidók egész Somogy vármegyében'. Még érdekesebb, hogy a toponáriakon kívül megemlítik a keszthelyi zsidó muzsikuskokat is, akik Ábrahám szerint még azoknál is külön muzsikuskok, legalább is szebben fogja a hegedűt: 'nó így fogja a hegedűt (mutatja neki a zsidó), a Thópónári zsidók is így fogják, a kesztheliek mígh szebben.' ItK, 1960. 475

még Festeticcsel kapcsolatos adatot, ahol is Csokonai felsorolja a gróftól kapott pénzeket: 100 Rf. + 25 Rf. + 30 Rf. + 40 Rf.⁵³⁶

Festetics bár úgy érezhette, hogy mecénási választását felülbírálták, nem zárkozott el Vergilius kiadásától, de több mindenre felhívta a kötő figyelmét 1801. január 9-én kelt levelében: „Megszóllamlatta az Úr deák Virgiliust hazai nyelven? és Magyar köntösbe felékesítve a’ Magyar Tudományoskodásnak díszesíttésére a’ Világgal láttatni akarja? szép ösztön, kies tárgy és gondos fáradság ez valóban – mégis mivel Erdélyben Kováts József az Aeneist már kiadta, Tiszt. Rajnis József pedig a Bucolicát lefordította, reménylhetni, hogy ez a’ Georgicát is kiadgya; és így tartani lehet attól ne, hogy a’ külömbféle Kiadásokból valamelly Confusio eredgyen – én úgy gondolnám, jó volna ezen dítséretes Szándékot későbbre hallasztani – Mindazonáltal ha az Úr azt ítéli hogy az Úr munkája amazokét fellülhalladgya, tessék azt Pestre Pintér György Szalkszentmártonyi Fiscálisomhoz leküldeni; én azt, minthogy magam több foglalatosságoktól elfoglaltatom, a’ Minerva Költeménnyei megvizsgálóinak általadván ki fogom nyomtatni”.⁵³⁷ Festetics nem vállalta magára az ítésszerepét, ezért ajánlotta a Minerva szerkesztőit, Batsányi Jánost, Péteri Takáts Józsefet, Báróczy Sándort.⁵³⁸ A fordítás azonban nem érkezett meg. Festetics Csokonai leveléből azt vette ki, hogy az kész – pedig nem volt az! 1801. április 21-én sürgeti a költőt: „Ugyan az említett Fiscálisom kezéhez, úgy gondolnám, vásári alkalmatosságok által, elküldhetné az Úr Virgiliusnak az Úr által Magyarra fordított, ’s kéz írásban lévő Georgicon-ját, melyet én kezemhez vévén, megolvassván, és jónak találván ki nyomtattnék, és az Úrnak fáradságát, ’s Barátságát megjutalmaznám”.⁵³⁹ Csokonai július 7-i nagyon határozott levelében még inkább megnyugtatta Festeticset arról, hogy a fordítással jól áll, s akis késelem oka hosszas gyengélkedése: „...lehet, hogy Tiszt. Rájnis Úr ki fogja adni: de a’ mi még Ő nála a’ Lehetőség’ világában gombolyog, az nálam a’ Valóságban kifejtődve van”. A levél befejező részében megszólal Csokonai önérzete is: „Az olly Fő Literátorok, mint Rajnis Úr, a’ kik már országos Irókká lettek, irjanak az Orzágnak Georgicát: én a’ magamét Nagyságod’ udvarlására készítettem. És ezzel a Kinyilatkoztatással ajánlom azt és magamat Méltóságos Gróf, Nagyságodnak”.⁵⁴⁰ Csokonai a levelet későn vehette csak kézbe, minden bizonnyal

⁵³⁶ Csokonai ÖM. 1994. 188.

⁵³⁷ Csokonai Lev., 1999. 113. Festetics György Csokonai Vitéz Mihálynak, Keszthely, 1801. január 9. MTA K 3/39 (K)

⁵³⁸ A Festetics által megjelölt három szerkesztő tevékenysége a Magyar Minerva könyvsorozat vonatkozásában erősen eltérő. (Lásd: Első hazai könyvsorozatunk a Magyar Minerva című fejezetet)

⁵³⁹ Csokonai Lev., 1999. 126. Festetics György Csokonai Vitéz Mihálynak, Keszthely, 1801. április 21. MTA K 3/40 (K)

⁵⁴⁰ Csokonai Lev., 1999. 134-135. Csokonai Vitéz Mihály Festetics Györgynek, Miskolc, 1801. július 7. és Debrecen, 1801. május 16. MOL Fest. Lvt. P 279 1801:812. ; Rájnis valóban elkészült a fordítással, de nem

Komáromba kellett utána küldeni – véli Vargha Balázs.⁵⁴¹ Festetics augusztus 21-én röviden, de mégis barátságosan ismét ír. „Bizodamas Nagy jó akaró Uram!” a megszólítás és újból a kérés: küldje meg fiscálisának a „Magyar Virgiliust, kinek nekem leendő ajánlását elfogadom, megnevezett fiscalisomhoz elküldeni méltóztassék”.⁵⁴² Festetics György tehát ismét sürget, Csokonai pedig hallgat.

Az ügy kínosságát Csokonai is érezhette és gyorsan postára adta Komáromban, 1802. január 10-én (egy évvel Festetics első bátorító levele után), a fordításokat. De csak a Második könyvet. Vargha Balázs szerint az Első könyv is készen volt, de valószínűleg nem vitte magával Komáromba, így azt a grófnak megküldeni nem tudta.⁵⁴³ Csokonai mentegetőzik, hogy csupán mostanság tudta beszerezni Vergiliust Heine fordításában, amelynél soha jobb még nem született, ezért a késés. Kérte viszont, hogy Festetics a könyv kinyomtatásának költségét tegye le a nyomdásznál, Weinmüllernénél. A levélhez csatolt fordítás előtt az ajánlást is megfogalmazta Csokonai: „Mélt: Tólnai Gróf FESTETITS GYÖRGY’ Ő Nagyságának, ’s a’ Keszthelyi GEORGICONNAK adja, ajánlja, áldozza a’ Fordító”.⁵⁴⁴ Csokonai meg is magyarázza, hogy a leendő dedikációt előre szerette volna már Festeticsnek megküldeni, amely szerinte rövid és a gróf „nemes szemérmetességéhez van” igazítva. Festetics 1802. február 17-én válaszolt ugyancsak rövid, hidegebb, de nem elutasító levélben. Kifejti „igen tsudálkozását”, hogy az előbbi levélben ígért fordításnak csak töredékét kapta meg. Nem ígérhet most már semmit, amíg „azon 1^{ső} 3^{dik} és 4^{dik} részt is el nem küldi az Úr. Mellyeket én annak utána, mivel magam nem értek hozzá, más ahoz értő Vers irokkal meg

Festetics adta ki, hanem 1814-ben Pesten, Kondé József Benedek, amikor a költő, pap-tanár már a keszthelyi gótikus templom kriptájában nyugodott. A klasszikus triász tagjai, Rájniss József, Baróti Szabó Dávid és Révai Miklós kapcsolatban álltak a keszthelyi gróffal.

⁵⁴¹ CsEml., 1960. 562. Erre a levélre Csokonai csak 1802. január 10-én válaszolt, Komáromból.

⁵⁴² Csokonai Lev., 1999. 145 ; A CsEml., 1960. 96. oldalán a „leendő ajánlását” helyett „teendő ajánlását” olvashatjuk.

⁵⁴³ CsEml., 1960. 564.

⁵⁴⁴ Az ajánlás után a további szöveg: MÉLTÓSÁGOS GRÓF! Soha az Elő-jel, az *Omen*, szerentsébben a’ Valóságot egyszer-egyszer el nem találta, mint a’ NAGYSÁGOD’ Keresztnevében GEORGIUS Földmívelőt, vagy a’ földmívelés’ kedvellőjét teszi a’ Görög Szók’ ereje szerént. és ki az, a’ ki nagyobb buzgósággal, fáradsággal, és költséggel igyekeznék ennek a’, valamint legrégibb, úgy leghasznosabb emberi foglalatosságnak gyarapításán? Legközelebbi, ’s legpompásabb bizonyosága ennek a’ GEORGICON; mellynek, a’ maga nevében, mind felállása’ tzélját, mind Alkotója’ nevét viseli, szerentséje vagyon. – Kevélykedve hordozza ez a’ Deákból fordított GEORGICON is a’ maga nevezetét; melly is, mind a’ benne lévő matériára, mind Nagyságos Pártfogójára mind a’ Keszthelyi hasonlíthatatlan Fundatióra, a’ jó Magyar reá emlékezteti. – Én pedig szerentsésnek vallom magamat, hogy a’ VIRGIL remekjét pannoni polgárrá tehettem; hogy NAGYSÁGOD’ Grátiájával élhettem; hogy a’ *Gazdasági Oskolat* valaha láthattam. A’ Hazafiúság, a’ Literatúra, a’ Földmívelés, adják hozzá ehez a’ követhetetlen Poémához azt, a’ mit ennek betséből az én érdemetlen voltom lekoptatott; talentomom’ tsekélységét pedig pótolja ki az a’ Szív, a’ mellyel változhatatlanul maradok NAGYSÁGODNAK alázatos szolgálja Cs. V. M.

(Csokonai Lev., 1999. 159-161 ; Csokonai Vitéz Mihály Festetics Györgynek, Komárom, 1802. január 10. MOL. Fest. Lvt. P 279 / 1802:105)

vizsgáltatván, ha valyon méltó dolog leszen é azoknak ki nyomtatására költséget adni vagy nem? az eránt az Urat bővebben tudositani kívánom”.⁵⁴⁵

A Vergilius fordítás ügye Festetics leveleiben már soha többé nem fordul elő. Előfordul viszont kétszer is Kultsár István Csokonainak küldött levelében. Kultsár, az ifjú Festetics László gróf nevelője, 1802. február 20-án írja Csokonainak, hogy leveléből – amit a grófnak írt és felbontásakor ő éppen Keszthelyen volt – értesült arról „hogy *Virgilius Georgiconi* Könyveit a’ mi Grófunknak méltóztatott ajánlani. Minthogy mi az ifjú Gróffal itt az Universitásnál vagyunk, talán későn juthatnánk olvasásához, azért bátorkodom az Urat barátságossan kérni, hogy leg alább kóstolóra egynehány versekkel ismertessen meg bennünket”.⁵⁴⁶ Úgy tűnik, hogy Kultsár megkapta a „kóstolóra” küldött verseket, sőt sor került személyes beszélgetésükre is. Ez világosan kitűnik a második levélből, amelyben továbbra is bátorítja a költőt és Széchényi Ferenc száz forintos támogatását is át kívánja neki adni. Kultsár bízik a fordítás elkészültében: „Midőn nyáron kérdéseire felelnék, egyszersmind Virgiliussal buzdítám: Tu ne cede malis”.⁵⁴⁷

Tulajdonképpen a Vergilius ügy itt véget is ért, mivel az Első és Második könyvön kívül csak a Harmadik töredéke készült el bizonyíthatóan.⁵⁴⁸ Úgy gondoljuk Festeticset nem marasztalhatjuk el ez ügyben, Gaál szerint „a grófnak Csokonai tetszett”, s nem befolyásolták a költőről terjedő mendemondák.⁵⁴⁹ Julow Viktor *Csokonai Vitéz Mihály* című könyvében egy rendkívül lényeges dologra hívja fel a figyelmet, ami meghatározta Csokonai egész életét: „Debrecenből magával hurcolt rossz híre, kiátkozottsága is (a magyar reformátusság hírcsatornái az egész országot behálózták) szerepet játszhatott” kudarcaiban.⁵⁵⁰ Nem szabad elfelejtenünk, hogy 1794 decemberében már azért vonták felelősségre, mert rossza hatással volt tanítványaira, állítólag italozásra, táncra és pipázásra buzdította őket. Ismerve Csokonai mentalitását, ha nem is javasolta mindezeket, bizonyára a nagyerdei órák alatt nem is tiltotta. Martinovicsék lefejezését követően a kollégium vezetése megtiltotta, hogy betegye lábát a debreceni kollégiumba, ami több a diákok nem állhattak vele szóba. Természetesen ezt

⁵⁴⁵ Csokonai Lev., 1999. 171. Festetics György Csokonai Vitéz Mihálynak, Keszthely, 1802. február 17. MTA K. 3/42. (K)

⁵⁴⁶ Csokonai Lev., 1999. 173. Kultsár István Csokonai Vitéz Mihálynak, Pest, 1802. február 20. MTA K. 4/1 (K)

⁵⁴⁷ Csokonai Lev., 1999. 217. Kultsár István Csokonai Vitéz Mihálynak, 1802. december 8. MTA K. 4/3 (K)

⁵⁴⁸ Szilágyi Ferenc szerint Csokonai állítólag lefordította Vergilius Georgicájának mind a négy könyvét. Erre enged következtetni az 1802-ből származó Csokonai műveinek részben autográf kéziratok katalógusa, amely a 6. helyen így lajstromozta: „A’ Vergilius Georgicon-ja négy könyvben.” MTA Könyvtárának Kézirattára K 679/II, 41a-44a. A négy könyv hiányzó részeit Csokonai – Kazinczy szerint – elégette. (Csokonai ÖM., 2002. 606 ; CsEml., 1960. 472.)

⁵⁴⁹ Cséby, 2000. 76.

⁵⁵⁰ Julow, 1975. 160. Julow Viktor szerint Festetics a georgikoni katedrák egynemelyikét a *piarista* atyáknak ígérte.

követően ajánlást sem kaphatott az intézménytől.⁵⁵¹ Biztosak vagyunk abban, hogy Festetics ismerte ezeket a híreket, mégsem volt ellenséges a költővel szemben.

A gróf és a költő levelezése továbbra is fennállt. 1803. július 17-én azt írta Festeticsnek, „mikor Poétai Launé”-ja nincsen, akkor Linné *Systema Vegetabilium*-ját magyarítja. Ugyanebben a levélben tájékoztatta Festeticset, hogy a *Hadi Oskoláról* írt ódáját elküldte Kultsár Istvánnak, ahogy azt a gróf kérte és örömmel tájékoztatja, hogy *Amaryllis* című kötete nyomdában van. Megköszöni Festetics minden támogatását és „Ez okon Magát, Lantját, Trombitáját és pásztori Sípját a’ Nagyságod’ örök Nevének zengésére ajánlja fel a’ Keszthelyi erdők’ árnyékiban”.⁵⁵²

Festetics és Csokonai kapcsolata feltételezhetővé teszi, hogy a Helikon Könyvtárban több dedikált Csokonai kötet is található. Sajnos nincs így. A könyvtár első katalógusát Festetics György instrukciói alapján csak 1810-ben készítették el, de nem szerepelnek benne a beszerzések időpontjai.⁵⁵³ Mindeddig csupán a katalógus részleges feldolgozására került sor. Csokonai kézírásával nem találkoztunk és ez értendő a dedikációkra is. Nem találtuk a *Diétai Magyar Múza* 1796-os kiadását sem dedikálva, sem a nélkül. Ha Csokonai keszthelyi látogatásakor, 1798-ban átadta Festeticsnek e munkáját, minden bizonnyal ajánlással tette. Amennyiben ezt elfogadjuk, azt kel feltételeznünk, hogy a sok viszontagságot megért könyvtár e kötete elveszett, vagy lappang.

Izgalmas felfedezést az egyik, eddig feldolgozatlan, Miscellanea kötet adott.⁵⁵⁴ Három Csokonai műről van szó. Egy fordításról, két saját versről. A Miscellanea borítása korabeli és valószínűleg a gróf könyvkötője Földesi István készítette a könyvtár számára, tehát nem később került a gyűjteménybe. Odakerülésükről azonban semmiféle feljegyzés nincs. A művek a következők:

- MÉLTÓSÁGOS KIRÁLYI TANÁTSOS SOMSSICH LÁZÁR ÚR’ ÓDÁJA
MÉLTÓSÁGOS RHÉDEY LAJOS TS. IR. KAMARÁS Ő NAGYSÁGÁHOZ. Fordította
Csokonai Vitéz Mihály Impresszum nincs. A nyomtatvány két lapos, azaz négy oldalas.

⁵⁵¹ Juhász, 1963. 78-79.

⁵⁵² Csokonai Lev., 1999. 276-277. Csokonai Vitéz Mihály Festetics Györgynek, Debrecen, 1803. július 17. MOL Fest. Kvt. P 279 1803:773

⁵⁵³ Csokonai következő korabeli könyvei találhatók a Helikon Könyvtárban: *A Tavas* Írta Kleist. Fordította. Csokonay Vitéz Mihály Komáromban, özv. Weinmüllerné betűivel, 1802. (Lit. hung. 717) ; *Amaryllis*. Csokonai Mihály által. Pesten, Trattner Mátyás Böttűivel, 1803. (Lit. hung. 334) . Megtalálható még a Bécsben Pichler Antalnál 1813-ban kinyomtatott Márton József-féle *Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái* című sorozat négy kötete. Az első kötetben a *Békaegérharc* és a *Dorottya*, a másodikban az *Anakreoni dalok* és a *Tavas*, a harmadikban a *Lilla* és az *Ódák*, a negyedikben a *Diétai Magyar Múza* és az *Alkalmatosságra írt versek* találhatók. (Lit. hung. 378) A könyvtárban újabb-kori Csokonai kötetek is találhatók.

⁵⁵⁴ HK. Misc. 80. kötet 10. tétel

- CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÓDÁJA M. G. FESTETICS GYÖRGY Ő NAGYSÁGÁHOZ AZON TÁRGY FELŐL. Impresszum nincs. A nyomtatvány három lapos, azaz hat oldalas. (Az „azon tárgy felől” a hadi iskolát jelenti.)
- A' SZÉLHEZ. ÓDA CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÁLTAL. Impresszum nincs. A nyomtatvány három lapos, azaz hat oldalas.

Sajnos ezeken az aprónyomtatványokon sem fedeztük fel Csokonai keze írását.

Tehát 1988-ban a keszthelyi Festetics kastély Helikon Könyvtárában sikerült megtalálnunk annak az 1803-ban kiadott három nyomtatványnak eg-egy ép példányát, amelynek – Vargha Balázs szerint - csak töredékesen ismertük eddig létezését.⁵⁵⁵ Azonban Szilágyi Ferenc a Csokonai kritikai kiadás 5. kötetében rámutat, hogy az OSZK. Aprónyomtatvány Tárában finom papírosra nyomtatva megtalálható egy ívnyi terjedelemben a három Csokonai-óda, amelyről Vargha Balázs sem tudott.⁵⁵⁶

3. 4. 4. Festetics György és Fazekas Lúdas Matyija

Fazekas Mihály 1804-ben írta a „*Lúdas Matyi*” művét, amely kéziratot másolatokban terjedt.⁵⁵⁷ Így jutott el Kerekes Ferenchez a debreceni Kollégium későbbi jeles természettudós polihisztor professzorához, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjához, aki akkor volt egyetemi hallgató Bécsben.⁵⁵⁸ Kerekes Ferenc Erdőhegyen született 1784-ben, szegényparaszti családból és mind ingyenes szolgadiák végezte el a debreceni kollégiumot.⁵⁵⁹ Erre későbbi írásaiban is visszaemlékezett, s e meghatározó élménye inspirálta arra, hogy tanárként behatóan foglalkozzon nevelésüggyel is. Kerekes a kezdeti „szolgadiákság” után, jó előmenetele következtében 1809-ben köztanító lett. 1811-től Kisújszálláson s debreceni Kollégium partikulájában segédrektor. Ezt követően iratkozott be a keszthelyi Georgikonba, de 1815-től már Bécsben találjuk. Bejárta Európát, az egyetemi városokat, hogy megismerhesse a kor új irányzatait, szélesítse látókörét. Maga, szinte mindenre érzékeny volt: fiatalabb korában az irodalom terén ért el sikereket, később a matematika, a kémia, a

⁵⁵⁵ Vargha Balázs szerint ez a három nyomtatvány csak egy példánya található meg, az is töredékesen (*A' szélhez* óda nélkül). Ezt a példányt Vargha Balázs könyvtára őrzi. (Vargha, 1984. 315.)

⁵⁵⁶ Csokonai ŐM.2002. 667.

⁵⁵⁷ A *Lúdas Matyi* elterjedéséről és kiadásáról részletesen lásd: Szilágyi M., 2002. 41-57.

⁵⁵⁸ Kerekes Ferenc életéről és munkásságáról részletesen: Fehér, 2001.

⁵⁵⁹ Született Erdőhegyen (ma: Padureni – Románia-), 1784. június 22-én, meghalt Balatonfüreden 1850. július 29-én.

botanika, a nyelvészet és neveléstan területén alkotott figyelemre méltót. Jelen dolgozat kizárólagosan a *Lúdas Matyi* kiadása körüli tevékenységét boncolgatjuk.

Kerekes, anélkül, hogy tudta volna ki a mű szerzője ellátta bevezetővel és névtelenül kinyomatta Bécsben, vélhetően 1815 kora telén, október végén, vagy november első negyedében. A mű már 1816 elején kapható volt Bécsen kívül Pesten, Debrecenben és Kolozsvárott is.⁵⁶⁰ Kerekes a kiadás előljáró beszédében szólítja meg a „Jámbor Olvasót”-t és elismeri, hogy „E’ munkátskának ki legyen Szerzője, ha kérded, / Nem tudom: a’ bizonyos, hogy az én kezeimbe tsak így jött / Név nélkül; nekem egy Szomszédom hozta az Erdő- / Hátról, vagy honnan, hogy jó lesz rajta nevetni / Majd botozás közben...”.⁵⁶¹ Fazekashoz viszonylag gyorsan eljutott a kiadott kötet, mert már 1815. november 24-én dorgáló, az ügyet tisztázni kívánó levelet intézett Kerekeshez: „Matyi az én szülöttem. Született 1804^{ben}, betsülettel tanulni ment Kazintzi Ferentz Urhoz (...) onnan jó tanácsokkal és intésekkel jött vissza 1805^{ben} de amellynek Matyira nézve még akkor semmi sikerek nem lehetett, mivel már akkor minden figyelmemet a fák füvek és virágok vonták magokra. Egy különös körülállás 1814^{ben} eszembe juttatta, hogy még egy neveletlen fijam van, a Matyi. Őtet tehát akkor, tsak azért, hogy ha életben talál maradni, holtom után betstelenségemre ne legyen, amint tudtam, körül nyalogattam. Már most képzelheti az Úr, mint hülhettem el belé, midőn őtet Bécsből, a hová tudja a kurvannya hogy barangolt, egy néhány bába kéz szennyével hozzám, mint nyeletlen furkot bevetődni látnom kellett, még pedig azon lutskoson, mint 1804^{ben} a világra ki pottyant. (...) Ha tudta az Úr, hogy ő az én Szülöttem, meg botsáthatatlanul bántott meg, ha szándékát velem nem közlötte, de ha nem tudta, még úgy jó Komáji lehetünk egymásnak e feltételek alatt: 1-ör fel küldöm őtet a mint újjá Szültem a ránk jövő Vízkereszti Vásárkor, ha addig válaszát nyerhetem az Úrnak, és botsássa ki őtet másodszor, s aha hasznát látja, többször is, de nagyobb betűkkel. 2-or A nevemről semmi emlékezetet benne ne tegyen, mivel nemzetünknek erántunk való érzéketlensége engem is azzá tett minden betsület eránt, melly a nyomtatás útján nyerhetődne. De az Úr engemet azért ne szánjon, mert Hypochondriacus nem vagyok, hanem tsak Magyar.”⁵⁶² Kerekes a levélre 1815. december 7-én válaszolt, azonban a levél nem maradt fenn. A két férfi kapcsolata nem mérgesedett el, hisz Fazekas, mint a debreceni kollégium pénztárnoka, 1816. augusztus 18-án írt levelében arról

⁵⁶⁰ A Magyar Kurír 1816 január 12-i száma a következőképpen számol be a mű megjelenéséről: „A múlt 1815. esztendő vége felé jött ki itt Bécsbe egy furcsa kis magyar versezet hexameterekben, ilyen titulus alatt: *Lúdas Matyi, Egy Eredeti magyar rege* Négy Levonásban. Az ára csinos borítékba kötve 17 kr. Találatik Bécsben a Dominicanus Piaczon Gerold, Pesten Eggenberger és Kilián könyváros uraknál, Debrecenben a Reformatum, és Kolozsváron az Unitárium Colegiomban.” (Fehér, 2001. 25-26.)

⁵⁶¹ *Lúdas Matyi egy Eredeti Magyar Rege* Négy Levonásban Bétsben 1815. 3.

⁵⁶² Fehér, 2001. 21-22. Fazekas Mihály Kerekes Ferencnek, 1815. november 24. Közli: Delejtű, 1859. 286

tájékoztatja Kerekest, hogy további pénzt kapott külföldi tanulmányútjaira, s a megszólítás is barátságos: „Kedves Komám Uram! A Venerabilis Superintendentia azt rendelte, hogy Komám Uramnak fél esztendei tanulására 500 pengő forintot küldjön. Mennyi az a pengő pénz mi azt könyv nélkül nem tudhatjuk, de én nyilvánossággal tudván, hogy se több sem kevesebb nincs kezem alatt 1 400 Wft azaz Egyezer Négyszáz váltó forintnál, íme azt kedves Komám Uramnak küldöm, ha abból ki nem telik, írjon Komám Uram és valahogy majd ki pótolja a Consistorium”.⁵⁶³

Nem tudni, hogy Kerekesnek volt-e lehetősége segíteni a *Lúdas Matyi* javított kiadását, annyi azonban bizonyos, hogy Fazekas javításai után a mű, 1817-ben Bécsben, megjelent. A papírkötéses könyvecske 18,5 x 12,5 cm. nagyságú, 16 oldal + 4 képmelléklettel díszített, borítóján a következő szöveg szerepel: *Lúdas Matyi egy Eredeti Magyar Rege*. Négy Levonásban. Bétsben Pichler Antal betűivel. 1817. A borító közepén rajz, amint Döbrögi éppen alkuszik a ludakra, alatta az idézet: „Id’ adod fele árrán? / nem alább párját egy kurta forintnál”. A belső címlapon a szöveg, részben megegyezik a borító szövegével: *Lúdas Matyi egy Eredeti Magyar Rege*. Négy Levonásban. Irta F. M. Második megjobbított Kiadás. Négy tábla rajzollattal együtt. Az ára tsinos borítékban harmintzhat krajtzár. Bécsben 1817. A külső borító hátsó utolsó oldalán a következő szöveg olvasható: „Minden ebből bejövendő pénz, a’ tűz által még károsodott Szombathelyi és Körmöndi szegényebb sorsú lakosok felsegállítására fordíttatik, a’ benn lévő Híradás szerint”.⁵⁶⁴ A kötet utolsó lapján szerepel a Híradás, amelyben a támogatás módjairól és szükségszerűségéről tájékoztatják az olvasót.⁵⁶⁵ A kötetben Kerekes és Fazekas bevezetője is megtalálható, jelezve, hogy az előbbi az első

⁵⁶³ Fehér, 2001. 8-9. Fazekas Mihály Kerekes Ferencnek, 1816. augusztus 18. Közli: Kiss Sándor. ItK., 1954. 337-338.

⁵⁶⁴ A kötet megtalálható a Helikon Könyvtárban Nc 3674 szám alatt. Sérült és restaurált példány. A Helikon Könyvtárba a keszthelyi premontrei gimnázium könyvtárából került át. Azt láthatjuk, hogy a szerző itt se írta ki nevét, csupán a monogramja jelent meg a borítólapon. A névtelenség tehát továbbra is fennmaradt. Ennek anomáliáira és a szerző kilétének meghatározása iránti kutakodás eseményeit dolgozza fel Szilágyi Márton dolgozatában. (Szilágyi M., 2002)

⁵⁶⁵ „Híradás. Szombathely Püsp. várost, Vass Vármegyében, a’ mult hónap 27dikére éjjel, egy szélvészkes időben támadt szerentsétlen tűz nagy részént elpusztította, s lakosainak egy részét szánakozásra méltó állapotra juttatta, úgymint a’ kik, hirtelen elborítván éjjel a’ tűz lakhelyeiket, alighogy életeket is megmenthették. Hasonló szomorú sorsra jutottak kevéssel az előtt Körmönd lakosai is, azon mezőváros nagyobb részének elégése által, úgy hogy azok a’ szíves szánakozás mellett, a’ munkás emberszeretet hathatós segedelmét mind azoktól reménylhetik, kiknek a’ segedelemnyújtásra módjok vagyon. A’ jelenvaló Munkátska kiadója is kívánván a’ két városbeli szerentsétlenül járt szegényebb lakosoknak segítséget nyújtani; *Minden ebből bejövendő pénzt arra szán*, hogy az, a két Város Magistrátusa által azoknak némű némű felsegállításra fordíttassék. Kéretnek tehát ezennel a’ Magyar Hazabéli érdemes és jószívű Könyvtáros és Könyvkötő Urak, hogy ezt minden haszonkeresés nélkül, legjobb móddal terjeszteti, és abból a’ szokott Rabatot is illy szent végre elengedni ne terheltesse. Az ebből begyűlő pénzt vagy Bétsbe kell felküldeni az itt lévő Nemes Pázmaneum Collégiumba Tisztelendő *Kaprossy János* Spiritualis, vagy Tek Márton Jó’séf Professor Urakhoz, vagy pedig két részre osztva mindenkor, egyenesen a’ fenn nevezett két város Magistratusaihoz.”

kiadás bevezetőjét írta. Ezt a kis kötetet tekinthetjük tehát az első, Fazekas Mihály által is jónak tartott, hiteles kiadásnak.

Fehér Katalin dolgozata szerint Kerekes az első kiadás két példányát is elküldte Keszthelyre, Rummy Károly Györgynek a Georgikon tanárának, akit jól ismert keszthelyi tanulmányai idejéből, a következő humoros sorok kíséretében: „Hát ez a bohó Lúdas Matyi esmeretes-é már Keszthelyen? Ha még nem esmeretes, hadd esmerkedjen ott is meg. Ime ide teszek egy párt. A kék fedelűt tartsa meg K. Professor Úr magának, a verset pedig ne sajnálja alázatos tisztelem mellett Ő Excellentiájának általadni.”⁵⁶⁶ A keszthelyi Helikon Könyvtárban megtalálható a Kerekes által kiadott és Festeticsnek elküldött mű, igaz az egyik Miscelaniae kötetbe kötve: *Lúdas Matyi egy Eredeti Magyar Rege Négy Levonásban*.⁵⁶⁷ Ami a kötet értékét adja az Kerekes Sámuel Festetics Györgynek (aki nem Döbrögi) ajánlott dedikációja, amelyet külön levélben írt meg és amely levél a kötet elejére van bekötve (a dedikáció tehát nem a könyvbe került beírásra):

NAGY MÉLTÓSÁGÚ TÓLNAI GRÓF.

Festetics György.

Ő Excellentiájának.

alázatos tisztelettel ajánlja.

a' Kiadó

- O -

Menj Matyi a' Balaton' bődlog partjára hol a' bölts
 Fabricius Rómát ide hagyván, abba találja
 Fő gyönyörűségét, hogy bő termésre tanítja
 A' sivatag földet. Gyakrann a' nyári havakban
 A' vén Istenség, Balaton, szigonyára botsátván
 Teste nehéz terhét, partját bámulva tsudálja
 Keszthely környékén, hogy a' hol tsupa tiszta kopár vólt
 Hajdan, vagy pedig a' fák 's füvek tsak tsenevészték,

⁵⁶⁶ Fehér, 2001. 23. Fehér jegyzetei szerint a levél megtalálható: MTA. Lev. 4023

⁵⁶⁷ HK. Misc. 78. köt. 20. A kötet formátuma 18,5 x 11 cm., 16 oldalas 8° alakú, utólag bekötött, körbevágott példány. ; Fehér Katalin idézett művében a Kerekes-féle Lúdas Matyit könyvészeti ritkaságnak mondja. „A kutatóknak mindössze néhány példányt sikerült fellelnie. Egy-egy példány található Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szűry-gyűjteményében, Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában és a KLTE Magyar Intézetének Könyvtárában”. (Fehér, 2001. 7.) Fehér, bár tudja, hogy Keszthelyre is került könyv, nem biztos a kötet fellelhetőségében, minden bizonnyal ezért nem jelöli meg a keszthelyi Helikon Könyvtárat.

Most a' borvessző, és mindenféle gyümölcstag
 Nyög gazdag termése alatt, 's a' lóhere reng a'
 Görbe kaszák élén. Hát még mikor a' maga duzzadt
 Habjainak tetején a' gályát látja repülni
 Vászonszárnyakkal, örömében tapsol, üvöltöz,
 'S a' festett deszkát játszodván verdesi nyájas
 Hullámmal, hogy már ő tengeri Isten ezentúl,
 Mert hátán gályákat emel. 'S Ki tsinállja ezen sok
 Példás jobbitást? Keszthelynek bőlts Ura, a' ki
 Ott a' legnemesebb mesterségekre tanítja
 A' Magyarok Fiait. Ő hozzá menj Matyi mondom,
 Ő nem Döbrögi Úr; igazán kegyes Attya azoknak
 A' kik alatta-valók; jó-szívvvel lát bizonyossan.
 Ért Ő tégedet, és tréfádat fogja szeretni.

Béts. 28. Dec. 1815

Kerekes Ferentz mk. s.

Kerekes nagyon meghitt szavakkal ajánlja Festeticsnek a kötetet. Minden bizonnyal személyesen is ismerte, ugyanis Kerekes 1813-ban a keszthelyi Georgikont látogatta. Mintegy fél évig volt a városban, ahol a georgikoni tanárokkal nagyon jó és bensőséges viszonyba került. Keszthelyről ment azután tovább Bécsbe, ott Pethe Ferencnek, a Nemzeti Gazda szerkesztőjének segédszerkesztője lett. Mindezekon túl volt abban némi pikantéria, hogy Kerekes minden skrupulus nélkül Festeticsnek ajánlotta az uraságot háromszor is megverő legény történetét. Ez még akkor is így van, ha egyetértünk Négyesy László és Szerb Antal majd azon vélekedésével, hogy Fazekas szándéka az igazságtalanság elleni fellépés volt csupán, nem pedig valamiféle demokratikus elkötelezettségű mű megírása.⁵⁶⁸

Az általunk megtekintett későbbi kiadásokban, azt tapasztaltuk, hogy valamennyiben megjelenik Kerekes 1815-ös és Fazekas 1816-os bevezetője is.

Fazekas Mihály és Festetics György személyesebb kapcsolatáról nem találtunk hitelt érdemlő adatokat. Azonban elképzelhető, hogy Kerekes Ferenc felajánlotta Fazekasnak: összeismerteti a gróffal, akinek nem ismeretlen már a *Lúdas Matyi*. Fazekas valószínűleg

⁵⁶⁸ Vermes, 2011. 141.

megírta Kazinczy Ferencnek Kerekes javaslatát, mert a széphalmi mester 1812. január 7-i levelében óvja Fazekast: „Festetics szolgálatjától ójja magát. Az a' phantasta ember a' Sopronyi Institutum praefectusát most azért eresztette el (az az *kivetette*) szolgálatjából, mert az egész tisztelettel 's modestiával egy előterjesztést tett nála, hogy 400 ft. bankoczedula fizetéséből el nem élhet, 's kéri hogy adjon neki más szolgálatot. – Mentsen meg az Isten mindent az illy Musagetáktól”.⁵⁶⁹ A megbántódott Kazinczy hasonló lekicsinylő levelekkel bombázta valamennyi barátját, bár kéziratgyűjteménye számára szeretne volna megszerezni Festetics írását és ennek megszerzésére kérte Dessewffy József grófot: „Te is küldj nekem ismét érte valamit, az az valamely írását Ipadnak, Napadnak, vagy Illésháznak, Festetics Györgynek, vagy akárkinek a' nevezetesebbek között, akár meghaltak, akár élnek”.⁵⁷⁰

3. 5. Első hazai könyvsorozatunk a Magyar Minerva

E dolgozatban külön és behatóan foglalkozunk Festetics György gróf két „szülöttjével” a Magyar Minerva könyvsorozattal és a Helikoni Ünnepepekkel.

A Magyar Minerva könyvsorozat az első ilyen jellegű hazai vállalkozás, melynek feladata volt, hogy a magyar költők és írók munkáinak kiadását megkönnyítse.⁵⁷¹

3. 5. 1. Az előzmények

II. József rendeleteivel igyekezett elérni, hogy legalábbis Ausztriában – az ország történelmében először – ne kizárólagosan a rang, a gazdagság, a származás, hanem a szellem kölcsönözzön valakinek hírnevet, tiszteletet és olykor hatalmat. Kiváló írók, költők, pedagógusok és zeneszerzők tűntek fel és dolgoztak, olykor tündököltek a császárváros egén (Haydn, Gluck, Mozart). Ők voltak a felvilágosult eszmék terjesztői. Maga Kazinczy

⁵⁶⁹ Kazinczy Ferenc Fazekas Mihálynak, 1812. január 7. ; KazLev. IX. 2123. 213.

⁵⁷⁰ Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, 1809 (?) ; KazLev. VII. 1569. 25.; Kazinczynek rendelkezésére kellett állnia annak az 1802. november 30-i levélnek, amelyben Festetics elutasítja támogatási kérelmét. Igaz, Festetics titkárával íratta meg az elutasítást.

⁵⁷¹ A Magyar Minerva történetét feldolgozó nevezetesebb munkák: Takáts Sándor: *Péteri Takáts József*. Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest, 1890 ; Csányi László: *Első könyvkiadói vállalkozásunk a Magyar Minerva*. = Új Helikon. Tudományos kulturális kiadvány, Veszprém, 1962. 51-56 ; Harmath István: *A Magyar Minerva könyvsorozat és társadalmi indítékai*. = A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 17. 1984. Szerk.: Töröcsik Zoltán-Uzsoki András. Veszprém, 1985. 453-460. ; Stohl Róbert: *Péteri Takáts József irodalmi kapcsolathálója a Magyar Minerva körül*. = Kutatások az Eötvös József Főiskolán. Szerk.: Steinerné Molnár Judit. Budapest, 2005. 229-236. ; Stohl Róbert: *Fragmenta Takatsiana*. Források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767-1821) életrajzához. Doktori Ph.D. értekezés. Szeged, 2009.

hasonlóképpen vélekedett, s ezt papírra is vetette 1780-ban: „Mely jól mennek a dolgok, ahol az első tudja és akarja, amit kell, s mint szereti ott minden az elsőt, mint az első az utolsót”. Az észrevétel – írja Harmath István – főképp akkor meglehetősen, ha tudjuk, hogy Bécsben 1784-ben négyszázharmincöt író élt, és Blumauer az 1782. áprilisától 1783. szeptemberéig megjelenő röpiratok számát 1 142-re, az értük kifizetett összeget 39 066 forintra becsüli. Magyarországon pedig az írók és költők néhány felvilágosult főúr támogatásával folytatták harcukat nyelvünk pallérozása érdekében, a tudatlanság és a közömbösség ellen.⁵⁷² Hazánkban a felvilágosodás eszméi legelőbb a testőrifjakat érintette meg. Gondoljunk csak Bessenyeire, a magyar felvilágosodás irodalmának első elismert nagy alakjára, akire elsősorban Voltaire hatott. 1772 évi berobbanása a magyar irodalomba korszakhatáráként volt értékelendő. Bíró Ferenc azonban rávilágít ennek árnyaltabb megközelítésére: „a felvilágosodás-kori magyar irodalom redukált szemléletéhez jutunk, ha csak a hetvenes évek fejleményeiben látjuk meg az alapjait, de a hetvenes éveket is redukáltan szemléljük akkor, ha csak a későbbi fejlődés alapjait látjuk meg benne. (...) Úgy véljük tehát, hogy az 1770-es évek kulturális teljesítményeit mindenképpen egy szélesebb, az előzményeket is magába foglaló folyamat keretei között célszerű szemügyre venni.”⁵⁷³

E korhoz köthetően jelent meg az irodalomban többek közt Orczy, Báróczi, Barcsay, Faludy, Amade, Szentjóbi, később Batsányi is. Megerősödni látszott egy olyan írói csoport, amelyik hangot akart magáról adni. S már nem csak a nemesi költők jutnak szóhoz. A dunántúliak közül mindenképpen jelentős szerepet kaptak: Ányos Pál, Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor, Kis János, Pápay Sámuel, (Pálóczi) Horváth Ádám, Édes Gergely, Révai Miklós, Péteri Takáts József, Rájnisi József, Ruszák József és az ide kötődő Verseggy Ferenc, Virág Benedek. Élő kapcsolat alakult ki a Dunántúl és Debrecen (Weszprémi István, Fazekas Mihály, Földi János, Csokonai Vitéz Mihály) között.

Festetics György szívesen áldozott az irodalom oltárán, de mecénási tevékenységének elismerését jó néven vette. A hazai irodalmi és kulturális események, hírek neves külföldi szószólója Rumi Károly György – a Georgikon későbbi tanára – „kijárta” Göttingában, hogy Festetics György grófot vegyék fel a göttingai tudományos társulatba és elnyerje a Societas tiszteletbeli tagságát. Az oklevelet 1802. augusztus 9-én állították ki és professor Henricus Augustus Wrisberg látta el kézjeggyel.⁵⁷⁴ Festetics jó néven vette mindezt és megerősítette abban, hogy a továbbiakban is segítse a magyar művelődés ügyét. Rumi különben azt is

⁵⁷² Harmath, 1984. 455.

⁵⁷³ Bíró, 1994. 12.

⁵⁷⁴ MOL Fest. Lvt. P 246 1 cs. 3

elintézte németországi, illetve göttingai jó kapcsolatai révén, hogy Asbóth János, aki 1801-től a Georgikon igazgatója, majd Festetics uradalmi inspektora volt, szintén a tagok közé kerüljön.

Rumy amikor Göttingában a gróf ügyében eljár a Georgikonra hivatkozott, mint olyan intézményre, amelyik egész Európa számára mintául szolgálhat. Ám a magas kitüntetést Festetics a Magyar Minerva könnysorozat elindításával is kiérdemelte volna. Igaz, „csak” pénzét adta hozzá, és nem is olyan mértékkel amint azt az elején megígérte, kezdeményező szerepét nincs joga senkinek elvitatni. A könyvsorozat fáradhatatlan kivitelezője, fenntartója, továbbvivője Péteri Takáts József volt. Péteri Takáts, mint a fiatal Festetics László nevelője Bécsben nemcsak írókkal, költőkkel ismerkedett meg, hanem irodalomszervezőkkel is kapcsolatot tartott; Görög Demeterrel és Kerekes Sámuellel. Talán éppen az 1795-ben kiadott debreceni grammatikájuk bátorította fel Péteri Takátsot, hogy előadja a Magyar Minerva eszméjét Festeticsnek. A grófnak az elképzelés tetszett és évente 1 000 forint támogatást ígért,⁵⁷⁵ de kikötötte, hogy a megjelenések sorrendjét ő akarja meghatározni.

3. 5. 2. „A’ Magyar Országi Írók’ munkájiknak Könnyebb ki-nyomtatását tárgyazó Gondolatok” Dokumentumközlés

A Magyar Minerva az első pillanattól kezdődően országos vállalkozás volt. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, a Kisfaludy Társaság iratai között őrzik „A’ Magyar Országi Írók’ munkájiknak Könnyebb kinyomtatását tárgyazó Gondolatok” című kiadói tervezetet, amely kézirat több mint valószínű, Péteri Takáts József munkája. Annak ellenére, hogy Péteri Takáts kézírásával maradt fenn az okirat, mind a mai napig kétséges, ki volt a szöveg megalkotója.⁵⁷⁶ A dokumentumot több Batsányi-életrajz Batsányi szellemi termékének tulajdonítja, de Festetics neve éppúgy felmerül, mint Péteri Takátsé. Takáts Sándor, Péteri Takáts életrajzírója is rámutat erre az irodalomtörténeti anomáliára többek közt Toldy Ferencet és Bayer Ferencet okolva a téves adatért: „Virág Benedek életírója, Toldy állítását tartván szem előtt, még tovább megy s azt is leírja, »mint vitte Virág költeményeit Bacsányihoz Bécsbe, hogy a Magyar Minerva védelme alatt megjelenhessenek! Pedig egy kis

⁵⁷⁵ Fülöp, 2010. 91.

⁵⁷⁶ Főleg az internetes portálokon található írások Batsányinak tulajdonítják éppúgy, mint a Magyar Minerva könyvsorozat elindítását, létrejöttét. A teljesség igényét meg sem közelítve, csupán jelzem az internetes portálokat: <http://enciklopedia.fazekas.hu/palyakep/magyar/Batsanyi.htm> (2012) ; <http://www.vajda-khely.sulinet.hu/bemutat/hirhd/1.htm> (2012) ; <http://www.literatura.hu/irok/felvil/bacsanyi.htm> (2012)

után-nézéssel milyen könnyen ki lehet mutatni Toldy és Bayer tévedéseit; milyen szépen be lehet bizonyítani, hogy Virág költeményeit postaszekéren küldötte fel Takátsnak, s eszébe sem jutott, hogy maga vigye azokat Bécsbe Bacsányinak»⁵⁷⁷ A tévedés minden bizonnyal abból adódhatott, hogy a Magyar Minerva első köteteként megjelenő Ányos munkáit valóban Batsányi rendezte sajtó alá.

Stohl Róbert hívja fel a figyelmet⁵⁷⁸ arra a, regestrumra, amely a tervezethez csatolva adalékkal szolgál a kiadói vállalkozás sorsát illetően.

A regestrumot napló-szerűen vezette Péteri Takáts 1797 és 1802 között, de találhatunk benne későbbi, 1805-ös beszúrást is. Ebből részletesen kitűnik Péteri Takáts levelezése, főleg a Magyar Minerva ügyében kapott levelek tartalma. A Magyar Országos Levéltár is őriz a kiadás szerzői munkájára vonatkozó leveleket.⁵⁷⁹ A Magyar Minerva történetében, ha úgy gondoljuk, hogy mégsem Péteri Takáts volt a javaslattevő, a könnyebb nyomtatást „tárgyazó Gondolatok” megfogalmazója, érdeme az elindításban és a fenntartásban elévülhetetlen.

Amit mindenképpen meg kell állapítani az az, hogy precízen, körültekintően fogalmazták meg az okiratot. A légyeget teljes-körüen sikerült papírra vetni. A szerzők műveinek könnyebb kiadása érdekében Festetics vállalta, hogy minden évben egy bizonyos összeget, amit később az utolsó pontban nevesített is 1 000 forintot, szán a könyvek kiadására. Ha ez nem lenne elég, más támogatókat is lehet és kell szerezni. Bármilyen témával lehet pályázni, s nem kell feltétlenül magyar munkának lennie a beküldött műnek, de semmiképp sem lehet erkölcsöt sértő irodalom. A sorozat egyöntetűsége érdekében meg kell határozni az egységes „orthographiát” és arra is ügyelni kell, hogy a művek a cenzúra által jóvá legyenek hagyva. A dokumentum tartalmazza, hogy a könyvtáraknál el kell érni, ne dolgozzanak nagyon nagy árréssel.

Bár a tervezet az irodalomtörténészek előtt nem teljesen ismeretlen, Takáts Sándor is közli művében,⁵⁸⁰ fontosnak tartjuk, hogy 'Tudományok' Tárháza, azaz a Magyar Minerva tervezetének tizennyolc pontját szó szerint közöljük:

*„A' Magyar Országi Írók' munkájiknak
Könnyebb Ki-nyomtatását tárgyazó
Gondolatok*

⁵⁷⁷ Takáts, 1890. 100-101. ; Takáts Sándor állítását támasztja alá a regestrum 1799. január 16-i bejegyzése, ahol Péteri Takáts leírja, hogy „Jan. 16^{dikán} érkezett fel Budáról a' pósta-szekeren Virág Benedek' Poétai Munkája”

⁵⁷⁸ Stohl, 2005. 230.

⁵⁷⁹ MOL Fest. Lvt. P 279.

⁵⁸⁰ Takáts, 1890. 101-103.

^{1ször} Bizonyos somma pénz fog meg határozatni, hogy abból esztendőnként némelly könyvek, a' Magyar Litterátorok' szüleménnyei könnyebben jöhessenek a' világ' elejbe; olly fel-tétel mindazonáltal

^{2ször} Hogy a' ki-adandó munkák a' Censura által helybe-hagyattassanak.

^{3ször} Hogy előbb némelly tudós Uraknak vélekedéseik irántak kérettessenek. A' végre: vagy el küldetnek a' vizsgáló Uraknak biztos alkalmatossággal a' munkák, és elejénten tsak ez fog meg esni; vagy utóbb a' ki rendelendő helyre a' közel-levő Urak közzül, a' kiknek kedve fogja tartani, öszve-jöhetnek, és ollyankor az útiköltség is meg-térítettik.

^{4szer} De hogy a' be küldött munkáról annál egyenesebb ítélet hozattassék, a' Visgálónak ne légyen tudtára, ki az Író. Sőt még az egész Társaság előtt is titokban maradhat, ha akarja a' Szerző, és ollyankor tsak egy választott mondás által jegyezze meg neve helyett maga munkáját.

^{5ször} A' könyvek' tárgyai a' Litteraturának minden ága. Ki-vévén, a' mellyek vagy személyes sértéseket, vagy tzivódásra szolgáltató alkalmatosságot foglalnának magokba.

^{6ször} Hasznos lenne, ha az Academiakban és Gymnasiumokban, akár melly Religiobéliek legyenek is azok, a' nevezetesebb Tanítók számba vevődnének, és azokból a' Jó-tévő 's Munkás Urak' ki-keresésekre némellyek ki-választatnának.

^{7szer} Ezen ki-választott Urak' segítségével egy ollyan lajstrom készítettessék, a' mellyből ki lehessen venni, kik és miben dogoznak most a' litteraturában, vagy millyen munkáik vagynak már készen kéz-írásokban. Jó lészen annak is végére járni, kiknél találtnak régtől fogva nyomtatást érdemlő kész munkák.

^{8ször} Bizonyos Idő-tájban, p. o. October' elején meg lehetne későbbben a' bé küldött munkákat részint olvasgatni, részint a' már által olvasott kész írásokról hozott ítéleteket elő-adni 's okokkal támogatni; a' ki-adandókat meg határozni; a' többieket pedig, ha a' Szerző Kívánnya, vissza küldeni.

^{9szer} A' helybe-hagyott munkáért az Író jutalom nélkül nem fog maradni. A' leg nagyobb jutalom 500. exemplárban, a' leg kisebb 150. állhat. Ha pedig talán inkább kész pénzt kívánna a' Szerző, jókor jelentse meg szándékját, és ugy fog azután Köz-meg-eggyezéssel a' jutalom meg határozatni. Tudni való, hogy az eredeti munkák mindenkor nagyobb betsben tartatnak, mint a' fordítások: mindazonáltal a' jelesebb könyvek' fordítóira is illendő tekéntet fog lenni.

10^{szor} A' nyomtatott Könyvek' el-adásából be-jött pénz több és több munkák' ki-adására, a' szükségesebb tárgyak' ki-dolgoztatására, a' szükölködőbb Tudósok' elő-segállítására fog fordíttatni.

11^{szor} A' ki-jött munkák' el-adásokra a' 6^{dik} Tzikkelyben meg nevezett Férfiak között egynéhány levelező Barátok Kérettessenek meg, hogy a' Könyvtárosok' mértékletlen nyerekedésnek gát vettessék, és a' bé-vett pénz annál bizonyosabban Kézhez Kerüljön.

12^{szor} Miképpen Kellessék a' Szám-vételt rendbe hozni, jó lészen arról egy projectumot ki-dolgozni.

13^{szor} Egy állandó Levelezőnek kell lenni, a' kinél minden Barátok írásai egybe-gyűllyenek, és a' tárgyat illető tudósítások fel-jegyeztessenek.

14^{szor} Egy olyan Férfiat is Kelletik választani, a' ki a' helyben hagyott munkák' tsinos, 's a' nyomtatásbéli hibáktól ment Közre botsátására figyelmezzon; a' nélkül, hogy a' Szerző' meg-egyezése ellen valamit meg változtatni mérészellyen.

15^{szor} Hasznos volna, ha a' Gyülekezetnek meg-eggyezéséből az orthographia meg-állapíttatnék; ez által a' nagy külömbbség a' Magyar írásra nézve, leg alább jövődöre, alkalmasint meg szünnék.

16^{szor} Nem ártana talántán a' jobb el-keles, 's a' Gyűjteménynek egysége 's össze-kapcsolása végett egy közönséges nevet ragaszztani mindenik munkának elejbe, a' melly, mivel semmi hasznos tudomány nem lenne ki-rekesztve, ez lehetne: *Tudományok' Tárháza*.

17^{szor} Azonban nem tsupán a' Magyar nyelven íratott munkák fogadtatnának el a' ki-adás végett.

18^{szor} Mind ezeknek el-kezdésekre ezer forint ajánltatik esztendőnként. De mivel sok mellékes költségek, és ne talán több előadandó tárgyak miatt, ez nem lenne elegendő: ezen jámbor Szándéknak állandóságára nézve' is, köz-tanátskozással olly módok találtassanak ki, hogy minden erőltetés nélkül más Jó tévők is *szereztesse*nek.⁵⁸¹

A tervezet mind a mai napig tökéletes példája egy felvilágosult mecénási magatartásformának és annak is, hogy Festetics figyelmét az apróbb dolgok sem kerülték el. Ismerve a gróf mentalitását, miszerint a legkisebb dolgok tervezésébe és megvalósításába is beleszólt, így a tervezet mindenképpen tükrözi az ő akarátát (is). A tervezetből kitűnik, nem akar egyedül dönteni a kiadást illetően, lektorokat kíván alkalmazni, kiknek – ha e témában összejönnek – útiköltséget fizet. Később megerősítette eme vélekedését, amikor világossá vált

⁵⁸¹ MTA Kézirattár, MS 5086/47. ; A kiemelések a kézirat kiemeléseivel azonosak.)

a beérkezett munkák nagy száma és sokszor nagyon alacsony színvonala. Erről több levelet is váltott a sorozat szerkesztőjével, az akkor Bécsben gróf Festetics László nevelőjeként tevékenykedő Péteri Takátszal. Ilyen beérkezett anyag volt Szaller Györggyé, akiről Péteri Takáts azt írta: „...olvastam már némelly munkájit. Igen közönségeseknek, sőt néhol heányosoknak találtam.”⁵⁸² Hasonló vélemény alakult ki Káts István nagyváradi pap munkájával kapcsolatban. Festetics is érezte azt a felelősséget, amely reá hárult a könyvsorozat belbecsét illetően. 1798. március 8-án töprengő hangú levelet írt Péteri Takátsnak, hogy Káts István munkáját, és a többi is most még nem lehet kiadni, s javaslattal élt, miszerint „...el-kell osztani több részekre a’ revisiot, hogy ez ilyen Munkák meg-nézettessenek értelmes Emberekkel: ha vallyon meg-érdemli-e a’ Sajtót? – De vallyon kik lehetnének a’ Materiák szerint a’ Recensensek, a’ kiknek ítéletében meg-nyugodhatnánk?” Ugyanakkor arra is ráirányítja Péteri Takáts figyelmét, hogy a szűk szakmai érdeklődésre számot tartható könyveket csak népszerű kötetek kibocsátása után ajánlatos kiadni. Éppen ezért Földi János jeles könyvét csak később lehet a sorozat kötetei közé iktatni, ugyanis „...az ilyen Könyvek nyomtatása nem igen kelendő; azért mindenkor előbb 3 popularis Könyvet adjunk-ki, annak utána egy Seriousust.”⁵⁸³

A munkákat azért kellett névtelenül leadni, nehogy az ismertség befolyásolja az ítéseket. Ne legyen sértő a munka, de vallásra való tekintet nélkül minden értéket be kell fogadni. Meghatározza az írók javadalmazását is, vagy tiszteletpéldányokat kapnak, ami tekintélyes példányszámot jelentett, ha azonban a szerző kéri, a pénzt honoráriumként is megkaphatja. Javaslatot tesz a magas közvetítői százalékkal dolgozó könyvkereskedők vonatkozásában is: meg kell őket az ügynek nyerni, vagy ki kell iktatni őket a terjesztéséből. A könyvek árából befolyt pénztöbbletet a szegényeg sorsú tudósok, író között tervezték kiosztani. A tervezet a sorozatnak nevet is adott: Tudományok Tárháza, ám a kinyomtatott könyvek elejére mégis a Magyar Minerva név került. Felveti a tervezet annak szükségességét is, hogy több szponzor is kell, hisz a költségek tetemesek, ráadásul állandó adminisztrátorra és korrektorra is szükség lenne. Itt főleg a sajtóhibákra gondol és a nyelvtani egységességre, de kiköti: a szerző tudta nélkül változtatást a szövegen nem eszközölhet a korrektor.

A tizennyolc pontot követően Péteri Takáts leírja, hogy kiket tartottak érdemesnek arra, hogy értesítsék a tervről: „Hogy ezen köz hasznú Szándék a’ nevezetesebb Írók’ tudtára

⁵⁸² Péteri Takáts József levele Festetics Györgyhöz. Bécs, 1798. január 23. MOL Fest. Lvt. P 279 12 cs. 1798:121. Közli: Stohl, 2009. 243-244.

⁵⁸³ Festetics György levele Péteri Takáts Józsefnek. Keszthely, 1798. március 8. MOL. Fest. Lvt. P 279 Directoriatus regestruma 259. köt. 1798:121. MOL Fest.Lvt. P 279 Directoriatus regestruma 259. köt. 1798:250. MOL Fest. Lvt. P 279 Directoriatus regestruma 259. köt. 1798:265. ; Közli: Stohl, 2009. 248-249.

essék, különös levelekben meg íratott: Szabó Dávid, Gróf Gvadányi, Molnár Borbála, Kultsár István, Virág Benedek, Révai Miklós, Wessprémi István, Keszthelyi László, Dugonics András, Szathmári Pap Mihály Uraknak: hogy ha vagy magoknak ki-adandó kész munkáik volnának, vagy másoknál nyomtatást érdemlő kéz-írásokat tudnának heverni, adgyák Takáts Józsefnek értésére, a' ki mind a' revisionnak, mind a' közre-botsátásnak előmozdításában egész hívséggel el fog járni, és bizonyosá teszi őket a' 9^{dik} szám alatt meg ígért jutalomnak meg-nyeréséről.”⁵⁸⁴

Péteri Takáts József a felszólításokra százket levelet kapott. Ugyanakkor Festetics Györgyöt is személyesen keresték meg levélben az írók. Így például Kis János, aki Nagy Barátiból, előbb 1798. március 15-én megköszönte Festetics pénzbeli jutalmát,⁵⁸⁵ majd 1799. január 15-én arra kérte a grófot, hogy munkáját a Magyar Minervába „béiktatni szíveskedjék”: „A' Magyar Minerva, ha Barátaim által jól vagyok tudósítva, egy olyan bölts Institutuma Nagyságodnak, melly minden hazai író melltán pályafutásra ösztönözhet, a' kiben a nemesebb ditsőség szeretete lakik.”⁵⁸⁶ Majd mikor pozitív válasz kap, örömmel köszöni azt meg „hozzám való kegyességének újabb bizonyosságát.”⁵⁸⁷

Szerkezetét tekintve, a „könnyebb nyomtatást tárgyazó Gondolatok” 1797-ben írt tizenhét pontból álló vázlata adja az első elemet – hívja fel a figyelmet Stohl Róbert is – ehhez kapcsolja időrendben a „*Gondolatok*” megvalósításával kapcsolatos történéseket. Az első három év (1797-1799) bejegyzései terjedelmükben is elkülönülnek a következő évektől. Minőségét tekintve ezen évek bejegyzései bővebbek, magyarázó elemekkel, idézetekkel tarkítottak. Az 1800-as évtől azonban lecsökken a bejegyzések terjedelme, akár egy-egy sorra. A bejegyzések a terjedelem változásával együtt fontos, tartalmi változáson is átesnek. Az első két évben írott bejegyzések leginkább az újonnan szerveződő társaság működésére, a korabeli irodalmi termés felmérésére vonatkoznak, az 1799 év utániak azonban egyre erősebben munkanapló, végül pénzügyi elszámolás jellegét öltik.⁵⁸⁸ 1799-ig Péteri Takáts a Festetics család alkalmazásában volt, majd a veszprémi káptalan ügyésze lett. Nem csodálkozhatunk a bejegyzések egyszerűsödésén, a kezdeti lelkesedés megszűnésén, mert Péteri Takátsnak ekkorra már rá kellett jönnie, hogy a gróf be fogja szüntetni a Magyar Minerva támogatását.

⁵⁸⁴ MTA Kézirattár, MS 5086/47 ; Stohl a dokumentum ezen bekezdésével igazolja dolgozatában, hogy a szöveg készítője és a leíró nem azonos: „...adgyák Takáts Józsefnek értésére...stb.” (Stohl, 2005. 230.) ; Véleményünk szerint ez lehet a tájékoztató levél szövegének idézése is, miszerint a megkeresettekkel közölték, kinek kell a műveket megküldeni s ő milyen feladatokat fog ezzel kapcsolatban ellátni.

⁵⁸⁵ Kis János Festetics Györgynek, Nagy-Baráti, 1798. március 15. ; MOL Fest. Lvt. P 279/1798:323.

⁵⁸⁶ Kis János Festetics Györgynek, Nagy-Baráti, 1799. január 15. ; MOL Fest. Lvt. P 279/1799:118.

⁵⁸⁷ Kis János Festetics Györgynek, Nagy-Baráti, 1799. február 8. ; MOL Fest. Lvt. P 279/1799:194.

⁵⁸⁸ Stohl, 2005. 230.

A dokumentum eddig közölt szövegének folytatása, az autográf regestrum, számba veszi a tájékoztató levélre küldött válaszokat és lejegyzi azoknak rezüméjét, szó szerint idézve a levelek legfontosabb részeit és a levelek keltezését. A válaszlevelek azonban nemcsak a kiadandó kötetekről szóltak, hanem javaslatokat tettek a sorozat egészére. (Később más kiadványokról is szó esik.) Kultsár István olyan sorozatcímet ajánlott, amit nem kell majd később magyarázni és lándzsát tört a kötetek egységes grammatikája mellett, bár ezt kritikusnak tartja a versek esetében. A regestrumból az is kiderül, hogy Festetics végül dönt, a sorozat nevére vonatkozóan. Péteri Takáts hatalmas munkájának megértéséhez és Festetics maradandó művelődéstörténeti lépésének megítéléséhez, a korabeli gondolkodást, véleményeket is magába ölelő levélrészletek fontos adalékul szolgálhatnak. Éppen ezért a regestrumot is, amely eddig közlésre nem került, teljes egészében közöljük:⁵⁸⁹

„1° Szabó Dávid’ feleletjének sommája:

Én hát jó biztatásod mellett, a’ mint gyenge tehetségem meg engedi, hozzá látok *Költeményes munkáimnak* ki sikogatásához. Már második ízben rostálgom. Hátra vagyon még valami 4. s. árkos. A’ jobbítgatás száma 2 ezer ’s edgynéhány százra fel-telik. Ezen dolgoz túl esvén, a’ még edgy testben ki nem adott költeményeimre fordítottam magamat. Ezeket rész szerént az I^o rész szerént a’ II^{dik} kötetbe akarom bé tenni. – Hát a’ *Paraszi Majorságról*, melyet 8^{ad} részben adtam-ki másodsor, minémű ítélettel vagy? itt egyedül a’ mivoltáról szóllok; mert a’ nyomtatás nékem is igen vissza tetszik. – Mind a’ Magyar *Orthographiat*, mind a’ *Prosodiát* örömet fel-vállalva, tsak egészségem legyen ki dolgozásokhoz. De ezzel vallyon nyakát szakasztom e a’ fenn forgó pernek? – Kassán. Sz. András hav. 10^{dikén} 1797^{dikben}”

2° *Kultsár István* ezeket írja:

„Varga Márton Komáromi Tanító tökéletes *Arithmetikát* és a’ *Természet Közönséges Historiáját* készítette el magyarul. Piber Benedek Úr Seneca Philosophiai Munkáit fordította. Barkóti Rosti Antal Úr nem tsak énekeit szedi öszve, hanem fontossabb dolgokról való elmélkedéseit is, mellyekből, merem mondani, sokat lehet tanulni: - Az én Szándékom: Három részre osztandó munkát Deák nyelven készíteni, mellynek 1^{ső} része azt a’ kérdést vizsgálly: Quis gaudet Jure Curandi aducationem. 2^{dik} Per quos hoc Jus exercendum sit? 3^{dik} Quomodo administrandum sit? – Ugy reménylem, hogy sem a’ Nemességnél, sem a’ Városi

⁵⁸⁹ MTA Kézirattár, MS 5086/47 (A kiemelések a kézirat kiemeléseivel azonosak.)

Lakosoknál nem lesznek azok az idéák kedvetlenek, melyeket én ide már el intéztem. – Esztergomban, 6^{dik} Dec. 1797”

3° Gróf Gvadányi József Generális Úr Detzember 15^{dikén} kezemhez küldötte Molnár Borbálának *Szerentsétlen Szerelem* nevű munkáját, és mivel abban némelly veszedelmes ki-ejtéseket talált a’ leányzókra nézve, meg rostálás végett T. Báróczi Sándor Urnak adta által; hogy ugy azután a’ kényesebb helyek meg változtatására kérhesse meg az Irónét.

4° Molnár Borbálától is érkezett Detzember 23^{dikán} Kolosvárról levelem, a’ melyben jelenti, hogy Gróf Gvadányi Genereális Urnak küldött Munkáján kívül, vagynak még némelly kész munkái; ezeknek tiszta le-írásokra fogja tehát már örömet azon kevés idejét fordítani, melyet néha el lophat foglalatosságaitól, de nem jövődöben, úgy mond, másnak kötelese lévén ujjaknak készítésébe soha sem lesz módja. – 10^{dik} Detzembr. 1797.

5° Révai Miklós a’ Tsászari Könyv-tárban talált Magyar Kéz-írást, mely a’ Szent Írásnak egy részét foglalja magába, tisztára írja és deák nótákat készít alája, a’ régi magyarság’ érdemeit és gántsait akarván fel fedni. – Én ugy mond, a’ Grammaticámat is már deákul írom Pereszlényi példája után, hogy a’ deák Oskolákban is hasznát vehessék. Esztergom, Dec. 20^{dikán} 1797.

6° Kultsár István. Esztergomból Januariusnak 3^{dikán} 1798.

Virág Benedek nekem olly formán beszélt, mintha kész munkája nem volna: de azt tsak láttam, hogy ott könnyen lehetne egy tsomót készíteni.

Dugonits András mutatta kész munkáját ezen név alatt: A’ Szeretsenek, kiket újj életre hozott D. A. Ezen munka, mely Kariklia’ történetet foglalja magában, két részből fog állani – mintegy 60 árkus. Minden árkusért egy aranyat ad néki Landerer, és azon fellyül 50 darabot. – Ha ezen könyv el készül, a’ Köz-mondások’ ki-adásáról gondoskodik, melyek is már nagy számmal öszve vannak gyűjtve. Bár eredetjeiknek fel keresésében jobban törné fejét. A’ Szók’ hangzattyokban is különös kezd lenni. p. o. röggel, högy, teremttött írja, reggel, hegy, teremtetett helyett.

Vályi András a’ Diétára készít egy munkát. Neve: Az árva Magyar Nyelv.

Kéts István Nagyvárad Pap egy ollyan munkát készített, mint Révai, de a’ kézi mesterségekre alkalmaztatta. Ezen kívül de Caculo hexapedali – ez is igen nagy applicatióval. Végre egy munkát a’ Palatinusról, melyben az egész Magyar Constitutiót fejtegeti.

A’ Bétsi Német Ujsághoz: Der neue Merkur von Ungarn – literaria recensio fog függesztetni, melyben minden könyvek 1796^{diktól} fogva meg rostáltatnak. Ugy vettem észre, hogy Schedius fő mestere.

Én (Kultsár) szolgálhatnék egy kellemes történettel illy név alatt: Zoroaster. Eben mind a' Mágusok' Szokásairól, mind pedig az emberi szivre ható érzékeny történetekből olyan példák vannak, hogy az egész historia tsupa kellemetesség. A' nyelv éppen nem lesz fel tsigázva. Az egész munkát nem vinné a' nyomtatás 12 árkusnál többre.

Az egész gyűjteménynek talán leg jobb volna Könyvtár vagy Bibliotheca nevet adni; mert attól félek, hogy ha igen különös nevet nyerne ezen Szent Szándék, még a' nevének is magyarázat kellene.

Az is méltó kérdés: ha a' kiadandó munkák meg maradhatnak e azon orthografiával és grammaticával, mellyel a Szerzők éltek? A' versekre nézve ez igen terhes kérdés: de pedig igen nemesítené a' munkát nem tsak az egy név hanem az egyenlő nyelv is.

7° Nagy János Szanyból Január 9^{dikén} 1798

Én másoknak kész, vagy készülő munkáiról semmit se tudok; hanem magam a' Bétsi Richter nevezetű, Satyricus Poetának némelly tsipősebb Satirait magyarra fordítottam. Ha ezek tetszenének, örömmel le írnam és által küldeném. A' melly Satiraihoz ha más különbféle gondolataim is, a' mellyeket magyar versbe szedtem, kiadattatnának, ezekből is majd olyan Könyvetske nevedeknék, mint a' mellyet a' Nyájas Múzsának neve alatt adtam ki. A' Richter Satiraiban nem hagyom a' Magyarokat is marás nélkül, a' kik a' Bétsiekkal holmiben véttenek. Minden nyájas verseimet tehát a' télen öszve szedem, és egyéb hasznót nem várok, hanem tsak azt kérem, hogy valami 50 nyomtatványban részesülhessek.

8° Virág Benedek, Budáról, Jan. 22^{dikén} 1798.

Jó volna egy Énekes Könyvet készíteni, de kótákkal. Lehetnének benne imitt amott elmés mesék, vagy rövid narratiók is. Először tsinállyunk Magyarokat, azután írjunk nekik. – Az én Munkám még sok hejjával van.

9° Molnár Borbála, Kolosvárról Jan. 14^{dikén} 1798.

A' Szerentsétlen Szerелеmben valami az Urnak nem tetszik, bátran haggya ki belőle, vagy tetszése szerint változtassa meg. De azt még egyszer jelentem, hogy akár mennyire látszatik is a' természetet meg erőltetni, még is nem Román, hanem valóságos történet. A' ki a' Kis Asszony mellett volt halálos betegségében, és a' kinek mindent meg mondott, az beszéltt-meg nekem mindent. – A' M. Grófnak azt bátorkodom jelenteni, hogy ezen tsekély munkám után, az Ő Nagysága érdemeihez méltóbbakat kívánok udvarolni.

10° Kósa György, Petendi Plébános, Jan. 25^{dikén} 1798.

Azon Költeménynek, mellyet 1788 esztendőben irogattam, tárgya: Az igaz szeretetnek példákban való meg mutatása. Más is keveredik bele, hol szomorú hol víg eset. Tészen 24 árkust, a' lapokat tele írva. Ha tetszik, fel-küldhetem. – Irogatok fontosabb dolgokról is.

11° Weszprémi István M Dr. Debretzenből Jan. 29^{dikén} 1798.

A' Ki nyomtatásban két hasznos munkákat tudnék ajánlani. Az első, Historia Naturalis, Lineus utmutatása szerint írott könyv magyar nyelven. A' Szerzője Földi János, a' Hajdú Városokk Ord. Fisicussa, a' Jenai tudós Társaságnak Tagja. Az állatok' Országát már el végezte, 30 arkusra terjed, tisztán le írva. A' Regnum Vegetabilium is vége felé jár. A' Botanicában már valamelly munkátskát is botsátott ki elő-járóul. – 2^{szor} a' Gyulai Ref. Prédikátor amaz híres, természet-visgáló Bonnetnak Könyvét: *Contemplation de la Nature* már szinte el-végzette magyarra lett fordítását. Szikszai a' Fordítónak neve a' ki Genuaban létekor Bonnet' jószágon sokáig lakott, 's vele társalkodott. –

12° M. Aranka György M. Vásárhelyről Febr. 24^{dikén} 1798.

Az Erdélyi M. Nyelv művelő Társaság'⁵⁹⁰ nevében kívánnya, „hogy arról a' nemes Igyekezetről, mellyek a' könyvek' ki nyomtatásában M. Gr. Festetics György Úr Hazánkat boldogítani igyekszik, és annak egész állapottyáról, egy rendes tudósítás küldessék meg, a' M. Gróf' engedelmeiből a' Társaságnak.”

Egyszersmind tudósít arról is, hogy több szép munkátskák jöttek bé a' Társasághoz, a' mellyeket, mivel a' Tarsaság maga munkáji között nagyságok miatt ki nem adhattya; kérdi, ha szabad leszsz e a' Társaságnak, vagy magának a' Személlynek a' M. Grófot meg-találni, és ki adásokat kérni?

13° A' M. Grófnak Martius 8^{dikán} költt levele szerint az idén a' következő három munkák jönnek-ki a' ki szabott 5 000. forintból. t. i. 1° Ányos Pálnak versei. 2° Gr. Teleki Domokosnak deák munkája de Administratione legali Comitatum. 3° Molnár Borbálának Költeményes Munkája. – Batsányi Urnak 500. forint rendeltetett előre jutalom gyanánt Ányos' Munkájáért; Molnár Borbálának pedig tizenkét arany. De úgy, hogy a' nyereségből deductis deducendis, és az előre letett Summának bele-számlálásával, utóbb a' haszonfél meg nyerjék.

14° Aprilis' 20^{dikán} írtam Mélt. Aranka György Urnak MVásárhelyre, és, a' Méltós: Grófnak Aprilis 6^{dikán} költt levele szerint, a' fellyebb- említett kérdésre ezeket feleltem: „Hogy ha a' M. Nyelvművelő Társasághoz bé küldött munka előfordult a' Tarsaság' Ülésében, és méltónak íeltetett a' ki-nyomtatásra: tehát, ha mí-nálunk leszsz annyi Költség, igen is ki fog nyomtattatni, olyan megjegyzéssel; hogy, ha eredeti a' munka, egy fele haszon rész – ha fordított, egy harmad rész adatik jutalom gyanánt (le számlálván a' költségeket) de ugy, hogy

⁵⁹⁰ Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságot Aranka György kezdeményezésére alakították meg 1793 őszén Marosvásárhelyen. A társaság elnöke Bánffy György, titkára Aranka György lett. Tagjai közt nemcsak erdélyi, de magyarországi írókat, tudósokat is találunk, például Péteri Takáts Józsefet is.

ezen adománynak fele a' Szerzője, fele pedig az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságé legyen. – De ha az Author maga különösen kívánnia munkájának kinyomtatását, a' nélkül hogy a' Társaság ajánlja, akkor az October hónapban tartandó Revisiótól fog függni, ha vallyon reá jöhet e az ilyen munkára a' sor a' könyvek ki-adásiban.

15°) *Molnár Borbála* Aprilis 15^{dikén} Kolosvárt költ levelében megköszöni a' számára kirendeltt 12 aranyokat. A' mellett írja, hogy a' Mélt. Grófnak eránta való kegyességét versekben akarja, ha egészsége helyre-áll, megköszönni. Kikéri egyszersmind, hogy Ő Nagysága méltóztassék elfogadni munkájának ajánlását.

16°) *A' Méltóságos Gróf* helyben-hagygya, hogy az Alberti' műhelyében nyomtatandó könyveknek árkusáért (ha 5 000 példák adódnak a' prés alá; azon kívül 12 exemplár velin⁵⁹¹ – 12 pedig író papirosra készülnek) 14 forint fizettség. A' nehezebben kelő könyvekből pedig tsak 500 exemplár nyomtatassék, 8 forintot számlálván árkusáért. – Az-is meghatározottat, hogy a' Magyar Könyvek külön adódjanak-ki *Magyar Minerva* név alatt; a' deák 's német munkák – is hasonló formatumban nyomtattassanak alkalmas nevezet alatt, melly utóbb fog a' projectum szerint helyben-hagyódni.

17°) *Aranka György*' Marosvásárhelyről, Junius 2^{dikán} írott levelében többek között ezek foglaltatnak: „A' Társaság az ő Nagysága kegyességét (Lásd N^{ro} 14°) alázatos köszönettel vette, és gratiáját ki fogja kérni.” – Azolta (Lásd N^{ro} 16°) méltóztatott ígérni Ő Nagysága, hogy az Erdélyi tudós Társaságnak még másként – is fog szolgálni, ha Ányos', Molnár Borbála' munkáinak kelését fogja látni.

18°) *A' Méltóságos Gróf* Molnár Borbála' munkájának neve alatt való kiadását elfogadgya, 's fáradságáért különös jutalmat-is ígér. – Ha Gróf Teleki Domokos Úr' deák munkája ki fog nyomtatódni, 30 exemplárok adatnak Ő Nagyságának.

19°) *Molnár Borbála* Junius 15^{dikén}, Egeresből, 1798.

„Ha a' Mélt. Grófné gyönyörködik a' Magyar Könyvek' olvasásában, nem sokára udvarolhatnék Ő Nagyságának-is egy munkátsával, mellyen most dolgozom Nemünk' tudatlanabb részének számára. Folyó beszédben leszsz, *Épületes Barátság* név alatt, egygyütt való beszélgetések formájában: de úgy reménlem, hogy a' szorgalmatos olvasónak nem fogna haszontalan lenni.”

20.) *Hegyi József* Pesti Professor Junius' 11^{dikén} írt levelében kéri a' Méltóságos Grófot, hogy Gebhardi Lajosnak M. Országi Historiáját, mellynek általa lett fordítottása kéz-iratban mintegy harmad fél száz arkust téssen, Neve alatt engedgye közre-botsáttatni.

⁵⁹¹ Erre figyelemmel vélelmezhetjük, hogy a kiadó a drága papír felhasználásával a könyvgyűjtőknek akart kedveskedni.

21.) *Csizi István*, Fő-Strása-mester, Tokajból Julius' 29^{dikén}.

„Tessék a' M. Grófnak bejelenteni, hogy én Fábián Julianna nevezetű Komáromi Vers-szerzővel levelezvén, azon verseket a' Mgos Gróf nevével kívánnám kevélykedtetni.

A' Miltonnak fordítottja, *Kapitány Bessenyei Úr* – is frantziából magyar köntösbe öltöztetvén Marcus Aurelius Julianus Apostata, Stanislaus Lengyel Király és 2^{dik} Fridrichnek jeles mondásaikat kívánná a' Gróf' kegyessége által kinyomtatni.”

22.) *Weszprémi István* Debretzenből Aug. 4^{dikén}.

T. Professor Sárvári Uram ajánllya magát, hogy Ányos munkájának eladásában hűségesen elfog járni. Ő Kegyelme – is mostan Tanítványainak számokra Theologia moralist írogat; közel jár a' vége felé: jól indult a' munka. Ha az argumentum megengedi, reménylem, hogy ama' jó 's hasznos tzelra törekedő Mecenásza Hazánknek a' kidolgozására nézve helyben fogja hagyni.

A' Vöm, Dr Földi János, Naturalis historiáját tisztán maga kezdette leírni. Rövid időn készen fog lenni vele.

23.) *Nagy János*, Szanyból Aug. 10^{dikén}

Imhol két könyvetske verses költeményem. Az elsőnek tzíme: *Józan érzések* 's. a' t. A' másíknak: *Nyájás kötet*. Az elsőben nincs semmi, a' mi vagy Bétsben, vagy másutt ki nem nyomtatta volna; mert mindeneket a' Censurán által-esett könyvetskéből szedegettem; ugyan azért mások nem-is hátráltathatták. A' másikat Richter Bétsi Vers szerzőnek Bétsben nyomtatott könyvetskéjéből fordítottam, a' ki Béts Városát ütögeti ugyan, de én nagy részét a' Magyarokhoz – is alkalmaztattam.

24.) *Káts István* némelly kéz-írásnak lajstromát adta-által.

25.) *Kósa György* Petendi Plébános, két rendbéli munkáját küldötte kezemhez, mellyek Kultsár Professor' Úrnak adattak-által megvisgálás végett.

26.) *Szabó Dávid* – megjobbított 's bővített költeményeihez járandó Ajánló-levelet, Előszót, 's három más költeményes darabokat küldött meg October' 8^{dikán} írt levelében.

27.) *Jordánszky Elek*, Szölgyéni Plébános, azon kérésemre, hogy Szentiványi Püspök' Magyar Virgyiliussát keresné-ki Primás Ő Eminentíája' Könyvtárjában, ezeket feelve: „Hogy azon Bibliothecában tsak két nyomtatlan fordította találatik Virgyil' Munkájának. Egygyiknek *Gyárfás* a' Szerzője a' másíknak pedig egy Nevezetlen. – Szentiványi Püspök iránt azt mondotta néki Szabó Püspök Úr, hogy igen – is fáradozott Ő – is Virgyilius' munkájának fordításában; hanem hová lett kéz-írása, azt nem tudgya: azonban iparkodni fog a' dolog' kitanulásában. – Bölöni Agens Úrtól hallám, hogy Ovidius' Metamorphozissa Viski Pál Úr által volna szépen magyarra fordítva.

28°) Nagy János, Szanyból a' 23^{dik} szám alatt említett munkájához tartozandó Toldalékot küldött kezemhez, kikérvén egyszersmind, hogy a' verseihez semmi anecdotákat ne adgyon a' ki-adó. – De én az egész munkát 8^{ber} 26^{dikán} minden fogyatkozás nélkül vissza-küldöttem a' Plébános Úrnak, minthogy a' kiadást sürgette; pedig a' jövő esztendőbeli nyomtatásra már más kéz-írások vagynak meghatározva.

29°) Sárvári Pál Debretzeni Professor Úr tudósít, hogy Ányos' munkáji, melyket az eladás végett küldöttem hozzá, kezéhez jutottak. Azt kárnak állítja hogy a' Kiadó semmi rendett nem tartott a' darabok' felosztásában.

30°) Virág Benedek szándékozik nem sokára felküldeni Munkáit, melyek Ódából, Hexameterekből, különféle versezetekből, 's Horatiusnak némely fordított Ódájiból álanak.

November 2^{dikán} írtam Aranka Györgynek MVásárhelyre, 's reá emlékeztettem azon munkák' megküldésére, melyket az Erdélyi Társaság maga rendes darabjaiban ki nem adhatván, nekünk ajánlott. 2^{szor} kértem, hogy a' boldogúlt Gr. Teleki Domokosnak küldött 500 nyomtatványokról az Ányos' munkájiból tudósíttson.

Írtam ugyan az nap' Csizi István Főstrása-mesternek – is Tokajba, 's tudtára adtam, hogy a' 21^{dik} szám alatt ajánlott munkákat elfogadgya a' M. Gróf a' kiadás végett, ha a' Szerző Urnak a' M. Minervába akarják azokat bé iktattatni de úgy, hogy a' nyomtatás' idejét nem lehet mindgyárt meghatározni; 's ha a' munkák nem tennének külön külön 18 arkust egy kötetbe szoríttathassanak.

November' 9^{dikén} feleltem Hegyi József Piarista Professor Úrnak, hogy a' Gebhardi Lajosnak Magyarra fordított historiáját, ha felküldené – is, mindgyárt Sajtó alá nem lehetne adni, mivel több részekből fog állani, és így mind a' költségből mind az időből sokat fogna-el, holott már több Tudósok küldötték-be munkájikat, melyek meg sértés nélkül hátra nem verődhetnek. – Írtam egy uttal Kis István Pesti Könyv-árosnak – is, hogy Schedius Professor Úrnak a' M. Minerva I. Kötettyéből egy exemplárt adgyon-által ajándékba, a' mint a' M. Gróf méltóztatott 9^{ber}, 2^{dikán} küldött levelében parantsolni.

November 13^{dikán} Gyarmathi Dr' Úr által küldöttem az Erdélyi Nyelv-Mívelő Társaságnak egy nyomtatványt, a' M. Minerva I. Kötettyéből velin papiroson.

Ugyan azon Úr vitt-el magával két levelet Debretzenbe, Dr Weszprémi István Úrnak, mellyben Földi János Úr' Magyar Hist. Natur. miben-létéről tudakozódom; és Sárvári Prof Úrnak, a' kit újra kérek, hogy Ányos' munkájiból be vett pénz iránt tudósíttson az esztendő' végével 's a' pénzt (le huzván a' posta költségeket) adgya által vagy Nagy József Bétsi Kalmárnak, vagy Kis István Pesti könyv-árosnak (...)

31°) Csizi Fő Strásamester Úr azt írja Detzember' 5^{dikén} vett levelében, hogy Kapitány Bessenyei Úr az új esztendő elején kívánnya elkészíteni munkáját; a' melly, mivel fordítás, 's tellyes a' felséges gondolatokkal: Csizi Úré pedig eredeti, 's tárgyára nézve nyájaskodó egy kötetbe nem lehetne azokat szorítani; annyival – is ritkább, hogy ez a' második munka maga – is fog egy 20 arkusnyi darabot adni; a' mellyet a' Mélt. Grófnénak akarna szívesen ajánlani.

32°) 13^{dik} 10^{berben} küldött-fel Pozsonyból T. *Döme Károly* Úr 21 f. 40 xrt. az eladott 22 nyomtatványokért Ányos' Munkájából. A' hátramaradott 4 exemplárok Weber könyvnyomtatóhoz fognak küldtetni, a' kinél 50 exepl. vannak letéve.

33°) M. *Aranka* Úr tudósított 1° hogy az Erdélybe küldött exemplárok a' M. Minervának I Kötettyéből kezéhez mentek ugyan Gr. Teleki Domokosnak; de hamar halála történvén, a' többi portékájival ezek – is mind ez ideig zár alatt tartatnak. – 2° Az Erdélyi Társaságnak ezen munkák vagynak béküldve: Salzmann az Emberi Nyomorúságokról, Archenholtz Angliája, 's mások. 3° Maga *Aranka* Úr – is megküldi munkájának lajstromát, míg azokat tisztára íratthatná.

34°) *Czinke Ferenc* Prof. Úr' Köszöntő Versei.

1799

-o-

Januarius.

N^o) Januarius' 2^{dikán} *Kis István* Pesti Könyvtárostól vettem az Ányosból eladott 78 Exemplárokért 65 f. 10 xkt . – 11 f. 51 xrt tartott – meg magának jutalmúl, (15 procentot kérvén fáradságáét) 2 f. 41 xrt fizetett harmitzadúl.

1°) Jan. 9^{dikén} megküldötte a' Mélt. Gróf Bessenyei Kapitány Úr levelét, mellyben némelly már kész munkáiról emlékezik: u. m. *L'Esprit des Monarques Philosophes* és *Essay sur l'homme* par Pope, mellyeket Magyarra fordított, Tovább igéri szolgálattyát akármelly megnevezendő német vagy frantzia könyvnek fordításában.

Jan: 13^{dikán} vettem kezembe 24 forintokat, mellyek *Bajkor József* Fiscalis Úrtól küldettek fel Ányos' verseiből eladott 24 exemplárokért.

Jan. 16^{dikán} érkezett fel Budáról a' posta-szekeren *Virág Benedek*' Poetai Munkája. Fizettem érette 1 f. 5 xrt.

Ugyan az nap írtam újjolag *Kis István* Pesti könyv-árosnak, hogy Ányos' verseiből egy exemplárt adgyon által Schedius Professornak, a' M. Gróf' nevében. Irtam a' Pesti Harmitzadhoz – is, az ott letartóztatott nyomtatványok végett.

2°) Febr. 3^{dikén} vettem Kolosvárról *Szathmári Pap Mihály* Professor Úrnak levelét, melyben Tiszteletes Predikátor Viski Pál Uramnak magyarra fordítottatott Ovidius' *Metamorphosissát* ajánlly a' kinyomtatásra. – Ezen kívül ígéri, hogy a' M. Athenás' kinyomtatásáról ez utánn fog tudósítani.

3°) *Földi János* Úr, a' Hajdú Városok' Orvos Doctora Febr. 11^{dikén} vett levelében, tudósított akarattyáról, mely szerint kívánnya Ő *M. Természeti Historiájának* kiadását.

4°) Febr. 23^{dikén} küldött Zsoldos István Szombathelyi könyvkötő a' M. Minerva' I Kötettyéből eladott 15 exemplárokért 13 f. 30 xrt; tizet számlálván százért. Marad még 10 Exempl. Comissióban nála.

5°) Martius 24^{dikén} T. *Döme Károly* Úr 10 f. 10 xrt küldött-fel Pozsonyból a' Minerva' II Kötettyéből eladott exemplárokért. Levelébe rekesztette Weber könyvnyomtató' tudósítását is, mely szerint Ányos' munkájiból tsak egy exemplárt sem adhatott el. Én tehát írtam Schwaiger Pozsonyi Könyvárosnak, hogy Webernél lévő 53. nyomtatványokat vegye által, és hirdesse – ki tudósításában.

6°) Aprilis 19^{dikén} tudósított *Kiss István* Úr Pestről, hogy a' hozzá utasított 300 exempl. a' Minerva' 2^{dik} részéből kezéhez vette; de a' melyek közül 8 borítékok, és 4 darabban az utolsó arkus el rongyollottak. – Írja egyszersmind, hogy ezen 2^{dik} kötetből 25 exempl. T. Sárvári Professor Úrnak Debretzenbe, és még más 25. exempl. T. Benke Prof. Urnak Enyedre el fog küldeni.

7°) Majus' 12^{dikén} írt levelemre *Varga Márton*, NVárad Professor Úr, és híremmé adgya, hogy Káts Istvántól kezéhez vett 15. nyomtatványait Ányos' Verseinek (én 30 exempl. adtam által T. Káts István Urnak) eladta. A' 2^{dik} kötetből – is 15 nyomtatványokat kíván. A' bevett pénzt vagy Kis Istvánnak teszi-le, vagy maga fogja kezembe leolvasni.

8°) Majus' 14^{dikén} T. *Kis Ferentz* Úr 25. forintokat küldött-fel, a' Minerva 2^{dik} kötettyéből eladott exemplárokért. Erről quietantziát küldöttem néki. Még 26 nyomtatványok vagynak nála az eladás végett. – Az Ányos Verseiből újra 50 exepl. küldöttem kezéhez. – Egynéhány napok múlva ismét 13 f. küldött. – Ismét 13 f.

9°) *Schwaiger* Pozsonyi Könyváros quietantziát küldött azon 53 exemplárokról, melyeket Weber könyvnyomtatótól által vett Anyos verseiből, és a' Minervának 2^{dik} kötettyéből hozzá leküldött 35. exemplárokról.

10°) *Kultsár Úr* tudósított, hogy Ányosból elkelték már nála 30. darabok és hogy a' 2^{dik} kötetből hozzá küldött 28 exempl. vette, melyekért 1 f. 48 xrt kellett a' kotsisnak fizetnie. Kér, hogy ezen részből még 10. nyomtatványt küldgyek néki.

Majus 22^{dikén} írtam Kis Istvánnak Pestre, hogy a' 2^{dik} kötetből 16. exempl. küldgyön NagyVáradra Varga Márton Professor Urnak (a' kinek Nagy József kereskedő Úr által mindgyárt írtam – is) és 10. exempl. Kultsár Prof. Úrnak Esztergomba.

Julius 3^{dikán} T. *Juranits László* a' Minerva 2^{dik} kötettyéből eladott 24 exemplárokért kezemhez küldött 24. forintokat.

11°) Julius' 15^{dikén} a' Méltóságos Grófnak parantsolattya szerint fel kerestem Dr *Nagy Samuel* Urat, és bizonyossá tettem Ő Nagysága nevében, hogy Huffeland' Guter Rath an Mütter etc. nevű munkájának magyar fordítását ki fogja a' M. Gróf nyomtatni, hogy ha Ő Nagysága' Neve alatt a' M. Minervába akarja azt iktatni. A' melyre Nagy Samuel Úr örömmel 's köszönettel reá állott és meg – is ígerte fordításának kezemhez adását, mihelyest azt tökéletesen el fogja végezni.

12°) *Földi János* Dr Úr tudósított, hogy a' M. Naturalis Historiáját Weber könyvnyomtatónak adta által, a' ki 300. exemplárokat ígért néki jutalom' fejében. Kész volna azonban még velünk végezni, kivált a' képek' kedvéért. – Irja egyszersmind, hogy Scheller Német Lexiconjának meg magyarosítását magára vállalva, és már nagy részint által-esett rajta.

13°) *Kis István*, Pesti Könyváros, felküldött Aug. 5^{dikén} a' második szám-adásával 102 f. 37 xr. a' Minerva' árrából.

14°) *Zsoldos István*, Szombathelyi könyvárostól fel vettem a' M. Minervából elkeltt exemplárokért, Septembernek 4^{dikén} 22 f. 30 xrokat. Az első kötetért esik 7 f. 12 xr; a' másodikért 15 f. 18 xr.

Schwaiger, Pozsonyi könyváros, lefizettetett Doll Aloys által a' Minerva I et II Kötettyéből 20. forintokat. = Ismét 9^{ber} 2^{dikán} 20. forintokat.

Földesi, Keszthelyi könyvkötő, adós maradt 11 forinttal a' Minerva árából.

Schwaiger Urnak Pozsonyba küldöttem ismét 12 darabot a' 2^{dik} kötetből.

Kis István X^{br} 19^{dikén} letett a' nála levő Minerva árrából 71 f. 15 xrt. – Számat vetvén vele az eddig elkelt exemplárok iránt, a' fenn-maradtak' számos illy renddel írtuk-fel Jegyző könyvébe: A' Minerva' 1° kötettyéből békötve 109. exempl. – kötetlenül 32. ex. – A' 2^{dik} kötetből békötve: 57. exemp. – kötetlenül: 82 exempl.

Varga Márton Professor Úr lefizetett a' Minerva 1° kötettyéért Kis István Uram által 15 f.

Kultsár Úr lefizetett Jan. 24^{dikén} 1800. – 64. forintokat. Mellyekből (le huzván a' költségeket) az első kötetre esnek 42 f. 30 xr. A' másodikra: 22 f. 3 xr.

1800.

-o-

Jan. 25^{dikén} küldöttem B. Jósika által Kolosvárra 24 Exempl. a' Minervának 3dik kötettyéből T. *Rosenbacher* Professor Urnak; a' kinek számára két héttel ezelőtt el vitt magával Debretzenbe Kis István Uram 20 Exemp a' Minerva I. köt. és ugyan annyit a' 2^{dik} kötetből. Azon kívül mindegyikből egygyet egygyet a' fáradság' jutalmául.

1°) Hogy ezen 42. nyomtatványok kézhez jutottak, T. Rosenbecher Úr tudósított Feb. 23^{dikán} irtt levelében; megírván egyszersmind, hogy az alkalmatosságért 2 f. 42 xrt kelle fizetnie, 's hogy a' 2^{dik} kötetből három arkus megrongyollott. Ezeket utóbb kipótoltam.

2°) *Schwaiger* pozsonyi könyváros kér 36 Exepl. a' Minerva' 3^{dik} kötettyéből, mellyeket fel – is küldöttem hozzája a' József vásárosok által. Azon alkalmatossággal útnak eresztettem még 20. Nyomt. T. Döme Károly Úrhoz.

3°) *Németh László* Győri Professor tudósított, hogy a' Minerva 3^{dik} kötet általadott néki Müller könyvtáros 7. Exempl. – A' két első köteteladott négy négy darabokat. – A' M. Tudós Ujságot szándékozik juliusban, vagy az új esztendővel megindítani.

4°) T. *Keszthelyi László* Rector Úr tudósított, hogy a' Minerva' 3^{dik} kötettyéből kezéhez vett 23 Exempl. (Én 24^{et} küldöttem). T. Sárvári Pál Professor Úr által adott néki 12 Ex. mind az első mind a' második kötetből.

5°) *Ossovszki Pál* Úr közli Antal Prof. Úrnak levelét, mellyben tudtára adgya, hogy néhai Gr. Teleki Domokos 35 Ex. adott légyen néki által Ányos' Verseiből. Ezekből 12. nyomt. keltek-el. A' Minerva' 2^{dik} kötettyéből pedig eladott 24 Exempl. És így 34 f. vagyon nála beszédve; a' Kotsisnak fizetett 2 f^{ton} kívül. – Nemes György Urnál pedig 25 Exempl. voltak letéve Ányos' munkájiból; és eddig tsak 5 u 6 exempl. keltek-el belőlek.

6°) *Schwaiger* Pozsonyi könyváros megküldötte Számadását, 20 forinttal egygyütt; és így már mindenestől 60 f. tett – lesz. – Azon észre-vételem vagyon, hogy a' 3^{dik} kötetből tsak 30 Exemplárral számol; holott én 36^{ot} küldöttem.

7°) *Molnár Borbála* vissza-küldötte a' Szerentsétlen Szerelem nevű munkáját, némelly megjobbításokkal. Két egyszersmind, hogy előbbeni munkájiból a' 3^{dik} 's 4^{dik} Darabnak uj kiadására beszéllem reá Landerert.

8°) T. *Rájnis* Úr tudósított hogy a' M. Helikonra vezérlő Kalauzzát az új kiadás végett bővítti 's tsinosgattya; 's ugy reményli, hogy a' jövő Junius' közepe' táján elkészül vele. – Biographiáját – is megküldi.

9°) Junius 8^{dikán} kezembe vettem Nagy József Úr által 20 f. mellyeket Szoboszlai Úr küldött Bétsből az eladott Minerva' árrából.

10°) Junius 9^{dikén} küldött T. *Kis Ferenc* Úr a' M. Minerva' árrában 30 f.

11°) Junius 19^{dikén} vettem fel Schedius Prof. Urtól 9 f. 20 xrt, mellyek T. *Németh László* Prof. Urtól küldődtek Győrből az elkelt Minerva' árrában. T. i. az 1^ő 's 2^{dik} kötetből 3 Exempl. a' 3^{dikből} pedig 5. nyomt.

Ugyan mai nap küldöttem *Ossovszki* Úr által leveleket: 1^{ször} N.Váradra Varga Márton Prof. Urnak; Kolosvárra T. Rosenbacher Urnak 's Molnár Borbála Aszszonyinak; MVásárhelyre Aranka Consiliarius Urnak. Az írás' tárgya a' Minerváról való értekezések voltak.

12°) *Weingandt* könyváros letett Aug. 29^{dikén} a' Minerva' áraban 31 f. 10 xr.

13°) *Kis István* könyváros fizetett Aug. 30^{dikán} (...) 63 f. – Maradt még nála: az 1^ő kötetből békötve: 84 Exempl. Kötetlen 22 Ex. – A' 2^{dikből}: kötetlen: 75 Exempl. A' 3^{dikből}: kötve 21; kötetlen 25 Exempl. – Költeményes munkáimból 10 Ex.

Nov. 1^ő Napj. *Zsoldos István*, Szombathelyi könyváros letett a' Minerva' exepjárjiért 21. f. 50. xrt. – Az 1^ő kötetből maradt még nála 2. Ex. a' 2^{dikből} 5; a' 3^{dikből} 15.

A' verseimből 6. Exemplár. – A' 3dik kötetből hozzá küldött exemplárokért a' kotsisnak fizetett 1. f. – Ezen Exempl árrát 20. 20 xrt 23^{dik} Apr. 1805 magamnak kifizette.

14°) *Ossovszki* Úr, Nov. 6^{dikán} 82 f. 40 xrt tett-le nálam. Az 1^ő 's 2^{dik} kötetért 47 f. küldött T. Antal Prof. Úr MVásárhelyről; a' 3^{dik} kötetből el kelt exempl. 14 f. 40 xrt. T. Benke Prof. Úr pedig Enyedről a' 2^{dik} kötet' árrából 16 f. a' 3^{dikéből} 5. f.

15°) *Schwaiger* Könyváros megküldi szám-adását a' M. Minerváról 25. forintokkal egygyütt.

16°) *Weingandt* Pestről küld 25. ftokat az eladott Himfy árrából.

Kis István Pesti Könyvkötő lefizetett Kolosváry Miklós Urnak 12. f. a' Himfy' árrából, mellyeket fogatkozás nélkül kezemhez – is vettem.

17°) *Schwaiger Pozsonyi* Könyváros tudósított, hogy a' Minerva II^{dik} Kötettyéből utóbb küldött 10. Exempl vette; hogy a' III^{dikből} nem vett mindenestől többet 49. Exemplároknál; végre hogy a' Himfyből – is 50. Nyomt. mentek kezéhez. Junius 5^{dikén} 1802. letett 25. f. Pozsonyban.

18°) *Kultsár* Úr Himfynek széllyel küldött Nyomtatványiról tudósított; úgy nem különben arról – is, hogy Varga Márton Prof. Úr 7. forintokat tett-le számomra Weingandt könyvárosnál.

19°) *Légrádi Imre* Úr a Himfyhez járuló Képre tett költségeket számba veszi, és a' Bétsben felküldött 66. Exemplárok' állapotjáról tudósított.

20°) *Schedius Lajos* Pesti Professor Úr megkér, hogy *Zeitschrift von und für Ungern* nevű munkájára szedgyem-be az Előfizetőktől a' pénzt; és küldgyek én – is néha a' munkájába iktattandó darabokat.

21°) *Juranits László* Értényi Plébános írja, hogy a' Himfy' exemplárjait kezéhez vette; kér, hogy prenumerallyok az ő részére Schedius Úr' munkájára; tudósított egyszersmind, hogy Vitéz Imre Urnak írt; a' M. Minerva' exemplárjai iránt.

22°) *Tomentsek János*, Landerer Typograhus' Factorja tudósított, hogy a' Keszthelyi Könyvkötő Földesi István kezéhez vett a' M. Minerva I kötettyéből 10. Ex; a' II kötet. ismét 10^{et}; a' III^{dik} kötetből 11^{et}. A' Recognitis – is a' Levél mellett vagyon.

23°) Bétsben a' *M. Hirmondó' Írójínál* a' M. Minervából letett Exemplároknak specificatiója és az Elkölttekről Szoboszlai Uramnak számadása.

24°) Fő T. *Nagy József* számos Exemplárokat kíván a' Himfyből. Küldöttem – is. ét ízben 125. Nyomtatványokat. – Egyszer kérésemre 30 f. fizetett-le belőle a' Bátyámnak; másodsor ismét ennyi summat aszignáltam számára.

25°) T. *Szent Györgyi Gellért* Úr levele a' Fő T. Hertelendi Gáspár Kánonok Úr' számára küldött Portzellánról.

26°) *Sándor István* Úr némelly M. Tudósokról értekeződik, hogy M. Könyves-Ház nevű munkáját annál tökéletesebbé tegye.

27°) *Mészáros József* Barátom Rhédén mondott Prédikáziójának kinyomtatását bizza reám.

28°) T. *Szabó Dávid* Úrnak egynéhány levelei, melyekből a' Minerva állapottya alkalmasint kitetszik.

29°) *Kultsár István* Úr tudósított, hogy T. Virág Benedek Urral számot vetvén a' Minerva' 3dik kötettye iránt (mellyből a' Pesten lévő Exemplárokat mind által vette) 135. ftokkal maradt még nékem adós. Ezekből 25. ftokat mindgyárt lefizetett, 's nékem megküldött. – Kevés idő mulva ismét 33 ftokat és 40 xrokat vettem kezemhez melyekből 26. f. 40 xrokat T. Konde Ur küldött Himfynek 20. Exemplarjaiért; 7. forintot pedig Varga Prof. Úr, de nem tudatik, melly munkákért.

30°) *Kultsár Úr* ismét 112. ftot küldött kezemhez, melyekből 50. ftot Kis István, 50. ftot Weingand Könyváros, és 12. ftot Bernáth László Úr tett-le.

31°) *Kis István Úr* számot ad Himfynek 100 Exemplárjáról. – Az egész summa tenne 133. f. 20 xroat. Magának 20. ftot rabat képpen lehuzván, 113. f. 20 xr járt nékem.

Ugyan Kis István Úr adott az Assignatiómra T. Révai Miklós Urnak 25. ftokat.

32°) *Kultsár Úr* megküldi Eggenberger Könyvárosnak Számadását Himfynek 120. Exemplárjairól; 's Minervának egynéhány darabjairól. Az egész summa, lehuzván a' 25. ft. 26 xr. Rabattot, tett 143. ft. 54. xrt. – Ezekből Kultsár Úr felvett 45. ft. 54 xr.

33°) *Kultsár Úr* tudósított, hogy 67 ftokat kifizetett Eggenbergernek némelly könyvekért, melyeket ez Weszprémbe küldött kérésemre.

34°) *Kultsár Úr* küldött 65. ftokat, melyek 75. Exempl. a' Himfy' Szerelmeiért Kis István Pesti Könyv-áros által fizettettek, le huzván magának a' szokott rabattot. 2°) T. Rosenbacher Prof. Úr – is küldött 20. ftokat a' M. Minerva' Exemplárjai' árrából.

35°) Eggenberger Könyvárosnak le fizetett *Kultsár Úr* 47 ft.

36°) *Kultsár Úr* felvett Gebhárdi 20. Exemplárjáért 100. ftokat.

37°) *Kis István* Himfy 16 Exemplárjaiért fizetett 18. f. 14 xrt.

38°) *Légrádi Imre* Himfynek veszendő Exemplárjaiból 12 f. 11 xrt liquidál számomra.

39°) *Schwaiger* Pozsonyi Könyváros a' Himfyből 36. a' M. Minerva 1° és 2^{dik} Kötettyéből 8, és 8. Exemplárokat kíván az eladásra. Ígéri egyszersmind, hogy a' mivel még adós maradott, első alkalmatossággal megküldi.

40°) *Virág Benedek* 24 Exempl. küld Telegdi négy Prédikáziójából, és Miklósi Püspökre készült verseiből. Ugy nem különben tudósított arról – is, hogy Kátót de Senectute most (...) – Ismét (...) 10 Ex. Horatiusból 5. – Mindeniebből egyet egyet Rájnis Józsefnek küldöttem.

Anno 1803, Die 10^a 9^{bris} Kis Istvánnal számot vetvén a' M. Minerva Exemplárjai iránt (mellyeknek száma állott az 1° Kötetből kötve 64 Darab, kottetl 18. A' 2^{dik} kötetből köttetlen 38 Darab. A' 3^{dikből} 9, Darab) az eladott Exeplárokért járt volna 72. ft, de le huzván a 15 per centumot, kezemhez tsak 61. ftot, 12 xrt vettem. Maradt eladandó Exemplár: az 1^{ső} Kötetből Kötve 47 Darab, Köttetlen 11 Darab. a' 2^{dikből} köttetlen 30. Darab. A 3^{dikből} egy sem. – Magammal elhoztam az 1° kötetből 4. Exemplárt, a' 2^{dikből} 31 Darb. – Pozsonyba Schwaigernek küdöttem Eggenberg által az 1° és 2^{dik} kötetből 8 és 8 Exemplárokat. – Kultsár István Úr' feljegyzése szerint maradott nála az 1° kötetből 51. Darab; a' 2^{dikből} 169. Darab. Le huzván ezekből az onnét általam elvitt exemplárokat, maradtak még az 1° kötetből: 39. Darab; a' 2^{dikből} 100. Darab. – a' 2^{dik} darabból tsak 98. Ex. adatott néki által.

41°) Révai Miklós Úr 30. nyomtatványt küld M. Régiségeinek⁵⁹² első Darabjából, és segedelmet kér M. Gramaticájának könnyebb kiadathatására, melyet meg – is nyert 800. ftokban Mélt. Zsolnai NPrépost, Fő Tiszt. Hertelendy, Nedeczky és Hornyik Kánonok Uraktól.

1803, 30 9^{berben} számot vetvén Schwaiger Pozsonyi Könyvárossal, fel vettem tőle 48. f. 25. xrt. 25 Ex. Himfyért, 10. Exempl. M. Minerváért, és 6. Ex. Költ. Munkáimért. Még maradt nála 8. Ex a' M. Minerva 1 és 2^{dik} Kötet és 12 Ex. a' 3^{dik} Kötetből.

42°) T. Rájnis József szívesen veszi a' számára megküldött Himfy' Szerelmeit viszontag Apátzai Tsere János' M. Encyclopediajával kedveskedik. – A' Magyar Parnaszszussa' Kinyomtatásáról tett ígéretemet elfogadgya, és a' Kéz-írásának megküldését ígéri.

43°) Georch Illés a' Honnyi Törvény' Írója,⁵⁹³ küldött hozzám munkájának első Darabjából Író papirosra 18. Ex. – Nyomtatásra 107 Ex.

44°) T. Révai Miklós az Elaborator M. Gramaticájának két első szakaszszából 30 Ex. a' Magyarság' Régiségiből pedig újra 10 Exempl küld hozzám eladás végett.

45°) Eggenberger Pesti könyváros több rendbéli levelei különbféle Könyvek és azoknak fel vett árrok iránt.

46°) Kis István tudósitt, hány Exemplárokat adott néki által Kultsár Úr a' M. Minerva I, és II. Kötettyéből.

47°) Ugyan az megírja, hogy Himfy' Szerelmeiből 20 Exempl vett kezéhez, á 2. ft. -

48°) Kultsár Úr Kisfaudy Bódi által küldött a' Himfy árrában 50. ft. -

Az eredeti kézirat megtekintését követően leszögezhetjük, hogy Péteri Takáts a beérkezett leveleket nem egyenként a beérkezést követően írta be a regestumba, hanem párat összevárva időközönként jegyezte be azokat. Ezt az eltérően megfaragott tollhegyek bizonyítják (hol vékonyabb, hol vastagabb az írás). Vannak időszakok, amikor Péteri Takáts kapkod, kevesebb információt közöl, le hagyja a levelek keltezésének dátumát, siet. Ilyenkor az írásban nem konzekvens, egy-egy szót másképpen vet papírra: Ur – Úr, Weigend – Weigandt, rabatt – rabat, Eggenber – Eggenberger, grammatika – gramatika, rövidítéseket alkalmaz, ékezeteket hagy el. A levelekben érdekes javaslatokat vetnek fel az írók. Kultsár István olyan sorozatcímet javasol, amit nem kell magyarázni a nagyközönségnek – javaslata

⁵⁹² Minden bizonnyal Révai Miklós: *Antiquitates literaturae Hungaricae* (Pest, 1803) kötetről van szó.

⁵⁹³ A kötet végül négy évvel később jelent meg: *Honnai Törvény*. Öszve-szedegette Ettre-Karchai Georch Illés, tekintetes Zágráb Vár'megyének, és nemes Vajka Széknek tábla-bírája, fel-esküdt ügyész és királyi oktató. Első könyv. Po'sonyban, Belnay György Aloys' betűivel, 1804.

szerint legyen Könyvtár vagy Bibliotheca -, és lándzsát tör „az egyenlő nyelv”, azaz az azonos szavak azonos írása mellett. Van, aki azzal ajánlja művét, hogy a cenzúra már látta és nem volt kivetnivalója (Nagy János), Molnár Borbála a grófnak ajánlja művét, egy másikat pedig a grófnénak, van, aki vidámabb alkotását ajánlja, de megjegyzi, hogy „írogat fontosabb dolgokról is” (Kósa György). Nagy János szanyi plébános nemcsak sürgette művének kiadását, de leszögezte, hogy a kiadó ne fűzzön munkájához semmiféle kommentárt (anecdótát). Péteri Takáts megjegyzi, hogy a kéziratot maradéktalanul visszaküldte a feladónak, Nagy Jánosnak. A levelek az első évben (1798) szinte kizárólag a Minerva szervezésével, az anyagok begyűjtésével kapcsolatos témákat sorjáznak. 1799-ben már a terjesztés és a pénz útja a nagy kérdés, mígnem 1800-ban szinte kizárólag erről folyik a levélváltás. Péteri Takátsnak hatalmas szervezőmunkát kellett kifejtenie a terjesztés érdekében is. Teleki Domokosnak elküldött könyveket zárolták, mert a gróf meghalt. Több esetben a kötetek a szállítás során megsérültek. A regestrumból megtudhatjuk, hogy olykor a darabszámmal is gondok voltak. 1799. május 12-én Varga Márton nagyváradai professzor azt írja, hogy Káts Istvántól átvett tizenöt Ányos kötetet. Péteri Takáts megjegyzi a regestrumban, hogy ő harmincat küldött. Az 1800-as esztendő negyedik bejegyzéséből megtudhatjuk, hogy Keszthelyi László rektor huszonnégy példányát igazolta vissza a Magyar Minerva harmadik kötetének, ám Péteri Takáts megjegyzi, hogy ő huszonötöt küldött. Hasonló az eset ugyanezen év hatodik bejegyzésénél is, ahol Schwajda pozsonyi könyvkereskedő harminc példányról ír Péteri Takátsnak, holott ő harminchatot küldött. 1800-ban a levelek már nem kizárólagosan a Magyar Minerváról szólnak, hanem arra is rávilágítanak, hogy Péteri Takáts valójában irodalomszervezőként működött. Többen kéri könyveiknek nemcsak kiadását, hanem a meglévő kötetek terjesztését (Révai Miklós). Legtöbbször Kisfaludy Sándor Himfyje kerül szóba. Tudjuk, hogy kiadásának évében „*A kesergő szerelem*” hatalmas sikernek bizonyult. Ezt támasztják alá a Péteri Takátsnak írt levelek is. Tudjuk, hogy „*A kesergő szerelem*” 1796-1798 között keletkezett, az első kiadásnál kétszáz dalt és húsz éneket tartalmazott, mely dalok Kazinczy elnevezése szerint szerelmi epigrammok. Péteri Takátsnak köze volt a kiadáshoz, ő bízta Kisfaludyt, ő vitte el a cenzorhoz, Engelhez a művet, engedélyeztetésre. 1801 júliusában Péteri Takáts előszavával megjelent Budán a „*Himfy szerelmei*”.⁵⁹⁴ Így érthető a könyv többszöri megjelenése a regestrumban.

⁵⁹⁴ Császár, 1910. 88-89.

3. 5. 3. A megvalósult sorozat

A kiadói tervezet (*A' Magyar Országi Írók' munkájának Könnyebb ki-nyomtatását tárgyazó Gondolatok*) részletesen foglalkozik a társaság szervezetével, is. Először is helyzetfelmérést terveztek, amelyben megtudhatták az irodalom helyzetét: írók, kiadatlan művek, készülő és elkészült írások számbavétele. Erre elismert, neves tanárokat kértek fel: Keszthelyi László (Nyitra), Szatmári Pap Mihály (Kolozsvár), Révai Mikós (Győr), Szabó Dávid (Kassa), Dugonics András (Szeged), Virág Benedek (Buda), Kulcsár István (Esztergom). A szerkesztést „némelly tudós urak”-ra bízták volna: Batsányi, Báróczy. A cenzori engedélyt követően kerülne sor, a könyvek kinyomtatására. Ugyanakkor azt tervezték, hogy a nyomdai tipográfiáról, a korrektúrákról egy személy gondoskodik majd. A tervezet a terjesztésre vonatkozóan is tartalmaz elgondolásokat miszerint törekedni kell arra, hogy a „könyvárosok mértéktelen nyerészkedésének gát vettessék, és a' bé-vett pénz annál bizonyosabb kézhez kerüljön”.⁵⁹⁵

Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Kulcsár István, Dugonics András, Molnár Borbála, Aranka György, Weszprémi István neve szerepel azok között, akiktől Péteri Takáts közvetlenül kért kéziratot, gondolván, hogy rendelkeznek kiadatlan írásokkal. Dugonics nem jelentkezett – hívja fel figyelmünket Harmath -, és pedig azért, mert a jól fizető Landerer volt állandó kiadója. Gvadányi József Molnár Borbála verseit ajánlotta, Weszprémi Földi János munkáit, míg Révai a Bécsi Kódex sajtó alá rendezését szorgalmazta.⁵⁹⁶ Összességében megállapíthatjuk, hogy a legtöbb megkeresettnek volt javaslata, de azt is láthatjuk, hogy páran saját művel nem tudtak (vagy nem akartak) megjeleníteni a Magyar Minerva könyvsorozatban. Ez adódhat abból, amire Harmath István hívta fel figyelmünket, hogy a szerzők szoros kapcsolatban voltak eddigi kiadóikkal, de elképzelhető, hogy nem volt publikálatlan írásuk. Stohl részletesen feldolgozta az „irodalmi termés számbavételét”. Fontos és a Magyar Minerva tárgyalásánál lényeges adatok ezek, így fontos azok ide emelése.

Szerzők, akik a felhívásra maguk jelentkeztek munkáikkal:

1. Baróti Szabó Dávid ajánlja *Költeményes munkáinak* második kötetét,
2. Bessenyei György ajánlja nyomtatásra *L' Esprit des Monarques Philosophes* és Pope: *Essay sur l'homme* című munkák fordítását, és vállalja a Társaság által később megnevezett német vagy francia munkákét is,

⁵⁹⁵ Stohl, 2005. 231.

⁵⁹⁶ Harmath, 1985. 457.

3. Csizi István ajánlja a maga Fábián Juliannával váltott verses leveleit.
4. Czinke Ferenc *Köszöntő versek*,
5. Földi János *Magyar természeti história* első kötete; Scheller Lexikonjának fordítása,
6. Hegyi József Gebhardi: *Magyar Országi Historiájának* fordítása,
7. Káts István *A kézi mesterségekről; De calendo hexapedali; A palatinusról*,
8. Kósa György *Költemények*,
9. Kultsár István *Quis gaudet Jure Curandi educationem?; Per quos hoc Jus exercendum sit?; Quomodo administrandum sit?; Zoroaster*,
10. Mészáros József Rédén tartott prédikációja,
11. Molnár Borbála *Szerentsétlen szerelem; Épületes barátság*,
12. Nagy János *Nyájas kötet* (Richter szatíráinak fordítása); *Józan érzések* (antológia),
13. Nagy Sámuel Huffeland fordítás,
14. Németh László Magyar Tudós Újság megindítását tervezi,
15. Rájnisi József *Magyar Helikonra vezérlő Kalauz* (új kiadás),
16. Révai Miklós Bécsben talált magyar nyelvű *Biblia* fordításról,
17. Sárvári Pál *Theologia moralis* (gimnáziumi tankönyv),
18. Vályi András *Az árva magyar nyelv*
19. Virág Benedek *Énekeskönyv*; Horatius fordítás; Cato: *De senectute*.⁵⁹⁷

Látható a felsorolásból, hogy a kiadásra javasolt művek műfajilag, tartalmilag eléggé eltérnek egymástól. Megtalálhatóak benne saját költemények, fordítások, teológiai munkák, tankönyv, jogi könyvek, újság megindításának terve, történelmi tárgyú munkák. Ugyanakkor a felajánlott anyagok sem lehettek hasonló színvonalúak, hacsak az írók neveit vizsgáljuk is.

⁵⁹⁷Stohl, 2005. 231-232. ; Baróti Szabó Dávid (1739-1819), jezsuita, majd világi pap, tanár, Nagyszombatban, Kassán tanult, Székesfehérváron, Kolozsvárott, Egerben, Nagyváradon, Besztercebányán tanított. Bessenyei György (1747-1811) testőrírő, a magyar felvilágosodás első szakaszának vezető alakja. Ekkor már Pusztakovácsiban visszavonultan élt. Csizi István (1728-1805) katonatiszt, nyugalmazása után haláláig Tokajban élt. Fábián Julianna (1765?-1810) költőnő, Komáromban élt. Levelezett Gvadányival, Széchényi Ferencsel, Csizi Istvánnal. Czinke Ferenc (1761-1835) egyetemi tanár. Sopronban, majd Budán élt. Földi János (1755-1801) orvos, természettudós, író. Csokonai barátja és mestere. A debreceni fűvészkör munkáinak elindítója. Hegyi József (1756-1827) piarista pap. Előbb Vácott, majd Pesten, Kalocsán, végül Szegeden élt. Káts (Bukovecz) István (+1812) nagyváradi plébános. Kósa György pectendi plébános. Kultsár István (1760-1828) író, szerkesztő, Festetics László gróf nevelője. Mészáros József (1764-1839) székesfehérvári kanonok. Molnár Borbála (1760-1825) költőnő. Rádai Gedeon buzdította versírásra. Nagy János (+1808 k.) szolgabíró Győr vármegyében. Nagy Sámuel (+1810) orvos. 1799-től Komáromban lakott. Németh László (1770-1806) 1796-tól győri rektor. Rajnisi József (1741-1812) volt jezsuita, győri tanár, költő, műfordító. Sirja a keszthelyi Fő téri plébániatemplom kriptájában található. Sárvári Pál (1765-1846) debreceni tanár. Vályi András (1764-1801) 1792-től a pesti egyetem tanára. Virág Benedek (1754-1830) költő, műfordító, történetíró. A magyar ódaköltészetnek Berzsenyi megjelenéséig legnagyobb mestere.

Amint azt már említettük, voltak írók, akik mások – szintén változó színvonalú – munkáját (is) ajánlották:

1. Aranka György – Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasághoz beküldött nagyobb terjedelmű munkákat ajánlotta (Salzmann: *Emberi nyomorúságokról*, Archenholtz: Anglia),
2. Bölöni Sámuel – Viski Pálnak Ovidius: *Methamorphosis* fordítását ajánlja,
3. Csizi István – Bessenyei György: *Marcus Aurelius; Julianus Apostata*;; *Stanislaus király; II. Frigyes mondásait*,
4. Festetics György – Teleki Domokos: *De administratione legali comitatum* című munkáját kérte a Magyar Minerva második köteteként megjelentetni,
5. Gvadányi József – Molnár Borbála munkáit ajánlja,
6. Jordánszky Elek – Szentiványi püspök Vergilius fordítását nem találta ugyan a bíboros könyvtárban, de helyette tudósít két másikról, egyikük egy Gyárfás nevezetű munkája, másik szerzője anonim,
7. Kutsár István – Varga Mártontól *Arithmetica; A természet közönséges históriája*; Pyber Benedektől *Seneca filozófiai munkái*; Barkótzai Rosti Antaltól éneke és elmélkedések; Virág Benedek versei; Dugonics András *A Szeretsenek; Közmondások*; Schedius Pesti Német Újság,
8. Szatmári Pap Mihály – Földi János *Természethistóriáját* ajánlja; egy Szikszai nevezetű fordítását Bonnet: *Contemplation de nature* című munkájáról; Sárvári Pál *Theologia moralis* című munkáját.⁵⁹⁸

A javasolt kötetekből is kiderült, hogy nem elsősorban szépirodalmi munkákat ajánlanak kiadásra, hanem a kornak megfelelően szép a természettudománnyal, joggal, történelemmel foglalkozók aránya. Az elkészült könyvek terjesztése a könyvkereskedői hálózaton keresztül, illetve személyes egyedi körben történt. Az ország középső és nyugati részén jobbra a könyvkereskedői hálózatban, a Tiszántúlon és Erdélyben a személyes terjesztéssel oldották meg. Stohl szerint a sorozat valamennyi kötete eljutott Bécsbe is, az

⁵⁹⁸ Stohl. 2005. 233. ; Aranka György (1737-1817) költő, nyelvművelő. Elsősorban, mint irodalomszervező vált ismertté. Bölöni Sámuel jogtudós, író, az erdélyi udvari kancellária ágense, később a Theresianum tanár. Gvadányi József gróf (1725-1801) író, a nemesi-nemzeti ellenállási mozgalom eszméinek hatásos hirdetője. Jordánszky Elek (1765-1840) szentszéki jegyző, a prímási levéltár őre, bíborosi titkár, plébános, majd 1830-tól püspök. Szatmári Pap Mihály (1737-1812) 1767-től a kolozsvári teológia tanára. Weszprémi (Csanády) István (1723-1799) író, orvos, a XVIII. század kiemelkedő polihisztorja

első kettő természetszerűleg, mivel azokat a császárvárosban nyomtatták.⁵⁹⁹ Érdeemes a könyvterjesztők névsorát és székhelyét is megismerni, valamint azt, hogy a Magyar Minerva melyik kötetének terjesztését vállalták:

1. Antal János – Marosvásárhely – 1-2. kötet,⁶⁰⁰
2. Bajkor József - (?) – 1. kötet,
3. Benke Mihály – Nagyenyed – 2. kötet,
4. Döme Károly – Pozsony – 1. és 3. kötet,
5. Juranits László – Értény – 2. kötet,
6. Káts István – Nagyvárad – 1. kötet,
7. Keszthelyi László – Nyitra – 1-3. kötet,
8. Kis Ferenc – (?) – 1-2.kötet,
9. Kondé - (?) - Himfy,
10. Kulcsár István – Keszthely – 1-2. kötet, Gebhardi fordítás,
11. Nemes György – Bécs – 1. kötet,
12. Németh László – Győr – 1-3. kötet,
13. Rosenbacher Ferenc – Kolozsvár – 1-3 kötet,
14. Sárvári Pál – Debrecen – 1-2. kötet,
15. Szoboszlai József – Bécs – (?),
16. Teleki Domokos – Marosvásárhely – 1. kötet,
17. Varga Márton – Győr – 1-2. kötet.⁶⁰¹

Látható, hogy egy városban esetleg többen is vállalkoztak a sorozat terjesztésére (és terjesztettek más Péteri Takáts által propagált műveket), azonban kevesen voltak azok, akik folyamatosan vállalták a kötetek árusítását. Többen csupán egy-egy kötet terjesztésének nyűgét vették magukra s csak kevesen mind a háromét. A tizenhét személy közül csak

⁵⁹⁹ A kötetek a Magyar Hírmondónak, valamint Légrády Sándornak köszönhetően juthattak el Bécsbe. (Stohl, 2005. 234.)

⁶⁰⁰ Ahol nincs külön cím, ott a Magyar Minerva értendő.

⁶⁰¹ *Antal János* (1767-1854) erdélyi református püspök. *Bajkor József* ügyvéd. *Benke Mihály* (1757-1817) Teleki Lajos nevelője, 1791-től nagyenyedi tanár. *Döme Károly* (1768-1845) pap, költő. Tanfelügyelő Pozsonyban, majd izsai és erdélyi tartózkodása után pozsonyi kanonok, iskolaigazgató. *Juranits László* (1765-1850) nagyprépost, apátkanonok, az írók művei kiadásának mecénása. Keszthelyen járt gimnáziumba, ott barátságot kötött iskolatársával, Batsányi Jánossal, akivel hatvan éven át levelezett. *Keszthelyi László* (1732-1803) piarista pap, 1776-tól a nyitrai iskola igazgatója. *Nemes György*, erdélyi udvari ágens Bécsben. *Rosenbacher Ferenc* (1758-1822) piarista pap és tanár, 1799 és 1803 között Kolozsvárott tanított. Szoboszlai József, erdélyi származású bécsi orvos. *Teleki Domokos* gróf (1773-1798) költő, író, természettudós, Teleki Sámuel gróf fia, az Erdélyi Magyar Népmívelő Társaság tagja.

hárman. A hivatásos könyvterjesztők között találhatjuk: a pesti Eggenberger Józsefet, a pozsonyi Schwaiger Andrást és a szintén pozsonyi Simon Pétert, valamint Kis Istvánt, a győri Müller Ferencet (?), a szombathelyi Zsoldos Istvánt, a budai Weingandt János Mihályt és a keszthelyi könyvkötőt Földesi Istvánt.⁶⁰²

A Magyar Minerva sorozatban öt kötet jelent meg, amely közül az első kettőt Festetics szponzorálta a maradék háromnak nyomtatási költségeit Péteri Takáts szedte, koldulta össze.⁶⁰³

A Minerva valamennyi kötetének borítóját, amelynek elejére ovális keretben Minerva arcképét, a hátsó borítóra a művészetek attribútumait vészték, Czetter Sámuel készítette. A kiadási terv tulajdonképpen felborult, csak Ányos Pál munkáinak kiadása valósult meg a terveknek megfelelően. Ez is elhúzódott, mert Batsányi hosszú ideig csak ígérgette a nála lévő kéziratok átadását Péteri Takátsnak. Péteri Takáts eszményképének tartotta a már elhunyt költőt és választása – amellyel egyetértett Festetics György is – szerencsés volt. Ányos magasan kiemelkedett a kor költészetéből és bizonyos lokális szint is tudott adni, mert sok szál fűzte a Balaton környékéhez: Veszprémhez, Pápához. Utolsó évet Veszprémbe töltötte, ott is temették el.⁶⁰⁴ A sorozat első kötetének címe:

ÁNYOS PÁL'
MUNKÁJI.
BÉTSBEN,
ÖVEGY ALBERTI IGNÁTNÉ' BETŰJIVEL.
1798.⁶⁰⁵

A 260 oldalas kötetet Batsányi János szerkesztette és rendezte sajtó alá. Bár neve sehol sem jelenik meg tudjuk, hogy „A kiadónak előbeszédgye” az ő munkája. Ebben előrevetíti irodalmi programját is a nyelvújítás egyes tartalmi elvárásainak felvázolásával. Batsányi azonban a sajtó alá rendezésnél túlzott buzgalommal járt el, javítgatta, átírta a verseket: „A' közép útonn jártam tehát; az az: helyre hoztam a' valóságos és tetemesebb fogyatkozásokat; megegyengettem a' hibás verseket; és azt, a' mi azonban nyelvünknek kényes természetét,

⁶⁰² Stohl, 2005. 234.

⁶⁰³ Stohl Róbert idézett művében nem tér ki arra, hogy melyik kötetet szponzorálta Festetics és mikor szüntette be a támogatást. Harmath István idézett művében a harmadik kötetet tartja az utolsó Festetics által támogatottnak. ; Harmath István és Katsányi Sándor munkájukban hasonlóképpen az első három kötet kiadását tulajdonítja a grófnak (Harmath-Katsányi, 1984. 239.), akárcsak Csányi László is idézett művében. Takáts Sándor, szintén idézett munkájában, arra hívja fel a figyelmet, hogy a támogatás megvonása a második kötet után következett be.

⁶⁰⁴ Csányi, 1962. 54.

⁶⁰⁵ Fest. K. Hel. Knyvt. Lit. hung. 127/1.

vagy a' poézisnak megszeghetetlen regulájit sértette, - *a' mennyire az értelem csonkítása vagy egész rendek felbontása nélkül* lehetséges vala, - szabadon 's könnyű kézzel megváltoztattam".⁶⁰⁸ Festetics 100 forintot adott a kötet gondozójának, Batsányinak, aki az április megjelenést követően Péteri Takátsból még tiszteletpéldányokat is kért. Péteri Takáts Festetics véleményét kérte, aki nem akarván a költőt megsérteni Takátsra bízta az ügy elrendezését. Batsányi újabb goromba levelére végül Takáts hat példányt küldött a Magyar Minerva első kötetéből.⁶⁰⁹ Péteri Takáts és Batsányi között ekkor már végképp elmérgesedhetett a kapcsolat, ami az emlékezetes Phoenix hajó oldalára írandó versek kapcsán keletkezett. Batsányi úgy érezte, hogy joga és kötelessége a Magyar Minerva munkálataiban részt venni. Takátsot azonban bosszantotta a költő erőszakos beavatkozása. Éppen ezért fordult levélben Festeticshez: „Nagyságod' bölts meghatározásától függ, ha a' M. Minerva kiadásába legyen-e jövődében-is befolyása Batsányi Úrnak".⁶¹⁰ Festetics válasza ugyan nem ismert, de feltételezhetjük, hogy nemleges volt, mert a könyvsorozat további köteteinél már nem találkozunk Batsányi névvel.⁶¹¹

A kezdeti lendület nagy volt, azután alábbhagyott. Hiába várták Baróti Szabó Dávid és Virág Benedek munkáit. Ekkor került látókörbe a már kész mű, Péteri Takáts munkája. A művet Péteri Takáts először Festetics Györgynek adta át recenzálásra, aki nem rejtette véka alá véleményét. Nyolc pontba szedte össze észrevételeit, a művel kapcsolatban és olyan dolgokra hívta fel a szerző figyelmét, ami Festetics számára lényegesnek bizonyult: kifogásolta, hogy az erkölcsi oktatásokban nem szerepel a király s a haza iránti szeretet. S Festetics, aki a család jelszavát, „Deum time, regem honora!" összességében megtartotta, mindjárt meg is toldotta mondandóját, miszerint „az én Házaamnak helyheztesítésében, és az Urnak magának reputatiójára igen hasznos volna." Ugyancsak felhívta a figyelmet, hogy a műben talált olyan kitételt, amely „fel-gyullasztja a Papi Rendet" és olyat is amely a gyerekek számára „megutáltatja a Szülőknek ítéleteit". A végén megköszöni, hogy Péteri Takáts megdicséri „némely institutioját", de ezeket „talám jó volna ki-hagyni", mert nem akar hiúnak mutatkozni.⁶¹²

A következő évben, 1799-ben tehát kiadták a sorozat második kötetét:

⁶⁰⁸ *Ányos Pál' Munkái*. Bécs, 1798. IX-X. ; A Magyar Minerva I. és II. kötetének a Helikon Könyvtárban őrzött példányait Festetics György könyvkötője (valószínűleg Földesi István) kötötte be, nagyon szépen díszített bőrkötésbe, aranymetszéssel. Az eredeti papírborító a könyvbe bekötésre került.

⁶⁰⁹ Stohl, 2009. 104.

⁶¹⁰ Péteri Takáts József Festetics Györgynek, Bécs, 1798. augusztus 7. , MOL Fest. Lvt. P 279 13 cs. 1798:826. Közli: Stohl, 2009. 277-278.

⁶¹¹ Stohl, 2009. 105.

⁶¹² Festetics György Péteri Takáts Józsefnek. Keszthely, 1798. december 27. ; MOL Fest. Lvt. P 279 14 cs. 1798:1291. ; Közli: Stohl, 2009. 295-296.

ERKÖLTSI
OKTATÁSOK,
MELLYEKET
TOLNAI
GRÓF FESTETICS LÁSZLÓ'
KEDVES TANÍTVÁNYÁNAK,
SZÍVÉRE KÖTÖTT
PÉTERI TAKÁTS JÓZSEF
BÉTSBEN,
ÖZVEGY ALBERTI IGNÁTNÉ BETŰJIVEL,
1799.⁶¹³

A 394 oldalas mű igényes pedagógiai munka tulajdonképpen a kor illemtankönyve. Péteri Takáts az ifjú gróf szívére akarván hatni, személyes, szinte lírai visszaemlékezéssel indítja a könyvet: „Emlékezel-e, kedves Ifjú, midőn öt esztendő korodban a' dajka-kézből gondviselésem alá vettelek? Nékem legalább igen elevenen jutnak mindenek eszembe. Vonakodtál te akkor az első pillanatban, hallván, hogy Nevelőd fogok lenni: de én azonn meg nem ütköztem; mert jókor értésemre esett, hogy a' *Praefectus* nevet mindenkor fenegetődzés között rebesgette előtted az oktalan tseléd, mely továbbra-is szükségessé akarta magát tételni körületted.”⁶¹⁴ Péteri Takáts mindent beleírt, amire úgy gondolta, hogy az ifjú grófnak szüksége lesz élete során, de ennél többre vágyott sokaknak szóló könyvet akart megjelentetni. Az első részben a boldogságról és az emberségről szól. Történetileg visszanyúl a sztoikusokhoz és epikureusokhoz. A második részben a becsületes magaviseletről hetven oldalt írt és a harmadik cikkelyben tulajdonképpen ugyanezt folytatja, amikor a kellemetlen magaviseletről értekezik. A második rész főcíme: „*Az erköltsi jóságról*”, amelyben az erkölcsi törvényekről, az erkölcsiség eredetéről ír, olyan elődöket sorakoztatva fel, mint Montaigne, Helvetius, Epicur, Hume, Wolf, Crusius és Kant. A harmadik rész címe: *Az ember tisztéről*. Ezen belül szól a hitről, a reményről és a szeretetről, a vallásról, az imádságról, az isteni szolgálatról, az esküről, majd folytatásként az emberről, az önismeretről, a helyes életvitelről, az evésről, a művelődésről, a helyes időtöltésről és a lelki jegyek gazdagításáról

⁶¹³ Fest. K. Hel. Knyvt. Lit. hung. 127/2.

⁶¹⁴ Péteri Takáts, 1799. 5.

szól. A negyedik cikkelyben az egyes társaságok kötelességeiről, a fiúi kötelességről, az úri hatalomról, a polgári kötelességekről találhatunk gondolatokat.

Meglepő helyen, egy erkölcsstanban bukkannak fel – írja tanulmányában Szajbély Mihály – Péteri Takács által kifejtett vélemény a régiek és újak munkáiról. Bár ezek a gondolatok már Magyarországon sem számítottak újdonságnak, de Péteri Takács frappáns megfogalmazása mindenképpen az újszerűség erejével hatott. Péter Takács szerint a régiek teljes elismerése, ismerete mellett nagyon fontos – talán fontosabb is - az újabb könyvek olvasása, megismerése: „Ki nem látta? hogy inkább kell tudni: millyen az állapotja mostanság Európának, mint ezer esztendő előtt, akár a' külömbféle Nemzetekre, kormányzásokra nézve; akár a' mesterségeket, tudományokat, 's terméseket ' a' t. vegyük tekintetbe”.⁶¹⁵

Ballagi Aladár az Irodalomtörténeti Közleményekben *„Elfelejtett írók. Péczeli és Péteri Takács”* címmel írt kritikát.⁶¹⁶ Ebben leszögezi, hogy az *„Erköltsi oktatások...”* Péteri Takács legjobb műve. Jobb, megjelent verseinél.⁶¹⁷ Mindazonáltal Toldy Ferenc ítéletével ért egyet, aki szerint „tisztán gyakorlati modorú” írásról van szó. Ballagi hasznos olvasmányként aposztrofálja és megállapítja: „Nagy olvasottságot látunk benne: idézetek rengetegét, még pedig mindent a maga helyén. Szorgalmas, becsületes munka, mely Faludi moralitásaival nem ér ugyan föl, mégis kár, hogy a maga korában több olvasóra nem talált.”⁶¹⁸

A nyomtatás körül is akadtak gondok. Takács szerint, Batsányi sugallatára a cenzor ellenségesen viseltetett *„Az erköltsi oktatások...”* beadott szövegével olyannyira, hogy másik cenzort kellett keresni.⁶¹⁹

Még ugyanabban az évben Pesten került ki a nyomdából a sorozat következő kötete. S talán nem véletlen, hogy éppen Virág munkáiról van szó. Amint arra Bíró Ferenc is rámutat, „a tekintélynek, amelyet Virág Benedek a XIX. század elejétől élvezett a magyar írók körében, e költői szerep kialakítása s költőileg hiteles megszólaltatása”⁶²⁰ bizonyosan közrejátszott Festetics és Péteri Takács döntésében. A kötet címe:

⁶¹⁵ Péteri Takács, 1799. 136-139. Idézi: Szajbély, 2001. 193.

⁶¹⁶ Takács Sándor: *„Péteri Takács József”* Bp., Hunyadi Mátyás Intézet, 1890. könyvének kritikájáról van szó.

⁶¹⁷ Péteri Takács József: *„Költeményes munkái”* Bécs, 1796.

⁶¹⁸ ItK., 1891. 1. évfolyam. 4. füzet 399. Ballagi kritikája Péteri Takács jelentőségét elsősorban nem írói, vagy költői tevékenységében látja, hanem irodalomszervezői és mecénási szerepkörében..

⁶¹⁹ Stohl, 2009. 107.

⁶²⁰ Bíró, 1994. 393-394.

VIRÁG BENEDEK'
POÉTAI
MUNKÁJI.
PESTEN,
TRATTNER MÁTYÁS' BETŰIVEL
1799.⁶²¹

A 174 oldalas kötetnek nincs előszava, csak dedikációja: „Méltóságos Tolnai Gróf Festetics György Ő Nagyságának hálaadó tiszteletül ajánlya a' Szerző”. A kötet első verse *A' Múzsákhoz* címet viseli és programadó versnek is vehetjük:

Itt é magános szent helyeken fogom
Magyar Minervát zengeni lantomon.
A' halhatatlanság' fíjának
Érdemit itt fogom énekelni.

A vers fölött ovális keretben metszett kép. A képen bal oldalt a Pegazust ábrázoló oszloptörödéken bagoly ül. Az ülő, pihenő és az oszlopnak dőlő Minervát sisakkal a fején és lándzsával ábrázolta a művész. Az idilli tájban két aprócska hegy, kis ház, fa, virág, nádas tó és mező látható, amelyek részben a kép háttérét, másrészt a képi szerkesztés egyensúlyát adják. Az ovális keret bal alsó részén a felirat: „delin Anton Flor”. Jobb oldalán: „sc. Fr: Karacs Pestini 1799.

A kötet második verse „*Gróf Festetics György Ő Nagyságának*”. Ebben Virág még „Minerva' példás gyámolá”-nak nevezi Festeticset, s amint azt már korábban idéztük a vers végén megjelenik a Phoenix gálya képe is kijelentvén ”Festetitsed Balatonnya tenger.”

A kötet olyan kitágult horizontú képet ad egyrészt saját klasszikus műveltségigényéről, másrészt a kortársi világról, hogy szinte teljes kitekintést kapunk a századforduló Magyarországnak jelentős személyeiről, eseményeiről, a hazai tennivalókról. A pálos rend tagja, így jó barátja Ányosnak is, s egész életét irodalmi küldetésnek szenteli vállalván a budai szegényes életvitelt és kiérdemelvén a legjelentősebb kortársak tiszteletét és barátságát.⁶²²

⁶²¹ Fest. K. Hel. Knyvt., Lit. hung. 127/3

⁶²² Harmath, 1985. 458.

Festetics György gróf végül megvonta Péteri Takátstól a kiadásra szánt pénzeket. Erről külön levélben értesítette, de megírta azt is, hogy az „*Erköltsi oktatások...*” valamennyi, még meglévő példánya, a szerzõt illeti.⁶²³ Később gyenge célzást tett a Magyar Minerva esetleges további támogatására, de csak akkor, ha „valamelly takarékos potoló Fundust talál”.⁶²⁴ Ma már nehéz megállapítani mi volt az, ami Festetics Györgyöt arra ösztönözte, hogy beszüntesse a Minerva támogatását. Nincs kizárva, hogy megijedt a nagyszámú beérkezett, vagy megígért kéziratból, esetleg a terjesztés és a megvásárolt példányszámok alacsony aránya tette kétségessé számára a kiadványok megjelentetésének fontosságát. Döntése visszavonhatatlan volt és elhibázott, hisz a szárnyait bontogató magyar irodalom egyik fontos támaszától lett megosztva. Ugyanakkor nem tekinthetünk el a mecénás-kiadó és a sorozat-szerkesztő közötti viszonytól sem. Festetics és Takáts levelezéséből sokkal világosabban láthatjuk a két férfi egymáshoz való viszonyát, a világ dolgai, a nevelés területén vallott elvek különbözőségét.⁶²⁵ Talán nem tévedünk, ha az évek alatt felgyülemlett gondok a kapcsolat – így a Magyar Minerva sorozat támogatása is - megszűnésének erjesztői voltak. Festetics többször dorgálta meg Takátsot fia László nevelése ügyében. Takáts folyamatosan magyarázta maga mentségét, egyik későbbi levelében mindvégig tisztelettel, de meg nem alkuvóan válaszolt. 1799. január 11-i hosszú levele egy öntudatos férfi végső elhatározását tükrözi: „Miként érdemlettem-meg azon szemrehányást, hogy kis Pap létemre ki nem tisztultam a’ Theologiának rosdájából, fel nem érhetem. Ha az okos religiozitást érti Nagyságod, szívesen magamra vállalom a’ feddést. Más tekintetben nem férhet reám. Valamint azon vádalás sem, hogy Tanítványom’ eszét versekkel, metaphysicaval, Görög nyelvel vesztegetem. Kisebb gondom-is nagyobb ezeknél. – Hogy az ifjú Gróf’ írása az előkkel jobb volt, tagadhatatlan Én tehát jól tanítottam: bátor különös író-mesternek nem tartom magamat. Későbbben az iskolában való sebes írás miatt romlott az meg valamennyire; a’ melly kárt azonban könnyen helyre hozhat, ha jól vigyáz.”⁶²⁶ S ugyanezen levélben megelégtelve az állandó feddést döntésre jut: „Szívem olly érzékeny, hogy az ollyan hangú buzdításokat, mellyek már többször érdeklettek, de a’ jobbra-fordulásnak örvével mindenkor nagy erőszakkal elnyögtem azokat, meg nem emészthetvén többé, egészszen elkeseredem,

⁶²³ Festetics György Péteri Takáts Józsefnek. Keszthely, 1799. április 12. ; MOL Fest. Lvt. P 279 Directoriatus registruma 260. köt. 1799:300. ; MOL Fest. Lvt. P 279 Directoriatus registruma 260. köt. 1799:411. ; Közli: Stohl, 2009. 316.

⁶²⁴ Festetics György Péteri Takáts Józsefnek. Keszthely, 1799. április 23. ; MOL Fest. Lvt. P 279 Directoriatus registruma 260. köt. 1799:4. ; Közli: Stohl, 2009. 317-318.

⁶²⁵ Közli: Stohl, 2009. 153-332.

⁶²⁶ Péteri Takáts József Festetics Györgynek. Bécs, 1799. január 11.. ; MOL Fest. Lvt. P 279 15. cs. 1799:122. ; Közli: Stohl, 2009. 298-302.

magam előtt elszégyenlem magamat, siratom kárvallásomat. Tsúszni mászni rabszolgaként nem tanultam, nem tudok, nem-is akarok. Méltatlan lettem volna egy Magyar Magnásnak nevelésére, ha színeskedni, vagy igát hordozni tudnék; ha nemes érzésű szív nem verne mellyemben. – Mi van tehát mit tennem? Nem találok más módot, mint (keserves kínomba kerül ezen kifakasztás!) Nagyságod elejbe terjeszteni kérésemet, hogy az ifjú Grófnak, az én jó 's kedves Tanítványom' kormányozásától szabadíttson fel mennél előbb Nagyságod; mivel úgy-is (a' mint a' levél mondgya) továbbra-is el nézhetvén tsúf, fertelmes hibájit, annyival inkább, hogy szinte már erőt vett rajtam! – Kiki tartozik a' természet' ösztönéből bátorságos 's nyugodalmas kilátást keresni magának. Íme nyoltz esztendőnél többet, életemnek legjobb idejét, mellyben jó karba helyeztethettem volna jövőndömet, mostani hivatalomban elvesztettem már!" Úgy tűnik Festetics is megérezte feddésének súlyát, erre választ is adott, mert 1799. január 14-én kelt levelében Péteri Takáts már megenyhülve ír: „Nagyon örvendek, hogy az ifjú Gróftól 's irántam kinyilatkoztatott kemény ítélete Nagyságodnak engesztelődik; vajha egészszen jóra fordulna! Ugy reménylhetném, hogy tovább-is örömmel dolgozhatok Nagyságod' pártfogása alatt; és se Nagyságodnak nem leszsz oka a' panaszkodásra, se nékem a' keserűségre. Méltóztassék Nagyságod azon egyenességgel tudtomra adni szándékát, a' millyen nyílt szívvel ki öntöttem utolsó levelemben jövőndömről való aggodalmamat. Én mindenre kész vagyok, ha látom, hogy hív szolgálatim méltó tekintetbe vevődnek.”⁶²⁷ A kapcsolat azonban megszakad, Festetics a nevelés tárgyában kötött Contractust⁶²⁸ kéri számon Takátson, Takáts pedig a saját igazát bizonygatja. Takáts még arra kéri a gróft, hogy a Magyar Minervát „oly hamar kihalni ne engedje”. Festetics megígéri, ha úgy alakulnak a dolgok, segíteni fogja. Erre azonban már nem került sor.

Péteri Takáts mindenképpen folytatni akarván a sorozatot saját maga kezdett támogatók gyűjtésébe. A szomorú tényről Földi Jánoshoz írt levelét Takáts Sándor az alábbiak szerint közli⁶²⁹:

„Nagyérdemű tudós hazafi! A váratlan viszonttagságok okozák, hogy kedves úrnak igen becses levelére oly nagyon elkésett köteles válaszom; mindegyre reménylettem a jobbra fordulást, de haszontalanul. Most tehát már kifejtem az egész dolgot. Tudni való több ujságokból, hogy M. F. Gy. úr esztendőnkint 1 000 forintot ígért a magyar literatura

⁶²⁷ Péteri Takáts József levele Festetics Györgynek, Bécs, 1799. január 14. MOL Fest. Lvt. P 279 15 cs. 1799:81. Közli: Stohl, 2009. 302.

⁶²⁸ MOL. Fest. Lvt. P 246. 5 cs. 9. ; Contractus. Péteri Takáts József szerződése. Keszthely, 1791. június 24.

⁶²⁹ Takáts, 1890. 106-107. ; A levelet, mint érdekességet, ritkaságot és amely rávilágít Földi kötetének kálváriájára, Szilágyi Ferenc is közölte *Mesterek és a tanítvány* (Kazinczy, Földi és Csokonai) című dolgozatában. (Szilágyi, 1998. 100-101.)

gyarapodására; de a Minervának még második kötetje sem látott napvilágot, midőn egyszerre tudósít, hogy szándékát megváltoztatja és a meghatározott summát inkább másra fordítja. Ennek okát fel nem érhetvén, több ízben egész illendőséggel és fontossággal kértem, hogy ezen hazafiui hasznos igyekezetet ne hagyja kihalni. De semmire nem mehettem. Fájt szívemnek ezen álhatatlanság, annyival is inkább, mert a reám bízott hivatal szerint több tudósokat buzdítottam munkáiknak beküldésére. Ilyen környüállásokban lévén, közlöttem a dolgot Görög Demeter kedves barátommal – szíveinkben hordozván a tudományokat és a hazai nyelvet – arra határoztuk magunkat, hogy a Minervát továbbra is akarjuk folytatni, legalább is két kötetet adván ki esztendőnként (...) A harmadik kötet Virág Benedek költeményes munkáit fogja tenni, mivel örömet a folyó beszédű munkát a kötöttel váltanánk fel. A negyedik kötet, édes úr Természeti históriájának első darabjából állhatna, szavunkat adván, hogy a folytatást is ily renddel, a kívánt különböző betűkkel kinyomattatnánk”.

Amint Péteri Takáts írja, Festetics ösztönzésére, számos helyen megígérte, hogy a Minerva folyamatosan közli a munkákat. Éppen ezért kellemetlen számára a pénzforrás elapadása. Aranka Györgynek írt levele részletes beszámoló az eseményekről és leendő terveiről, pontos leírást adva a honi állapotokról. E levél a XIX. század végén a Kolozsvári líceum Levéltárában volt található. Először és valószínűleg utoljára Takáts Sándor közölte 1890-ben kiadott, idézett művében. Az ő munkája alapján idézzük:

„Méltóságos Úr,

Bécsben, ápr. 29-én, 1799.

Drága Jóakaró Uram!

Magam is sokalom, hogy Nagyságodnak febr. 8-án írt úri levelére oly igen elkésett a válasz. Fájdalommal mondom, hogy Nagyságodnak isméretes buzgóságú hazafi szívét akartam megkímélni – azért nem írtam. De már kifakasztom; mivel eltűnik minden reménységem, hogy, bátor eleget iparkodtam, jobbra változzanak a szomorú környüállások. Ugy tetszik, mintha átok feküdnék a legszebb igyekezeteken hazánkban. Alig kezd a jó remény csillámlani; mindjárt megint komor fellegek borítják a tiszta eget. – Íme Minervánk is közelít a sírhoz! Midőn én tehetségem szerint dolgozom gyarapodásán, egyszersmind oly értelmű levelet veszek Keszthelyről, hogy Maecenasunk Lipszky hadnagy magyarországi mappáira 2 000 forintot szánván, nem segítheti a M. Minerva folytatását. Szörnyű csapás volt ez az én jó szándékomnak; annyival is inkább, hogy én általam estek meg az ígéretek néhány munkás férfiaknak írásaik kinyomatása iránt. Mely hirtelen, mely csúfos változások ezek! Oda néki. Én ugyan még minden erőmet megvetem, hogy fordulást tegyek a rossz dolgon;

nem kímélem a szép, a nyomos kérést; de ha ez nem használna is, mégsem hagyom oly hamar kihalni a Minervát. Reá szánom időmet, fáradságomat, csekély mindenemet, a míg csak győzőm. Ha kevesebbet is, de csak fog esztendőnként valamit látni édes hazám. Bécsben kívánván töltöni életem napjait, eshetik módom, hogy pártfogókat szerezhetek a jámbor és hasznos igyekezetnek. Lehetetlen, hogy az olyan munkálkodásnak ellenségi támadjanak, a melyhez, ígérem, soha még csak a gyanú sem fog férhetni. A mi a 2. kötetből bejövend, nekem méltóztatott ajándékozni a mélt. gróf. Ezt én a III. kötet, Virág Benedek felséges költeményei kiadására fordítom; és így teszek a többi részekkel is. Mely könnyű dolog volna minden akadályokon győzedelmeskedni, ha a köny(v)béli kereskedés jobb lábon állana hazánkban. Mind tiszta, de szomorú igazság, a mit ezen tárgyról méltóztatott utolsó levelében írni Nagyságod. Vajha foganatos eszköz volna a fogyatkozás megjavítására a könyvtárakkal való szövetség! De tapasztalásból szóló, így sem orvosolhatjuk meg a nyavalyát. Ezen zsugori emberek sokkal drágábban árulják a könyveket, hogysen keletők lehetne; vagy, ha van, részint megcsalódik s így elkedvetlenedik az olvasó fél; részint nem adnak annak idejében számot, föl nem küldik a bevett pénzt, epesztő bizonytalanságban hagyják, számtalan levelire is, a kiadót. Veber (sic!), pozsonyi könyvnyomtatónak, még tavaly 50 exemplárokat küldöttem Ányosból az eladás végett és még csak két hét előtt tudhattam meg gyakori értekezéseim után tőle, hogy csak egyetlen-egyet sem adott el belőle. Még eddig csak jó barátim segítségével kelt el Minervából, a mi elkelt. Reményilem, hogy a gr. Teleki Domokoshoz küldött 100 nyomtatványokból is megtér nemsokára valamelyes. Azt tudom, hogy 25 exemplárok T. Benke tudós professor úrnál tevődtek el belőlök N.-Enyeden; a ki is hazafiu buzgóságához képest ígérte továbbra is kész szolgálatját. Nem kétlem, hogy T. Antal érdemes professor úr sem fogja tiltani szíves fáradságát a literatúra virágzása kedvéért. Kérem alázatosan Nagyságodat, méltóztassék ezen drága urat tisztelni nevemben, ismeretlen létemre is. Ha valamiben viszontagolhatom szívességét, én is édes-örömet megteszem részemről. A II. kötetből is bátorkodtam 24 exemplárokat utasítani hozzája. Valamint ebből, úgy az első részből is méltóztassék számára, vagy exemplárt, vagy ha tetszik, pénzt is megtartani. Csak arra bátorkodom kérdeni, hogy ne terheltessék tudósítani az elkelt könyvek számáról és a bevett pénz átalküldhetése módjáról; hogy tudjam magamat mihez tartani. A mélt. gr. Festetics még nem nyilatkoztatta ki parancsolatját az Erdélyi Nyelv-mívelő Társaságnak küldendő csínosabb exemplár iránt. Én tehát ezuttal csak Nagyságodnak kedveskedem munkámmal. – Szerencsésnek állítanám magamat, ha megérdemelhetném vele Nagyságod helybenhagyását.

Hát a Társaság munkáinak II. drbja elhagyta-e már a sajtót? Igen óhajtva várom. Mint folynak a dolgok? Talán ott is dér érte az igyekezetet?⁶³⁰ – Az ifjú grófom tiszteletét izeni; én a legigazabb tisztelettel szünet nélkül vagyok

Nagyságodnak alázatos szolgája

Takáts József m. p.”⁶³¹

Péteri Takáts egyedül maradt a Magyar Minerva minden nyűgével és bajával. A remélt támogatók sem voltak bőkezűek, így csupán kilenc év múlva jelenhetett meg a Magyar Minerva sorozat negyedik kötete, nem amint Földinek Péteri Takáts megígérte a Természeti história első darabja, hanem Pápay Sámuel munkája:

A’
MAGYAR
LITERATÚRA’
ESMÉRETE.
ÍRTA
PÁPAY SÁMUEL,
VÁRMEGYEI TÁBLABÍRÓ ’S URADALMI FISKÁLIS
ELSŐ KÖTET
I. II. RÉSZ
VESZPRÉMBEN,
SZÁMMER KLÁRA’ BETŰÍVEL.
1808.⁶³²

„Munkám első a’ maga nemében” – írja a kötet előszavában Pápay Sámuel, majd így folytatja: „Ezután annál könnyebb lesz azt tökéletesíteni, kivált azoknak, a’ kiknek mind idejek több van rá, mind hivatalyok’ minéműsége azt hozza magával, hogy a’ Hazai Literatúrát ne tsak pengessék szájakonn, hanem, munkás kézzel gyarapítsák is. Benyújtom azért munkámat a’ Magyar Minerva’ oltárára azzal a’ belső szent érzelemmel, hogy áldozat

⁶³⁰ A Társaság fennállása alatt csak egy kötetet jelentetett meg: A Magyar Nyelvvelő Társaság munkáinak első darabja. Szeben, 1796. Döbrentei Gábor 1818-ban még megpróbált életet lehellni a Társaságba, de mindhiába.

⁶³¹ Takáts, 1890. 108-110. (Takáts szerint 1890-ben e levél a Kolozsvári Líceum Levéltárában volt található.)

⁶³² Fest. K. Hel. Knyvt., Lit. hung. 127/4

tételeben hazafiúi kötelességemet olly híven teljesítettem, a' mint gyenge tehetségemtől kitehessen.”⁶³³

A felsőőrsi születésű irodalomtörténész, Segesvári István kísérlete, valamint Révai Miklós félbe maradt munkája után, valóban az első, és a korra jellemző irodalomtörténetet, nyelvtörténeti áttekintést, nyelvi összehasonlítást írt.⁶³⁴ Művében irodalmi szövegek illusztrációjával mutatja be irodalmunk fejlődését a saját koráig, négyszáznyolcvanhat oldal terjedelemben. Ez annál inkább fontos könyvnek minősült, mert Zala megye a vármegyék között elsőként (1805) kapta meg a királytól azt a jogot, hogy a megyegyűléseken magyarul szólhassanak. A magyar, mint hivatalos nyelv csak jóval később, 1844-ben lett elismerve.⁶³⁵ Takáts Sándor idézi Pápayt aki Kazinczynak írt levelében világossá teszi, hogy a Magyar Minerva terhe „egyedül Takáts erszényét nyomja”.⁶³⁶

Ismét több évet kellett várni, hogy a Magyar Minerva következő, ötödik, egyben utolsó kötete is napvilágot lásson. Ennek a könyvnek a kiadását Dréta Antal⁶³⁷ támogatta.

A
FILOZÓFIÁNAK
ELŐLJÁRÓ
ÉRTEKEZÉSEI.
ÍRTA
RUSZEK JÓZSEF
A WESZPRÉMI NEVENDÉK PAPSÁG EGYGYIK'
S ÖREGEBBİK TANÍTTÓJA
WESZPRÉMBEN,
SZÁMMER KLÁRA BETŰIVEL.
1812.⁶³⁸

A Magyar Minerva sorozat megszűnésének hírére többen keresték meg Festeticset levélben, másítsa meg döntését. Baróti Szabó Dávid 1799. Szent György havának 12-dik napján, tollat ragadott: „Méltóságos Gróf. Nemzetünk' fénnyé! Meg-szomorodván értettem a'

⁶³³ Pápay Sámuel: *A magyar literatúra esmérete*. Veszprém, 1808. XII-XIII.

⁶³⁴ MIT III., 1965. 201.

⁶³⁵ Harmath, 1985. 459.

⁶³⁶ Takáts, 1980. 111.

⁶³⁷ Dréta (János) Antal (1762-1823) szerzetes, plébános, a zirci apátság házgondnoka, Zirc első magyar apátja. 1813-ban átvette a székesfehérvári és a pécsi jezsuita gimnáziumokat, megalapozta hazánkban a ciszterciek tanítói renddé válását.

⁶³⁸ A Magyar Minerva ötödik kötete, Ruszek József munkája a Helikon Könyvtár állományában nem található.

M. Minervának meg-szűnését. Alig kezde a' Magyarok' tapsolásai közt nap-világra jöni 's már-is a' sírba fekszik - ! „Majd így folytatja „Most már Bétsből az oda küldött munkáimat minden nap' várom vissza. Velem együtt ezek – is el-enyésznek.”⁶³⁹ Mindamellet a leveléhez csatolta Festeticset dicsőítő versét az „Érdem-oszlop”-ot.

Stohl Róbert a Petrik Géza szerkesztette *Magyar Könyvészet 1712-1920* alapján meghatározta azokat a könyveket, amelyek nem fértek bele a sorozatba, de később bizonyosan megjelentek:

- Baróti Szabó Dávidnak meg-jobbított, s bővített költeményes munkáji (Komárom, özv. Weinmüller Klára, 1802),
- Földi János: *Magyar természeti historia*, első kötet (Pozsony, Wéber Simon Péter, 1801),
- Gvadányi József: *Verses levelezés, a melyet folytatott – nemes Fábíán Juliannával...* (Pozsony, Wéber Simon Péter, 1798),
- Mészáros József: *Egyházi beszéd a papi rendről*. Mondotta Rédén pünkösöd után X. vasárnap egy új misének szolgáltatásakor (Veszprém, Szammer Mihály, 1801),
- *Q. Horatius F. Poeticája* Virág Benedek által (Pest, Trattner Mátyás, 1801),
- *Az idősb Kátó vagy M. T. Cicerónak beszélgetése az öregségről*. Magyarázta Virág Benedek (Pest, Trattner J. Tamás, 1803).

Sajnos a Magyar Minervára vonatkozó levelek, más levelekkel együtt, melyeket Péteri Takáts saját levéltárában őrzött, úgy tűnik, megsemmisültek. Stohl mutat rá, hogy Péteri Takáts hagyatéka egyetlen fia Sándor (nem azonos az életrajzíróval) 1873-ban bekövetkezett halála után szétszóródott, megsemmisült, avagy a mai napig lappang. Brocskó Lajos árvaházi igazgató jóvoltából megvásárolt pár darab, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába került.⁶⁴⁰

A Minerva megszűnésével egy időben Festetics úgy gondolta, hogy támogatni kívánja Lipszky János által készítendő Magyarország térkép kinyomtatását.⁶⁴¹ Mezei Márta a keszthelyi Helikoni Ünnepekről írt tanulmányban kifejti, hogy Festetics megvonta a pénzt a Magyar Minerva könyvsorozattól, hogy „egy kétes értékű térkép kiadására” fordítsa azt.⁶⁴² Reisz T. Csaba Lipszky működésének kutatója azonban ellentétes véleményt fogalmaz meg a térképet és Lipszky működését összegezve: „A magyarországi kartográfia-történetben a határkövek nem évszámokban és térképművekhez, hanem személyekhez és tevékenységükhöz

⁶³⁹ Baróti Szabó Dávid Festetics Györgynek, 1799. április 12. ; MOL Fest. Lvt. P 279 1799:483.

⁶⁴⁰ Stohl, 2005. 235.

⁶⁴¹ Lipszky János (1766. április 10. – 1826. május 2.) katona, geográfus, térképkészítő. Többet: Reisz T., 2002. ; Reisz T., 1997. 203-241.

⁶⁴² Mezei, 1997. 171.

köthetők. A különféle szakmunkák és népszerűsítő feldolgozások Lázárt (a korábbi szakirodalomban még deákot, ma inkább secretariust), Mikoviny Sámuel, Lipszky Jánost, Tóth Ágostont és Kogutowitz Manót tekintik olyan fordulópontoknak, amelyekhez a hazai kartográfia fejlődésének eredményeit viszonyítják.”⁶⁴³ Mindez természetesen nem menti fel a grófot ígérete megmásításának következményei alól. Lipszky támogatási kérelmének eredményességét Festeticsnél annak is köszönhetette, hogy nem volt ismeretlen Festetics előtt. Ő is a Graeven huszárezred tagja volt és 1790-ben Festetics György alezredes parancsnoksága alatt, őt is Budára vezényelték az országgyűlésre. Kapcsolatukra utal a Festetics Levéltárban talált német nyelvű levél is, amelyet Lipszky írt 1784. december 15-én Pozsonyból Festeticsnek.⁶⁴⁴ Bár nem írta alá, de jó okunk van feltételezni, hogy ő is részese volt annak a feliratnak, amit az országgyűlés elé terjesztettek a Graeven ezred magyar tisztjei és amely miatt Festeticset is meghurcolták. (A magyar katonai egységek ügye.) Festetics nemcsak anyagilag, azaz 2 000 forinttal támogatta Lipszky kezdeményezését, de Széchényi Ferenc térképgyűjteményébe is bejárást szerzett egykori tisztársának. Lipszky Festetics és Széchényi segítségével terjesztette be elképzelését József nádornak, 1798. szeptember 9-én.⁶⁴⁵ Ez az időpont kísértetiesen egybeesik a Magyar Minerva indulásának dátumával. Lipszky János legnevezetesebb három térképe:

Mappa generalis Regni Hungariae (Pest, 1806. 12 lap),

Tabella generalis Regni Hungariae (Pest, 1810. 1 lap),

Plan der Beyden königl. freyen Hauptstädte Ungarns Ofen-Pesth (Bécs és Pest, 1810. 4 lap).

Festetics valószínűleg az első térkép megvalósítását támogatta anyagilag. Rádásul nem ez volt az első alkalom, hogy földabroszok kiadásához anyagilag is hozzájárult. 1798. március 8-án Péteri Takáts Józsefnek írt levelében maga határozza meg, hogy az eddig támogatott kilenc Görög-féle térkép anyagi támogatását további három szponzorálásával toldja meg.⁶⁴⁶

⁶⁴³ Reisz T., 1998.

⁶⁴⁴ MOL Fest. Lvt. P 246 1 cs. B. IV. 2. Lipszky János Festetics Györgynek, Pozsony, 1784. december 15.

⁶⁴⁵ Reisz T., 1998.

⁶⁴⁶ „Soprony, Vass, Zala, Baranya, Fejér, Moson, Pest, Heves, Maramaros” vármegyék térképéről van szó. (Festetics György levele Péteri Takáts Józsefhez. Keszthely, 1798. március 8. MOL Fest. Lvt. P 279 Directoriatu regestruma 259. köt. 1798:121. Közli: Stohl, 2009. 248.)

3. 6. A keszthelyi Helikoni Ünnepségek, 1817-1819

Hász-Fehér Katalin tanulmányában a Helikon és a Parnasszus hegyének ókori motívumtörténetét vizsgálva a két földrajzi, mitológiai egység megjelenésével foglalkozik európai és hazai kultúránkban.⁶⁴⁷ Összeveti Johanna Schmidt, valamint Elisabeth Schröter ebben a témában írt véleményét,⁶⁴⁸ és idézi Schrötert, miszerint a Parnasszust a görög irodalom nem sorolja a Múzsák tartózkodási helyei közé, a költői eredetmítoszokban a művészi beavatás szent helyének a Helikon hegye számított. Wanda Markowska szerint a múzsák Apollón kedvelt tartózkodási helyén a boiótiai Helikon hegyen illetve a Parnasszuson laktak.⁶⁴⁹ Hasonlóan vélekedik az 1988-ban kiadott Mitológiai Enciklopédia amikor mindkét hegyet, mint a Múzsák tartózkodási helyét jelöli. Ám Markowskától némileg eltérően azt írja, hogy a Múzsák a Parnasszuson éltek Apollón körében. Itt eredt a Kasztalia forrás és aki ivott vizéből költői tehetséget nyert. A Helikon hegyén pedig a Pegazus patája által kivágott föld helyén a Hippokréne forrás eredt.⁶⁵⁰ Ugyancsak így vélekedik Csiky Gergely, aki könyvében leírja, hogy a Múzsák olimposzi lakhelyükről költöztek át a Helikonra és a Parnasszusra.⁶⁵¹ A mi esetünkben a Helikon hegyét fogadhatjuk el, mint a múzsák tartózkodási helyét, hisz részben ennek tudatában nevezték így a keszthelyi ünnepeket megálmodóik. Mert a Helikon csúcsán a múzsáknak táncterük és palotájuk is volt, ahol táncoltak és himnuszukat „visszhangozták a bércek”.⁶⁵² A keszthelyi Helikon megrendezésével ünnepi hagyomány született és kultuszhellyé vált az addig poros városka.

Mindezen túl a Helikonok a felvilágosodás korának tipikus összejövetelei voltak. A felvilágosodás eszméit oly nagyon magáénak valló Festetics, Bessenyei György véleményével értett egyet és ezt példázzák lépései is. Az olvasás, a tanulás, a tudás – vallja Bessenyei és Festetics is – az embert jobbra formálhatja, tökéletesítheti.⁶⁵³ Bessenyei 1777 második felében elkezdett programírásaiban azt fejtegeti, hogy a hiba mindig kerül felszínre, ha a hatalom és

⁶⁴⁷ Hász-Fehér, 2000. 173-187.

⁶⁴⁸ Parnassos címszó szerzője Johanna Schmidt = *Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*. Hrsg. von A. Pauly. Neue bearbeitung von G. Wissowa und W. Kloll. Stuttgart, 1894, 1949. ; Elisabeth Schröter: *Die Ikonografie des Themas Parnass vor Raffael*. Die Schrift- und Bildtraditionen von der Spätantike bis zum 15. Jahrhundert. Hildesheim-Nem York, 1977. (Studien zur Kunstgeschichte, Band 6.)

⁶⁴⁹ Markowska, 1953. 48.

⁵⁰³ MIT. E. I., 1988. 679. 736. ; Szabó, 1973. 140. 189. 274.

⁶⁵¹ Csiky, 1911. 52-54.; Kilenc múzsa lakott Helikon hegyén: Klio, a történetírás, Melpomene a tragédia, Thalia a komédia, Kalliope a hősköltemény, Urania, a csillagászat, Euterpe a lantos költészet és zene, Polyhymnia az ének, Erato, a szerelmi dalok, Terpsichore a tánc múzsája.

⁶⁵² Kerényi, 1977. 73.

⁶⁵³ Bíró, 1994. 87.

az alattvalók nem találhatnak egymásra. Vajon a kard vagy a penna, avagy mindkettő megléte a fontos? Ez több korabeli írónál, költőnél felmerül, de „igazi jelentőségre a nemzet felemelkedésének alternatíváiként tesznek szert”.⁶⁵⁴ Bessenyeinél és Batsányinál is hasonló tapasztalhatunk. Batsányi a Magyar Museumban írja: „az Országok nemcsak karddal ’s fegyveres erővel, hanem egyszer- ’s mind pennával ’s ésszel szereztetnek, kormányoztatnak, és tartatnak fenn.”⁶⁵⁵ Hász-Fehér Katalin egyik tanulmányában azt boncolgatja hogy az udvar, az arisztokrácia és a köznemesség milyen szerepet játszott a kultúratervezetekben.⁶⁵⁶ Ez fontos és lényeges kérdés a mi esetünkben is. Vajon mennyire fontos a magyar nyelv ismerete, mennyire hat az etnikai közösség életére? Bessenyei a magyar nyelv latinhoz, vagy bármelyik más nyelvhez hasonló szintre fejlesztését sürgette, nem javasolva más idegen nyelvek tiltását.⁶⁵⁷ Festetics a „többsnyelvű” modellt részesítette előnybe, hisz a Helikonon latin, német és magyar nyelven adhatták elő munkáikat a résztvevők. Választását az is befolyásolhatta, hogy a Georgikon tankönyvei németek nyelvűek voltak s a többi iskolában meghatározó volt a németen kívül a latin is. Azonban ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy az első Helikoni Ünnepségen elhangzott versek közül kizárólagosan a magyar nyelvűeket jelentette meg nyomtatásban. Talán ismerte Batsányi Magyar Museumhoz írt bevezetőjét, ahol keserűen fakadt ki, miszerint nem volt olyan időszak, ahol a királyi udvar becsben tartotta volna a magyar nyelvet.⁶⁵⁸ Festetics azt gondolhatta, hogy ő lesz, kinek udvarában „Nyelvünk bötse” megmutatkozik és példát adhat másoknak is. Új kihívásokhoz, új gondolatoknak kell társulniuk. S míg egymásnak feszül az új és a régi, a későbbiekben rájöhethetünk, hogy mindez nem öncélú és szükségtelen, hanem a fejlődés, a váltások szükségszerű velejárói.

3. 6. 1. A kezdetek

A keszthelyi iskolák által 1804-től kezdődően elindított nyári ünnepélyek, ahol zene, tánc, szavalat, felolvasás volt műsoron – méltán nevezhetők a Helikoni Ünnepségek elődjének. Itt a Georgikon hallgatói, a líceum és a gimnázium diákjai vettek részt.⁶⁵⁹ Mivel ezek a rendezvények jobbra csak diákköri előadásokként, illetve vizsgákként értékelhetők

⁶⁵⁴ Debreczeni, 2009. 206.

⁶⁵⁵ Erről részletesen: Debreczeni, 2009. 205-208. ; Lásd még: Egyed, 1998.

⁶⁵⁶ Hász-Fehér, 2006. 279.

⁶⁵⁷ Hász-Fehér, 2006. 282-283

⁶⁵⁸ Erről lásd: Hász-Fehér, 2006. 290; Vélelmezhetjük, hogy ismerte Festetics Batsányi állásfoglalását annak ellenére, hogy a Festetics Könyvtárban nem találhatóak meg a Magyar Museum példányai.

⁶⁵⁹ Cséby, 1998. 15.

jelen munkában ezekkel nem kívánunk foglalkozni.⁶⁶⁰ Figyelmünket arra az öt összejövételre összpontosítottuk, melyek 1817. február 12 és 1819. február 16-a között zajlottak, minden év februárjában a császár születésnapjához és májusban a georgikoni vizsgákhoz kapcsolódva.

Berzsényi Dániel 1816. november 15-én egy levél kíséretében elküldte verseinek második kiadását Festeticsnek. Az egyiket a hercegnének, Festetics György menyének, Hohenzolern-Hechingen Josefának ajánlotta, „mert kevélykedve hallom beszélni sok hazafiaktól, hogy ő Hercegsége magyarul tanul, a másikat a kis Taszilónak, mert reményelem, hogy az is magyar Tasziló fog lenni”.⁶⁶¹ Ugyanezen levél következő bekezdésében döbbenettel és fájdalmasan panaszolja a grófnak: „Rumi⁶⁶² megajándékozta engem a Georgikonnak legújabb nyomtatványival. Elhültem – elhaltam, látván, hogy azok mind németek! – Én Keszthelyben egy magyar Weimárt óhajtok látni! A nemzetiség minden, s nincs enélkül semmi boldogság. Minek töltjük csüreinkeket, ha azokat oltalmazni nem tudjuk, nem tudjuk pedig, ha nemzetiségünket elvesztjük. – De engedjen meg Excellentiád ezen hazafiúi gyengeségemnek! mert valóban gyengeség ily semminek, mint én, a nemzetről aggódni; Excellentiád gondja az, mert oly dicső épületnek rakta le talpköveit, melyet csak a haza omladéka temethet el”.⁶⁶³

Berzsényi Festetics nagyságában elsősorban azt látta, hogy a magyar nyelv ügyét felkarolta; tehát felesége, gyermeke is tanul magyarul, abban az országban, „ahol a nagyok az anyanyelvet cigány nyelvnek nevezik”.⁶⁶⁴ Bánthatta, hogy Magyarországon közel sem olyan a helyzet, mint Erdélyben. Döbrentének írt egyik levelében megjegyzi: „S az az Erdély hát még magyar világ a főbbrendűek körében is?”.⁶⁶⁵ Másutt ugyancsak Döbrentének a következőket írja: „Örülök, hogy Erdély, valamint mindenkor, úgy most is magyarabb, mint mi, örülök a theatrumnak is, és olyast Kolozsvárról álmodni sem tudtam”.⁶⁶⁶

⁶⁶⁰ Meg kell jegyezni, hogy Festetics már 1814-ben személyesen hívta meg a georgikoni vizsgákra Berzsényit, de ő kitért a meghívás elől. Kazinczynak 1814. december 15-én le is írja ennek okát: „...ez a jó gróf minden emberséget mutatott hozzám. Kertjének legritkább oltványival megajándékozott, s megparancsolta kertészének, hogy valamit kívánok, mindent adjon. Igen szívesen invitált magához, és különösen a georgikoni exámenre megkért, hogy elmenjek. De minthogy azt veté hozzám, hogy akkor nekem valami jó svájcer tehennel is fog udvarolni, én nehezen fogok neki udvarolni. Kevély nem vagyok ugyan, de a szemtelenségtől superstitiose irtózom. Már most pedig vagy gorombának kell lennem vagy szemtelennek.” (Berzsényi Dániel Kazinczy Ferencnek, Mikla, 1814. december 15. ; KazLev. XII. 260.)

⁶⁶¹ Berzsényi Dániel Festetics Györgynek, Nikla, 1816. november 15. ; Berzsényi, 1978. 481.

⁶⁶² Rumi Károly György (1780-1847) szakíró, pedagógus. Mint középiskolai tanár 1813-ban a Georgikonban gazdászatot és természettudományt tanított. Sokoldalú írói tevékenysége elsősorban természettudományokra és gyakorlati ismeretekre irányult; egy elégiagyűjteményt és több irodalomelméleti tanulmányt írt.

⁶⁶³ Berzsényi Dániel Festetics Györgynek, 1816. november 15. ; Berzsényi, 1978. 481-482.

⁶⁶⁴ Berzsényi Dániel Kazinczy Ferencnek, 1817. február 27. ; Berzsényi, 1978. 427.

⁶⁶⁵ Berzsényi Dániel Döbrentei Gábornak, 1812. július 30. ; Berzsényi, 1978. 449.

⁶⁶⁶ Berzsényi Dániel Döbrentei Gábornak, 1814. január 5.; Berzsényi, 1978. 455. ; Itt arról a kolozsvári színházról van szó, amit Festetics is támogatott.

Berzsenyi tehát felvetette a magyar Weimar eszméjét. Festetics már minden bizonnyal érlelhette magában a gondolatot – ebben segítői is voltak, elsősorban Asbóth János és Ruszek József –; megszervezni birtokán a költők, írók, tudósok, a honorácior értelmiség összejövetelét. Ezt a feltevésünket támasztja alá, hogy Berzsenyi levelére két hónap múlva válasz érkezett, melyben a gróf meghívja egy solemnitásra, azaz a Helikonra. Berzsenyi ismerte Kazinczy véleményét Festeticsről, ezért 1817. január 12-én kelt levelét semmitmondóan kezdte, arról írt, hogy semmi érdemleges nem történt vele. „Nincs mit írjak” – tájékoztatja a Széphalmi Mestert.. Hogy mégis legyen veleje a levélnek, mintegy mellékesen megemlíti Festeticstől kapott meghívóját. Ez azonban csak álca. Annyira fontosnak tartotta a meghívót, hogy teljes egészében bemásolja Kazinczynak írt levelébe, közben mentegetőzik a címzésen (Tekintetes Táblabíró Úr!) és megnyugtatja Kazinczyt: „gr. Festeticsnek minden köpenyeges ember Tekintetes Úr, a gazdag nemesek pedig Nagyságosak és Méltóságosak”. Festetics levele Berzsenyi számára, igaz csak a gróf részéről, elismerést hoz. Ugyanakkor csupán annyit tud, hogy a gróf „valami tudós solemnitásra invitál”-ja. Festetics barátságos levele fontos adalékokkal szolgál a Helikon történetéhez, így lényeges ide idézése:

„Tekintetes Táblabíró Úr,
nékem Nagy jó Uram!

Nagyon köszönöm, hogy rólam és fiamról megemlékezni méltóztatott, és híres, nemes Munkáinak második kiadását velem közölte. Ezen alkalmatossággal, midőn a könyvet felnyitnám, éppen szemembe ötlött azon Aoni lelkeknek tulajdonos jövendölése, hogy a *keszthelyi zöld parton emelkedik a csendes Helikon*. Azért, hogy beteljesedjen a Niklai Bölcsnek, akinek dicshírét a *halandóság köde el nem éri*, előre való mondása: íme, itten, Keszthelyen Böjt-elő havának, azaz febr. 12-én akarván Felséges Urunknak születése napját ülleni, az ifjúságot Helikonra vezetni kívánjuk, hogy az úgynevezett declamatio által a magyar, német és deák írásszerzésben jó ízlésre kapjon. De a Helikonra vezető Kalauz nekünk szükséges. Bátorkodunk tehát a somogyi Kazinczyra vetni szemeinket, és azon napra való maga-megalázására kérni. Lesznek talán több pártfogóink is, akik hívásunkat meg nem vetik, hogy összevetett vállakkal ezen töretlen ösvényen tanácsot adjanak és vezéreljenek, oktattván, *mint kell az idővel élni s bölcsen örülni*. Evvel magamat a Tekintetes Úrnak tapasztalt favoritba ajánlván, örökös tisztelettel maradok stb.”⁶⁶⁷ Berzsenyi nem felejt el megjegyezni

⁶⁶⁷ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Mikla, 1817. január 12. ; Berzsenyi, 1978. 424-425.

Kazinczynak, hogy „az elhúzott sorok verseimből vagynak szedve”. Arra gondol, hogy az ünnepséget azért rendezi Festetics, mert „azt mondatik, hogy herceggé lett”, s szarkasztikusan tovább fűzi a gondolatát: „de nem gondolhatom, minek kellenének ide a poéták”. Berzsenyi titokban lelkes, ám Kazinczynak szeme megakad Festetics egyik kifejezésén, nevezetesen azon, hogy Berzsenyit „somogyi Kazinczynak” nevezi. Hász-Fehér Katalin véleménye, hogy Festetics ezen kijelentése Kazinczyt szíven ütötte, mert azt képzelhette, hogy Széphalom irodalmi központját lokális keretek közé szeretnék visszaszorítani.⁶⁶⁸ Mezei Márta úgy gondolja Festetics vezekelni akart, hisz korábban megvonta támogatását a Magyar Minerva könyvsorozattól, többször szűkmarkúan támogatta a politikailag „kormossá” váltakat, így Kazinczyt is.⁶⁶⁹ Nem kerülhetjük meg azon véleményeket sem, amelyek konkrét publikációkban nem jelentek meg a maguk markáns valóságában, de Festetics György megítélésének vitáiban olykor szóban megisméltódtak. Ezek szerint Festetics Helikoni fellángolása csupán a gróf szeszélyeinek egyike volt. Mintául Esterházy (Fényes) Miklós fertődi vígasságai szolgáltak, ezeket óhajtotta volna utánozni Festetics, de szűkmarkúsága miatt, csupán pár szegény magyar poétára, s a keszthelyi zeneiskola tanárára futotta. Ezzel a vélekedéssel nem érthetünk egyet. Festetics szerepe a magyar oktatásügyben elévülhetetlen. Nagyon sok mindent ennek érdekében cselekedett. A Helikonok részben a georgikoni megmérettetések ünnepélyesebbé tételéhez voltak hivatva hozzájárulni. Ezért szerepeltek valamennyi ünnepségen iskoláinak nagyobb diákjai is, akik találkozhattak a Dunántúl jeles irodalmáraival, országos tudósokkal. Az Helikoni összejövetelek tehát irodalmi, tudományos és nevelési funkciókkal bírtak. Ennek gyümölcseit arathatták le nemcsak a résztvevők, de ezek a „szellemi műhelyek” hozzájárultak Festetics gazdaságának korszerűsítéséhez is.

Nemcsak Berzsenyinek írt Helikoni meghívót Festetics. Kevésbé ismert a Sümegen élő Kisfaludy Sándornak szóló, nagyon személyes hangot megütő invitáló levele. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában fellelhető négy oldalas meghívó szerves része egy több helyen javított vers. Úgy véljük, hogy a javításokat a későbbiekben eszközölték.

„Tekéntetes Tábla Biró Úr,
nékem drága nagy Jó Uram!

Somlyó Regéje’ fel-porozott Prometheusi tűzének szikrája lángot vetett szivünkben,
Böjt’ elő-havának 12^{dikén} Felséges Királyunknak Születése’ napját magyarossan ünnepelni
készülvén. Az itten tanuló ifjúságnak a’ *Kasztáli* forrásnak csermelyét fel-nyitni kívánnjuk,

⁶⁶⁸ Hász-Fehér, 2000. 183.

⁶⁶⁹ Mezei, 1997. 171.

és az úgy-nevezett declamatio által magyar, német és deák költeményes munkákkal érzéseit nemesíteni igyekezőnk, Ki volna tehát az köz'tunk, a' ki ilyen alkalmatossággal ama híres Himfit tisztelni nem kívánná, és ötöt a' borostyánnak osztogatásában, mint birót, el-nem-fogadná? A' Vértse lakta *Tátika* Váráról zengnek immár a' Bakonyban *Sümegeh* felé ezen esdeklések, 's meg-hívó szózatok:

Te Keszthelyi Helikonnak
 Légy jó szives munkása,
 Véled Vállusi Kasztálnak
 Ditsekedjen forrásai;
 Mert te igaz Árpád fajja!
 Bár fegyvert jó forgattál,
 Minket többre versed bájja
 Által el-magasztaltál.

Barátunk, ki által kedves
 Lett nekünk a Helikon,
 Kérünk, hogy te is részt vehess
 E' munkában, és buzgón:
 Kinek lelke fellengezvén
 Lelkünket is felkapád,
 Vagy jó szíved ömledezvén
 Szívünket is el-rántád,

Király napját ünnepelni
 Midőn itten készülünk,
 Regék' íróját tisztelni
 Volna mi ditsőségünk.
 Ne vess'd meg e' kérésünket
 Magyar Muzsák' kedvese!
 Vidámítsad érzésünket
 Lantosoknak ékese!

Azért bátorzkodván ezen közönséges kívánságnak tolmátsa és ki-fejezője lenni, kérem tisztelettel a' Tekéntetes Urat, hogy bennünket meg ne vessen, hanem tanácsaival

gyámolítson; hogy ugy ezen csiráján bimbózó ibolyából hazai nyelvünknek díszére valaha terebélyes tölgy-lomb nőjjön fel és a' Keszthelyi Helikonnak bibora a Tekéntetes Urnak ápolgatásával díszeskedjen. – A' Méltóságos Aszszonyt, kinek kezeit csókolom, el-ne-felejtse akkorra magával el-hozni, és véle szegény házomnál meg-szállni.

Ezzel magamat szives indulatiba és Uri jóvoltiba ajánlom, állandó tisztelettel maradván

A' Tekéntetes Urnak

Keszthelyen Karátson havának

19^{dik} napján 1816.^{kban}

alázatos szolgája

Gr. Festetics György⁶⁷⁰

Nem megállapítható, hogy a levél elküldése előtt történtek-e javítások a versen, vagy egy későbbi alkalommal történtek a változtatások. A javításon túl jegyzettel is ellátták a verset. Nem gondolhatjuk, hogy Festetics aláírta volna az alaposan „összefirkált” levelet, lehet, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában található levél csak a piszkozat. Ugyanakkor kinek készülhettek a javítás mellé írt jegyzetek? A javítást tevő, véleményünk szerint a keszthelyi születésű poéta, Szép János volt.⁶⁷¹ A javítások a következők:

Eredeti szöveg	Javított szöveg
5. sor Mert te igaz Árpád' fajja!	Mert te <i>nem tsak</i> Árpád' fajja!
6. sor Bár fegyvert jól forgattál,	Bár fegyvert <i>is</i> jól forgattál,
7. sor Minket többre versed' bájja	<i>Hanem mindent</i> versed' bájja
8. sor Által el-magasztaltál.	Által <i>magadhoz vontál</i> .
11. sor Kérünk, hogy te is részt vehess	<i>Hivunk, részt hogy te is</i> vehess
21. sor Ne vess'd meg e' kérésünket	<i>Fogadd esedezésünket</i>

Szép fontosnak tartotta a javításon túl, hogy jegyzettel is ellássa, mintegy magyarázva a vers természetleírását: „Vállus egy a' Rezi Várnak ~~dülékény tserba falai~~ napkeleti vidékén

⁶⁷⁰ MTA. Kézirattár Magyar Irod. Levelezés 4 r. 121. Festetics György Kisfaludy Sándornak, Keszthely, 1816. december 19.

⁶⁷¹ Szép János (Keszthely, 1774. január 23. – Jászberény, 1834. augusztus 30.) tanár, író költő, műfordító. 1794-1810-ig Szombathelyen, majd Kassán, végül Jászberényben tanított a Gimnáziumban. Magyar és latin nyelvű alkalmi verseket írt. Jelentősebb alkotása a „Keszthely városának Párnásszus hegyéről való szemlélése s leírása. Budán, Landerer Katalin Betűivel, 1790.” Szép e versének egyetlen nyomtatott példánya az OSZK-ban található egy kolligátum 14. darabjaként a 403.413 számon. A ritka nyomtatványt faximilében, magyarázatokkal ellátva az Irodalomismeret közölte. (Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Dala Sára, Földváry Kinga, Klaáb Adrienn, Kovács Edit Alexandra. = Irodalomismeret, 1996. 1-2 szám)

levő Helysége Grófomnak. A' faluhoz és az említett vár' omladéki köz'tt vagyon egy Vadászi lakás, ~~mellyhez ragasztott, 's a' és az ahoz~~ a' hol egy a közellévő bércek alljáig kinyúló kis vadas kertnek ernyős völgyéből, ~~egy' tsőnek üregéből egy gyönyörűséges~~ egy igen kellemetes csermely folydogál le a' kies réteken által, és több patakokkal egyesülve a Balatonba omlik. *Szép*”⁶⁷²

Festetics a levelekben a címzett erényeit ecseteli, arra kéri a „somogyi Kazinczyt” és „Himfyt”, segítsenek abban, hogy a keszthelyi Helikon terebélyes, erős tölgyfává cseperedjék. Festetics mindkét előbb idézett leveléből világosan kiderül, hogy nagyon fontosnak tartotta a költők részvételét Helikonján, mivel ez rangot és elismerést ad a rendezvénynek. Tudta, hogy az 1804-től folyamatosan megtartott iskolai ünnepélyeket – híres emberek hiányában – csak önképzőkori találkozóként, legfőljebb iskolai vizsgákként lehetett értékelni. Míg Berzsenyi a Somogyi Kazinczy a Helikonra vezérlő kalauz, addig Kisfaludy, Himfy, a borostyán osztogatásnak bírása a Festetics által megálmodott solemnitáson. Ugyancsak érdekes megjegyezni, míg Berzsenyi feleségét Dukai Takács Zsuzsannát nem, addig Kisfaludyné Szegedy Rózát invitálja a Helikonra. Feltételezhetjük, hogy Festetics tisztában volt a feleségek irodalomhoz fűződő kapcsolatával, (nem is beszélve Kisfaludyné esetében a rokoni kötelékekről) ezért történhetett a különbségtétel. Ezt támasztja alá Berzsenyi jellemzése feleségéről, amikor Kazinczynak a következőket írja: „Ami a feleségemet illeti, közepszerű mindenben; tizennégy éves korában vettem el, együgyűségben találtam és abból fel nem szabadítottam, mert e részben egy kevéssé napkeletiesen gondolkoztam, vagy igazábban szólván, ezen kis barbaries familiai nyavalám; testvérei kastélyokban és festett szobákban laknak, de ő énvelem két kis szobában megelégedik. Ha módi ruhák helyett jószágot szerzek, nem zúgolódik, hanem a gyertyavesztegetésért és firkálásért néha nagy panasza van ellenem, de én azt Socratesként csak úgy hallom, mint a kocsizörgést ablakom alatt”.⁶⁷³

*

A Helikoni Ünnepségek nevének megválasztásában egyrészt a múzsák lakhelye, másrészt Festetics György szabadkőműves neve (Helikon testvér) volt a meghatározó, amelyről korábban már írtunk. Kornis Gyula 1927-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy a kor – elsősorban külsőségekben – antikizáló hatásának köszönhető a név megválasztása: „Ha görög szavakat használnak, már azt hiszik, hogy szellemük minden ízében görög. Még családi

⁶⁷² A jegyzet eredeti, áthúzott javított részeit jelen dolgozatban hasonló módon jeleztük. A jegyzeteket kézjeggyével látta el írója: „Szép”

⁶⁷³ Berzsenyi, 1978. 378-379. Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Mikla, 1809. március 12.

életüket is külsőleg klasszicizálják, amikor gyermekeiket antik névre keresztelik: Kazinczy leányainak neve Iphigenia, Anna Sophronia Thalia Theresia, fiáé Antoninus Sophron; gr. Dessewffy József elsőszülött fiáé Marcus Aurelius; Ráth Mátyás Sokrates nevet adja fiának, Németh László Aristipposét. A folyóiratokat is antik névre keresztelik: Orpheus, Uránia, Aspasia, Klio, Musarion, Minerva, Athenaeum, Hebe. A keszthelyi költői ünnepeket alig merné gr. Festetics másként elnevezni, mint Helikónnak”.⁶⁷⁴ Minden bizonnyal volt a fentieknek is meghatározó szerepük a név megválasztásában, mi azonban fontosabbak tartjuk az előzőekben megállapítottak névválasztásra gyakorolt hatását. A meghívottak jórészt szabadkőművesek voltak (gr. Festetics György, Horváth Ádám, b. Pászthory Sándor, Nagyváthy János, Fáy Barnabás, stb.) Tehát, ha Helikon testvér Helikoni Ünnepségre hívja vendégeit, akkor mindenki, aki a rend egyik nagymesterét tisztelte a vendéglátóban, tisztában volt azzal, hogy milyen szellem fogja vezérelni az ünnepet. Az ünnepek deklarált célját az első ünnepek szervezői Asbóth János, Ruszek József és Petróczy Béla leírták a „Helikon I.” kötet bevezetőjébe. Ezek szerint a serdülő ifjúság nevelése minden nemzet fejlődésének záloga és érdem a hazában. Az emberi elme, szépérzék, erkölcs kifejlődésének eszközeit kell felsorakoztatni, melyek közül a poézis az első, mert a poézis volt, amelyik az embert vadságából kivetköztette. Ugyanakkor fontos a retorika, amit Cicero a következőképpen jellemez: „Ezen tanulmányok az ifjúságot táplálják, az öregséget mulatják, a’ szerentsének diszt, a’ balsorsnak menedéket, ’s vigasztalást nyújtanak, gyönyörködtetnek itthon, nem gátolnak kint, éjtszakázna vélünk ’s utaznak is, földmiveskednek is.”⁶⁷⁵ Látható, hogy a kötet bevezetője mintegy megelőlegezi Széchenyi István kiművelt emberfőkről való mondását és elsősorban az ifjúságot jelöli meg ennek letéteményeseként, ugyanakkor az ifjak figyelmébe ajánljál az idősebb, tudós generáció ösztönző példáit:

„Illy szent célra, és nemes vígből állott fel 1817 Esztendőben a’ Keszthelyi Helikon is, mellyben három Felvigyázók, és annyi Segédek ügyellése alatt, mind a’ Georgikoni, mind a’ Lyceumi Ifjak ’s Humanisták, s magokat az ékes előadásnak mindegygyik nemében, deákul, magyarul, ’s németül holnaponként gyakorolhatják, szabad kényyökre hagyván a’ fel adott tárgyakon kívül, mást is ha tetszik, tsak szerelmes, vagy illetlen dolog ne legyen, választani; melly folyó, és kötött beszédbéli kidolgozásokbul azután a’ jobbak, kivált a’ husz rendes Stipendiátusok, nyilván való próbákat is tartoznak kétszer esztendőnként adni; egyszer

⁶⁷⁴ Kornis II., 1927. 263-264.

⁶⁷⁵ Helikon I., 1818. V.

Február 12-dikén mint Felséges Urunk' ditső születése napján, másodszor a' gazdasági látogatás alkalmatosságával Majusnak a' végén.

Hogy pedig annál nagyobb kiterjedésű ösztönnel, haszannel, és sikerrel birna e' serdülő Intézet; meg voltak itt egy napi járó földre körül belül minden jelesebb Irók 's Tudósok híva és kérve, valamint ezennel meg kérünk, és hívunk minden egyéb hazai Irót is, hogy ha valaki az előadandó darabok meg ítézésére, és az ünnep fényesbítésére személyesen meg nem jelenik is; leg alább akkora bé küldött apróbb dolgozásai által az Ifjúságnak ösztönző példát, az egybe gyült Tudósoknak pedig tetemes gyönyörködést szerezni ne terheltessék.”⁶⁷⁶

Érdemes megfigyelni, hogy a bevezető külön szól a Stipendiátusokhoz, azaz a Festetics által ösztöndíjban részesülőkhöz, kiket szigorúbban ítél meg. Elvárás, sőt kötelező volt a két Helikonon való részvétel, az azon való szereplés. Az írók esetében elsősorban a környékbeliekre gondoltak, akik „egy napi járóföldre” esnek Keszthelytől, de nem zárkóztak el a távolabb élők elől sem. A fent említett és idézett bevezető egy évvel az első Helikon után került ki a nyomdából. Rendelkezésünkre áll ugyanakkor az a tervezet, amit a Helikonok megálmodója és Festeticsnél kijárója papírra vetett. A tervezet latin nyelvű és címe: „*Projectum de Heliconis' Keszthelyensis institutione*”.⁶⁷⁷ A tervezetet 1816. december 30-i keltezéssel írták, de Festetics csak az első Helikon után, némi bővítménnyel megtoldva, látta el kézjeggyével. A Directoriatus jegyzőkönyvébe bejegyezték, hogy az a projectum helybe hagyatott és a „Georgiconnak megküldeni rendeltetett”.⁶⁷⁸ A tervezet magyar fordítását, mint az egyedüli eredeti dokumentumot az alábbiakban közöljük:⁶⁷⁹

„A keszthelyi irodalom és művészetekkel foglalatосkodó szorgos ifjúságnak a Keszthelyi Helikon intézményében nyílik lehetőség arra, hogy bővebb gyakorlatot szerezzenek és összemérjék tudásukat a latin, a nemzeti magyar és német ékesszólásban, legyen az kötött, vagy szabad beszéd, mutassák meg mit tudnak, mit tanultak a dispozicióban, digestioban, esztétikában, kifejezés- és előadásmódban, amit a Moderátor segítségével, és korrekciójával adnak elő a legjobbak. Ennek végén pedig a Gróf Ő Excellentiája az ifjúság és az irodalom bőkezű gondoskodója a legjobbaknak jutalmat fog osztani.

⁶⁷⁶ Helikon I., VI-VII.

⁶⁷⁷ MOL Fest. Lvt. P 246 1 cs. 226-227

⁶⁷⁸ MOL Fest Lvt. P 279 284 k. Ternio II.

⁶⁷⁹ Köszönettel tartozom Csiky Gergőnek a latin szöveg magyarításáért. ; A szöveg rezüméjét Négyesy László is feljegyezte. Kéziratos vázlata a MTA Kézirattárában található. (MTA Kézirattár MS 712/8)

1. A stílusgyakorlatokon, amelyek a Keszthelyi Helikon név alatt nyújtatnak be részt vehessenek a gimnázium mindkét humán tagozatának diákjai, a liceumi auditorok úgy a logikai, mint a természettani fakultásból, végül a Georgikoni praktikánsok.

2. Bár a nevezett tanulmányoktól senki távol nem tartatik, mégis a nagyobb vetélkedésről gondoskodva és elkülönítve azokat akik gyakorlataikkal kiemelkednek a többiek közül, tétessék különbség a Helikon rendes tagjai között, akiknek Ő Excellentiája bőkezűsége révén ajándék van kitűzve, s a nem rendes tagok között; azok a scandensek, emezek az aspiránsok.

3. A scandensek száma húsz lehet, bármely bölcsész osztályból három-három, azaz hat, a filozófiai liceum osztályaiból négy-négy, azaz nyolc, a georgiconi praktikánsok közül hat. Az aspiránsok száma nincs meghatározva, mivelhogy azok is beletartoznak, akik a Helikon ügyivel foglalkoznak. A scandensek jutalma havi 2 forintban állapíttatik meg. A scandensek minden december hónap végén neveztesse meg a tanév első szemeszterére, másodikra pedig április havában, de olyan módon, hogy ha valaki az aspiránsok közül jobban kimagaslik, a következő félévben a scandensekhez lehessen állítani.

4. A professzorok közül három legyen, aki a stílus felülvizsgálatát és korrekcióját magára vállalja. Az e célra keresettek és a munkának szívesen eleget tevők: latinból a kiváló Harm Gábor rektor, magyarból a kiváló Drinóczy György rektor, németből Liebbald Gyula rektor. Ezen professzoroknak a magukra vállalt fáradozásaik miatt száz forint évi honorárium juttassék.

5. A stílusgyakorlatok havonta olyan napokon tartassanak, amikor hivatalos teendők nincsenek. Ez alkalomból a scandensek kötelezve vannak minden hónapban – ha többet nem is – egy dolgozatot készíteni, az aspiránsok ugyanezt kedvük szerint teszik. A rektor urak az egyes nyelveken, amelyeken a vetélkedés folyik, gondoskodjanak a feladatokról és arról, hogy a legjobb dolgozatok felolvastassanak.

6. Évente kétszer tudniillik február 12-én a császár születésnapján illetve májusban bemutattassanak a helikoni produkciók. Mindkét ünnepen, akiknek dolgozatai előadásra méltónak ítéltetnek, minden munkáért öt forintot kapnak, akik viszont kiemelkedő, több nyelven elkészített munkákat adnak be az öt forint jutalmon túl annak felét is, tudniillik két és fél forintot megkapnak, együtt hét és fél forintot.

7. Ezen ünnepek alkalmával zenei összejövetelek is vannak, amelyekért, ha a zeneiskola kiemelkedően teljesít a tanárnak nyolcvan forint, ha jól, de nem kiemelkedően teljesít hatvan forint ajándékoztatik. A zeneiskolai diákok pedig, és mások is akik az éneket segítették, első alkalommal negyven, a továbbiakban harminc forintot kapjanak,

8. Az ünnepekre, melyeken a produkciók tartatnak, meg kell hívni más művelt férfiakat és nőket Keszthelyről és a közelben élők közül is, elsősorban olyanokat, akik költői és előadói munkáikkal ismertségre tettek szert, s akik jelenlétükkel emelik a Helikont, valamint munkáikkal az ifjú lelkeket serkentik. Ők a Helikon támogatói névvel ruháztatnak fel.

9. A Helikon költői művei elbíráltnak, hogy méltó-e a nyilvánosságra s ezek után különböző nyelvek szerint csoportosítva nyomdába küldenek. De vigyázni kell, hogy a gyönyörűség közepette erotikus vers, se mű ne legyen s minél jobban kell törekedni arra, a versek az uralkodó és haza iránti hűséget, dicséretet árássák, jó emlékezetre méltó férfiakra szóljanak, erényekről, erkölcsről, hőstettekről.

10. A professzorok segítségére három felügyelő is meghatároztatik, az első a magyar stílust felügyelő, tiszteletreméltó Ruszek József apát, a második a latint felügyelő, kitűnő Petróczy Béla a helyi gimnázium igazgatója, a harmadik pedig a germán stílus felügyelője az alulírott prefektus, akik a saját munkájuk és vizsgálódások révén megkönnyítik a rektorok dolgát, részben az ifjúság által létrehozott gyakorlatok megvizsgálásában, másrészt a Helikon nyomdába küldendő műveinek átnézésében.

Keszthely, 1816. december 30.

Asbóth János professzor”

E tervezet azzal a rendelkezéssel hagyatik jóvá, hogy a rendes együttműködők, avagy az ajándékot kapók a Laureatus „Babérkoszorús” névvel jelöltessenek, a rendkívüliek Apollóiaknak neveztessenek; a felügyelők az átvizsgált művekért évente százötven forint honoráriumot kapjanak ezen iskolaév kezdetétől, azaz 1816. november 1-jétől, s ezek a Georgikon iskolai kasszájába berovattassanak.

Keszthely, 1817. március 6.

Gróf Festetics György m. p.”

A tervezet, amely döntő részben meg is valósult rávilágít arra, hogy az évente megrendezett két Helikon tulajdonképpen vizsgája volt a diákoknak, amire tanáraik felügyeletével készültek. A februári az uralkodó születésnapjához kapcsolódott, a májusi az ókori Ceres ünnepeire emlékeztetett. Asbóth János a segítő tanárok nevét is meghatározta, gondoskodott a felkészítők és felkészülők anyagi juttatásáról is, azaz a honoráriumról, illetve az ajándékokról, amit jelen esetben pénznek kell értenünk. A Helikonok tervezetében nagy teret kap az elkészített munka minősége is, hisz a jobbak több pénzt kaphattak a gróftól. Asbóth meghatározta azt is, hogy az elhangzott legjobb művek kinyomtatásra kerülhessenek. Ő még úgy tervezte; a magyaron túl a latin és a német nyelven elhangzott művek is nyomdába

kerüljenek. Nem rajta múlt, hogy végül is csak egy kötet, a magyar nyelvű munkákat tartalmazó kerülhetett ki Perger keszthelyi műhelyéből. A tervezet ismeretében az sem véletlen, hogy a *Helikon I.* kötet már említett bevezetőjét Ruszek, Petróczy és Asbóth neve fémjelezte. Érdekes megfigyelni, Asbóth milyen módon akarta a közönséges iskolai vizsgák napját emelkedett ünneppé tenni. Tervezet 8. pontjában kitért azokra a Keszthelyen és a környéken lakó nevezetes emberekre, akik emelhetik a Helikon fényét. Tudta, csak neves emberek tehetik elismertté a Helikon intézményét. Erre mutat rá az első Helikonra meghívottak névsora is.

A Festetics Directio iratai között is megtaláljuk a helikoni elképzeléseket és a Helikonra szóló meghívásokat tartalmazó levelek másolatait, melyeket Szigethy László csurgói professzornak, Horváth Ádámnak, Potyondy Ferenc ügyvédnek, táblabírónak írtak. A csurgói professzornak írt levélből kiderül, hogy a Helikonra nemcsak a keszthelyi diákokat várták el, de a csurgóiakat is.⁶⁸⁰ Festetics a lehető legkörültekintőbben akart eljárni. Ezt hivatott igazolni, többek közt a Directorátus 1817-es Repertoriuma, ahol a következőket olvashatjuk: „Stipendiátusok is mindenkor Membrumai legyenek a’ Heliconnak – Profact. Ruszek Apát és Petroczy Director Urak Centráljanak miképp lehetne a’ Heliconi tagokat meg jutalmazni mindenmunkáért, hogyan kellene a’ nevezetesebb munkákat ki nyomtatni, és azok jövedelmiből Remuneratiokat (renumeratio!) vagy jutalom kérdéseket határozni”.⁶⁸¹

Festetics György Asbóth Jánoson keresztül tehát számos helyre elküldte meghívóit. A meghívók az írók körében nem arattak maradéktalan sikert. Kezdetben visszamondta Horváth Ádám és Berzsenyi is a megtiszteltetést s csak Asbóth rábeszélésére jöttek el Keszthelyre. Horváth megköszönve Asbóthnak az első meghívó levelet, sajnálattal közölte, hogy éppen ez idő tájt a Külső Somogyhoz tartozó Centrális iskola megtekintését kellett beütemeznie, de a májusi Helikonra már minden bizonnyal elmegy.⁶⁸² Asbóthnak is feltűnhetett a mondvacsínált kifogás, így a rábeszéléshez volt kénytelen folyamodni. Három levélben is kérlelte. Horváthnak ezen túl is voltak aggályai; a meghívás kizárólagosan a dunántúli íróknak szólt, s Széphalom kimaradt a meghívandók köréből. Rosszul esett neki, mert a széphalmi mesterrel ő is és Berzsenyi is jó barátságot ápoltak. Zavarta a nyelvújítás körüli meg nem értés.⁶⁸³ Úgy tűnik, Horváth még bízott, azt írta Kazinczynak, hogy „én pedig előbb

⁶⁸⁰ MOL Fest. Lvt. P 279 288 k. Ternio Secundus Protocollum Determinationum. 1817. A Conceptusnak Copiája és a’ Subscribensek Nevei. 1817. január 12.

⁶⁸¹ MOL Fest. Lvt. P 291 k. Repertorium 1817. Magyar nyelvű szakmutató. Eő Excellentiája Gazdaságbéli foglalatosságai. 1960 sz.

⁶⁸² Horvát Ádám Kazinczy Ferencnek, 1817. ; KazLev. XV. 49.

⁶⁸³ A nagy viták Csokonai értékelése körül bontakoztak ki 1805-ben. 1811-ben Kazinczy Ferenc *Tövisék és virágok* (Széphalom, 1811) címen epigramma gyűjteményt jelentetett meg, mellyel megindult a nyílt nyelvújítási

már úgy hallottam, hogy Téged is meg hívnak, és ígéretet is (...) némelly fiatal barátim azt hitték 's most is hiszik hogy Te is ott leszel, és kérték, hogy veled őket ismertessem meg.”⁶⁸⁴ Ugyanakkor magyarázkodik is, a Helikonon való részvételét egyrészt azzal magyarázva, hogy reményli, találkozhat Kazinczyval, másrészt, ha mégsem lesz ott Kazinczy, akkor pedig megvédi őt a dunántúliakkal szemben. Különben is úgy hallotta, hogy sem Berzsenyi, sem Kisfaludy nem jönnek és így a gróf „buzgósága meg bántatódik”. Kazinczyt azonban nem hívták meg az első keszthelyi Helikonra. Nem tudni mennyi köze volt ebben személyesen Festeticsnek, mennyi a Helikon szervezőinek, de tény, hogy a gróf nem értett egyet a nyelvújítás Kazinczy-féle irányzatával, ezt több ízben ki is fejtette. Talán arra is ügyeltek, hogy a gróf körül semmiképpen ne csaphassanak fel irodalmi köntösbe bújtatott politikai hullámok. Festetics részéről, még az ily körülmények között megrendezett ünnepek is magukban hordozták a botrányok lehetőségét.

Fontos tudni, hogy a keszthelyi Helikonra érkezők a nyelvújítási vitában elfoglalt véleményük szerint két csoportra az ortológusokra és neológusokra voltak oszthatók. A helyzetet bonyolította számos pletyka, amely nem volt igaz, de megkeserítette sokaknak száját. Többen úgy gondolták – rossz információk alapján - Festetics támogatásával jelenhetett meg a *Mondolat*. Erre semmiféle hitelt érdemlő bizonyíték nincs. Kazinczy nagyon megbántott, nagyon gyanakvó és bizalmatlan volt, ebből kifolyólag sokszor összekuszálta a szálakat. Még 1817. június 14-én is a következőt írta Kölcsény Ferencnek: „Rumi is vendége vala Festeticsnek azon asztalánál, mellynél Ruszek a' maga Philos. Munkáját és a' Mondolatot kiosztogattatá, 's R(umi) kérdést teve, mit osztanak? Azt felelte az osztó, hogy Apát Úrnak két Munkáját (és így a' Mondolat nem magáé Somogyié, a' mit én mindig mondtam.) – Egy idő múlva Ruszek és Rumi egymás mellett ülnek az asztalnál, 's Ruszek deklarációt tesz Ruminak, hogy mennyire sajnálja, hogy én reá neheztelek etc. Rumi ezt nekem megírja. Én pecsét nélkül küldék Ruminak egy levelet, Ruszekhez szólót, mellyben ezen szavainál fogva

harc, összecsapás. E kis kötetben leginkább Kisfaludy Sándort sérti meg a Himfy című epigrammával: „DAYKA. Tüzbe felét! HIMFY. Vetem. D. / Újra felét! H. Ím. D. Harmadikát még / Lángol az is. D. Jer most; vár az / Olympuszi kar.” De Kazinczy első német nyelvű recenziója a Himfy szerelmeiről még 1809-ben jelent meg az osztrák *Annalen der Literatur und Kunst in dem oesterreichischen Kaiserthume* folyóiratban. A kritika azért érte váratlanul Kisfaludyt is, mert annak előtte Kazinczy dicsérte mind a két versciklust. (Hász-Fehér, 1999. 801-814) ; Ugyancsak 1811-ben jelent meg Kazinczy tollából „*Poétai episztola Vitkovics Mihály barátomhoz*”, melyre a Szatmár megyeiek Mátészalkai Högyész Máté álnéven válaszoltak. Kazinczy a nyelvújítási programját „*Báróczy minden munkáji*” és „*Ujhelyi Dayka Gábor versei*” előszavában fogalmazta meg 1813-ban. A nyelvújítási harc az 1819-ben Kazinczy által írt „*Ortológusok és neológusok nálunk és más nemzeteknél*” (Tudományos Gyűjtemény, 1819) címmel megjelent munkájáig tartott. Ebben elismeri Kazinczy saját túlkapasait, de lándzsát tör a nyelvújítás fontossága mellett.

⁶⁸⁴ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1817. január 12. ; KazLev.XV. 55-56.

jobbomat nyujtom neki; Ruszek elpirul, barátsággal felel *de nem egészen hive*, fogadja, hogy tisztelóm, barátom 's azzal végzi, hogy Kisfaludi engesztelő szavamra csak nevette".⁶⁸⁵

A *Mondolat* 1813-ban jelent meg Veszprémben.⁶⁸⁶ Írója Szentgyörgyi József, Kazinczy barátja volt, aki bár nem Kazinczy ellenes élel fogalmazott, e nyelvújításával nem értett egyet. A végleges szöveget Somogyi Gedeon készítette el, a mérsékelt nyelvújítás híve. Bizonyos „typographiai” korrekciót Ruszek József is végzett a művön; a *Mondolat* negyedik ívének kefelevonatát javította.⁶⁸⁷ Ezért tartotta fontosnak Hász-Fehér Katalin megjegyezni dolgozatában, hogy Kazinczy utalásainak fényében a Helikon „erkölcstelen állammá vált, mert Ruszek ahelyett, hogy papi hivatásához méltó módon elsimította volna az ellenségeskedést, Kisfaludy (Kazinczy-ellenes) leveleit széles körben terjesztette, s ezzel a viszályt szította közöttük”.⁶⁸⁸ Kazinczy azt hitte először, hogy Somogyi Gedeon csak eszköz volt Ruszek, Kisfaludy és Péteri Takáts József kezében. Péteri Takáts később maga is megvallja Kazinczynak, hogy az igazi szerző Somogyi. Somogyi kérte fel Péteri Takátsot az előszó megírására, amit ő nem vállalt el.⁶⁸⁹ A névtelenül kiadott munka végig sértette Kazinczyt, hisz a címképmetszeten saját magát volt kénytelen látni, amint túlköt fűjva, számarháton üget a Parnasszusra. A kötetet Zafyr Czenczinek kedves Cousinémnek, miveltt lelkű Onkelem' jó Leányának hálás buzgalommal tulajdonolja a' Kiadó ajánlották, azaz magának Kazinczy Ferencnek. Ezután következik a Czenczihez intézett bővebb ajánlás, melynek már néhány bekezdő mondata is teljes világosságot vet a gúnyirat stílusára: „Édes Angyalném! Mondolatomat, mellyet a' Közönyűjjságok oly magosra dítsértek fel 's a' miről köztünk is volt már a' beszélgetés' beszédje, a' minapság eligért szóm szerént imé Szépnéségednek felajánlom; külmiképségét olly idomra szabván, hogy dolgozáserszénykédbé is belé illjen. Kellemid, mellyeket kikészítésül kaptál, hiszelékennyé tesznek, hogy előtted koránt sem úgy nézek ki, mint ha feltétemnek személylytzim, vagy sajátkeresés lett volna rugástolla. Óh nem! Nem vagyok olly pulyátska – nem akarok nyelvemmel tö'sérkedni. Önn' ékeidnek, ritka kecsidnek emléke ez; Cyane' színét fellyülhaladt szép szemeid' kegyeletjének – 's ha szabadna neveznem (de megengedj, ha ojkor-ojkor nem birok Fantáziám' fogja lenni) Madonnámnak szentelve.” A *Mondolat* a nyelvújítók új szavainak és erőltetett kifejezéseinek egybegyűjtésével akarta bionyítani, mennyire túlzó a nyelvújítás. A *Mondolat*ot Szentmártoni Radó Sándor küldte meg Kazinczynak. A széphalmi mester köré

⁶⁸⁵ Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, 1817. június 14. ; KazLev. XV.

⁶⁸⁶ *Mondolat. Sok bővítmenyekkel, és egy kiegészített újj-szótárral együtt.* Angyalbörbe kötve, egy Tünet-forint. Dicsshalom, 1813.

⁶⁸⁷ Kazinczy Ferenc Horváth Istvánnak, 1817. január 3. ; KazLev. XV. 15.

⁶⁸⁸ Hász-Fehér Katalin, 2000. 184.

⁶⁸⁹ Váczy János, 1905. 194.

gyülekezők közül Kölcsey Ferenc és Szemere Pál válaszoltak a sértésre, „Felelet a Mondolatra” című munkájukban.⁶⁹⁰ Gorombán vágtak végig a Mondolat szerzőin és terjesztőin. Kazinczy személyesen nem akart válaszolni, végül mégis írt ellenfeleinek a Tudományos Gyűjtemény 1818-as évfolyamában. Ekkor már barátai is – többek közt Kölcsey – intették túlzásaira, s a Festetics köré tömörülők jó része viseltetnek ellenségesen vele szemben.⁶⁹¹

Ilyen előzmények után került sor az első Helikonra.

3. 6. 2. Az első Helikoni Ünnep: 1817. február 12.

1817. január 4-én azok a keszthelyi diákok, akik a Helikonon szerepelni akartak, feljegyzésbe kerültek a „Prefectus és az Archon Urak által”.⁶⁹² Az előkészületek az ünnep kezdetéig folyamatosan történtek.

Horváth Ádám egy nappal előbb érkezett a grófi udvarba, hogy még az utolsó simításoknál segédkezessen. „Estve meg érkezvén Börzsönyi (sic!) betegen, Kis-Faludi (sic!) egészségesen” – írta később Kazinczynak.⁶⁹³ Ezt követően megérkezett Dukai Takács Judit, Fáy Barnabás királyi udvari tanácsos, Zala vármegye referendáriusa, Szegedy Ferenc császári és királyi kamarás, Zala megye első alispánja.⁶⁹⁴ A nyelvújítás körül kibontakozó vita érezte a keszthelyi Helikonon is hatását. Berzsényi és Horváth megpróbálta védeni Kazinczyt Festetics előtt, aki nagy embernek tartotta a széphalmi mestert, különben nem írta volna Berzsényinek, hogy egy somogyi Kazinczyt lát benne. Ezt támasztja alá Kazinczy Döbrentének írt levelének egyik mondata: „B(erzsényi) írja, hogy Festetics felőlem sok jót monda de nem szereti Németizmusaimat; az ellen harcolni kell”.⁶⁹⁵ Később Kazinczy, bár nem Festetics ellenében, így magyarázza álláspontját Berzsényinek: „Ezek az Urak most a’ Nationalismust pengetik. Szent szó: de szent szó e, ha ez alatt olly Nationalismust értenek, melly irtózzék az idegentől ha az szép is?”⁶⁹⁶ Pedig sok támadás érte Kazinczyt az első

⁶⁹⁰ *Felelet a’ Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon úrnak.* Mondolat. Sok Bővítványokkal és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicshalom (azaz Wespzprém) 1813. című Pasquillusára. Pesten, Trattner Ján. Tam. Betűivel 1815.

⁶⁹¹ Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, 1818. március 29. ; KazLev. XV. 541.. ; Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, 1818. május 21. ; KazLev. XVI. 41.

⁶⁹² MOL Fest. Lvt. P 279 288 k. Ternio Secundus Protocollum Determinationum. 1817. 18/36

⁶⁹³ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1817. március 2. ; KazLev. XV. p. 56.

⁶⁹⁴ Kisfaludy, 1817. 84.

⁶⁹⁵ Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, 1817. március 13. ; KazLev. XV. 114.

⁶⁹⁶ Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, 1817. március 13. ; KazLev. XV. 116.

Helikonon, főleg Kisfaludy Sándor részéről, ő vérig sértődött a széphalmi mester Himfy kritikájától. „Kisfaludy gyűlöl és mocskol – tájékoztatja az ünnepség után Kazinczyt Berzsenyi, majd folytatja -, s nem a recensióért (úgy mondja), hanem azokért amiket s amazoknak firkálsz. Én kérleltem s oltalmaztalak, de egyebet nem nyertem, hanem hogy énreám is megharagudott, úgyszólván búcsúztatlan hagyott el, pedig egy házban voltam vele szállva. Vedd kedvesen barátodtól ezen kis áldozatot. Kisfaludy virgonc, kevély, minden filozófia, szelídség és szívesség nélkül.”⁶⁹⁷ Kisfaludy még egy általa Kazinczynak írt levelet is át akart adni Berzsenyinek, aki azt, a levél tartalmára és barátjára való tekintettel, nem fogadta el. Horváth Ádám is írt Kazinczynak, de addig, míg Keszthelyen Kazinczyt védte, Kazinczyval szemben a grófot védelmezi: „...a’ Gróff felüled egészen rosszul van elhitetve”, s mikor Horváth ecsetelte Festeticsnek Kazinczy érdemeit és pozitívumait, a gróf „úgy tetszik, hogy látszott térni”.⁶⁹⁸ Nehezebb helyzetben volt Horváth Kisfaludyval szemben, ő is megpróbál közvetíteni, ám nem ér el többet, mint azt, hogy Kisfaludy „nem haragszik, de barátságot nem ígér”.⁶⁹⁹ Kisfaludy epésen megjegyzi még a vita során, hogy nem akar úgy járni, mint Verseghy, kivel Kazinczy együtt raboskodott, mégis megtámadta az ypszilón-háború során.⁷⁰⁰ Fenyő István Kisfaludyról írt tanulmányában az ellenségeskedésről írja, hogy Kisfaludy, Ruszek és Festetics ismételten hevesen támadták Kazinczyt, főleg a recenzió miatt.⁷⁰¹ Kisfaludy valóban hevesen támadta, Ruszek sem volt visszafogott, de Festeticsről mindez nem mondható el. Emlékezzünk Berzsenyi levelére, aki azt írta, hogy a gróf csupán Kazinczy németizmusait nem szereti. Nem találunk „terhelő adatot” Horváth leveleiben sem, pedig ha vannak, minden bizonnyal papírra vetette volna azokat.

Az események lefolyásáról a korabeli újságok, elsősorban a Magyar Kurír és a Hazai ’s Külföldi Tudósítások számoltak be, de emberi közelségbe mégis azok a levelek hozzák, melyeket Berzsenyi és Horváth Ádám Kazinczyval váltottak. Ugyanakkor sokat megtudunk

⁶⁹⁷ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, 1817. február 27. ; Berzsenyi, 1978. 426-427.

⁶⁹⁸ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1817. március 2. ; KazLev. XV. 83-84.

⁶⁹⁹ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1817. március 2. ; KazLev. XV. 83.; „...jobb te veled távolyrul békélni; mert szemben szorosabb kötelességű barátoddal ’s valaha rab társaddal is, Verseghivel (sic!), igen gorombán bántál. Ő nála hát nem erőlködtem többet...” – tájékoztatja a levélben Horváth Kazinczyt.

⁷⁰⁰ Verseghy Ferenc és Révai Miklós nyelvi és helyesírási vitája ypszilón-háború néven vált ismertté irodalomtörténetünkben. Révai 1803-ban jelentette meg „*Antiquitates Litteraturae Hungaricae*” című művét, amelyben a „*Halotti Beszéd*” szövegét közölte magyarázatokkal. Ugyanebben az évben jelent meg összefoglaló magyar nyelvtana latin nyelven: *Elaboratio Grammatica Hungarica*. Kora európai nyelvtudósait is megelőzve az élőbeszéd grammatikáját a nyelv történeti előzményeiből magyarázta. Régi nyelvmemlékek tanúságából kiindulva próbálta a nyelvi és helyesírási egységet megteremteni. Verseghy előbb német nyelvű grammatikájában (*Neueverfasste Ungarische Sprachlehre*, 1803), majd „*A tiszta magyarság, avagy a csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések*, 1805.” című vitairatában támadta Révait. Verseghy szerint mivel a nyelv folyton tökéletesedik, helytelen a korábbi, fejletlenebb állapot alapján ítélni a helyes nyelvi formákról, az élő nyelvet szabad csak alapul venni. (Lásd: *Pennaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták 1781-1826*. Összeállította: Szalai Anna. Szépirodalmi, Budapest, 1980)

⁷⁰¹ Fenyő, 1961. 297.

azokból a levelekből is, amelyeket Kazinczy ír barátainak, elsősorban Kazinczy véleményét a helikoni eseményekről. Ezek a vélemények a Helikonok három éves története során változtak, a teljes elutasítástól a dicséretig.

Egy alkalommal a gróf által rendezett ebéden, vagy vacsorán Festetics György kínálta az összejövetel fiatal, kedves és bájos költőnőjét Dukai Takács Juditot, Dudit, aki attól a boldogságtól, hogy dukai magányából kiszakadva „igazi” költők között, főúri vendéglátásban lehet része, valószínűleg az evés helyett, környezetére figyelt. A további történetet Berzsenyi így írja le Kazinczynak: „Kisasszony, úgymond Kisfaludyné, már mast nem módi ám a konyhán jóllakni, hanem itt benn kell enni. A gróf mosolygott, s kérte Dudit, hogy senki kedvéért a gyomrát el ne rontsa. Hogy ezt jól megértsd, még hozzá kell tennem, hogy Dudi a legvirgoncabb, leglelkesebb társalkodó mindazon asszonyok között, melyeket én valaha esmértem.”⁷⁰² Berzsenyi szavait Kazinczy, nem kis kárörömmel azonnal „világgá repítette”. Berzsenyi felháborodása Szegedy Róza minden kétséget kizáróan epés megjegyzésére érthető, ráadásul, ha figyelembe vesszük, hogy a költő feleségével rokonságban lévő Takács Judit fiatal lény, beragyogta az idősödő Berzsenyi szívét. Nehéz ma már megfejtetni, mi okozta a betegeskedő Kisfaludyné kifakadását. Elképzelhető, hogy a vallásos, istenfélő családi ház légköre, a zárdai nevelés annyira zárkózottá tette az akkor még csak negyvenkét éves, de beteges asszonyt, hogy idegesítően zavarhatta a huszonkét éves fiatal lány virgonc, kedélyes, férfiakat bámulatba ejtő lény.⁷⁰³ Kisfaludyné Szegedy Róza, aki „atyafiságban” volt Festeticcsel úgy gondolhatta, rokonként többet is megengedhet magának.⁷⁰⁴

A helikoni eseményekről a Magyar Kurir⁷⁰⁵ számolt be toldalékában, de a legrészletesebb beszámolót a Tudományos Gyűjtemény közölte „egy jelen volt vendég”, azaz Kisfaludy Sándor tollából.⁷⁰⁶

A Helikon előestéjén A gimnázium nagytermében a tanulóifjúság bemutatta a „pozsonyi nevendék papság” által írt, „*A nevelők*” című vígjátékot.⁷⁰⁷ Kisfaludy cikkében

⁷⁰² Berzsenyi, 1978. p. 427. Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, 1817. február 27.

⁷⁰³ Kisfaludyné Szegedy Róza életéről Jakab Ferenc írt rövid, 52 oldalas, ma már mindenképpen feülvizsgálatra szoruló életrajzot. (Jakab, 1936.); Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza életéről forrásanyag-értékű szépirodalmi művet Darnay Kálmán írt. (Darnay Kálmán: *Elkészt csók*. Pantheon, h. n., é. n.) Darnay elkötelezett kutatója volt Kisfaludy Sándor munkásságának, múzeumában számos Kisfaludy relikviát gyűjtött össze. A költő életéről írt műve: *Testőrszerelmek*. Regényes korrajz Kisfaludy Sándor életéből. Pantheon, h. n., é. n.

⁷⁰⁴ Kisfaludy Sándor felesége révén volt rokonságban Festeticcsel. Azonban tudta, hogy a Kisfaludy és Festetics családnak is régi kapcsolata van. Ugyanis Kisfaludy Sándor öse, Kisfaludy László (+1684) „keze alatt nevelődött katonává” Festetics György dédapja Festetics Pál (1639-1720), Kristóf apja. (Vö.: Kisfaludy L., 2004.)

⁷⁰⁵ MK., Hazai Dolgok és egyéb Toldalék 1817.I. 19 sz. (március 17.) 144-145.

⁷⁰⁶ TGY. 1817. III. 76-85.

⁷⁰⁷ Másutt a darab címe: *A két nevelő*. Valószínűleg Fejér György színpadi művéről van szó, amelynek eredeti címe: *A nevelők*. (Szinyei III., 1894. 258.) ; A pozsonyi nevendék papság (Fejér ott tanult teológiát) másutt is előjön munkáiban: „*Lantos versek, mellyekel A Hadi-Történetek által a' Hazáról nagy Érdemet nyert Görög*

megjegyzí az előadás kapcsán, hogy „a’ magyar színjátszásnak ezen igen csekély zsengejét látni, és arról meggyőződni, hogy a’ Magyar és az ő nyelve mindenre alkalmas a’ Világon; úgy más részről fájdalmas, éles, bosszús érzemény lehet minden ott lévő hazafinak azt tudni, hogy a’ Magyar Theatrom, ez a’ Nemzeti ’s nyelvbéli Cultúrának, csinosodásának, hazafiságnak legerősebb munkáló és emelő eszköze, ez a’ gyönyörködtetve oktató, tanító, a’ gonoszt megutáltató, a’ Virtust követésre ragadó Intézet Hazánkban lábra nem kaphat.”⁷⁰⁸ A cikk természetesen nincs a legjobb véleménnyel sem a műről, sem az előadásról, de alkalma nyílik megemlíteni a magyar nyelvű színjátszás szükségességét. Ez különösen érzékenyen érintette Kisfaludyt, s nem véletlen, hogy a balatonfüredi magyar színház alapításának gondolata is tőle származik.⁷⁰⁹ A keszthelyi előadásban elhangzott az „Isten tartsd meg királyunkat!” című ének, amelyet minden tudósítás is közölt. Este a premontreiek zárdáját a nagy ünnepre való tekintettel kivilágították.

Február 12-én reggel a királyért ünnepi szentmisét celebrált Ruszek József apátplébános, ahol Festetics György és vendégei, a tanulók és a helybéli lakosok is megjelentek. Ezt követően vonult a közönség a Georgikon épületébe, ahol a keszthelyi iskolák tantestülete és a diákok ünnepélyesen fogadták a grófot és a vendégeket. Ebben az épületben (és valószínűleg legnagyobb termében) zajlottak a tulajdonképpeni felolvasások. „A Helikon épülete theatrum-forma. – tudjuk meg Berzsenyi Kazinczynak küldött leveléből – Az emelet közepén áll az asztal és szék, melyen a munkák olvastatnak s declamáltatnak, körülötte pedig mindennemű muzsikusok, akik minden olvasásra harsognak. A kárpitot borostyánkoszorú övezi. A nézők előtt ismét egy asztal, melyre a beküldött írások rakatnak”.⁷¹⁰ Tehát a Helikonon részt vettek a Zeneiskola diákjai is, minden bizonnyal tanáruk, Stárk Péter vezetésével. A beküldött írások azokra a munkákra is vonatkoznak,

Demeter Úrnak Neve Napjára áldoz a’ Pozsoni Nevendékség. Saffo’ rende szerint.” Pedig itt is eredeti Fejér György műről van szó. (Fejér, 1994. 25.)

⁷⁰⁸ TGy. 1817. III.

⁷⁰⁹ Felépült 1836-ra, oszlopait gróf Festetics László adományozta az építetőknek. Mára csupán az oszlopok, s az épület frizének egy része maradt meg. Ez látható ma Balatonfüreden. A színház több festő, grafikus megrajzolta (Raimann Rudolf ?-?, Zombory Gusztáv 1835-1872), de legismertebb Libay Károly Lajos (1816-1888) kőrajza. ; Az oszlopok történetéről Rédey Tivadar a következőket írja: „Kevéssel a háború előtt (I. világháború Cs. G.) a lebontott tóparti Kisfaludy-vendéglő falai tövéből kiásták a Festetics-féle szép és nemes oszlopok néhány darabját. Azután abbamaradt a keresés, pedig föltehető, hogy a többi is napvilágra kerül még. (...) Ha meglesz a füredi játékszín minden oszlopa, emeljünk belőlök a szép balatonfüredi park valamely alkalmas pontján kupolás, klasszikus stílusú kis gloriettet...” (Rédey, 1921. 109) ; 1935-ben megtalálták a többi oszlopot is. Többszöri áthelyezést követően 1958-ban került mai helyére a Kiserdőbe. (Tóth-Bence, 2011. 102, 106, 110, 124.)

⁷¹⁰ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, 1817. február 27. ; Berzsenyi, 1978. 426.

amelyeknek szerzői nem jelentek meg az ünnepségen. Kazinczy Dessewffy grófnak írt levelében is leírja, hogy „Gr. Festetics György egy Helikon nevű kerek Palotát építete”.⁷¹¹

A rendezvényt Liebbald Gyula⁷¹² georgikoni archon, professzor ékes (Kisfaludy szerint cicerói magaslatokba emelkedett) latin nyelvű beszéde nyitotta meg. Ebben az igazgató részletesen kifejtette a Helikon célját, programját a király születésnapjához való kapcsolódását. „Beszédjének tárgya olly jeles, szempontjai, oly igazak és nyomósak, magyarázattjai oly valóságos feselő virágok voltak, hogy a’ még csak támadni vélt Helikon az ő támadásának szép és nagy okaival együtt csakhamar egész szépében, és reményekkel biztató virításában állott előttünk.” – lelkendezett cikkében a „jelenvolt” Kisfaludy.⁷¹³

Őt Jánossy József⁷¹⁴ matematika professzor követte, aki a király tiszteletére mondott latin nyelvű beszédet az uralkodó „ritka erköltseiről, ’s ditsőséges tetteiről, és az alattvalóknak éránta való kötelességeiről”.⁷¹⁵

Ezt követően a diákok léptek fel az emelvényre és mondták el részben versben, másrészt prózában megírt munkáikat. Elsőként Konyáry Mihály a pristaldeum ösztöndíjasa lépett az emelvényre és magyar nyelven verset mondott „Felséges királyunk Születése napjának megtiszteltetése”⁷¹⁶ címmel. A poéta és a múzsa szólal meg ebben a szépen formált versben, amint Kisfaludy Sándor írja már idézett írásában,⁷¹⁷ megmutatkozik, hogy a magyar nyelv mennyire alkalmas a görög versmértékre. Azonban kritikája végén nem mulasztja el, hogy nyelvújítási álláspontját ne bökné oda a szerzőnek: „Szépet reményelhetünk Tőle, kivált ha némelly még polgárságot nem nyertt új szavakkal nagyobb válogatással és mértékletességgel él”. A vers tartalma természetesen nem tér el a szokásos dicsőítő versektől. Van benne „Párduczos Árpád”, „Héroszi dicső Császár”, „virtuosos élet”, „nagy Diadal, Érdem”. Befejezésként a császár halál utáni életéről gondolkodik, nem kis pátoosszal adva a Múzsa szájába a következőket: „Hogy később, majd ha elalszik / Ott, akkor köz’ttünk éllyen

⁷¹¹ Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, 1817. március 16. ; KazLev. XV. 117.. ; A Helikonra épített kerek palotára való hivatkozás véleményünk szerint túlzó megállapításnak tűnik.

⁷¹² Liebbald Gyula Tamás (+1846) orvos és bölcsészdoktor, a tudományos akadémiának tagja. Liebbald mint prosector, állatorvos és tanárhelyettes 1806 október hóban jött a Georgikonba, de már két évre rá a természettan és állatgyógyászat rendes tanára, a lovászkola inspektora és ugyanott a lóisme előadója volt. Tizennyolc évi tanároskodása alatt kilenc éven át volt archon. (Csanády, 1897. 33.)

⁷¹³ TGy. 1817. III.

⁷¹⁴ Jánossy József Alajos (?-?) bölcsész tudor, 1812. november 1-jétől tizenkét éven át a mennyiségtan, építészet, számvitel és ajz tanára volt. Georgikoni mérnök. 1813 és 1815 között archon. Egyidejűleg a lyceumban is tanított, 1824-ben, mint annak igazgatója. (Csanády, 1897. 30)

⁷¹⁵ Magyar Kurír 1817. I. 19 sz. (március 17.) 144

⁷¹⁶ Helikon I. 44-49.

⁷¹⁷ TGy. 1817. III.

mint Isten örökké.” A verset a Poéta kurta kérdéssel fejezi be: „Igy hát én Múzám! Mit tudgyak Néki kívánni?”

A következő diák Németh Péter volt, „phisikus”, aki latin nyelven mondta el a király tiszteletére megfogalmazott versét. A vers úgy tűnik nem nyerhette meg a hallgatóság tetszését, mert az ünnepségről szóló írások nem szólnak róla részletesebben, s a „*Helikon I.*” kötetbe sem került beválogatásra. Ezt követően a „két árva” közül gróf Festetics Ernő szavalt „Egy Attya’ halálát kesergő Fiúnak Elégiája”-t. Kisfaludy is megjegyzi, hogy az ifjú gróf verse annál inkább meghatotta a hallgatóságot, mert „csak a’ múltt esztendőkből veszítette el ő is itt az egész vidéken becsültt édes attyát, és annyt”.⁷¹⁸

Tischler Antal „logikus” latin nyelven tartotta meg a királyt üdvözlő beszédjét. Gertinger Adolf georgikoni praktikáns hasonló tartalmú német versét olvasta fel. Vadnay Lajos gimnáziumi tanuló latin verse, melyet Kisfaludy szerint, „különös bátorsággal” adott elő szintén a királyt dicsérte.

A másik „árva”, gróf Festetics Leó szintén az uralkodót dicsőítő saját német nyelvű verseket adott elő. Ezt követően hallhatta a közönség szintén az ifjú gróf előadásában Theodor Körner⁷¹⁹ *Hoch lebe Österreich* című hadi éneket. Kisfaludy a Tudományos Gyűjteményben megjelent, már említett tudósításában⁷²⁰ nem felejt el megjegyezni az előadásról és Körnerről a következőket: „...az ifjú Gróf által olly tüzzele declamálva (ti.: Körner verse), valamint az a’ szerzőnek tüzlelke, és hazafisága által érezve és gondolva vala. Ezen declamatio azon okból is nagyobb részvételre bírta, és mondhattuk, ragadta a’ hallgatókat, mint hogy az a’ boldogultt Körnernek, ezen szintén olly lelkes Poétának mint bajnoknak, az egész világ előtt esméretes hazafiúi vitéz halálára emlékeztetett bennünket.”⁷²¹ Körner nagy tisztelője volt a’ Magyaroknak; bizonyosága ennek *Zrínyi* Drámája; ’s ha a’ kora halál őtet el nem ragadgya vala, tehát a’ Magyaroknak még több oka lett volna őtet barátságával, és szeretetével ölelni:

⁷¹⁸ TGy. 1817. III.

⁷¹⁹ Theodor Körner (Drezda, 1791. szeptember 23. – Gadebusch, Mecklenburg, 1813. augusztus 13.), német költő, drámaíró. Apja magas rangú bíró volt, akinek vendégszerető házában a kor számos ismert irodalmi és zenei kiválósága megfordult, s aki szoros barátságot tartott fenn Schillerrel. Bányászatot, jogot, történelmet, irodalomtörténetet, filozófiát tanult Freibergben, Lipcsében és Berlinben. W. v. Humboldttal, F. Schegellel és Eichendorffal barátkozott, császári színpadi költőnek nevezték ki. 1813-ban önkéntes Lützow ezredes szabadsapatában. Németország egységéért, Napóleon ellen harcolt. Hazája szabadságáért esett el a gadebuschi csatában. Verseit apja 1814-ben adatta ki *Leier und Schwer* (Lant és kard) címmel. Gondolati töltés híjával lévő, művésziileg is kiforratlan, bár ügyesen megírt vígjátékai és tragédiái közül megemlítendő a *Zrínyi*, amely a szigetvári hős halálát viszi színpadra, hatásos csatajelenetekben, poetikus monológokkal, heroikus, csillogó romantikával. (Bródy Miklós = VIL. 6., 1997. 585.)

⁷²⁰ TGy. 1817. III.

⁷²¹ Festetics Leó (1800-1884) ifjúkorban már tapasztalható volt a színésszettel, a színházzal való kezdeti elkötelezettség. Nem véletlen tehát, hogy a helikoni versmondók közül egyedül az ő produkciója érdemelt kitüntetett elismerést. Amint már jeleztük, Festetics Leó később a Nemzeti Színház, majd a Színitanoda igazgatója lett.

mert ő néki az volt a' feltétele, hogy minden Dramájának tárgyát, és vitézeit a' magyar históriából vegye. *Kisfaludy Sándor* már kezdett is néki Programmákat ezen célra dolgoztatni, noha csak a' hazafiú Gróf *Eszterházy Mihály* által, de személyesen még nem esmerték egymást. Az 1813-ki háború és Körnernek ebben történt halála semmivé tette ezt a' szép reményekkel biztató feltételt”.

Festetics Leó után Nagy József⁷²² „Directionalis Cancellista és georgikoni praktikáns” lépett az emelvényre és elkezdte magyar nyelvű ünnepi beszédjét: Nagy méltóságú gróf, császári és királyi kamarás és valóságos belső titkos tanácsos úr, kegyelmes urunk! S minden renden lévő nagy fényességű gyülekezet! A megszólítást követően elmondta, mily nagy nap ez, az uralkodó születésnapja, amikor minden magyar hazafiúi, buzgó elragadtatást érez. A közhelyektől hemzsegő beszédnek egyetlen helyi vonatkozása volt, hacsak érintőlegesen is: „Engedje a' Nagy Isten az egész Fejedelmi Ház' nagy lelkű Tagjának, mint a' Mezei Gazdaság' előmozdítani törekedő buzgó Mentorinak számtalanboldog napokat tölteni”.⁷²³

A versek és felolvasások között olykor megszólaltak a zeneiskola diákjai is, magyar és német nyelven énekeltek. A magyar nyelvű daloknak Ruszek József, a németeknek Asbóth János volt a szerzőjük. A magyar nyelvű ének egyikét a „*Helikon I.*” kötet is közli, szerző megjelölése nélkül. Valószínűleg Ruszek az írója, Stárk a zeneszerzője, címe pedig: „*Helikon örvendező éneke*. Muzsikára téve a' Kar által énekeltetett Februárus 12-kén 1817.”⁷²⁴ Az ének mindenkinek megparancsolja, hogy örüljön a császár születésnapján, s aki nem ezt teszi azt megfenyegeti: „Ki ma nem vigad jaj, jaj, jaj, jaj, / Ki ma nem vigad jaj annak.-, A bárgyú szöveget mennyiben „erősítette” a dallam, ma már nem állapítható meg.

A tanulók után a „felnőttek” következtek. Festetics György maga kérte fel Dukai Takács Juditot, hogy szavalja el versét, aki azt meg is tette. A hosszú költemény, „*Örvendező versek, Felséges I-ső Ferencz' Ausztriai Császár' 's fel kent Magyar Koronás Királyunk'*

⁷²² A fellépő diákok pár adata. *Konyáry Mihály*: 1796-ban született a Szabolcs megyei Acsádon. 1816-ban iratkozott be a Georgikonba. (Csanády, 1897. 61.); Nevét a Magyar Kurir 1817. I. március 17.-i és a Pester Zeitung 1817. február 27.-i számában helytelenül Komjáthynak írják. *Németh Péter*: 1797-ben született Zala megyében, Pácsán. 1817-ben iratkozott be a Georgikonba. (Csanády, 1897. 69.) *gróf Festetics Ernő*: 1800-1857. Az árvák egyike. Édesapja 1815-ben halt meg. Szülei halála után gróf Festetics György lett a gyámja. 1817-ben iratkozott be a Georgikonba. *Tischler Antal*: (másutt Ignác) 1798-ban született Tatán, Komárom megyében. 1817-ben iratkozott be a Georgikonba. (Csanády, 1897. 79.) *Gertinger Adolf*: 1799-ben született a Sáros megyei Eperjesen. A Georgikonba 1815-ben iratkozott be. (Csanády, 1897. 53.) *Vadnay Lajos*: valószínűleg Vadnay Károly hírlapíró, szerkesztő apja, liberális politikus, Miskolc képviselője, ítélőszéki bíró, irodalombarát. Vadnay Lajos édesapja Festetics György jogügyi igazgatója volt. (Szinnyei XIV. 731-732.) *gróf Festetics Leó*: Pécs, 1800 – Budapest, 1884. Az árvák egyike. Szülei halála után gróf Festetics György lett a gyámja. 1817-ben iratkozott be a Georgikonba. 1850-52-ben a Nemzeti Színház igazgatója, 1886-tól a Színitanoda igazgatója. (ÚMÉL II., 2001. 667.) *Nagy József*: 1796-ban született a Bihar megyei Patsain. 1815-ben iratkozott be a Georgikonba. (Csanády, 1897. 68.)

⁷²³ *Helikon I.*, 1818. 88.

⁷²⁴ *Helikon I.*, 1818. 90-91.

születése' Napjára” címet viselte s ha tartalmában nem is, de formáját tekintve mindenképpen kiemelkedett az eddig elhangzottak közül. Nemcsak az uralkodót dicsérte, de az elmúlt időszak történéseit is felvillantja a hosszú vers:

A' Francz' békétlen lelke, 's dőlfös vádgya
Vélte, hogy egy világ retteg hatalmától,
A' Magyarnak végső romlására vágya
Meg fosztani a' Nemest szép szabadságától
'S ősi Törvénytől.

Csalóka szín alatt mellye boszszút fedett,
Hangoztatta, hogy ő majd Rákosra megyen,
Ott oszt igazságot minden Népek felett,
Óh nem azért! Hanem hogy rab igát tegyen
Nemzetem te reád.⁷²⁵

Nem csoda hát, hogy a korabeli tudósító arról számolt be, a költőnő nagy tapsot kapott. Ez elsősorban bájos személyének szólhatott. Dukai Takács Juditot Asbóth János követte, aki a tragikusan, fiatalon elhunyt Zichy Károlyné⁷²⁶ haláláról írt magyar nyelvű versét olvasta fel „*Keszthelynek keservei. Néhai Nagy Méltóságú Gróf Zichy Károlyné született Tolnai Grófné Festeits Juliánna' halálán*” címmel.⁷²⁷ A vers nem kimondottan a Helikonra készült, már egyszer elmondták, a grófné temetésén 1816. december 12-én. Érdemes megemlíteni, hogy a Magyar Kurir 1817. március 17-i és a Pester Zeitung 1817. február 27-i száma tévesen a vers írójának és elmondójának Horváth Ádámot jelöli meg. Minden bizonnyal ugyanabból a rossz forrásból dolgoztak. Az ünnepélyen Festetics felkérte Horváth Ádámot is, hogy egyik művét adja elő, de ő betegségére hivatkozva csak székében ülve mondott pár részletet eklogájából „*A' földművelő Varró*”-ból.⁷²⁸ Maga a rendkívül hosszú vers, „pásztori beszélgetés” komplikált mitológiai elemekből építkező, eléggé zavaros színpadi dialógusok sora, így elképzelhető, hogy a közönség csak nyert Horváth gyengélkedése miatt.

⁷²⁵ Helikon I., 1818. 53-58.

⁷²⁶ Gróf Zichy Károlyné, Festetics Julianna Keszthelyen született 1789. november 6-án. Festetics György leánya volt, aki 1816. november 18-án, Bécsben, 27 éve korában halt meg.

⁷²⁷ Helikon I., 1818. 119-120.

⁷²⁸ Helikon I., 1818. 1-33.

Ezután „némely távollévők munkái olvastattak fel”. Horváth Ádám szerint ezt a munkát Ruszek József apát vállalta magára.⁷²⁹ Az 1818-ban megjelent „Helikon I.” kötetből tudhatjuk meg, kik voltak azok, kiknek magyar nyelvű munkái felolvasást nyertek:

Kazinczy Klára: *Göcseji Nimfa*,

Matskási József: *Mennyegzői Dal, Felséges Urunknak Carolina Augusta*

Bavariai Hercegnével lett egybekelésére,

Szigethi Péter: *Idvezlő versek Ő Felségének Mennyegzőjére,*

Kiss Bálint: *E napnak hármass öröme,*

Horváth Ádám: *Uránia.*⁷³⁰

Kazinczy Klára, Horváth Ádám gyámleányának, későbbi feleségének fénye legjobban a keszthelyi Helikoni Ünnepeken világított – írja Péterffy Ida.⁷³¹ A Tudományos Gyűjtemény és a Hasznos Multságok is kiemelték írásaikban egyrészt Kazinczy Klára, másrészt Dukai Takács Judit talentumát.⁷³² A Göcseji Nimfa című vers könnyed köszöntése a Helikonnak, a vendégeknek és a mecénásnak. Keszthelyen, hol „ma Helikont építenek” mindenki boldog és éljenzésre hivatott.⁷³³ Kisfaludy Sándor elhozta az ünnepre „Óda Tolnai Gróf Festetics Györgyhez” című hosszú, huszonnyolc versszakos munkáját. Az ódát Festetics nem engedte felolvasni, s a „Helikon I.” kötetbe sem kerültbe, mert „a grófot igen dicsérte, a többi nagyjainkat pedig igen alázta” – tudjuk meg Berzsenyi Kazinczynak írt leveléből.⁷³⁴ Kazinczy, mint minden értesülést, így a helikonit is megírja barátainak. Így ő is értesültek Kisfaludy ódájának történetéről. Aztán Dessewffynek megjegyezte, hogy Berzsenyi nem vitt verset – ezt tettem volna én is – írta, és a végén megerősítette: „Olympiában Herodot is olvasta Munkáját. De én Keszthelyen nem fognék. Horácz is irtózott ettől, hihető, mert a’ Római hallgatók olyanok voltak mint a’ Keszthelyiek, nem mint az Olympiaiak”.⁷³⁵ Ami az igazsághoz tartozik az, hogy Berzsenyi valóban nem hozott, így fel sem olvasott verset, de utólag elküldte Festeticsnek a „Hymnus Keszthely Isteneihez” művét, amit majd a második Helikonon, 1817 májusában olvasnak fel – sajnos Berzsenyi távollétében. Kazinczy nagyon

⁷²⁹ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1817. március 2. ; KazLev. XV. 97.

⁷³⁰ Kazinczy Klára, Matskási József, Szigethi Péter csurgói professzor, Kiss Bálint „Csurgói négy hónapos Poéta Deák” és Horváth Ádám verse eltérő poétai tehetséget mutatnak, de arra mindegyik megfelelőnek bizonyult, hogy nyomtatásban megjelenjen. (Helikon I., 1818.)

⁷³¹ Péterffy, 1973. 125..

⁷³² TGy., 1818. VII. p. 133 ; Haszn. Mul., 1818. 47. sz. p. 375

⁷³³ Helikon I., 1919. 38-39.

⁷³⁴ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Mikla, 1817. február 27. ; Berzsenyi, 1978. 426.

⁷³⁵ Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, 1817. március 16. ; KazLev. XV. 117-118.

magasra értékelte Berzsenyi ezen munkáját, ezt meg is írta Niklára, egyben válaszolva a költő levelére is: „Hat napi vajúdas után Múzád nem azt a’ Chimaerát szülte, mellynek feje Schiller, közepe Berzsenyi, hátulja Horátz, hanem olly nagy tűzű Ódát, a’ mellyet csak tőled halla még a’ Haza. Melly erő! Melly képek! Melly nyelv!”⁷³⁶ Szentmiklóssy Alajos is dicséri az ódát: „...Te új nimbuszokkal növeltél dicsőségedet. Olvastam Keszthely Isteneihez írtódádat, s ez nyilván bizonyítja, hogy költői ered még mindig igen bő folyamattal bír.”⁷³⁷ Csak megjegyezni kívánjuk, hogy Festetics véleménye Berzsenyi ódájáról nem ismeretes, de bizonyára nagyon tetszett. Ezt bizonyítja a Berzsenyinek odaítélt többszöri jutalom, valamint a későbbi, versírással történő felkérések is (*Felséges Királyunknak Keszthelyre várátásakor, 1817, Felírás. A’ királynak Keszthelyre várátására*).

Négyesy rámutat, hogy Kisfaludy Festeticsnek írt ódájában a nála ritkán alkalmazott klasszikus versalakot használta, az alkaius strófát de pátosza inkább szónoki, mint költői érzés, s a költemény nagy része inkább okoskodás a XVIII. századi felvilágosodás és az 1790-es évek magyar társadalmi és politikai irodalma szellemében.⁷³⁸ Érdekes azonban mind e vádak, illetve megállapításokat jobban szemügyre venni. Kisfaludy *Ódájá*-nak első negyedében arról ír, hogy minden ember sorsát, életét származása határozza meg – elméjétől, tisztességétől, tudásától függetlenül – azaz, hogy szalmafedél alatt, vagy tornyos kastélyban látta-e meg a napvilágot. A szembekötött hamis szerencse játszik mindenkivel.

Ott egy szegény Pár, rongy atya, rongy anya,

Egy gyermeket szül szalmafedél alatt;

Az elme és szív benne szép ’s nagy;

Más születés, nevelés mi ritka

Felséges embert, nagy hazafit, jeles

Vitézt teendő volna belőle; de

Pór sorsa ötlet porba nyomván,

Él, szaporitt, ’s kihal a’ baromként. –

Ott a’ hegyen kelte, ’s tornyaival kevély,

’S a’ merre a’ szem lát, maga birtokát

⁷³⁶ Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, 1817. március 23. ; KazLev. XV. 135.

⁷³⁷ MTA M. Irod. Lev. 4-r 120. Idézi: Berzsenyi ÖM., 1979. 787.

⁷³⁸ Négyesy, 1925. 179.

Látó, ezer jobbágy uraltta
 Vár is az új uri rajnak örvend.

Az Urfi, ámbár emberi érdeme
 Silány is, Úr lesz; éspedig olyan Úr,
 Ki kényyéként majd sorsot oszt: mert
 Bár esze nincs, van arannya, módgya.

Kisfaludy versének egészéből nem annyira a megvetés, mint inkább az állapotokkal való egyet nem értés kritikai megfogalmazása olvasható ki. Arról ír, hogy vannak akik tenni tudnának, de nincs erre lehetőségük és vannak olyanok, kik tehetnének, van erre módjuk, de nem tesznek semmit. Az óda valóban kritikával illeti azokat az arisztokratákat, kik a haza szeretete helyett az önszeretetet helyezik előtérbe. Ezt követően még inkább felértékelődik a versben Festetics dicsérete:

Sok gazdag embert, dúzs Urat esmerek
 Én itt közöttünk a' magyar ég alatt,
 A' kit megáldott a' szerencse
 Sok Fejedelmi javakkal. Ám de

Ezek közül hány érdemelé meg e'
 Bangó szerentsét! – Fáj! Mikor illy bitang,
 Sőt átok a' föld' kincse sok száz
 Emberi, nemzeti jót nem érző

Duzmadtt Kevélynek vesztegető keze
 Köztt. Átkozott légy önszeretet! te vagy,
 Valál, 's leszél minden gonosznak
 Kútfeje a' nap alatt örökké. –

Kiválsz Te a' megvesztegetett Sereg
 Közül, Hazámnak nagy Fija *Festetics*!
 Kivál utánnad – csak kevés még;

Ám de csak a' Te neved világitt.⁷³⁹

Festetics úgy gondolhatta, hogy Kisfaludy túloz, bár költeménye nem sokban ütött el a kor alkalmi verseitől. A gróf kényelmetlennek érezte volna, ha jelenlétében hangzik el a mű. Óvatos maradt, mert tudta, hogy a Helikoni események híre bejárja az országot, ő maga nem akart semmiféle konfliktust élezni arisztokrata társaival. Tehát nem engedte felolvasni a verset a Helikonon, amely később a Tudományos Gyűjteményben jelent meg. A megjelenést követően kortársai keményen kritizálták a művet: a ráspoly, a műgond ne látszik, sok a pongyola szólas és technikai hanyagság – vélekedett Batsányi.⁷⁴⁰ Bár ebben a költeményben is „lélek van”, mégsem hasonlítható Berzsenyi verseihez. Valóban, Berzsenyi írta a legtöbb és legszebb verset – minden kényszeredettséggel – Festetics György grófhhoz.

A beküldött versek közül sem mindegyik került felolvasásra. Ezek közül sajnos csak a magyar nyelvű művek maradtak fenn, éppen a már többször említett „*Helikon I.*” kötetben, a német és latin nyelvűek nem. A magyar nyelven írt művek, melyek nem kerültek felolvasásra, a következők voltak:

Bárány Boldizsár Kis Gombáról hozta s mutatta be versét, „*A Helikon Innepe*” címmel. A vers első részében Ferenc császár győzelméről írt, majd Festetics és a Helikon dicséretéről. A versben Széchényit is megemlíti, egyenrangú félként Festeticcsel:

Most is Festeticsek 's Széchéniek viszik
A' lángban haladó Nap' szekérét egünk'
Térén; a' jelesebb pálya futónak ad
Pálmát *Festetics*, a' Magyar.

Ő lett a' mi időnk' kincse, Pericleszünk,
A' Nemzet nevelő, a' köz ügy' oszlópa,
Ő a' szörnyet üző harczok után az *Új*
Század' ritka nagy embere.⁷⁴¹

A versben Festetics Ceresnek remek templomot épített (Georgikon), Themis is iskolát kapott (pristaldeum), Flaccus lantja pedig magyar fogást (Helikon). Az Olympias megnyílik,

⁷³⁹ A verset közli: Berzsenyi ÖM, 1979. 792-795.

⁷⁴⁰ Négyesy, 1925. 182.

⁷⁴¹ *Helikon I.*, 1818. 40-43.

megjönnek a pindari nagy napok, új fény lepi be a Balaton körét, lelkes grófja varázsvesszeje szétűzi az utolsó fellegeket, „s így nyer e Helikon hazát”.⁷⁴²

Szilágyi József georgikoni külső praktikáns „*Hálaadó éneke a magyaroknak Ő Felségéhez*” címmel adott be verset. Az önképzőköri színvonalú vers az uralkodót, mint a nemzet reménységét emlegeti szokványos, más diák-költők verseihez hasonlóan.⁷⁴³

Döbrentey László georgikoni praktikáns verse „*A' békeség 's helyre-állítójának Dicsérete*”. A békesség helyreállítója természetesen nem más, mint a magyar király, aki békét és nyugalmat hozott népének, a parasztnak, a tudós világnak, így érdemeiben él örökké.⁷⁴⁴

Papp József Zalaszentőrkéről hozott verset „*Örömeinek Királyunk születése napjára*” címmel. A zalaszentőrkői káplán verse sem emelkedik ki az alkalmi alkotások közül, gyengécske alkotás. Csak reménykedhetünk, hogy nem váltotta be a vers befejező sorait:

Én is tehát kézbe veszem
 Szegén függő lantomat,
 Addig többé le sem teszem
 Míglen kívánságomat
 Bé nem töltöm, 's nem éneklek
 Együgyü vig nótámat,
 Királyomnak nem szentelem
 Hívségemet, 's magamat.⁷⁴⁵

Németh Antal a „Philosophiának halgatója” „*A' jámborság becse*” versét küldte be a Helikonra. A vers önképzőköri szintű, a jámborság dicsérete, aki a jámborság kincseivel él, nem irigy, s a jószívűség minden kincsnél többet ér.⁷⁴⁶

Nagy Ignác⁷⁴⁷ georgikoni praktikáns „*Keszthely*”⁷⁴⁸ című versével szerepelt a Helikonon. A keszthelyi születésű fiatalember leíró verse párrímes alexandrinokban olyan –

⁷⁴² Helikon I., 1818. 40-43.

⁷⁴³ Helikon I., 1818. 71-74.

⁷⁴⁴ Helikon I., 1818. 75-78.

⁷⁴⁵ Helikon I., 1818. 79-81.

⁷⁴⁶ Helikon I., 1818. 121-123.

⁷⁴⁷ A szerzők adatai. *Bárany Boldizsár* ügyvéd, a Somogy megyei Gombán született, Több színművet írt és fordított. *Szilágyi József*: 1795-ben született Pápán. 1816-tól a Georgikon hallgatója. (Csiky, 1897. 77.) *Döbrentey László*: 1791-ben született a Vas megyei Hőgyészen. 1815-től hallgatója a Georgikonnak. (Csiky, 1897. 50.) *Nagy Ignác*: 1796-ban született Keszthelyen. 1815-től a Georgikon hallgatója. (Csiky, 1897. 68.) Nagy Ignác georgikoni hallgató nem tévesztendő össze az ugyancsak Keszthelyen született Nagy Ignáccal (1810-1854), a modern, magyar újságírás megteremtőjével, a „*Tiszújítás*” színpadi mű szerzőjével.

írja Négyesy –, mint egy Gvadányi tanítványé, nem éppen költői, de nem is nagyon száraz, nincs elmésségek és ügyes kifejezések híján.⁷⁴⁹ Ami számunkra érdekes, az inkább helytörténeti vonatkozása a versnek, amelyben a város szinte minden nevezetességét leírja – természetesen azért, mert mindez a Festetics család mecénási magatartását hivatott alátámasztani. Elvitathatatlan, hogy a település városias arculatát és az ezzel járó intézményeket valójában a Festeticseknek köszönheti. Leírja Keszthely környékét, a mezőket, a szarvasokkal, őzekkel és madarakkal teli erdőket. Megemlíti Keszthely környékének szőlőhegyeit, apró településeit: Vonyarcz, Diás, Gyenes, Cserszeg Palotával.⁷⁵⁰ Megjeleníti az állattartással foglalkozó földművest. Szól Hévízről, a tavat a Balatonnal összekötő csatornákról, amelyeknek soha be nem fagyó vize abban az időben számos malmot hajtott és szól az egykori római erődről, a mai Fenékpusztáról⁷⁵¹ :

Napnyúgotról híres hév viznek fürdeje,
Sok betegségben gyógyító ereje,
Híres rajta forgó malmoknak kereke,
A' molnárnak hasznos sok lisztes pitlije.
Hallottad e' hírét erős Fenék-várnak,
Hogy leomlott fala azt tartjuk nagy kárnak...

Nagy Ignác is tengernek, méghozzá a magyarok tengerének nevezi a Balatont, amelyben számos hal él, megélhetést nyújtva a környék halászaiknak. A környék leírása után a szerző Keszthelyre invitálja a nézőt, akár egy korabeli útleírásban. Elsőként a grófi kastélyt és a könyvtárat említi, majd a Festeticsek által alapított patikát.⁷⁵² A továbbiakban sorba vesz minden érdekességet.

Lassanként ballagj már Keszthelynek, halmára,
Tekénts Méltóságos Grófunk' Kastéljára,
Hozzá ragasztott Bibliothékára,

⁷⁴⁸ Helikon I., 1818. 115-118.

⁷⁴⁹ Négyesy, 1925. 201.

⁷⁵⁰ Vonyarcz = ma Vonyarcvashegy, Gyenes és Diás = ma Gyenesdiás, Cserszeg Palotával = ma Cserszegtomaj része.

⁷⁵¹ A Keszthelytől 6 kilométerre fekvő Fenékpusztát előbb a római Mogentianeval, majd később Valcummal azonosították. A mai régészeti leletek alapján megállapították, hogy a két római település egyike sem azonos a mai Fenékpusztával.

⁷⁵² A keszthelyi gyógyszertár valószínűleg szerzetesi alapítású volt, s a nagykanizsai után a második patika Zala megyében. 1748-ban alapították, 1790-től uradalmi tulajdonú volt. (Blázy, 1974.)

'S általa állított szép Apothékára.
 Ezek után nézd meg Uradalom' kertét,
 A' hol Pomona ráz kosárba cseresnyét,
 Flóra Nimfáival kötözi Szegfűvét,
 Méltóságos Grófnak hogy keressék kedvét.
 Díszeskedik Város szép épületekkel,
 Ceresnek, Mózáknak Szentelt lakhelyekkel,
 Háborúban forgott bátor vitézekkel,
 Boltos Kalmárokkal, kézi-mívesekkel.
 Bölcs Minerva benne rendelte lakását,
 A' Tudományoknak megnyitá forrását,
 Tanulók' fejére árasztja folyását,
 Benn' helyezettvén sokféle tanítását.
 Deák tanulásra vezet Gymnasium,
 Bölcsességnek útját mutatja Lyceum,
 Gazdaságra oktat hires Georgicum,
 Kisdedit tanítja nemzeti Studium.
 Sólón magyarázza Törvények' folyását,
 Aeteon vezeti vadaknak fogását,
 Apolló itt hagyá tanító hárfássát,
 Kiki tanulhatja házok' rajzolását.

S mindez Györgynek és Lászlónak köszönhető, akik „Magyar Országunknak most fő Oszlopai”. S a végén Nagy Ignác azt kéri, hirdessék, dicsérjék a két Festetics munkáját.

Dukai Takács Judit több verset hozott magával. A felolvasotton kívül a költőnő még két verssel kedveskedett a Helikonnak: „*Epistola, Nagy Méltóságú Tolnai Gróf Festetics Györgyhez*” és „*A Halál hatalma. Nagy Méltóságú Vásonkői Ifjabb Gróf Zichy Károly Hites Társának Született Tolnai Grófné Festetics Juliánna árnyékához*”. Mindkét vers megjelent a „*Helikon I.*” kötetben, s mindkettőnek mottója Berzsenyitől származik.⁷⁵³ A Festeticset laudáló mű befejező három sora mintegy összefoglalója a költőnő mondanivalójának. Rövid, sallangmentes, lényegretörő és éppen ezért hangsúlyos sorok:

⁷⁵³ Helikon I., 1818. 92-97., 111-114.

Hazánk boldogullyn!
 Keszthelyi Helikonnak virágozzék'
Festetitsünk éljen!!

A fiatalon, huszonhét évesen meghalt és hat gyermeket maga után hagyó Zichy Károlyné emlékezetét már Asbóth megénelte, s most hosszabb versben Dukai Takács Judit teszi meg ugyanezt. A versben a szokásos fordulatokon túl természetesen túlzásokat is találhatunk, miszerint Festetics Julianna halálán még „koronás királyunk is könnyekre olvada”. A vers lábjegyzetében Dukai Takács Judit megerősíti a király látványos bánatát: „Igen bizonyos hír volt, hogy midőn az udvarhoz ért a szomorú hír, Ő felsége könnyezve mondott nyugalmat a grófné hamvaira”.⁷⁵⁴

Itt kell megjegyeznünk, hogy bizonyíthatóan olyanok is küldtek verseket, akik valamely oknál fogva nem akarták inkognitójukat felfedni. A Directorátus dokumentumai között a következő bejegyzés olvasható: „Egy nevezetlen a' Helikonra verseket küld Szombathelyről”.⁷⁵⁵

A felolvasások után Festetics György 4 500 forintot osztott ki, 2 000 forintot a magyar invalidus katonák részére, 2 000 forintot a háziszegényeknek és 500 forintot azon georgikoni és gimnáziumi tanulók részére, akik aktívan vettek részt a délelőtti folyamán zajló ünnepélyben és verssel, prózával készültek a Helikonra.⁷⁵⁶ Az ünnepség legvégén elénekelték magyarul az *Isten tartsd meg Királyunkat* kezdetű dalt.⁷⁵⁷

Az ebéd a grófi kastélyban volt. Valószínűleg itt történt meg Szegedy Róza és Dukai Takács Judit közötti affér. Nincs meg az ebéd menüje, de tudjuk, hogy a desszert a Helikoni torta volt. A Helikon hegyét idéző cukrászremeken még a csörgedező Hippocrene is helyet kapott.⁷⁵⁸ Az uralkodóért emelték poharaikat a vendégek „és az örvendező hangoktól zengett a palota” – írta Kisfaludy tudósításában.

Az ebédet követően a vendégek a Georgikoni Fás Kertbe mentek, ahol a zöld növényzet között egy „amphitheatrum-forma” domb emelkedett, ott hirtelen 12 legény – valószínűleg georgikoni diákok – hangos dudaszóra pásztortáncot jártak. „Ez az egész jelenés játszói volt, de nékem mégis igen érzékeny” – számol be erről Berzsenyi Kazinczynak, már többször idézett levelében, de táncokra utalást találunk Kisfaludy cikkében is. A tánc után a

⁷⁵⁴ Vadász, 1909. 141.

⁷⁵⁵ MOL Fest. Lvt. P 291 k. Repertorium 1817. Magyar nyelvű szakmutató II. Tertiobéli Külsőkkel való Levelezések 99/299

⁷⁵⁶ TGy. 1817. III. 85.

⁷⁵⁷ MK. 1817. I. 19 sz. (március 17.) 145.

⁷⁵⁸ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, 1817. február 27. ; Berzsenyi, 1978. 426.

fás kertben Kisfaludy Sándor, Horváth Ádám és Dukai Takács Judit madárberkenyét ültettek Gyöngyösi István emlékére, majd egy-egy fát saját emlékezetükre is. Felkoszorúzott ásó, öntöző és csemeték várták a faültetőket. Horváth Ádám azt írta Kazinczy Ferencnek, hogy nem értett egyet az ott lévő négy költő fájának elültetésével, de „az én ellenemre, a' Groff akaratjára” mégis megtörtént.⁷⁵⁹ A Magyar Kurir a madárberkenyén túl „két délszaki ritka fá”-ról ír, de erre sehol sem találtam megerősítő adatot.⁷⁶⁰ A levelezésekben, így Berzsenyi leveleiben is kizárólagosan madárberkenyéről, Sorbus aucupariáról van szó.⁷⁶¹ Igaz Sámuel pár évvel később, a keszthelyi Helikonokról írt cikkében, javaslatot tett a fa nevének megváltoztatására: „...Ő Excellentiája e' végre a' Keszthely körül ritkább 's ákác vagy inkább rhus formájú, levelei 's veres bogyóji által tetsző Sorbus aucupariát (madár-berkenyét) választotta. Ezt a' fát a' Gróf emlékezetére méltó volna Festetics-berkenyének (Sorbus Festeticsia) neveznünk”.⁷⁶² A faültetés ünnepélyén Horváth Ádám felolvasta A' földművelő Varró címet viselő pásztori beszélgetését. Az ódában szereplő visszhang eljátszására Dukai Takács Judit vállalkozott úgy, hogy Horváth szavaira egy bokorban, elbújva válaszolt. Segítségükre a zeneiskola diákjai voltak. Berzsenyi megírta Kazinczynak, hogy Horváth énekelt is. Kazinczy Döbrentének írt két levelében is kitért az eseményre: „Horváth Ádám még énekelt is az ültetés alatt, a' megszakadt (herniás) és ezért beszélni is alig tudó ember”.⁷⁶³ Majd három nappal később megismétli: „Horvát Ádám nem csak verset vitt, hanem énekelt is, noha tökök (herniás) lévén, szólni is bajosan tud”.⁷⁶⁴

Este a gimnázium épületében a diákok és tanárok koncertet adtak, ahol ismét elénekelték, de most németül, az Isten tartsd meg Királyunkat, című éneket.⁷⁶⁵ A Magyar Kurir a koncerten fellépők nevét is ismertette: „Mezner és Stansits Normális Iskolai Tanítók, Obermayer az "Erdőséget Tanító" és Lucam Gazdaságbeli Practicans”.⁷⁶⁶

A koncertet követően vacsora volt és bál. Így ért véget az első Helikoni Ünnepe.

Hazaérve Berzsenyi is, Horváth Ádám is megírja barátainak, elsősorban Kazinczynak az ünnepség lefolyását. Berzsenyi Wesselényi Miklós bárónak is ír és rá akarja beszélni – a Helikonok történetét ismerve eredménytelenül –, hogy a következő ünnepen jöjjön el

⁷⁵⁹ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1817. március 2. ; KazLev. XV. 98.

⁷⁶⁰ Magyar Kurir 1817. I. 19 sz. (március 17.) 145.

⁷⁶¹ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, 1817. február 27. ; Berzsenyi, 1978. 426.

⁷⁶² Igaz, 1823. 245.

⁷⁶³ Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, 1817. március 13. ; KazLev. XV. 114.

⁷⁶⁴ Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, 1817. március 16. ; KazLev. XV. 117.

⁷⁶⁵ Isten tartsd meg... / = Gott erhalte... Haydn zenéjére az osztrák császári himnusz. Felhasználta a „Kaiser-Quarten” lassú op. 76. tételéhez is. (Szabolcsi, 1965. 65.)

⁷⁶⁶ MK. 1817. I. 19 sz. (március 17.) p. 145

Keszthelyre: „Mely nagy jutalom s mely hatalmas ösztönzés lenne a nemes szívű Grófra nézve a Te megjelenésed, s mely szép napokat élhetnél Keszthelyen és Füreden!”⁷⁶⁷

Az ünnepet követően jelent meg a Tudományos Gyűjteményben a már többször idézett beszámoló „egy jelen volt vendég”, azaz Kisfaludy Sándor tollából, „*A Keszthelyi Helikon*” címmel. Erre a tudósításra gúnyosan és lenézően, ám felettébb gyanús szemmel írt visszhangot a bécsi Vaterlandische Blätter für Österreich című lap.⁷⁶⁸ „Keszthelyer Helikon. Beschreibung der Feyer des Geburtsfestes seiner Majestät des Kaisers und Ihrer Majestat der Kaiserin. – So was gehört eigentlich in politische Flugblätter: wir sehen an Mittags – und Abendschmausen und an Tanzen nicht Wissenschaftliches.” (Keszthelyi Helikon. Ófelsége a császár és őfelsége a császárné születésnapja alkalmából rendezett ünnepélyek leírása Az ilyesmi voltaképpen politikai röpiratokba való. Mi nem látunk semmi tudományos szempontból jelentőset az ilyen ebédekben és vacsorákban...) Vagyis – írja Merényi Oszkár – a bécsi újság szemében az a keszthelyi Helikon-ünnepély, amely költőnk számára egy új magyar világ kezdetét jelentette, csupán egy gyanús politikai lakmározás volt, amire a célzatos tudósítás mintegy a rendőrség figyelmét is felhívta a biztonság kedvéért.⁷⁶⁹ A Tudományos Gyűjtemény visszautasította a bécsi újság támadását, kiemelve a Helikonnak a király születésnapjához való kötődését. „Sok rossz akarat, irigység, vagy gonosz lélek kell ahhoz” – írja, hogy politikai lakmározásnak nevezzék az ünnepet.⁷⁷⁰

Amint látjuk, nem volt zökkenőmentes a még ennyire körültekintően megrendezett ünnepély megítélése sem. Ennek további bizonyítékeként megemlíthjük Kazinczy maliciózus megjegyzését egyik Berzsenyinek írt levelében: „Horváth Ádám megküldé nekem Keszthelyen elmondott Eclogáját. A’ levelet egy *becsületes* ember feltörte a’ postán, ’s ismét lepecsételte. Hah czimbora!”⁷⁷¹ Bármit is gondolhatunk, de ebben az esetben a pecsétfeltörést más egészen prózai dolog okozta. Erről tájékoztatta is Horváth Kazinczyt, megjegyezve azonban, hogy „les céljából” bizony gyakran feltöretnek a levelek.⁷⁷² Ez a szituáció kitűnően mutatja a kor bizalmatlan, mindenben rebelliót kereső, és olykor találó, a császári udvarból kisugárzó légkörét. Ha Festeticset, a Helikont megítéljük, ezt is figyelembe kell venni.

Kazinczyt, ha esetenként úgy is tűnt, hogy hidegen hagyta a helyi jelentőségűnek vélt keszthelyi összejövétel, igazán nagyon is izgatta. Ugyan 1817. június 11-én is azt írja Kölcseynek, hogy „ez a kedves barátom (ti.: Horváth Ádám Cs. G.) nagyon örvend a’

⁷⁶⁷ Berzsenyi Dániel Wesselényi Miklósnak, 1817. február 20. ; Berzsenyi, 1978. 484.

⁷⁶⁸ 1817. évfolyam 5. szám

⁷⁶⁹ Berzsenyi ÖM, 1979. 791.

⁷⁷⁰ TGy. 1818. III. 113-114.

⁷⁷¹ Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, 1817. március 23. ; KazLev. XV. 138.

⁷⁷² Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1817. május 24. ; KazLev. XV. 199.

Keszthelyi bohóságnak”⁷⁷³, a Helikoni Ünnepség napján mégis azt közli Berzsenyivel: „Te tehát ma Keszthelyt vagy az istenek asztalánál, quos inter recembeus purpureo bibis ore nectar. Élj szerencsédde kedves barátom! én oda nem mehetek, nem csak mert meg nem hivattatám, hanem azért is, mert oda nem illek. Köszönöm a’ levél közlését. Már hallottam valamit a’ Helikonról, de ennyit felőle nem tudtam”.⁷⁷⁴ Ez a levél világosan bizonyítja, Kazinczyt nagyon is érzékenyen érintette a „nem meghívás” és szívesen ott lett volna a helikoni társaságban. Nem véletlen tehát, hogy a Helikon napján, február 12-én ül le az asztalhoz és írja meg hosszú levelét Berzsenyinek, akinek helikoni jelenlétét szerencsének titulálja, bár nem hagyja ki, hogy lekicsinylően meg ne jegyezze: ma Berzsenyi „az istenek asztalánál” van. Márciusban már elismeri, hogy amit Festetics cselekedett, az nem csak szép, hanem nagy is és idővel nagy hasznót hajthat. Sajnálja, hogy ezen a napon nem lehetett velük együtt Keszthelyen. Megdicséri Berzsenyit, hogy nem olvasott fel, mert ha ő, mármint Kazinczy, ott van, hasonlóan cselekedett volna.⁷⁷⁵ Ebben a levelében nem felejt el megjegyezni, hogy míg Berzsenyi nem olvasott fel semmit, Horváth Ádám, aki minden lehetőséget megragad a szereplésre, még énekelt is. Berzsenyinek kedveskedve írja, hogy még jobban megszerette Dukai Takács Juditot: „szeretném azt a’ szép barnahajú leányt öszve meg öszve csókolni”. (...) De valamint ezt leveled megszerettette velem, úgy Kisfaludynét a’ Dudihoz tett szava velem nagyon útaltatja”. Valószínűleg Berzsenyi, a levél ezen mondatát túl erősnek találva, kitörölte az olvashatatlanságig.⁷⁷⁶

Berzsenyi vigasztalni próbálja Kazinczyt reményét fejezve ki, hogy a májusi ünnepen már részt vesz s, hogy örülne ennek Dukai Takács Judit is. Később megvallja nem érezte magát jól Keszthelyen. A légkör, a vita a vagdalkozás nem volt számára kedves, de a jót, mármint Festetics mecénásságát, tiszteli és szereti. Mint minden Berzsenyi levél, ez is felfedi a költő véleményét az őt körülvevő világról, eseményekről amely Nikla határain túl már sok esetben nehezen értelmezhető számára. Kicsit szomorúan jegyzi meg: „Nem illesz Keszthelyre. Én sem. De én annyira tisztetem a’ jót, akármilyen színben legyen az öltöztetve, hogy én Néked is alig merém ezt kimondani. Midőn egy oly ember, akinek jövedelme három milliom körül van, egy ily innepre 30 ezret költ, semmi; de nem semmi az, midőn az ősz Festetics a’ szegény Ber’senyinek az utcára kalap nélkül elejbe szalad. Minden cselekedet becsének az idő és hely az igazi mértéke. Egy oly népnél, ahol a’ nagyok az anyanyelvet cigánynyelvnek nevezik, ’s a’ magyar íróknak nem is köszönnek, ’s a’ legjobb poétát

⁷⁷³ Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, 1817. június 11. ; KazLev. XV. 231.

⁷⁷⁴ Kazinczy-Berzsenyi, 1860. 202.

⁷⁷⁵ Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, 1817. március 13. ; KazLev. XV. 115.

⁷⁷⁶ Váczy János lábjegyzete. ; KazLev. XV. 115.

legfeljebb is jocularoknak nézik, Festetics nagy ember, vagy ami még több, jó ember, s akármint veszem a dolgot, igen illene néked Keszthelyt megtekinteni. Tán ezen intézetnek oly igazítást is adhatnál, mely nélkül meglehet, hogy a' célt egészen eltéveszti".⁷⁷⁷ Berzsenyi jól sejti, hogy irodalmi vezér kellene Keszthelyre. Magát nem gondolja, Kisfaludy már a régi izlés képviselője így számára Kazinczy a megfelelő személy. Berzsenyi sem vette észre, hogy Kisfaludy Károllyal az élen Pesten, már megjelentek az új irodalmi izlés fiatal képviselői. Bizonyos vélemények szerint, Kisfaludyt Kazinczy-ellenes indulata vitte Keszthelyre. Azon munkálkodott – nem sok eredménnyel –, hogy Festetics körül kiépüljön egy Széphalom-ellenes dunántúli ortológus-centrum.⁷⁷⁸ Erre sem ideje, sem kedve nem volt Festeticsnek. Talán ezt is felismerve, nem látta értelmét Kisfaludy, hogy később ismét Keszthelyre jöjjön.

1983-ban került kezünkbe a keszthelyi Balatoni Múzeum irattárában három, pár lapból álló, kékes, illetve zöldes cérnával összefűzött aranymetszéssel ékített és kézzel merített papírból álló füzetecske. A három füzet Dukai Takács Judit, minden bizonnyal saját kezével, a keszthelyi Helikonra írt verseit tartalmazza.⁷⁷⁹ A kéziratok, amelyek a tulajdonosi bélyegző tanúsága szerint Jánossy Auréltól származnak, feltalálásukkor nem kis meglepetéssel, sőt irodalmi csemegével szolgáltak. Az 1817 februári füzet címlapja hiányzik, így csupán a versek alapján lehet azonosítani melyik ünnepségről van szó. A füzetben a versek sorrendje a következő:

(Örvendező versek) Felséges I. Ferenc Ausztriai Császár s felkent Magyar Koronás Királyunk születése Napjára,

A Halálról. Nagy Méltóságú Vázsonkői Iffjabb Gróff Zichi (sic!) Károly Cs. Kir. Kamarás és belső Titkos Tanácsos Úr Ő Excellentiája Hites Társának Született Nagy Méltóságú Tolnai Gróff Festetics Juliánna árnyékához,

Epistola Nagy Méltóságú Tolnai Gróff Festetics Györgyhez Cs. Kir. Kamarás és belső Titkos Tanácsos Úr Ő Excellentiájához 12 dik Februariusban 1817.

A füzet érdekessége még két bejegyzés az utolsó vers címét tartalmazó oldalon. A szépen kalligrafált írástól elütő, korabeli, férfias írás mintegy jegyzetként tájékoztat bennünket az oldal közepén: „Irta 's magával hozta Dukai Takács Judith 12 feb 1817.” Ugyanezen oldal jobb alsó sarkában számkíszerő huszadik századi, a fenti mondatra utaló jegyzet:

⁷⁷⁷ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, 1817. február 27. ; Berzsenyi, 1978. 427.

⁷⁷⁸ MIT III., 1965. 331-332.

⁷⁷⁹ Erről részletesen: Cséby, 1990. 97-119.

„Berzsenyi sajátkezű írása. Dr. Perényi J.”⁷⁸⁰ A füzet versei megtalálhatók Dukai Takács Judit mindezidáig az egyetlen, munkáit összegyűjtő kötetben.⁷⁸¹ A költő több példányban készítette el kis füzetecskéit. Az 1817. februári Helikoni versek füzetének másik példánya a Pannonhalmi Főapátság Könyvtárának tulajdonában van.⁷⁸² A harmadik másolat a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában a Döbrentei hagyatékban található. A füzet nagysága azonos, s a három vers is ugyanaz. Felvetődhet a kérdés, hogyan kerülhetett Döbrenteihez a kézirat? Valószínűleg a Döbrenteiével rendszeres levélváltásban lévő Dukai Takács Judit küldte el levelezőpartnerének.⁷⁸³ Ugyanis az ifjú, nyílt szívű költőt, a tíz évvel idősebb Döbrenteihez, első találkozásuk óta (1814) szívélyes és meleg barátság fűzte, amely levelezésükből is kiolvasható. Álljon itt példának egy személyes vallomás a házasságról, amelyet Dukai Takács Judit még 1815-ben vagy 1816-ban küldött Döbrenteiének, s amelyből a levélíró véleménye és álláspontja is kicsendül: „El hidd Kedves Barátom hogy ’a mi tájunkon olly sok rossz Házasságok vagynak, hogy ’a Házasságra lépő személlyek mind ’a két részről méltán retteghetnek pedig egy sem Poeta sem nem Poetria, én csak úgy gondolom hogy azok ’a szomorú példák ’a rossz erkölcstelen neveléstől vagynak, mert Berzsenyiként *’a miveletlen föld csak gazt terem*”.⁷⁸⁴

3. 6. 3. A második Helikoni Ünnepe: 1817. május 20-21.

Az 1817 májusi ünnepély a georgikoni vizsgákhoz volt kötve. Elsősorban a georgikoni hallgatók tudása mérettetett meg, a mezőgazdasággal kapcsolatos dolgozatok felolvasására, beadására, az újítások bemutatása került sor. A Hazai ’s Külföldi Tudósítások lelkesen számolt be a vizsgákról, amely kapcsán „minden hazafi méltán örvendhet”. Leírja ennek lényegét is, miszerint a Georgikon „Május 20-kán a’ kitanult Practicansokkal esztendőnként

⁷⁸⁰ Cséby, 1990. 103. ; Németh József a kor jeles zalaegerszegi kutatója szíves szóbeli közlése szerint Perényi József tévedett és az írás Horváth Ádámé.

⁷⁸¹ Vadász, 1909.

⁷⁸² Jelzete: 10 a. E. 7/2 ; Néhaj Szabó Flóris pannonthalmi főkönyvtáros 1989-ben, a kéziratok sorsára vonatkozóan kérdésünkre, a következő levelet küldte. „Idekerülésükről sajnos nincs semmi adatunk, valószínűleg, hogy valamelyik irodalmár bencés (Guzmics Izidor?) hagyatékából, avagy ajándékából került könyvtrunkba. Csak az a 33 oldal van, amit a kiállításra adtunk...”

⁷⁸³ 1814-ben az Itáliából hazatérő ifjú Wesselényi Miklós báró, Pataky Mózes, a báró nevelője és Döbrentei Gábor meglátogatták ismerőseiket; Niklán Berzsenyit, Keszthelyen Festeticset, kinek Georgikon emlékkönyvébe még emléksorokat is írtak. Ezt követően utaztak Dukára a Dukai Takács familiához. A vizit jól sikerült, a fiatal költő versei tetszettek, főleg Döbrentei vette pártfogásba. E látogatáskor tőlük kapta a Malvina nevet. (Cséby, 1990. 99.)

⁷⁸⁴ MTA Kézirattár Magyar Irod. Levelezés 4 r. 207. Dukai Takács Judit Döbrentei Gábornak 1815 (16?) (töredék)

szoros Exament tartat, 's ezen alkalmat egyszer 's mind arra fordítja, hogy a' meghívott Vendégekkel, vagy önként érkezett Látogatókkal előmeneteleit közölje, és viszont azoknak a' gazdaságbeli tárgyairól való ítéleteiket meghallgassa".⁷⁸⁵ Az irodalom a májusi ünnepeken kissé háttérbe szorult. A német nyelvű Vereinigte Ofner Pester Zeitung lelkesen tudósított a vizsgákról és a Georgikont az egész osztrák birodalom egyedülálló kultúrintézményének tartotta, amely az új magyar kultúrtörténet csillogó fénypontja.⁷⁸⁶ Horváth Ádám, Dukai Takács Judit és Kazinczy Klára vettek részt az ünnepen. Sem Kisfaludyt, sem Berzsenyit nem láthatták. Berzsenyi ekkor már valójában beteg, amit hypochondriája nagyít, nehezen mozdul, csalódások érték. A Vereinigte Ofner Pester Zeitung szerint megjelent többek közt, Pászthory (Menyhárd) báró a Mária Terézia rend lovagja, Sopron vármegye első alispánja, Szabó Ignác Sopron vármegye főjegyzője, Nitzky Kristóf. Kazinczy ekkor sem volt Keszthelyen. Még márciusban megírta Berzsenyinek: „Óhajtom látni Keszthelyt miattad és Dudi miatt is, Kisfaludi(!) miatt is; de Májusban abból semmi sem lehet; erszényem sem engedi most tennem azt az utat.”⁷⁸⁷

Az ünnep vendégei és szereplői a Georgikoni szalában gyülekeztek. Itt Liebbald Gyula archon köszöntötte a vendégeket, majd „*De Dualismo Agricolarum inter Productionem et Consumptionem*”⁷⁸⁸ (Mitsoda befolyása legyen a' bővebb természtésnek a' nem természtő munkás népre, és viszontag az ilyen készből élőknek a' gazdák természtésére?) címmel latin nyelven tartotta meg nyitóelőadását. A téma minden kétséget kizáróan érdekelhette a hallgatóságot, de a vita, a fogadtatás részleteiről sem a korabeli sajtó, sem a Helikonon megjelent költők levelei nem árulkodnak. Az archon előadását követően három georgikoni növendék következett, ők adtak számot tudásukról: Márton Ferenc, Nagy József és Nagy Zsigmond.⁷⁸⁹ A három növendéket szigorú vizsgálat alá vonták, de mindnyájan kitűnően megfelelték a követelményeknek. A szóbeli vizsga után gyakorlatit is tenniük kellett „a mezőgazdaság különböző munkálatainak és eszközeinek tárgyában”.⁷⁹⁰ Horváth Ádám megírja Kazinczynak, hogy Festetics arra kérte tegyen fel pár kérdést a diákoknak. Horváth

⁷⁸⁵ HKT. 1817. 51. sz. (június 25) 405.

⁷⁸⁶ Pest. Zeit., 1817. június 8.

⁷⁸⁷ Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, 1817. március 13. ; KazLev. XV. 116-117.

⁷⁸⁸ NG., 1817. XXVI. 401-404.

⁷⁸⁹ A fellépő diákok pár adata. Márton Ferenc: 1796-ban született a Jász megyei Kis-Éren. 1815-ben iratkozott be a Georgikonba (Csiky, 1897. 66) ; Nagy József: 1796-ban született a Zala megyei Pacsán, 1815-től hallgatója a Georgikonnak. (Georgikon 200. II. 30. ; Csanády, 1897. 68.) ; Nagy Zsigmond: 1790-ben született a Nógrád megyei Herencsényben. 1815-től hallgatója a Georgikonnak. (Csiky, 1897. 68.)

⁷⁹⁰ Pest. Zeit., 1817. június 8. ; Hasonlóan dicséri a diákok teljesítését a HKT. 1817. évf. 51. sz.

büszkén írja: „a Physicabúl kemény kérdést tettem, melyet a’ Professorok akartak meg fejteni, de vékony sikerrel: ’s egy kis azt követett nehezteléssel”.⁷⁹¹

A vizsga után tudományos felolvasások következtek.⁷⁹² Elsőként báró Pászthory „*Miképp lehetne a’ gazdaságbeli ismereteket a’ Parasztságra is általvinni*” című értekezését hallgatták meg, majd Dr. Ries, egy a Palatinus óhajára már kipróbált eljárási módot ismertetett a közönséggel: „*Mitsoda haszonnal lehetne a’ kukoricza szárból czukrot készíteni?*”. Asbót János prefektus, a Georgikon igazgatója „*Miképpen lehessen a’ Birkások’ fizetéseiket úgy intézni, hogy az a’ Birtokosnak hasznával arányosan nevedjék, vagy alább száljon?*” című előadását olvasta fel. Végezetül Kehr Vilmos⁷⁹³ főmérnök ismertette „*A birkaaklok célszerű építése és berendezése*” című dolgozatát, sok példával illusztrálva.⁷⁹⁴

Ezt követően pár beküldött munkát olvastak fel – közölte a Hazai ’s Külföldi Tudósítások már idézett lapszáma. Ismertették Rummy Károly György „Karlovitzi Director” munkáját „*A köz legelőknék hasznos felosztásáról*”⁷⁹⁵ címmel. Brüsle Jakab, Esterházy gróf „Dárdai Actuariusának” írását olvasták fel „*Csaplovics Ur kettős köpüinek jobbításairól*” címmel, majd Pertivall (Perivall) József Fridrik késmárki professzor írása került ismertetésre „az által feltalált, vagy megjobbított Tséplő-Mángoló-Hányó-Seprő Masinákról”. A Vereinigte Ofner Pester Zeitung azt is tudni véli, hogy Petrivall beszélt egy szövő-és kelmefestő gépről is.⁷⁹⁶

A beküldött munkák felolvasása után magyarázattal egybekötött bemutatók következtek. Annyit mindenképpen meg kell említeni, hogy a Helikonokon bemutatott makettek a Georgikon múzeumába kerültek, amit a georgikoni diákok munkájával egyetemben Festetics szívesen mutatott meg vendégeinek. A bemutató sorát Szluha György apát, szekszárdi plébános kezdte, aki a földi bodzából (*Sambucus ebulus*) készített kék festékjét ismertette, „amellyel festetett különbféle gyoltsok is előmutattattak, mellyek fokonként szebb szebb színt mutattak, a’ mint vagy tsupán Földi-Bodzával, vagy 1/8, 1/6, 1/4 rész Indigóval keverve lett a festés. Különössége az, hogy a’ szín a’ napon sem halványodik meg, és az 1/4 Indigóval készült festés gyönyörű szép, és így azon drága festékből legalább is

⁷⁹¹ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1817. május 24. ; KazLev. XV. 200.

⁷⁹² Az előadások címét a HKT. 1817. 51. sz. (június 25) 405-406. közli.

⁷⁹³ Kehr Vilmos. 1790-ben született Sopronban. A Georgikon hallgatója 1809/10-ben. 1811-1812 közt a mennyiségtan tanára az intézetben, 1819-től uradalmi főmérnök. A Georgikon igazgatójának is megválasztották. Később, 1828-tól tizennégy éven át hol a mennyiségtan, hol az építészet, hol a gyakorlati mértan tanára. Mint az uradalmi igazgatóság tanügyi referense is szerepel. (Csiky, 1897. 31.)

⁷⁹⁴ Ezt az előadást nem közli a HKT., adatot a Pest. Zeit. 1817. június 8-i számában találtunk.

⁷⁹⁵ A NG. 1817. XXVI. 401-404 szerint Rummy a közbirtokok felosztásáról tartotta meg előadását.

⁷⁹⁶ Pest. Zeit., 1817. június 8.

$\frac{3}{4}$ részt meg lehetne kémélni a” Földi-Bodza által”.⁷⁹⁷ A második előadó Müller Nepomuk János „a schönauai árendás”, azaz a Schönauai és Theresienfeldi Uradalmak bérlője egy nyíróollót mutatott be. Az olló nem volt hazai találmány – vélekedett a már idézett lapszám – mert eredetijét János főherceg hozta be Angliából. Ezt a mintadarabot viszont az angliai olló alapján, az előadó piestingi vashámorban készítették, amely a bécsi Neustadt mellett működött.⁷⁹⁸ A harmadik előadó dr. Jánossy József georgikoni matematika professzor volt. Bemutatta saját maga által készített kettős ekéjét, amelyet egy embernek kell vezetnie, két barázdát szánt, mégsem igényel több vonóerőt. Bemutatta ezen kívül azoknak a gépeknek a rajzait, amelyek a Georgikonban eredeti nagyságban, illetve modellekben megtalálhatóak voltak.⁷⁹⁹ A Vereinigte Ofner Pester Zeitung szerint még többen is bemutatták munkáikat, nevezetesen Paletta György⁸⁰⁰, aki „*A Georgikonban nyomásváltó gazdálkodás hatása három egymást követő évben*” címmel bemutatással egybekötve olvasta fel dolgozatát. Nagy József⁸⁰¹ végzős hallgató, akit már a februári és a mostani Helikonról is ismerhetünk, „*A krumplitermesztés monográfiája*” című értekezését mondta el. Végezetül ismét Asbóth János emelkedett szólásra és befejezésként felolvasta „*A Georgikon és az ezzel összekötött intézet leírása a mai állapotban*” című ismertetőjét. Az előadások és bemutatókat követően Putz Lőrinc soproni állattenyésztő a Georgikon múzeumának részére átadta az általa módosított fűnyíró gép modelljét, amely azonban eredeti nagyságban is megtalálható volt az intézményben.⁸⁰² A Nemzeti Gazda már idézett cikke szerint: Putz „Sopronyi fojómérték-béjjegző s helybenhagyó” elkészített „egy mérséklett Szénamérő Kismást, melljet a Georgikonban nagyban is felállítanak”.

Az első nap rendezvénysorozata azzal fejeződött be, hogy Festetics György gróf „hazai és külföldi személyeknek” georgikoni assessorságot (tisztelőbeli tag, ülnök) osztott. A megtisztelő címet a következők kapták:

báró Pászthory Menyhárd,

báró Wenckheim József,

Altmann Arlinget,

⁷⁹⁷ HKT. 1817. 51. sz. (június 25) 406. ; Verbói Szluha György Demeter (1747-1820) apát-plébános, táblabíró. 1764-ben lépett be a remete Szent Pál rendbe, Pécsen teológiát tanult. Nagyszombatban szentelték pappá, 1792. november 19.-től szekszárdi plébános, később madocsei apát.

⁷⁹⁸ NG. 1817. XXVI. 401-404.

⁷⁹⁹ „Theatrum Machinarum Georgici” (Pest. Zeit., 1817. június 8.)

⁸⁰⁰ Paletta (Paleta) György „grófi igazgató” Keszthelyen. A Georgikonba 1808-ban iratkozott be. (Csiky, 1897. 70.)

⁸⁰¹ Nagy József: 1796-ban született a Zala megyei Pácán, 1815-től hallgatója a Georgikonnak. (Georgikon 200. II. 30. ; Csanády, 1897. 68.)

⁸⁰² Pest. Zeit., 1817. június 8.

Leopold Trautmann,
 Carl Andre
 Tessedik Sámuel,
 Rösler Kristóf,
 Ottrokóczy József,
 Rummy Károly György,
 Asbóth János,
 Kelemen Imre,
 Kövy Sándor.⁸⁰³

Asbóth János ezen felül megkapta a Georgikoni láncot a Numisma oeconomicum éremmel, a Haza 's Külföldi Tudósítások szerint „mentekötön függő Georgikoni Emlékpénzzel tiszteltetett meg”.⁸⁰⁴ Tessedik Sámuel német nyelvű önéletrajzában az eseményt a következőképpen idézi fel: „A keszthelyi Georgicon mellett ülnökké és munkatárssá való megválasztásom. 1817. máj. 20. és 21.-kén tartott nyilvános keszthelyi gazdasági vizsgán engem vallottak Magyarországon a legelső gazdasági iskola alapítójául, s mint ilyet, tizenegy más tudós férfival együtt megválasztottak ülnökké. A megválasztási oklevelet 1817. dec. 9-kén nyújtották kezembe az óhajtással, hogy a keszthelyi intézetet a gazdasági tudományok és kísérletek mezején tanácsaimmal és útmutatásommal segítsem”.⁸⁰⁵ Úgy látszik Festetics gróf Tessediknek a Georgikon alapítása körüli munkáit – többek közt – e babérággal köszönte meg.

Az ülés befejeztével ebédre került sor. Ebéd után a Georgikoni gyakorlati tangazdaságba vonultak a vendégek, a tanulók és a tanárok, ahol megtekintették a délelőtti elhangzott vetésforgó gyakorlati alkalmazását. Fellenberg és Axter vetőgépeit használat közben láthatták. Úgy tűnik János főherceg nemcsak nyíróollót, hanem más angliai „mintákat” is hozott magával. Nevezetesen angliai mintára egy Burg nevezetű gépész szénaforgató gépet készített, amelynek gyakorlati alkalmazását megtekinthették az érdeklődők. A szénaforgató az újság szerint jól működött.⁸⁰⁶

⁸⁰³ *Báró Wenckheim József* cs. és kir. kamarás, ezredes. A békés megyei mocsarak lecsapolásában, a lótenyésztés előmozdításában játszott kimagasló szerepet. Részt vett a magyar gazdasági egyesület megalapításában. *Altmann Arlinger* osztrák prelátus, gottweichi apát. *Leopold Trautmann* a cs. és kir. bécsi egyetem mezőgazdaságtudományi professzora. *Carl Andre* mezőgazdasági tanácsos. *Rösler Kristóf* a Vereinigte Ofner Pester Zeitung szerkesztője. Nem véletlen tehát, hogy az újság nagyobb cikkben számolt be az eseményekről. *Ottrokóczy József* a Károlyi uradalom könyvelője. *Kelemen Imre* teológiai és jogi doktor. Székesfehérváron, Győrben, majd Pécsen tanított. Ezt követően Pestre költözik, ahol háromszor dékán, kétszer rektor lett. *Kövy Sándor* ev. ref. főiskolai jogtanár. Sárospataki professzor. Előadásait latinul tartotta, ellensége volt a nyelvújításnak.

⁸⁰⁴ HKT. 1817. 51. sz. 406.

⁸⁰⁵ Tessedik, 1873. 89-90. ; A szarvasi Tessedik-féle gazdasági iskoláról van szó.

⁸⁰⁶ HKT. 1817. 51. sz. 406. és Pest. Zeit. 1817. június 8.

Másnap, május 21-én délelőtt a Georgikoni Declamatóriumban gyülekeztek az ünnepség résztvevői. Először a „Philosophiát és szép Tudományokat tanuló ifjak és a Georgikoni Praktikánsok” mondták el latin, magyar és német nyelven írt verseiket, írásaikat. Latinul adott elő Malotsay Ferenc georgikoni, Németh Antal líceumi, Vadnay Lajos gimnáziumi és Bertalan Lajos szintén gimnáziumi tanuló.⁸⁰⁷ Ezt követően gróf Festetics Ernő gazdasági gyakornok és Németh György georgikoni praktikáns magyar nyelven ismertették műveiket.⁸⁰⁸ Szilágyi József georgikoni külső praktikáns *„Vers Oszlop, Nagy Méltóságú Tolnai Gróf Festetics Györgynek tiszteletére”* címmel szavalta el magyar nyelvű versét, amelyben sok jót kíván, de akár a többi vers zömmel általános szólamokat, közhelyeket sorjáz. Őt a *„Buzdítás”* című, szintén magyar nyelvű verssel Konyáry Mihály követte.⁸⁰⁹ Sajnos a versekben sok a „személyi kultusz”- ahogy Négyesy írja - annál kevesebb az eszme, az igazi költői érzés.⁸¹⁰ Gróf Festetics Leó és Gertinger Adolf gazdasági gyakornokok, valamint Jendrasik Antal a filozófiai líceum hallgatója német nyelven adtak elő.⁸¹¹

A diákok után a költők, írók művei következtek. Berzsenyi Dániel nem jelent meg, de elküldte a *„Hymnus Keszthely Isteneihez”* című versét, amelyet Festetics elsőként olvastatott fel. Berzsenyi Festeticshez írt költeményeinek egyik legszebbikéről van szó. Merényi rámutat, hogy a vers keletkezése hosszú, bonyolult alkotási folyamat eredménye és alapeszméje hosszú időn keresztül érlelődött Berzsenyiben. A költő egész versciklust írt a Festeticsekhez, Györgyhöz és fiához Lászlóhoz akit arra buzdít, folytassa apja munkáját. Felvetődhet a kérdés, miért éppen Festeticsek voltak a kitüntetettek? Merényi Oszkár mutat rá, hogy a kultúra és a (kulturális) haladás eszméinek világánál a korszerű hős típus keresése közben bukkant fel Berzsenyi költészetében Festetics György alakja.⁸¹² Ő megfelelt annak az ideának, amit a költő keresett. Berzsenyi kiválóan tudta, hogy Festetics Györgyöt és Széchényi Ferencet méltán állíthatja a magyar arisztokrácia elé példaképnek, ezzel mutatva be az áldozatkész, eszményi főúr „modelljét”.⁸¹³ Két verset is ír *„Gróf Festetics Györgyhez”* címmel, az egyiket 1797 után, a másikat 1802 körül. Az előbbi vers a kiválasztott, gazdag Festeticsről szól, akinek van anyagi lehetősége a mecenaturára, és él is ezzel a lehetőséggel:

⁸⁰⁷ Malotsay Ferenc 1797-ben született a Bars megyei Komjáton. 1816-ban iratkozott be a Georgikonba. (Csiky, 1897. 65.)

⁸⁰⁸ Németh György 1797-ben született a Zala megyei Szántón (Ma Zalaszántó) 1817-ben iratkozott be a Georgikonba. (Csiky, 1897. 69.)

⁸⁰⁹ Szilágyi József és Konyáry Mihály mindketten aktív szereplői az ünnepeknek.

⁸¹⁰ Négyesy, 1925. 202.

⁸¹¹ Gróf Festetics Leó és Gertinger Adolf is rendszeres szereplők.

⁸¹² Merényi, 1966. 108.

⁸¹³ Berzsenyi ÖM., 1979. 776.

Festetics! boldog, kit az ég kegyelme
 Anyja méhéből kijegyez magának,
 S a szerencsének ragyogó ölében
 Rengeti a sors.

S aki jóltévő kezeit kinyújtván,
 Mint egy istenség, valamerre fordul,
 Hinti áldását, s kebelében érzi
 Tettei bérét.⁸¹⁴

Azt is feltételezhetjük, hogy Berzsenyi elfogult a gróffal szemben, ezt próbálja Kazinczy Ferenc leveleiben ellensúlyozni mindaddig, amíg ő is nem kap meghívást a Helikonra. Berzsenyi minden találkozásuk alkalmával meggyőződhetett Festetics jobbító, tudatos törekvéseivel és mecénási bőkezűségével. A februári ünnepet követően Berzsenyi egy levél kíséretében küldte el a verset Festeticsnek. „Ime én ismét jövendőlkő lettem; alig tellyesedett bé a’ Helikon már Weimárt álmodok. Mosolyogjon Excellentiád! Nem tehetek róla. Én Excellentiádnak falukat nem jövendőlkők, mert elég van, hanem dicsőséget, nagyságot, mellyek nélkül a’ faluk nem sokat érnek. Dicsőséget is eleget szerzett már ugyan Excellentiád, mert a’ legszebb, hazafi polgári virtusokban minden egy korúit fel multa. De itt még nincs határ: haladja meg Excellentiád a’ maradékot is, mert mi fény azok között tündöklenni, kik az anyai nyelvet cigány nyelvnek nevezik, és a’ poetát Jocularornak nézik? Jön mi utánnunk egy szebb világ melly Excellentiád érdemeit csudálni s áldani fogja, de ez még nem elég: Festetics lelkének élni, munkálni, alkotni kell még vég nélkül azon szebb világban is. Melly csak úgy legyen, ha Excellentiád intézeteit tartósakká, örökösökké teszi, mert ha azok Excellentiád becses életével el enyésznek, úgy azok csak gyenge virágok, melylyek már Excellentiád koporsóján el hervadnak s azzal együtt szemeink előtt el tűnnek. A mi életünk az örökkévalóságban csak egy pillanat; mi nagyot teszünk ha virtusainknak illy szűk határt szabunk?”⁸¹⁵ Berzsenyi nem túloz, azt írja, amit gondol. Nincs szüksége főurak kegyeit keresni, ő jól érzi magát Niklán, s talán csak akkor érezné magát még jobban, ha felesége, Dukai Takács Zsuzsanna, a gazdaságon túl affinitást mutatna – ha morzsányit is – a költészet, és így az ő költészete iránt. Nem véletlen tehát, amikor mintegy megjegyzi csupán

⁸¹⁴ Berzsenyi ÖM., 1978. 24-25.

⁸¹⁵ Berzsenyi Dániel Festetics Györgynek, 1817. március 16. ; Berzsenyi ÖM., 1978. 485.

későbbi levele végén: „Éljen szerencsésen Excellentiád! Ez az én szívemnek mindennapi ódája”.⁸¹⁶

A vers tehát elhangzott és elhangzott a tizenhatodik versszak kívánsága is, amire Berzsenyi Festeticsnek írt levelében céloz is:

Hogy vérrel ázott századaink' nyomán
A' szent pálma' arany bimbaji nyiljanak,
'S e' kis magyar Weimár' öléből
Lássa hazám kiderülni napját.⁸¹⁷

A vers természetesen bekerült a „*Heikon I.*” kiadványba is. Érdekes összevetni a Merényi Oszkár szerkesztette Berzsenyi összes művei első kötetében közölt egyes versszakok változatát és az 1818-ban kiadott kötetben lévő változat eltéréseit.

A „*Helikon I.*” kötetben megjelent változat:

Vidám avénám titeket énekel.
A' szebb emberiség bennetek él 's tenyész
15 Ti adtok annak *testi* lelki
Jobb eledelt 's magas égi éltet.

(...)

Főbb létre lobbant lelke fel oldozá
A' Szép', Jó', 's az Igaz' mennyei csirjait;
Zengtél! 's körulte új világ *nyilt*
40 'S Elyzion *szomorú* vadonján;

(...)

Kronos' *szülőtje!* 's Delphi nagy Istene!
Ti munkátok azon titkos örök kötél,
55 Melly a' halandó port 's az Istent

⁸¹⁶ Berzsenyi Dániel Festetics Györgynek, 1817. szeptember 15. ; Berzsenyi ÖM., 1978. 486.

⁸¹⁷ Berzsenyi ÖM., 1979. 130-132.

Egy csuda mívbe csatolva tartja:

(...)

Hogy vérrel ázott századaink' nyomán
 A' szent pálma' arany bimbaji nyiljanak
 'S e' *kies* magyar Veimár' öléből
 Lássá hazánk ki derülni napját.

(...)

Le rakja 's áldoz, 's mint mikor a' Bakonyt
 70 Meszszünnen riadó menykövek és szélek
 Csattogva rázzák, zeng 's fölötte
 Tegzed' arany nyila és az Aegis. -⁸¹⁸

Az 1979-ben kiadott Berzseny összes műveiben található változat:

Vidám avénám titeket énekel.
 A' szebb emberiség bennetek él 's tenyész
 16 Ti adtok annak *földi*, leki
 Jobb eledelt 's magas égi éltet.

(...)

Főbb létre lobbant lelke feloldozá
 A' szép', jó', 's az igaz' mennyei csírajait;
 Zengtél! 's körülte új világ és
 41 Elyzion *nyilt bús* vadonján.

⁸¹⁸ Helikon I., 1818. 34-37.

(...)

Kronos' *leánya!* 's Delphi' nagy istene!
 Tí munkátok azon titkos örök kötél,
 56 Melly a' halandó port 's az Istent
 Egy csuda mívbe csatolva tartja.

(...)

Hogy vérrel ázott századaink' nyomán
 A' szent pálma' arany bimbaji nyiljanak
 'S e' *kis* magyar Weimár' öléből
 Lássa hazám kiderülni napját.

(...)

Lerakja 's áldoz, 's mint mikor a' Bakonyt
 70 Messzünnen riadó mennykövek és szelek
 Csattogva rázzák, zeng fölötté
 Tegzed' arany nyila és az Aegis. -⁸¹⁹

A két változatra két magyarázat is található. Egyrészt elképzelhető, hogy a keszthelyi szerkesztők változtattak a művön, főleg a kis és kies magyar Weimár esetében – egyszerűen fennköltebbnek gondolták a kies szót. Másrészt elképzelhető, hogy Berzsenyi kéziratát ilyen szöveggel juttatta el Keszthelyre, s tudjuk, hogy a Merényi által szerkesztett kötet az 1936-os kiadás alapján közöli a verset. Az 1936-os kiadás alapjául pedig egy, a második világháborúban megsemmisült kézirat szolgált, melyet Berzsenyi hagyatékában őriztek.⁸²⁰

Berzsenyi versének elmondása után Dukai Takács Judit szavalta el „*Hazaifüi Szóztat Felséges Ferdinand Károly Ausztria Császári Királyi Fő Herczeg, 's a' Magyar Szent Korona dicső Örököséhez*”⁸²¹ címmel megírt versét. Őt Kazinczy Klára követte az „*Isishez ének*”

⁸¹⁹ Berzsenyi ÖM., 1979. 130-132.

⁸²⁰ Berzsenyi ÖM., 1979. 776.

⁸²¹ Helikon I., 1818. 59-64.

verssel.⁸²² Horváth Ádám új művét hozta el és adta elő az ünnepen. "Az én Melodráám, Hyperborei Zsenge, rekesztette be a' dél előtti oskolát"- tudatja Kazinczyval.⁸²³

A Vereinigte Ofner Pester Zeitung és a Hazai 's Külföldi Tudósítások még két verselőt említenek meg, akik Horváth Ádám után elmondták verseiket: Simon György latin költeményt, Schildbach János Gottlieb⁸²⁴ valószínűleg német nyelvű költeményt szavalt, esetleg a „*Das Frühlingfest in Keszthely*”-t.⁸²⁵

Ezen a Helikonon is voltak olyan versek, melyeket a szerzők elhoztak magukkal, de nem kerültek felolvasásra. Ilyen munkának kell számítanunk Dukai Takács Judit versét a „*Pásztori Áldozat, Horváth Ádám Tábla Bíró Ur' Hazánk' Orpheusának születése napján Május 11-iken*”⁸²⁶ címűt. Ugyanakkor Péterffy Ida szerint népes közönség előtt adták elő a művet Keszthelyen 1817. május 21-én, szereposztással, szóló énekkel, pásztori karral. A grácia öltözetében Dukai Takács Judit is megjelent és a szavalás mellett énekelt is.⁸²⁷ Sajnos ezt megerősítő forrásra nem találtam; sem a Haza 's Külföldi Tudósítások, sem a Vereinigte Ofner Pester Zeitung már többször idézett cikkeinek írója nem szól az előadásról és nem szól a versről sem. Ugyancsak nem említi meg az előadást, vagy felolvasást Horváth Ádám Kazinczynak írt, szintén már idézett, május 24-i levelében. A „*Helikon I.*” kötet közli a verset, de megjegyzésként annyit ír: „Magával hozta 's bemutatta Dukai Takács Judit Kis Asszony Május 21-ikén 1817”.

Este a premontrei kolostorban zeneestet szerveztek. Gróf Festetics Ernő klavíron játszott, Rusitzka (Ruzitska) Ignác veszprémi zeneszerző hegedűn, Lehrman József a Georgikon kertészeti tanára flótán.⁸²⁸

Dukai Takács Judit erre az ünnepre is saját maga által készített füzetében hozta el verseit. A füzet címlapján a következő felírás: „Keszthelyi Heliconra készült munkáji Takács

⁸²² A vers megtalálható: Péterffy, 1973. 130-140.

⁸²³ Horváth Ádám levele Kazinczynak, 1817. május 24. ; KazLev. XV. 200. ; A levél mellékleteként megküldte a Hyperborei Zsenge kéziratát is.

⁸²⁴ Simoga György ügyvéd. Veszprém és Somogy megye táblabírája. Több munkája jelent meg. ; Schildbach János Gottlieb pozsonyi polgár. Több munkája ismeretes, melyek közül bennünket leginkább a következő érdekel: DAS FRÜHLINGFEST IN KESZTHELY Leierakkorde SE. EXC. dem hochgebornen Herrn GEORG GRAF FESTETITS von TOLNA k. k. Geheimer Rath & c. & c. ZUR HOHEN NAMENSFEIER angestimmt und in tiefster Verehrung dargebracht. v. Ioh. Gottl. Schildbach. am. 24 April 1818. (Fest. K. Hel. Knyvt. Lit. hung. 539/29)

⁸²⁵ HKT. 1817. 51. és Pest. Zeit. 1817. június 8. ; A két lap tévesen Schildbach János Gottlieb helyett Józsefet ír.

⁸²⁶ Helikon I., 1818. 103-113.

⁸²⁷ Péterffy, 1973. 107.

⁸²⁸ Rusitzka (helyesen: Ruzitska) Ignác. (1777-1833) zeneszerző, karmester. 1800-tól a veszprémi káptalan zenekarának első hegedűse, majd a székesegyház karnagya. Az 1790-es évektől kezdve a verbunkos mestereinek jóvoltából indult fejlődésnek Magyarországon a hegedűművészet. Ennek az irányzatnak legjelesebb képviselői: Bihari János, Lavotta János, Csermák Antal, Rózsavölgyi Márk és Ruzitska Ignác. Lehrmann József 1825-től fogva 20 éven át tanított a Georgikonban, a növénytan, technológia, borászat, szőlőművelés és kertészet tanára volt. A Pester Zeitung Lehrmann-t tévesen a Georgikon kertészének nevezi. (1817. június 8.)

Judithnak. Május 21 dikére 1817”.⁸²⁹ A címlap belső oldalán pár átlós vonallal áthúzott sor. Az áthúzás oka csak sejthető, ideje ismeretlen, ám a vers magáért beszél, s némi adalékul szolgál az oly sokszor rosszul, vagy tévesen megítélt keszthelyi Helikoni Ünnepek elkötelezettségéről:

Szép Magyarnak lenni! 's hát? Magyar Királynak
 Kiből hiv Népei kész Atyát csinálnak
 Szép Magyarnak lenni! 's hát Magyar Királynak?
 Kit Királynak termett Jobbágyok szolgálnak.

Budán 2^{dik} Júni 1792.

Horváth Ádám

A verset Horváth Ádám négy nappal I. Ferenc Budán magyar királlyá való koronázása előtt írta. Semmiféleképpen el nem hallgatható a vers politikai éle és éppen ezért szerfeletti veszélyessége írójára, terjesztőjére és hallgatójára nézve. A füzetben a következő versek szerepelnek:

*Felséges Ferdinánd Károly Austriai Fő Herczeg és a' Magyar Szent Korona örököséhez,*⁸³⁰

Feld Blumen. Gewidmet Am Geburst Tage der Josephiene gebahren Fürstin von Hohenzollern von Hechingen, vermahlter Gräfin Festetics von Tolna. 14sten May 1817,

*Pásztori Áldozat. Tekéntetes Horváth Ádám Tábla Biró Urnak, Hazánk Orpheusának születése napjára 11^{dik} Maj 1817.*⁸³¹

A versek a Feld Blumen kivételével megtalálhatóak Vadász Norbert idézett művében. A vers és fordítása megtalálható a már korábban idézett dolgozatban.⁸³²

⁸²⁹ Ebből a füzetből is két példány ismert az egyik a keszthelyi Balatoni Múzeum tulajdonában, a másik a Pannonhalmi Főapátság Könyvtárának tulajdonában található (10 a. E. 7/2) A két kézirat teljes egészében megegyezik, kivételt képez, hogy a pannonthalmi kéziratban Horváth Ádám verse nincs áthúzva.

⁸³⁰ Vadász, 1909 és a Helikon I. kötetekben a vers címe: *Hazaifüi szózat Felséges Ferdinánd Károly...* stb.

⁸³¹ Cséby, 1990. 103-104.

⁸³² Cséby, 1990. 109-113.

3. 6. 4. A harmadik Helikoni Ünnep: 1818. február 12.

Az ünnepség leírása előtt kell megemlíteni, hogy Berzsenyi Dániel 1817. szeptember 8-án olvasta Kölcsey Ferenc bírálatát verseiről. Berzsenyit szíven ütötte az ingerült bírálat, amely az utókor szerint sem volt teljesen meggyőző és igazságos. Kölcsey ugyanis egy eltérő költői eszmény alapján, merev klasszicista platformról bírálta a romantika irányába induló Berzsenyi költészetét. Kritizálta a költő provincializmusát, nyelvét és naturalizmusát. Ha Kazinczy nyíltan nem is, de hallgatólagosan egyetértett Kölcseyvel.⁸³³ Többen, így Döbrentei is túlzónak tartotta Kölcsey ítéletét s megpróbált közvetíteni a két ember között – mindhiába.⁸³⁴ Berzsenyi jóval később is fájdalmasan emlékezik vissza a recenzióra.⁸³⁵ Mégis elküldi Festeticsnek a gróf által megrendelt ódát, a *„Felséges Királyunknak Keszthelyre várátásakor 1817.”* címűt, amely a királyt volt hivatva dicsérni egy tervezett keszthelyi látogatás alkalmából.⁸³⁶ Az ódából a titkos nemzeti remény sugárzik – mutat rá Merényi -, hogy a királyt is át kell hatnia a „szent honszeretet” hevének, amely jellemző a nagy fejedelmekre. Miképpen a „jobbágyi tisztelet” is az ily fejedelmeknek jár: hisz a két virtus együtt tesz fejedelmeket és nagy embert.⁸³⁷ Berzsenyi a verset levél kíséretében küldte meg Festeticsnek: „Parancsolatjára Excellentiádnak küldöm az ódát; csekély, de úgy vélem, az okosoknak elég, a nem okosoknak pedig a sok is kevés. Nehéz az illy esetben a középutat eltalálni, s tán mindenkor jobb a kevés, mint a sok. Ha megtudhatom mikor lesz a solemnitás, elmegyek, mert én Excellentiád geniális lelkének munkáiban nagy gyönyörűséget találok, s mert igen óhajtom hazámnak atyját hazámnak legnemesebb fiával együtt látni. – „⁸³⁸ De Berzsenyi soha többé nem utazott el a Helikonra és az ifjú László gróf sem folytatta az apja által megkezdett találkozók megszervezését. Berzsenyi távolmaradását betegségének, hypochondriájának erősödésével magyarázhatjuk. Pedig ha a király eljön a Helikonra és

⁸³³ Merényi, 1966. 308-311.

⁸³⁴ Berzsenyi ÖM., 1979. 836.

⁸³⁵ Berzsenyi *Költsey* című verse.

*Költsey meg mérted lattal, póznaival itzéval
Lelkemet és keskeny ürbe, időbe dugád.
Ah, de segélj rajtam, katrotzban kotlani készül!
„Tollat az orrába!” Zapokat adjon ugy e?
(Nikla, 1827) (Berzsenyi ÖM., 1979. 144.)*

⁸³⁶ Berzsenyi ÖM., 1979. 133. Majdnem egy év után Berzsenyi elküldte Festeticsnek a *Felírás* (A' királynak Keszthelyre várátására) című rövid epigrammaszerű versét is, amely 1956-ban került elő a Festetics Levéltárból.

⁸³⁷ Berzsenyi ÖM., 1979. 796.

⁸³⁸ Berzsenyi Dániel Festetics Györgynek, 1817. szept. 15. ; Berzsenyi ÖM., 1978. 486.

Berzsenyi felolvashatja versét, fontos üzenetet közvetített volna az uralkodónak: *a királynak szeretnie kell a nemzetet, legyen ő is jó hazafi!*

A harmadik Helikoni Ünnepség csupán egy napig tartott, tudjuk meg a korabeli sajtó tudósításaiból, amelyik lelkenedezik: „Keszthely, hol a’ hasznost a’ széppel olly ízléssel öszve tudják párosítani, hol a’ Nemzet’ boldogsága és ditsósége alá egyformán szántanak, és a’ hol soha a’ Felséges Uralkodó Ház eránt tartozó tiszteletnek kimutatására elő adódott alkallmatosság használatlan maradni nem szokott, most is úgy inneplette Felséges urunk születése napját, hogy effélét nem minden helyekről olvashatunk”.⁸³⁹ Akármennyire is lelkes a tudósító, számunkra mégis egy, a cikkíró által ugyan megemlített, de nem hangsúlyozott esemény a fontos. Az irodalom és művelődéstörténet szempontjából legnagyobb jelentőségű eseményre ugyanis itt került sor. A „Túladunaiak” Kazinczy Ferenc tiszteletére fát ültettek. Az ünnep rövidségének okára Horváth Ádám világított rá Kazinczy Ferencnek írt levelében: „Gr. Festetics ámbár beteg vólt, 12-a Febr. meg-tartatott a’ Helicon most is, de tsak Ruszek Apát és Takáts Judit voltak a munkás tagok.”⁸⁴⁰

Az ünnep nagymisével kezdődött, de az „ájtatos buzgó tzeremonika kívül, tudományos innep tartatott a’ Georgikonban” – írja a Magyar Kurír.⁸⁴¹ A felolvasások tehát a szokott helyen voltak, a Georgikon nagytermében. Először Phaler Károly a „Magyar Törvény Doktora”, a Georgikon archonja, a császár „fejedelmi virtusairól” szólt latinul, különösen kiemelve a császár és a császárné legutóbbi utazásait a birodalomban, amit „a’ Kormányá alatt lévő legtávulabb Tartományaiiba legnagyobb maga el szánásával tenni méltóztatott”.⁸⁴² Ezután Dukai Takács Judit magyar nyelven olvasta fel elégiáját „József Cs. Kir. Fő Herczeg, Magyarország’ Nádor Ispánja Hitvesének, Hermina Herczeg Asszonynak halálára” címmel. Ezután a helybeli diákok, hallgatók magyar, latin és német nyelven prózát, verset mondtak. Legelőbb Festetics Ernő és Leó grófok léptek az emelvényre, majd a pristaldeum diákjai következtek. Gosztonyi Sándor magyar nyelven mondta el „Felséges Nádor Ispány Urunk István Cs. Kir. Herczeg fiának születésére” című művét, amely a Hazai ’s Külföldi Tudósítások cikkírójának a legjobban tetszett az összes felolvasott mű közül. Őt Szigethy József követte.⁸⁴³ A gazdaságbeli praktikansok közül Magger János, Gertinger Adolf,

⁸³⁹ Lásd: MK. 1818. I. 18. sz. 155. ; HKT. 1818. I. 16. sz. 121-122.

⁸⁴⁰ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1818. február 26. ; KazLev. XV. 489.

⁸⁴¹ Magyar Kurír, 1818. I. 18. sz.

⁸⁴² HKT. 1818. I. 16. sz. 121.

⁸⁴³ Gosztonyi Sándor, 1796-ban született a Zemplén megyei Hrabócson. A Georgikonba 1817-ben iratkozott be. Jogi tanulmányokat Kassán végzett, az 1817/18-as tanévben pristaldus volt, ezt követően a keszthelyi uradalomban pristaldus curialis. 1824/25-ös tanévben a Georgikon jogtanára. (Csiky, 1897. 54.), Szigethy József 1796-ban született a Sopron megyei Ladonyban. A Georgikonba 1817-ben iratkozott be. (Csiky, 1897. 77.)

Fleischer Sámuel, Németh Péter, Fábricz László, a gimnázium humán osztályából Vadnay Lajos és Simon Mihály szerepeltek.⁸⁴⁴

A felolvasások után Festetics jutalmakat osztott ki 800 forint összegben. A Magyar Kurír és a Hazai 's Külföldi Tudósítások négy „jelesebb férfit” tud, aki a tudományok művelése terén különösen ismertté váltak. Vadászt Norbert Dukai Takács Juditról írt művében tételesen közli az összegeket, valamint a neveket is.⁸⁴⁵ Ebből értesülhetünk, hogy Berzsenyi Dániel 200 forintot, Virág Benedek 200 forintot, Fejér György 300 forintot, míg Dukai Takács Judit „ügynevezett gombostűre”⁸⁴⁶ 100 forintot kapott a gróftól. Így annak ellenére, hogy Dukai Takács Judit kivételével egyik kitüntetett sem jelent meg, a mecénás gróf szép summákat osztogatott.⁸⁴⁷ Döbrentei Gábor úgy tudta, hogy Róthth fiscalis elárulta Fejér Györgynek, aki akkor a pesti egyetem professzora volt, hogy a gróf ezen túl minden évben nyolcszáz forintot oszt írói honoráriumokra.⁸⁴⁸

Ezt követően a gróf vendégeit meghívta ebédre. Ebéd után került sor a Georgikoni Fás Kertben a faültetésre. Festetics gesztust gyakorolva és bizonyítva, hogy előítéletei nincsenek: Kazinczy Ferenc és Csokonai Vitéz Mihály tiszteletére, emlékére ültettek fát a jelenlévők. Nem akarunk túlzott jelentőséget tulajdonítani a faültetésnek, de bátorkodjunk feltételezni azt, hogy hozzájárult az ortológusok és neológusok közti, még egy darabig ugyan

⁸⁴⁴ *Magger* (Mager) *János*, 1796-ban született Szepes megyében, Ruszquintozon. 1817-ben lett a Georgikon hallgatója. (Csiky, 1897. 65.) A HKT. 1818. I. 16. sz. helytelenül Jánosnak nevezi. *Fleischer Sámuel*, 1797-ben született Szepes megyében. 1817-től a Georgikon hallgatója. (Csiky, 1897. 52.) *Fábricz László*, Kis-Hartyánban, Pest megyében született 1797-ben. 1817-ben iratkozott be a Georgikonba. (Csiky, 1897. 51.) *Simon Mihályról* közelebbi adatot nem sikerült megtudnunk.

⁸⁴⁵ Vadász, 1909. 33.

⁸⁴⁶ Dukai Takács Juditnak több alkalommal kedveskedett Festetics egy-egy szép ajándékkal. A legismertebb az a porceláncsésze, amelyre a költőné miniatűr portróját festette a gróf. Annak ellenére, hogy számos helyen ezt a portrét közlik, az eredeti lelőhely, azaz a csésze számunkra ismeretlen helyen van. Az ajándékok között kell megemlíteni azt a karneolköves, gyémántokkal díszített arany pecsétgyűrűt is, amely szintén Festetics ajándéka volt. (Vö.: Vadász, 1909. 33.)

⁸⁴⁷ A Festetics által kiosztott összegek nagyságát csak abban az esetben lehet megérteni, ha tudjuk vásárlóerejüket. Ebben az időben a zalaí árak a következők voltak: Egy rövid férjfiu Mentének, Bárány bőrből való bélésétül és vörös róka nyakkal való prémezésétül: 9 Ft. Egy legnagyobb és legjobb tiszta fehér hosszú Szür helyesen elkészítve: 4,30 Ft. Egy közönséges puská ágyával és hozzá tartozandó minden szerszámmal együtt: 6 Ft. Kaszás vagy kazal rákó napi bére 20 Krajtzár, tartás nélkül. Petrencehordó és baglázó napi bére 15 Krajtzár, tartás nélkül. Szőlőszedő napi bére 6 Krajtzár, tartás nélkül. Szőlőkapás napi bére 20 Krajtzár, tartás nélkül. De a cselédek évi bére is 14-26 Ft.-ig terjed, de ehhez hozzá kellett számítani a természetbeni juttatásokat. A legnagyobb bért a legjobb szakácsné kapta aki hideg és meleg ételeket és süteményeket is tud készíteni, évi bére 35 Ft. (Vö.: *A' mester emberek kézi művek, és egyéb szerek árának nem különben a ' tselédek bérének Tekéntetes nemes Zala Vármegyében az 1813-dik Esztendőben Böjt-elő Havának 8-dik napján Zala Egerszegi Mező-Városban folytatva tartott köz Gyűlése alkalmatosságával megállapított limitációja*. Győrben, özv. Streibig Józsefné betűivel.) Lelőhely: Fest. K. Hel. Knyvt. Miscell. Nova Tom. 5. Acta varia Zaladiensis.

Összehasonlításként közöljük az ipari munkák 1813 évi árszabását Győr vármegyében: Egy pár legnagyobb Kordován, vagy hal zsirral készített Borju bőr Szozma selyem Sinorral: 4,40 Ft. Egy pár Szolgáknak való legnagyobb Tehén bőr Tsizma: 3 Ft. Egy selyem Posztó mentének két felül gombkötő munkára nyári bélléssel a' varrástul 1,40 Ft. Búza virág színre füstött vászonnak réfétül 15 Krajtzár, Jó füstékkal füstött gypjunak fontjátul 30 Krajtzár. (Száva, 1896. 247-251.)

⁸⁴⁸ Berzsenyi ÖM., 1842. 93.

fennálló, feszült viszony oldásához. Kazinczy véleménye Festeticsről ekkorra már teljesen megváltozott. Meghatódva köszöni meg a grófnak iránta való jóindulatát:

„Nagy Méltóságú Gróf!

Kegyelmes Uram!

Az-a' figyelem, melyet erántam ezidei innepén Keszthely mutatott, engem egészen váratlanul ére: nem hittem, hogy akár a' Balatoni Helikon, akár annak nagylelkű Alkotója méltónak ítélhessen e' megtiszteltetésre, mely az ott meg nem jelent Írók közt nekem jutott legelőbb. Melly kész voltam volna én megosztani az új Olympia' pályáágát két barátommal, kiket szívem forrón szeret – *Virággal* és *Kissel*! De tisztelem Excellentiádnak okait, ha nem értem is, 's köszönöm a' legforróbb hála' köszönetével megbecsülhetetlen kegyességét. Méltóztassék elhinni Excellentiád, hogy annak a' nagyragyogású polgárnak javalása, kit annyi érdemek tevének halhatatlanná köztünk és az egész Európa előtt, nekem kedvesebb minden bérnél, melyet a' szerencse olykor ingyen ad, olykor gondatlanul még hullogat is. Bár maradékink, kik érdemeinket igazábban fogják megszabni mint a' jelen kor, javalhassák e' tettet! bár későbbi dolgozásaim méltónak kiálthassanak e' szerencsére, melyet most egyedül az Excellentiád' jóságának köszönhetek!

Keszthelyhez csatolva e' kegyesség által, igyekezni fogok e' nyáron megjelenhetni Excellentiád előtt, hogy végre ne legyen okom pirulni, hogy soha nem láttam azt a' nagy férjfit, a' kinek emlékezete örök áldásban lesz a' Nemzet előtt, 's annak mások által is irígylett alkotását. Hat testben és lélekben ép gyermek' atyja lévén, 's elfogva ezeknek nevelési gondjaik által, e' szerencse még eddig nem lehete enyém; illő, hogy azt magamévá tegyem, 's Kisfaludít, és az én Berzsenyimet 's a' szeretetre-méltó Malvínát, meglássam; meglássam Szigethet és Csáktornyát, hol a' két Zrínyi a' Dicsőségnek élt. Az ilyenek' látása alatt emelkedik a' szív, 's ez az érzés az enyemből által fog menni a' másokéba.

Maradok a' leghívebb tisztelettel
Excellentiádnak

alázatos szolgája

Széphalom, Martzius 25d. 1818.

Kazinczy Ferenc⁸⁴⁹

⁸⁴⁹ Kazinczy Festeticshez írt levelének szövegét Kis Jánosnak címzett leveléből vettük. Ott így ír Kazinczy: „Kedves Barátom! Én tehát Keszthelyi ember vagyok! – Óhajtottam volna látni képedet, mit mondál erre, midőn a' hírt legelőbb meghallottad! – az az mit gondoltál, mit mondtam *én* erre, midőn a' hírt meghallám. – Én úgy hiszem, hogy te engem eléggé ismersz. Halld feleletemet, minden változtatás, minden kihagyás nélkül” (Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1818. március 29. Közli: KazLev. XV. 538-539)

A levél nagy jelentőségű és Festetics éleslátását dicséri. Tudjuk, hogy a faültetés nem jelentette az ortológusok és neológusok közötti azonnali egyetértést, hisz még ezt követően is azt írja Kazinczy Döbrentének, hogy „rettenetes az a’ düh, a mellyel erántam Tuladuna viseltetni meg nem szün”.⁸⁵⁰ Nem tudni milyen forrás alapján, de Váczy János 1886-ban megjelent dolgozatában azt fejtegeti, hogy „a gróf akarata ellenére, az 1818 februári ünnepélyen már az ő (ti.: Kazinczy) emlékére is ültettek egy szál csemetét”.⁸⁵¹ Nem érthetünk egyet ezzel a megállapítással, s csak megmosolyogni való az a feltételezés, hogy Festetics birtokain a gróf akarata ellenére bármi is történhetett volna.

Kazinczy azonban boldog és elégedett, Festeticsnek írt levelét másolatban elküldte Kis Jánosnak és Döbrentei Gábornak is.⁸⁵² Kisnek írt levelét a következő felkiáltással kezdi: „Én tehát Keszthelyi ember vagyok! - Óhajtottam volna látni képedet, mit mondál erre, midőn a’ hirt legelébb meghallottad!” Döbrentének a grófot dicséri: „Festetics érdemli *azért* a’ magasztalást, a’ miért magasztaltatik.” Ez a véleménye Festetics halálát követően sem változott, hisz azt írta Buczy Emilnek: „...ki ne örvendjen az olyan ember’ kegyességének, a’ kivel a’ Haza *kevélykedhetik?*”⁸⁵³ Ám az egész faültetés ceremóniáját nem ismerve gyanakszik a keszthelyi faültetés kapcsán: „Még nem tudom, az én fám nem bodza e. Sem Horváth Ádám, sem az Ujságok, sem a’ Tud. Gyűjt. Martziusi darabja nem szól róla, nem nevezi-meg.” – írja Döbrentei Gábornak. Azért mégiscsak boldog és örömmel újságolja a hírt Szentgyörgyi Józsefnek is: „S nekem Keszthely fát ültete! – Épem ez órában köszöném-meg Gr. Festeticsnek, ’s kimondám világosan, hogy ezt *nem vártam*. Tavalý négy *jelen volt* Író koronáztatott-meg; ’s ha akkor mások is jelen voltak volna, azok is ültettek volna fát magoknak: én a’ *meg nem jelentek közt* első kapám e’ megtiszteltetést. Miért *én?* kit Tuladuna nem szeret.”⁸⁵⁴ Számos levelében mégis kitér a keszthelyi ünnepekre és Festeticsre, mindenkivel hasonlót közöl, Festeticset tiszteli és nem csak az udvariasság kedvéért. Egy ismeretlennek a következőket írja: „Én Gróf Festeticset olly szentül tisztелеm a’ mint festem. Ki nagy közöttünk, ’s ki volt nagy közöttünk, ha ő nem az? Illy férjfi kegyessége’ jelét venni, bizonyosan igen nagy szerencse; én csak azt is sajnálom sőt szégyenlem hogy őtet soha nem láttam”.⁸⁵⁵ Elő - előjön Kazinczy gondolataiban a fa neve, mert nem mindegy, hogy milyen fát kap a koszorús költő, a mester: nemes, avagy nemtelen növényt? Szentmiklóssyval

⁸⁵⁰ Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, 1818. május 21. ; KazLev. XVI. 41.

⁸⁵¹ Váczy, 1886. 530.

⁸⁵² Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1818. március 29. ; KazLev. XV. 538-539.; Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, 1818. március 29. ; KazLev. XV. 542-543.

⁸⁵³ Kazinczy Ferenc Buczy Emilnek, 1819. március 18. ; KazLev. XVI. 334.

⁸⁵⁴ Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, 1818. március 29. ; KazLev. XV. 541.

⁸⁵⁵ Kazinczy Ferenc ismeretlennek, 1819. március 6. ; KazLev. XXIII. 269.

tépelődve közli: „mely nemű fát ültettek nekem, nem tudom, ’s bár Malvina ültette volna! Ha valaha meglátom Keszthelyt; ’s azt találják kívánni, hogy ültessek valamit, én Báróczinak ákátzot, Daykának egy Lonicera tartaricát ültetek, nem *magamnak* semmit. Festeticsnek meg fogom köszönni hajlandóságának ezt a jelét”.⁸⁵⁶ Majd azzal ostromolja Horvát Ádámot, „nem írhatnád-meg nekem, melly nemű fát vagy bokrot ültet – nekem is Csokonainak is Keszthely Ura? Mi is sorbus aucupariát kapánk-e? mint ti. De ha erre felelsz, tudast velem kételkedést nem szenvedő bizonyossággal”.⁸⁵⁷ Horváth betegsége miatt nem ment ki, a kastélytól viszonylag messze lévő, faültetés színhelyére, így ő is csak Dukai Takács Judittól értesülhetett – később – az eseményekről. De Horváth válaszát sürgetve Kazinczy újból ír neki: „Festetics gyönyörű fényben ragyog már is. Ki tett ennyit a Nemzet fényéért? A’ ki így fénylik, az nem bánom, sőt akarom hogy teljes fényében ragyogjon. Csak azt nem szeretem, ha hamis fénnel ragyog valaki, mert a hamis fény árt. Miattam ugyan akár igaz fényben, akár hamisban ragyoghat valaki, mert nekem vele – sem az egyikkel, sem a’ másikkal – nem árt, sőt az elsővel használ is – az *igazzal*. Nagyon sajnálom, hogy az idén meg nem láthatom Keszthelyt. Bár megláthassam valaha! S inkább óhajtom magát látni azt a valóban nagy embert, mint az a’ nagy helyet. Bár trónusra is ültették volna a’ Végzések! Hol volnánk ugy! Most már meg fogod nekem írhatni, melly nemű csemete van nékem ültetve a’ Keszthely ligetei között, ’s erre nagyon kérlek. Nem hiúságból kértem ezt, hanem azért, mert hálátlan volnék, ha ez nem interessálna”.⁸⁵⁸

Horváth most már gyorsan válaszolt: „Azért késtem levelemmel ekkoráig, hogy a’ Keszthelyi fa felül tett kérdésedre bizonyosabbat felelhessek: Nem láhattam én azt magam, mert a’ társaság ebéd után gyalog ment a’ kertbe; én pedig fiatalabb ideimben, mikor még a’ lábammal kerestem mind a’ mindennapi, mint /!/ a’ jövődre való kenyeremet, úgy legyalogoltam magamat, hogy kétszáz lépés is sok kivált étel után”. A levél további részében megnyugtítja, hogy ő is madárberkenyét (*Sorbus aucuparia*) kapott, és ennek megírja okát is: „Februáriusban nem minden fát lehet bizonyos reménységre ültetni, a’ mint hogy Gyöngyösié ki is száradt; de mást tettek helyébe, úgy hogy az idei Innepen ismét élt”.⁸⁵⁹ Horváth a levélben még megírja, hogy „Keszthelyen nagyon várt vendég voltál: leveledet a’ Groff nagy örömmel vette ’s velem közleni akarta, de reá nem akadott. Gondosan tudakolta tőlem birtokaidat ’s jövedelmedet; mert úgy voltál előtte festve, mint szegény; én mindenik

⁸⁵⁶ Kazinczy Ferenc Szentmiklóssy Alajosnak, 1818. március 28. ; KazLev. XXIII. 264.

⁸⁵⁷ Kazinczy Ferenc Horváth Ádámnak, 1818. május 31.; KazLev. XVI. 52.

⁸⁵⁸ Kazinczy Ferenc Horváth Ádámnak, 1818. július 2. ; KazLev. XVI. 105.

⁸⁵⁹ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1818. július 7. ; KazLev. XVI. 106-107.; Gyöngyösi fáját az első Helikonon ültették, 1817. február 12-én.

extremumot tagadtam, de bizonyost mondani nem tudtam”.⁸⁶⁰ Ha Horváth jobban tájékozott, Festetics pénzt küldött volna Kazinczynak az útra, aki ebben az időben valóban anyagi gondokkal küzdött. Így azonban elmaradt a grófi támogatás. Kazinczy lelkében végképp megnyugodott és önmagában is megfogalmazta, hogy mindenképpen ellátogat a keszhelyi Helikonra.

A harmadik Helikon 1818. február 12-én este zeneesttel zárult, amelyet valószínűleg a premontreiek kolostorában tartottak. A korabeli tudósító külön kiemeli Festetics Ernő gróf klavír-művészetét.

Nem találtuk meg Dukai Takács Juditnak a harmadik Heikonra írt versfüzetét. Talán nem készített, amint azt megtette 1817 februárjában és májusában, vagy 1818 májusában. (1819-es füzetet sem találtunk.) Sem a Balatoni Múzeum, sem a Pannonhalmi Főapátság nem tud róla. Esetleg lappang a kézirat. Éppen ezért csupán következtetésekre hagyatkozhatunk Dukai Takács Judit „*Serkentés a Magyar Muzsákhoz*”⁸⁶¹ című versével kapcsolatban. Addig amíg Vadász Norbert kötetében minden dátumot híven közöl, annál a versnél csupán a következőket írja: „Mondatott a halhatatlan Festetics György keszhelyi Helikonjában”. A vers nem található az ismert kéziratos füzetekben, viszont utalás van benne az első 1817 februári Helikonra:

Nézzetek túl az ég kárpitjain
Helikoni társim! – ott az érdem bére
Kisfaludy dicsőségkarjain
Halhatatlanság szállt Berzsenyi nevére.

Lelkesedés égi etherében
Köztük lebeg Horváth, magyar Orfeusunk,
Mosolyogjon Írigyink szemébe,
Egy alakban őriz három geniuszunk.

Négyesy már többször idézett tanulmányában sem írja meg a költemény elhangzásának idejét. Egyetlen korabeli újság nem számol be előadásáról. Gyakorlatilag a vers tartalma sem ad konkrét eligazítást. 1819-ben férjes asszonyként, talán emlékeivel küszködve írta meg a verset, vagy még a friss élmény alapján 1817-ben, s az 1818-as

⁸⁶⁰ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1818. július 7. ; KazLev. XVI. 110.

⁸⁶¹ Vadász, 1909. 151-153.

Helikonra küldte be, vagy vitte el? Megoldást az jelentene, ha megtalálnánk az 1818. februári füzetet, addig azonban csak feltevésekre alapozhatunk. Mindkét változat elképzelhető. A nem szerelmi házasságot kötött asszony búcsúját a Helikontól, vagy az ünnepelt Malvina Helikon fölötti örömét olvashatjuk a versben? Mindkettőre találhatunk példát. Úgy gondoljuk azonban, hogy a vers keletkezésének története mellett éppoly fontos az, hogy a Helikoni irodalom egyik kiemelkedően szép verséről van szó, amelyet mind a mai napig elszavalnak az újkori Helikoni Ünnepek nyitórendezvényein.

3. 6. 5. A negyedik Helikon Ünnep: 1818. május 20.

A májusi ünnepre Festetics egészségi állapota romlott. „Ő most is beteg, a Drávai Győzedelmi kapunál sem jelenhetett meg, hanem fiját küldötte...”- írta Horváth Ádám Kazinczynak.⁸⁶²

A Hazai 's Külföldi Tudósítások három részben közölte az ünnepek lefolyását.⁸⁶³ A szerző, Kutsár István, számos vendéggel együtt már május 19-én Keszthelyre érkezett. Elsősorban Somogy, Zala, Vas és Veszprém vármegyéből érkeztek a gróf meghívására, aki gondoskodott a megérkezők elszállásolásáról is. Kutsár egy mondattal a várost is jellemzi: „A' Kastélytól délre nyúlik a' város, és virágzásra emelkedő nagy lépésekkel szépül. Lakosi munkás Mesteremberek, Szőlőművesek és Szántóvetők”.⁸⁶⁴ A Helikon műsorának leírását, amennyiben más forrás nincs megjelölve, a Hazai 's Külföldi Tudósítások alapján tesszük meg.

Május 20-án reggel nyolc órakor Festetics György László fiával egyetemben a Georgikon nagytermébe ment vendégeivel együtt, ahol a pódium és a nézőtér már feldíszítve várta az ünnepre érkezőket. Először Phaler Károly a Georgikon jogi professzora emelkedett szólásra és orációjában a „Földművelés eredetéről, jelesb előmeneteleiről és a' régi, 's újabb nevezetes Földművelőkről” szólt. A nyitóelőadást követően a vizsgákra került sor. A georgikoni praktikánsok közül Guttman András és Gertinger Adolf tettek évváró, illetve tanulmányaikat záró vizsgát. A vizsgabizottság Petrovits János „oeconomia” professzorból,

⁸⁶² Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1818. július 7. ; KazLev. XVI. 110.; Arról van szó, hogy Ferdinánd kir. Főherceg, Magyarország hadi főkormányzója feleségével egyetemben olaszországi útjáról Klagenfurton keresztül Bécsbe, majd Sopronba érkezett. 1818. július 2-án fogadták a főhercegi párt a győzedelmi kapunál világi és egyházi méltóságok, közöttük gróf Festetics László, aki betegeskedő apját képviselte.

⁸⁶³ HKT. 1818. I. 44. száma, 48. száma, és az 51. száma.

⁸⁶⁴ HKT, 1818. I. 44 sz. 346.

Jánossy József „mathesos” professzorból, Dr. Gerhard Pál⁸⁶⁵ „veterinariae” professzorból és Asbóth János igazgatóból állt. A vizsgáztató tanárok kérdéseire a diákok „egész készséggel helyesen megfeleltek” – tudósít Kulcsár István. A praktikánsok után a jogászok vizsgája következett ahol is Sényi László (Gábor?)⁸⁶⁶ prisztaldeumi vizsgát abszolvált. A vizsgáztatók Phaler Károly professzor és Matkovits (Markovits) „fiscalis” voltak.⁸⁶⁷

Asbóth János a Georgikon igazgatója két előadást tartott. Az egyiknek címe: „*Mi módon lehessen gyarapítani a Magyar Ország Mezei Gazdaságát*”. A másiké: „*A' Krumplic válogatottabb nemeiről 's azok műveltetése módjáról*”⁸⁶⁸. Ezt követően Asbóth bejelentette, hogy a „Bátsi Canalis Administratiójához hívták meg egyik igazgató assessornak” és elbúcsúzott a jelenlévőktől. A közel húsz éven keresztül hatalmas szervező, pedagógiai és tudományos munkát végző Asbóth távozása érzékenyen hatott a Festetics uradalom direkcijára. Kulcsár idézett cikkében meleg szavakkal búcsúztatja a Helikon agilis szervezőjét, az ünnepek lelkét: „...Ásbóth Director Úr számot adott a' gyülekezetnek, 's mind Ő Excellenciájától, az Intézet Elöljáróitól, és a' Vendégektől bútsút vett (...) Az egész gyülekezet érzékeny tisztelettel vette ezen érdemes Hazafinak kijelentését, 's annál nagyobb indulattal bésült, mivel a' Georgikoni Intézetben 17 esztendő óta tett érdemei mindnyájoknál friss emlékezetben vannak 's ő távul létében is a'hoz való hajlandó indulatját, 's kész szolgálatját szívesen megígérte”.⁸⁶⁹

Ezután a Helikonra, illetve a Georgikoni vizsgára meghirdetett pályázat beérkezett munkáinak felolvasása következett. A pályázat címe: „*Miből áll a Georgikonnak (sic!) munkás ereje*”.⁸⁷⁰ Saját munkáját Palleta György „inspector”, Petrovits János „gazdaságbéli professor” és Sövegjártó Kristóf „Szetgyörgyi Preceptor” ismertette. A pályázatok

⁸⁶⁵ A vizsgáztatók: Petrovits János 1791-ben született a Nyitra megyei Holicson. A jogot Pozsonyban végezte. 1813-1814 között a Georgikon hallgatója. 1816-ban itt tanársegéd. 1817-től a mezőgazdaság és technológia tanára, majd a rákövetkező évben a természetrajzot is átvette. 1819-ig tanított Keszthelyen. Dr. Gerhard Pál orvostudor az 1817/18-as tanévben az állatgyógyászat helyettes tanára. A rákövetkező évben az élettan és a vegytan rendes tanára. (Csiky, 1897. 29.)

⁸⁶⁶ A vizsgázók: Guttmann (Gutman) András 1792-ben született Magyaróváron, Moson megyében. 1815-ben iratkozott be a Georgikonba. (Csiky, 1897. 54.) ; Sényi László. A HKT 1818. I. 44. száma a 347. oldalon Séllyey-t ír, majd ezt elírásnak tünteti fel ugyanezen évfolyam 48. számában (378. oldal) és a helyes Sényi nevet írja. A Magyar Kurír 1818. I. 47. száma Séllyey-t ír és megjegyzi „a' Budai Ujság szerint Sényi László Úr”. A Csiky 1897-es Emlékkönyvben Séllyey, vagy Séllyey névvel nem találkoztunk. Találtunk egy Sényit, de nem Lászlót, hanem Gábort. E szerint Sényi Gábor zalaegerszegi születésű fiatalembről, aki 1815-ben iratkozott be a Georgikonba. Mivel az évszám egyező, valószínűleg róla van szó. (Csiky, 1897. 74.) Ezt az adatot veszi át: Georgikon 200. II. 35.

⁸⁶⁷ Tévesen szedte a HKT nyomdásza és nem Matkovics, hanem Markovits Sándor „Dirigens Fiscalis”-ról van szó. Lásd: MOL Fest. Lvt. P.279 287 k. Ternio Primus Protocollum Determinationum. 1817. 319/1164

⁸⁶⁸ Az Asbóth által aláírt tervezet ezt a címet a következőképpen rögzíti: „*A Kolompér nevezetesebb nemeiről és műveléséről valóértekezés*”. (1818^{ik} esztendei Május hó 20^{kán} a' Georgikonban tartott Mezei látogatás alkalmatosságával előadott különbféle értekezéseknek lajstroma.) MOL. Fest.Lvt. P 274. 18 cs. 257.

⁸⁶⁹ HKT. 1818. I. 44. sz. 347.

⁸⁷⁰ HKT. 1818. I. 38. sz.

elhangzását követően a többi tudományos dolgozat ismertetésére nyílt lehetőség. Leibitzer János csurgói számtartó „*A gazdaságbeli különféle Arányosságról; a' lehetséges Kémellésekről, és a' Jutalomadásokról*” tartotta meg értekezését. Kehr Vilmos (Wilhelm) „Fő Inzsellér és a' Georgyikonnak jövődöbeli Directora” az „*Építésre való útmutatás*” című munkáját olvasta fel. Rummy Károly György „Karloviczi Director” „*A' Szeremi Szöllők különféle fajtaíró*”, Schubert József „Kapniki Bányász Actuarius” pedig „*Az Oláh istállóról*” és „*Miként kellenék a' terh hordó szekereket legjobb móddal alkotni?*” címmel tartott előadást. Utoljára Bene Gergely ismertette dolgozatát „*Leírás a' Franciaország nevezetesebb kertekről*” címmel.⁸⁷¹ Az újság nem írta, de az értekezések lajstromában szerepel még egy Madas János nevű miskolci postamester, aki „Egy orvos kovátsról” számolt be.⁸⁷²

Az ismertetett dolgozatokon kívül más írárok is beérkeztek, amelyeket azonban az idő rövidege, valamint a másnapi Úrnapi ünnepre való készülődés miatt nem ismertettek, annál is inkább, mert hátra volt még a assessor címek kiosztása. 1818 májusában a Haza 's Külföldi Tudósítások⁸⁷³ cikke szerint a következőket tisztelték meg:

Gróf Salm Hugó,
 Bárá Duka, hadi tárnokmester,
 Bárá Stift, státus tanácsos,
 Fejér György, a Győri Tud. Ker. fő directora,
 Wittmann Mihály, Albert kir. hg. uradalmának regense,
 Ruszek József, apátplébános,
 Villax Ferdinánd, cisztercita szerzetes, polányi adminisztrátor,
 Hadaly Károly, kir. tanácsos, a pesti egyetem mathesos professora,
 Kultsár István, a Hazai 's Külföldi Tudósítások szerkesztője,
 Wango Kajetán, bárá Mandel titoknokja,
 Brunkala Roman, a pesti egyetem állatorvoslástan professzora,
 Nagyváthy János,

⁸⁷¹ Bene Gergely a HKT. 1818. I. 48. sz. szerint Georgikonban végzett. Erre vonatkozó adatot a Csiky-féle Emlékkönyvben nem találtam. Az újság szerint ausztriai, franciaországi és németországi tanulmányúton járt a Georgikont befejezve és „jelenleg Harlemben, Hollandiában van”. A Directorátus feljegyzéséből azonban tudjuk, hogy „Bene Gergely Kertész Legény” 1817-ben Ludwigsbúrgban volt és onnan kérelmezte, hogy a gróf párizsi útját finanszírozza. A kérelem mellett Asbóth megjegyzését találjuk, neveztesen azt, hogy Benét eddig is a gróf segítette, s most „igyekezzen önnön érdeme által szerentséjének ki-menetelét eszközölni. (MOL Fest. Lvt. P 279 288 k. Ternio Secundus Protocollum Determinationum. 1817. 32/81. 32/32) Végül - úgy tűnik - Bene mégiscsak kiment Franciaországba.

⁸⁷² MOL Fest. Lvt. P 274 18 cs. 257.

⁸⁷³ HKT. 1818. I. 51. 402.

Szajdenschwarz Jánosa mérnök,
Szlemenics Pál, a pozsonyi egyetem jogtanára,
Pfahler Károly.

Az adományozások után Asbóth János bejelentette, hogy Festetics két személy részére 200 – 200 forintos jutalmat ad át. Nagyváthy Jánosnak „*A' szorgalmatos mezei gazda a' Magyarországon gyakoroltatni szokott gazdaságnak rendjén keresztül*” (I-II. kötet. Pest, 1791) című alapmunkájáért, Kulcsár István szerkesztőnek pedig azért, mert Pethe Ferenc „Nemzeti Gazda”-jának megindulásáig (1816), „Gazdaságbéli Gyűjtemény” név alatt kiadott Toldalékban gazdasági jellegű cikkeket publikált, és azóta is folyamatosan közli azokat. Ezután báró Pászthory Menyhárdnak nyújtották át a Georgikoni láncot, amit a báró magyar nyelvű értekezésével köszönt meg. Az előadás címe: „*Miképpen kell viselnie magát a' Magyar Gazdának, hogy napról napra inkább szűkülő Pénz fogyasztását ne érezze*”⁸⁷⁴. A tudósító szerint „Nagy figyelemetességgel halgatta ezt az egész Gyülekezet mind fontos tárgyára, mint lelkes előadására nézve. (...) Valamint ez méltó a köz figyelmére, úgy az Országnak tellyes ismertetéből merített észrevételei, minden jelenlévőknek tetszését annyira kifakasztották, hogy az előadást köztapsolás, és magasztalás követte”⁸⁷⁵. A tudományos értekezések és díjak átadása után a Zeneiskola növendékei adtak rövid koncertet, majd a versek és prózai művek felolvasására került sor.

Kazinczy nem tudott eljönni, bár kapott meghívót. Úgy tűnik keszthelyi útjait fátumszerűen kísérték balszerencsék. Most jég verte el vetését, lovai megbetegedtek olyannyira, hogy sorra kellett őket lövetni. Erre a sorsra jutott Wesselényi bárótól kapott kedvenc lova is.⁸⁷⁶

A költők közül Dukai Takács Judit lépett először a pódiumra és két versét szavalta el. Az első „*A Keszthely Vidék*”⁸⁷⁷, a másik a „*Búcsúzás Tekintetes Ásbóth János Prefectus Urtól*”⁸⁷⁸. Az előbbi vers a természetleírás jó példája. Keszthelyt a „szent természet remek csodájá”-nak nevezi. Megénekli a Balatont, Tihany szikláit, melyeket Délosz szigetének lát, ahonnan szirének köszöntik „Somogy géniuszát”, azaz Berzsenyi Dánielt. A „györki” (balatongyöröki) partot, a Szent Mihály kápolnával, a Kisfaludy által is versbe foglalt Szigligetet. S e vidék, e tájak „Ezek fogják körül Keszthely palotáját”, - írja a költemény utolsó versszakában, majd így folytatja:

⁸⁷⁴ Az előadás szövege nyomtatásban is megjelent „*A' napról napra kevesedő pénz miatt miként segíthet magán a' Magyar mezei gazda*” címmel. (TGy. 1819. I. 56.)

⁸⁷⁵ HKT. 1818. I. 44. sz. 347.

⁸⁷⁶ Váczy, 1905.

⁸⁷⁷ Vadász-féle kötetben a vers címe: „*Keszthely vidék leírása*”. Megtalálható: Vadász, 1909. 148-151.

⁸⁷⁸ HKT. 1818. I. 51. sz. 403.

Mecénás lakik itt: gróf Festetics – a Nagy,
S dicső földi Isten!...

A második vers nem található a Vadász-féle kötetben. A Balatoni Múzeumban fellelt Dukai Takács vers-füzetek egyikében azonban benne van. Ennek a füzetnek címe: A Keszthelyi 4^{dik} Heliconra készült munkái Takács Judithnak. 20^{dik} Maj: 1818. A füzet verseinek címe:

*A Keszthelyi Vidék,
Bucsuzás Tekéntetes Ásbóth János Prefectus Urtól,
'A Muzsikához.*

A *Búcsúzás* című versen kívül *'A Muzsikához* című sem található meg Vadász által szerkesztett Dukai Takács kötetben. A verseket a már idézett tanulmányban közöltük.⁸⁷⁹

A következő szereplő Kazinczy Klára volt, aki a „*Kerti Idyllium*”-ját olvasta fel. A műben Jola a kertészlány beszélget a keszthelyi kertben a virágokkal, fákkal, külön a madárberkenyével, ahogy arra Kazinczy Ferenc figyelmét felhívja Horváth Ádám, közölve Kazinczy Klára versének részletét is:

Engem a' Helikon első Innepébe' Bele plántálának Apolló kertébe:
Gyöngyösibül akkor Berkenye fa lettem; 'S bár másod életem röviden élhettem;
De állati valóm, mellyben most is élek, Nálatok(nál) tudósabb jövendőlkő lélek:
Nem ad a' természet 's nem is rendelhetett A' Nagy Georgusnak olly rövid életet,
A' mint a' Helikon felett 's felettetek Minap a' nyavalyák fenyegetődzöttek:...
De ha majd későbbben még is meg-kell lenni, A' mi minden élön meg szokott
történni,
Hogy ő mi előlünk szemre el-távozik; Akkor sem hal ő meg, nem, tsak el
változik.⁸⁸⁰

A vers szerint Festetics György betegségének hírére elsápadtak a virágok a Georgikon kertjében, mert „van benne érzés”, „van lelkek nékik is”. A versben felsejlik a halál, egyértelműen a „Nagy Georgus”-ra vonatkoztatva, mint olyan dolog ami „minden élön meg

⁸⁷⁹ Cséby, 1990. 115-118.

⁸⁸⁰ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1818. július 7. ; KazLev, XVI. 107.

szokott történni”, de ő nem fog meghalni, csak eltávozik. A fenti rövid idézet Gyöngyösi kiszáradt madárberkenyéről is megemlékezik.

Kazinczy Klárát a már ismert Konyáry Mihály pristaldus követte, aki magyar nyelven mondott verset a nemzet feléledéséről. Gosztonyi Sándor pristaldus „*Nemzet áldását a Fő Herczegi utazó Ikrekre*”, Fleischer Sámuel praktikáns latinul a „*Nagy Magyar Férfiak*”-ról mondta el munkáját. Gróf Festetics Leó németül szavalta el az „*Álom*” című költeményt. Szigethy József magyarul „*Jelenés Sz. István születése napján*”⁸⁸¹, Géczy József⁸⁸² latinul „*I-ső Ferencz király magasztalása*”, gróf Festetics Ernő magyarul „*Óhajtasok a Fő Herczegi Magzatok el-utazásakor*” munkáját ismertette. Utánuk ismét gróf Festetics Leó következett, aki magyarul „egy bús éjszakának leírását” ismertette. Németh Péter külső praktikáns „*A' mezei életnek kellemetességei*” címen adta elő munkáját. Kömíves Mihály⁸⁸³ „philosophus” a „*Balaton leírása*” művével szerepelt, míg Simonyi (Simon) Mihály a gimnázium humanista osztályának tanulója „*Az ékesszóllásnak a' szivre és lélekre hathatóságáról*” című dolgozattal. Gosztonyi Sándor pristaldus ismét fellépett és elszavalta „*I. Ferencz érdemei*” című versét.⁸⁸⁴ Az Asbóth-féle helikoni előadások rendjéről szóló tervezet Vadnay Lajost is előadónak írja, aki latinul szólt volna az egybegyűltekhez.⁸⁸⁵ Horváth Elek „*Fiscalis Vas Vármegyéből*” és Bárány Boldizsár Somogy vármegyei nótárius verseket küldött be, amelyek közül párat felolvastak. Horváth Ádám fejezte be a felolvasást, aki egy ott rögtönzött „elmés” epigrammáját mondta el. A délelőtt a Zeneiskola tanulóinak műsorával fejeződött be, miközben a vendégeknek ajándékokkal kedveskedett Festetics és Asbóth. Három nyomtatványról van szó. Az első a Georgikonnak tervei, melyet Asbóth János a német nyelvű „*Georgikon leírása*” című, kiadásra kerülő művéhez készített. A második az „*Aehrenlese des Georgikons*”, amelyben dr. Liebbald Gyula a „*Juh-Himlő Ojtásról*” írt értekezését tartalmazta és végül harmadikként a „*Helikon I.*” kötetet, amelyben az 1817. februári és májusi Helikoni Ünnepek legjobb magyar nyelvű írásai szerepeltek. A vendégek tehát a tudomány és az irodalom üzenetét kapták kézhez, érdekes lenne tudni, melyiket forgatták nagyobb érdeklődéssel?

⁸⁸¹ Az Asbóth által aláírt 1818. május 20-i Helikoni előadások rendje szerint az előadás címe: „*Látás István Magyar Herczeg születése napján*”. (MOL. Fest.Lvt. P 274 18 cs. 274.)

⁸⁸² Géczy (Gétzy) József, 1798-ban született Budán. 1817-ben iratkozott be a Georgikonba. (Csiky, 1897. 54.)

⁸⁸³ Kömíves Mihály gimnáziumi tanuló. 1800-ban született Győrben. 1819-ben lépett be a Georgikonba. (Csiky, 1897. 62.)

⁸⁸⁴ Az Asbóth által aláírt 1818. május 20-i Helikoni előadások rendje szerint az előadás címénél a következő beírást találjuk: „*Eő Felségéhez Ferencz Austriai Császár és Magyar Királyhoz a Balaton felett Fenék omladékai*”. (MOL. Fest. Lvt. P 274 18 cs. 274.)

⁸⁸⁵ MOL. Fest. Lev. P 274 18 cs. 274

A „*Helikon I.*” kötetéről a Hasznos Mulatságok írt recenziót.⁸⁸⁶ A kritika már az első mondatában a magyar olvasó figyelmébe ajánlja a könyvet. Dícséri Festetics mecénási tettét, hogy a költészetre, ékesszólásra serkenti, buzdítja az arra érdemeseket. „A’ mi a’ könyvnek foglalatját illeti, - írja az ismeretlen szerző – áll az kisebb, ’s nagyobb költői, ’s ékesenszóllási olyan darabokból, mellyeket különbféle alkalmakra vagy még most viruló Ifjak, vagy nevezetesebb Iróink készítettek, ’s a’ Georgicon ünnepein (mint hajdan Athénának Irói az Odeumban) részint el mondtak, mások által felolvastattak”. A recenzió végén a szerző azon óhaját fejt ki, hogy a „Nemzeti Literatura” még több jeles munkával fog gazdagodni, „a’ mit minden Hazafi szívesen óhajt”.

Ezt követően került sor az ebédre, ahol Festetics nyolcvan embert látott vendégül. Ebéd után Asbóth János és Ruszek József a beküldött, de fel nem olvasott munkákat ismertette. Ennek meghallgatása után a vendégek a Georgikon múzeumába látogattak, ahol megtekintették a gyűjteményt, az egyes gépmodelleket, a különös és ritka növényeket, úgy mint az óriási kendert, amely csaknem két ölnyi magas volt - a tudósító szerint – a különleges gabonafajtákat. Valószínűleg itt láthatták a svájci Schneeballen lisztes burgonyát, valamint az angol fajtát is, itt lehetett a báró Pászthory által megkedvelt kukoricagóré is, amelynek egy példányát a báró is felállította somogyi birtokán. Itt látták a kapáló ekét (extirpator), melyet gróf Festetics László készíttetett, aki szívesen beszélt a gépekről, az intézményről a megjelent vendégeknek. Ezután a juhakolban megnézték a „valóban selyem nyáját”, majd a Georgikon majorjában „válogatott Helvécziai tehenek, és bikák az istállóban való táplálás szerint tartván, szépségökkel, és nagyságokkal bámulást gerjesztettek”. A tudósító nem felejt el leírni az al-praktikánsok pásztori táncát sem, amelyet Festetics minden alkalommal bemutatott vendégeinek. A fiatalok ködmönben, bőrnadrágban, birkabőr süvegben, botokkal dudaszóra táncoltak a kert egyik tisztásán. Később „a’ ritka fák között felmenének a’ Vendégek a’ Keszthelyi Heliconra is, melly barlangot formáló kősziklák felett emelkedik” – tudjuk meg Kultsártól, a cikk írójától.⁸⁸⁷ Meglátogatták a Georgikon Tangazdaságát is, ahol „minden növénynek külön kertje van”, amit a tanulók bármikor látogathatnak. E kertek

⁸⁸⁶ Haszn. Mul. 1818. I. 47. 375-379.

⁸⁸⁷ A georgikoni hallgatók oktatását segítő a Georgikon területén két botanikus, főleg dendrológiai kertet létesítettek. Az egyik a gyümölcsöstől délre haladó országút túloldalán feküdt, ez a benne álló mesterséges barlangról a „Grottás kert” nevet kapta. A másik nagyobb kertet ezzel szemközt, a gyümölcsös szomszédságában, egy korábbi temető helyén hozták létre, s ez itt gyertyánfákból ültetett sövényszínházról a „Theatromos kert” elnevezést nyerte. (Alföldy, 2001. 46. ; Csoma, 1997. 320.) ; Kultsár minden bizonnyal a Grottás kertben található mesterséges barlangról írt. A kastély épületéhez képest sem a barlang sem a színház nem volt túlzottan közel, így a vendégek hosszabb sétára voltak kényszerítve. Mivel az előző leírások (Bright, Kisfaludy S.) nem emlegetnek barlangot, megerősíthető az a feltevés, hogy korábban a szabadtéri színpadon, jelen esetben a mesterséges barlang feletti kis téren történt meg a tánc.

végében van a „nyolc telekre fel szelt Váltó Gazdaság”. Itt kapáló-és töltőekék, szénaforgató,-szántó-vető,- aratógépek bemutatója következett.

Este a „theatromban” a Zeneiskola részvételével búcsú koncertet adtak. Ma már nehéz eldönteni, hogy mi volt a tudósító által Theatromnak nevezett hely. Eddig a premontreiek kolostorában tartották a zeneesteket, amit nem lehet színháznak nevezni. Talán a Georgikon nagyterme adhatott helyet a koncertnek. Ha meleg májusi estét képzelünk el, akkor szóba jöhet, a Georgikoni Fás Kertben létesített szabadtéri színpad. Ha ezt a „theatrumot” vesszük figyelembe, talán akkor járunk legközelebb az igazsághoz.

3. 6. 6. Az ötödik Helikoni Ünnepe: 1819. február 16.

Kazinczy Ferenc a faültetésre valamilyen választ óhajtott adni, mert nem akarta a grófot megsérteni hallgatagságával. 1819. január 3-án megírta Festeticshez intézett versét és egy levél kíséretében megküldte Keszthelyre.

Nagy ember, ki nekünk kedvező Istenek
Gyámolúl s ragyogó fényül engedtenek;
Zrínyieknek társa gazdag örökökben,
De még inkább társa magas erkölcsökben;
Te, kit a jók jónak s nemesnek ismernek,
László' atyja, s ipa egy Hohenzolernek!
Melly ész, mely józanság vive arra téged,
Hogy jó s szép töttekben leld gyönyörűséged',
S midőn pillongásért epedeznek mások,
Téged nem szédítnek semmi csillámlások?
Büszke, de nem hisz, a csörgést megveted,
S nyugalmas nagyságban foly el szép életed.
Mint sok hős polgára a régi Rómának,
Természetnek híve, híve hazájának,
Honn ülsz, szántasz és vetsz, kazlakat állítasz,
Ugart törsz, árkot nyitsz, mocsárt s tót szárítasz,
Nemesítéd almád', sajtólod szőlődet,
Ménés, gulyák nyájak lepik el meződet;

S azért örülsz a nagy birtok' nagy hasznának,
Hogy a sokból sokat adhass a hazának.

Földmívest neveltek legelőbb gondjaid,
És ifjú katonát: most már oltárad
Gyujtják tömjéneket a lant' és az ének'
S a Virág' és a Kis' nyelve' Istenének.
Olympiánk nyílt meg; ím fut a délczeg nép;
Három pártás költőnk, s velek egy ifjú Szép,
Székedhez jutottak, s elveszik béredet;
Tapsol a sokaság, s harsogja nevedet.

Javaltatni kedves: de bérre szolgál vágy;
Szabad megteszi a mit szent tiszte hágy,
S bár nincs, s soha nem lesz tanúja tettének,
Áldozatokat nyújt szeretett ügyének.
Néked dicső férjfi, maga a tett a bér;
Érted te az üres láрма s a hír mit ér,
S bírván megnyugtató intését keblednek,
Bátor léptekkel jársz útján érdemednek.
Tamás, a Nádasdi-háznak fényes ága,
Védistenink közzé az érzéssel hága,
Így Bethlen, Fejedelme a rokon hazának,
Kik dicsőségekéből néznek volt honjokra,
S áldást kiáltanak arra s új társokra.
Menj, nagy férfi, s példád tanítson bennünket,
Magunknál még inkább szeretni ügyünket.⁸⁸⁸

⁸⁸⁸ Kazinczy a következő megjegyzést fűzi verséhez, már Festetics halálát követően: „Ez a' nagy ember, felállítván Keszthelyt a' Georgicont, mely a' hazának földmivelőket adjon, 's a' Katonai Akadémiában nevelt Magyar Ifjak eránt is éreztetvén jóltevőségét, 1817. úgy rendelé, hogy a' Keszthelyi Helicon minden esztendőben innepelje az Első Ferencz' születése' napját, Február 12dikét, 's minden illy innepen, a' Helicon körül egy és egy megholt Irónak sorbus Festeticsia (aucuparia) ültetessék. Az első innepen Horváth Ádám, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel, Dukai Takács Judith, előbb, együtt mindnyájan, Gyöngyösi Istvánnak ültetének egyet, azután, külön mindenike, magának. – 1818. e' megtiszteltetésre Kazinczyt nevezé, és Csokonait, 's 1819. Superint. Kist, és Faludit. A' következő innepen a' kösznetképpen beküldött Munkának fel kelle olvasatni, 's illyen az, a' mi itt áll. Festetics ezen eszt. April. 2dikán megholt, 's több innep nem tartatott.” (Kazinczy ÖK., 1998. 171-172. ; 408.) A versben Nádasdy Tamás (1498-1562) nádorról van szó, a művészetpároló főúrról. Festeticset Nádasdy és Bethlennel emeli egy sorba. Kazinczy a gróf fiának Lászlónak

A levél első mondatában, amit a vershez csatolt, elnézést kér a hosszú hallgatásért és magyarázza ennek okát. A továbbiakban dicsőíti a grófot és sajnálatát fejezi ki, hogy 1818-ban nem mehetett Keszthelyre és nem vehetett részt az ünnepen.

„Nagy Méltóságú Gróf,
Kegyelmes Uram,

Hallgattam, mert azt akarám éreztetni, hogy tavalyi megtiszteltetésem a' Keszthely Heliconában engem reménységemen kívül ére: de hallgatásom hálátalannak mutatott Excellentiád eránt, 's ez megszólaltata. Fogadja Excellentiád kegyelemmel azt a' versezetet, melyet itt leghívebb tisztelője benyújt. Keszthely által megtiszteltetni nagy szerencse: de ennek(!) semmi sem kedvesebb, mint midőn annak a' nagy férjfinak kegyeivel dicsekedhetik, kit még letében tisztel minden, holott az igen gyakran csak holtá után szokta érní az érdemet.

Épen az az ok, melly hallgatásomból kilépni hagyta, óhajtja velem azt a' szerencsét, hogy ez a' vers a' Keszthely' Februáriusi innepén felolvastassék. Ha Excellentiád el nem tilt, azt az Újságlevelekben is ki fogom nyomtattatni.

Azon reménységem, hogy az elmúlt esztendőben meg fogom láthatni Keszthelyt, elenyészett, 's én Octób. 27d. beléptem életem 60dik esztendejébe. Bár annak addig nyujtanák fonalát a' Párkák, míg legforróbb kívánságaimnak egyike teljesevé láthat.

Maradok alázatos tisztelettel

Excellentiádnak

Széphalom Január 3^d. 1819.

alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz⁸⁸⁹

A vers másolatát – január 3-i keltezéssel - levél kíséretében több ismerősének, barátjájának is elküldte Kazinczy: Kis Jánosnak, gróf Dessewffy Józsefnek.⁸⁹⁰ Nem várta – levelei szerint – a megtiszteltetést, de jól esett neki és nem akart a hálátlanság színében tűnni azzal, hogy semminemű választ nem ad a faültetésre. Dessewffynek írt levelében kitér a

feleségének családját is megemlíti a versben, de nem gúnyosan, úgy, mint eddig barátainak írta leveleiben „Herczegi menyű Festetics” (KazLev. XV. 26. Kazinczy Ferenc Horváth Ádámnak, 1814. augusztus 14.), hanem dicsőségként, felkiáltójellel a mondat végén. Érdemes ide idézni, hogy Kazinczy, Virág és Kis neve mellett megemlíti Szép Jánosét is.

⁸⁸⁹ Kazinczy Ferenc Festetics Györgynek, 1819. január 3. ; KazLev. XVI. 271-272.

⁸⁹⁰ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1819. január 3. ; 272. ; Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1819. január 3. ; KazLev. XVI. 275.

berkenyefára is: „Itt küldöm azon Versemet is, melyet Gróf Festeticsnek küldék köszönetül a' tavaly ültetett berkenyéért. A' berkenye engem pirít: de eggy olly érdemű polgár kegye, mint, mint Festetics, kevélysége lesz még gyermekeimnek is. Azért nem tettem szót a' versben a' berkenye felől”.⁸⁹¹ Dessewffy nem késik a válasszal, bár nem szereti Festeticset, egyetért Kazinczyval: „Festetitsnek sok szépet mondtál; neked az esett legjobban, hogy nem kellett füllentened, néki pedig az, hogy te magasztaltad”.⁸⁹²

Tehát Festeticsnek a berkenyéről nem ír semmit és verse is olyan, miről tudja, hogy a gróf inkább szereti. Horváth Ádámnak még panaszkodik is, hogy „olly schemát” választott, amelyben nem igazán szokott verselni.⁸⁹³ Festeticset is, Horváth Ádámot is kérte, hogy ha csak egy mód van rá, a versét olvassák fel a legközelebbi, tehát az 1819. februári Helikonon. A költemény nyomtatásban való megjelenése mintha a Helikonra lett volna időzítve; Kazinczy ugyanis elküldte a Magyar Kurírnak, ahol február 23-án megjelentették.⁸⁹⁴

Kazinczy Horváth Ádámot is értesíti a Festetics versről és megjegyzi, úgy látja hasonlóképpen lesz a keszthelyi Helikonon, amint a Francia Akadémiában szokott lenni, ahol a felvett személy beszéddel köszöni meg a megtiszteltetést. Kéri, a Helikont követően azonnal írja meg milyen volt az, és Festetics miként fogadta versét. Kazinczy tudja, illetve sejti, hogy sokan vannak Keszthelyen, a Tuladunaiak, kik nem fogják kellő megértéssel fogadni az episztolát, ezért is roppant kíváncsi a gróf véleményére. „Égek tudni – írja Kis Jánosnak – mint vevé azt a' Gróf. Mert a' Keszthely emberei' ítéletét előre tudom”.⁸⁹⁵ Horváth a Helikont követően megírta, hogy a gróf kegyesen fogadta a verset és nem kellett arra ösztönözni, hogy olvastassa fel, mert elhatározta már annak elmondatását. Amikor Kazinczy erről értesülven megírta Döbrentének, miszerint „nem nagyítás az, midőn én ötöt Nádasdi Tamáshoz, Bethlen Gáborhoz s a két Cardinálshoz hasonlítottam...”⁸⁹⁶

Az ötödik és egyben az utolsó Helikonra nem 12-én, hanem 16-án került sor, ugyanis tizenkettedike péntekre esett és a gróf babonából nem akkor tartotta meg. Erről azonban Horváth Ádám nem tudott és sárban, hidegben utazva, már 12-én Keszthelyen volt. Láthatta az előkészületeket s megfogalmazódott benne, amit később Kazinczynak is megírt, hogy az ünnep nem úgy ment, amint azt a gróf korábban megígérte. Érzékelhető volt Asbóth János

⁸⁹¹ Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, 1819. január 3. ; KazLev. XVI. 275.

⁸⁹² Dessewffy József Kazinczy Ferencnek, 1819. január 16. ; KazLev. XVI. 276.

⁸⁹³ Kazinczy Ferenc Horváth Ádámnak, 1819. január 19. ; KazLev. XVI. 280.

⁸⁹⁴ MK., 1819. I. 15. sz.

⁸⁹⁵ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1819. február 16. ; KazLev. XVI. 299.

⁸⁹⁶ Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, 1819. március 17. ; KazLev. XVI. 317.

hiánya és a gróf betegsége.⁸⁹⁷ A korabeli újság tudósítását a következő mondattal kezdi: „Az ide való Ifjuság bé vett szokása szerint, Heliconi Gyülekezetének fényes meg tartásával, ünnepele az idén is Felséges Urunk’ és Asszonyunk születése’ Napját, melyet a’ Georgiconi Szállában több érdemes Vendégek előtt Pfahler Károly Fiscalis, a törvényes Tudományok Doktora, és Tanítója, mint ez évi Archon, nyitá meg egy ékes, ’s mai nap már többé már nem igen könnyen hallható classicus deákságú beszédjével, mellyben különösen Ő Felségének Humanitasságát fejtegette, és magasztalta szép szerrel”.⁸⁹⁸ Az archon bevezető előadását a Zeneiskola három osztályának hangversenye követte, amelyben magyar és német énekeket énekeltek. Az egyes szavالات, beszédek után ismét fel-felcsendült a muzsika. Az előadások sorrendjét két újság is közölte, az ő írásuk alapján tudtuk a műsort összeállítani.⁸⁹⁹

Bernáth György⁹⁰⁰ georgikoni praktikáns magyar nyelven „magyar vitézi versezetet” adott elő az „emberi élet céljáról”⁹⁰¹, gróf Festetics Leó németül mondta el a „*Hasadó hajnal*” című ódát, majd Ludovits István a gimnázium filozófiai osztályának tanulója latin beszédet mondott a Tudományok sokféle hasznáról, gróf Festetics Sándor⁹⁰² pedig magyarul üdvözölte a királyt a magyar ifjúság nevében. Honetzy István georgikoni praktikáns latin hexameterekben mondta el a „*Keszthely kies vidéke*” című költeményt, Hegedüs József pristaldus magyar nyelven szólt az „időnek visszahozhatatlanságáról”, Jeszenszky Antal pristadus a nyelv pallérozottságáról tartott előadást német nyelven. Ballier József praktikáns magyar szavالات a „szerentse álhatatosságáról” szólt, Veber (Weber) József „rhetorikai hallgató” a „*Békességnek méltó örömei*” címen mondta el beszédjét, Jochmann Sámuel praktikáns németül arról beszélt, „hogyan kinek kinek okosan kellessék választani az élet nemét, és a’ választottnál állandóul megmaradni”. Ismét egy korábbi Helikonon is szerepelt tanuló, Kömüves Mihály a filozófiai liceum másod éves hallgatója lépett a pódiumra és magyar nyelven adott elő egy „magyar Saphionokban” megírt verset a „Scwartzenberg Familiának Hazánkban tett nagy érdemeiről”, majd Kováts Pál „logicus”-tól latin nyelvű elégiát olvasott fel a „mezei élet Boldogságáról”, Tornyos Pál gimnáziumi tanuló előadást tartott latin nyelven „*Az Erkölsnek egyedül halhatatlanító ereje*” címmel, Sényi Gábor grófi titkár a király születése napját dicsőítve „szép deák vitézi verseket” szavalt, míg a már ismert

⁸⁹⁷ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1809. április 10. ; KazLev. XVI. 349.

⁸⁹⁸ HKT. 1819. I. 18. sz. 138.

⁸⁹⁹ HKT. 1819. I. 18. és MK., 1819. I. 19 sz.

⁹⁰⁰ Bernáth György 1798-ban született a Pest megyei Tasson. 1818-ban iratkozott be a Georgikonban. (Csiky, 1897. 46.)

⁹⁰¹ Az előadások sorrendjét és témáját a HKT. 1819. I. 18. 13-139. alapján közöljük.

⁹⁰² Festetics Sándor gróf (1805-1877), Festetics Ernő gróf testvéröccse. Ekkor 14 éves, valószínűleg a gimnázium tanulója.

Gosztonyi Sándor uradalmi pristaldus „egy fontos német Epistolát, ama régi hires Papiniánus Római Törvény-tudónak jeles tselekedeteiről” adott elő.⁹⁰³

Az előadások, szavaltatok után a beküldött munkákat olvasták fel. Elsőként természetesen Kazinczy Ferenc „*Gróf Festetics Györgyhöz*” című versét, s ezzel teljesült Kazinczy óhaja is. A hatvannégy éves beteg mecénás örült a versnek, s talán önmagában meg is fogalmazta, hogy akarattal, következetességgel sokat tett a nyelvújítási harcban, az ortológusok és neológusok közötti megbékélésben; hisz kertjében ott virít Kazinczy fája, s a helikoni amphitheatrumban felolvassák Kazinczy neki ajánlott költeményét.

Dukai Takács Judit sem volt ott a Helikonon. Az első ünnepen már ott tüsténkedett körülötte Geöndözt Ferenc,⁹⁰⁴ aki 1818. augusztus 9-én feleségül is vette a huszonhárom éves költőnőt. Festetics nászajándékba két gyönyörű lovat küldött a fiatal párnak. Nem volt szerelmi házasság, maga a férj nem volt érzékeny Helikon műzsáira.⁹⁰⁵ Nem költőnőt, hanem háziasszonyt akart házába.⁹⁰⁶ Ezzel kezdődött Dukai Takács Judit lassú költői haldoklása.

⁹⁰³ Az eddig még nem szerepeltek: *Honetzy István*, 1795-ben született a Kis-Hont megyei Fűrészén. 1818-ban iratkozott be a Georgikonba. (Csiky, 1897. 56.), *Hegedűs József*, 1797-ben született Pesten. 1818-tól a Georgikon hallgatója. (Csiky, 1897. 56.), *Jeszenszky Antal*, 1795-ben született a Bars megyei Zsarnován. 1818-ban iratkozott be a Georgikonba. (Csiky, 1897. 58.), *Ballier* (Balicz ?) *József*, 1795-ben született a Somogy megyei Szentkirályon. 1818-tól a Georgikon tanulója. (Csiky, 1897. 44.), *Jochmann Sámuel*, 1796-ban született a Sáros megyei Eperjesen. 1818-ban iratkozott be a Georgikonba. (Csiky, 1897. 58.) A Magyar Kurír a már idézett számában Jochmann helyett helytelenül Joachimot írt. A Pester Zeitung 1819 évi 18. száma (március 4.) latinul is közli Jochmann előadásának címét: „Vitae genus prudenti deliberatione eligendum, electum constanter, temendum”. *Kováts Pál* valószínűleg a filozófiai liceum I. éves hallgatója (Vö.: Pest. Zeit., 1819./18. március 4.), *Tornyos Pál* valószínűleg a gimnázium humán osztályának II. éves hallgatója (Vö., Pest. Zeit., 1819./18. március 4.)

⁹⁰⁴ Geöndözt Ferenc földbirtokos 1792. március 3-án született Felsőbükön. 1817. október 27-én kéri Vas vármegyétől nemességének megerősítését. (Vadász, 1909, 39.)

⁹⁰⁵ Weöres Sándor a *Három veréb hat szemmel* című munkájában közli „Göndöcz (sic!) Ferenc, az illúziótlan férj” nyilatkozatát „az impozáns grófi irodalmi ünnepélyről”:

*Ó, nagy Helikon,
Szarom neked a sikon.* (Weöres, 1977. 463.)

Valószínűleg Laczkó András irodalomtörténész jöhetett rá, mi okozta Geöndöcz lesújtó véleményét. Geöndözt ugyanis költői babérokra vágyott, s dicsekedni is akart felesége előtt tehetségével, Kisfaludy Sándornak véleményezésre elküldte következő versét:

Az ősz
*Fának nincs levele, minthogy lehullott már,
Ebből tudhatjuk, hogy az ősz itt van már,
A piypalatty elment, cinege van s veréb,
Ebből láthatjuk, hogy az élet csak cserép.*

Kisfaludy válasza nem késlekedett, ő is versben válaszolt:

*Ne ülj Pegazusra, kedves jó barátom,
Ezt a mesterséget nem éted, azt látom.
Hagyj békét az ősznek, verébnek, cserépnek,
Mert mint a szajkó járt, téged is megtépnek.
Aztán fejed is már ősz szálakkal tele.
Hagyjad el ezt a munkát, megkopaszodsz bele.
Hagyd a pitypalattyot, hadd röpjön tova,
A Te fáradt lábad úgysem érne oda.* (Laczkó, 2006. 86.)

⁹⁰⁶ Dukai Takács Judit életéről és munkásságáról lásd: R. Kocsis Rózsa: *Dukai Takács Judit élete és költészete*. Bölcsészdoktori értekezés. ELTE sokszorosító üzeme, é. n. ; Vadász Norbert: *Dukai Takács Judit élete és munkái*,

Nem jött, nem jöhetett el az utolsó Helikonra, azonban verseit elküldte. A korabeli sajtó nem közölte a vers címét, így a jelzett tartalom alapján lehet azonosítani, hogy „*A Magyar Hon dicsősége*” és a „*Mártnak dicsőséges fiaihoz*” című művekről van szó.⁹⁰⁷ Ezen a Helikonon Horváth Ádám nevelt lányából feleséggé lett Kazinczy Klára⁹⁰⁸ is felolvasta versét „*Az álhatatos Thália, a' kinek képében Keszthelyi Helikon' ünnepit üli*” címmel.⁹⁰⁹ A vers kezdetén Keszthelyt boldog, kies vidéknek írja:

Boldog vidék! Kies Keszthely! Czirha ditső halmai!
Szent Helikon! 'S Apollónak koszorúzott fiai!

Csupa dicséret, csupa felkiáltójel. Majd az újdonsült asszony versében kinyilatkoztatja, hogy nincs szándékban a „kedvelt kilencz Szűzek seregét” elhagyni, annak ellenére, hogy férjhez ment, azaz letette pártját, a „hajadonok' bélyegét”. Ő továbbra is megpendíti húrját, „ha a Helikon társaságra méltóztatja” lantját. Mennyire más Horváth Ádám feleségének lenni, mint Geöndözt Ferencnének. Horváth segíti a versfaragó hölgyeket, nem véletlenül szervezi meg a Göcseji Helikont, melynek lokális jelentősége nagyobb volt, mint utóbb látszik, verses levelezést folytat a szárnya alá vett poetriákkal Kazinczy Klárával, Dótz Terézzel, Tuboly Erzsébettel, Tuboly Rozáliával és Dukai Takács Judittal.⁹¹⁰ Jobbára gyengécske versek születtek, kivéve talán Dukai Takács Juditot, aki idő előtt hallgatott el. Közel járunk az igazsághoz, ha azt állítjuk, hogy az irodalom, a magyar nyelv művelése terén szerepe volt a Göcseji Helikonnak is. Kazinczy Klára versét Festetics dicsőítésével fejezi be:

Méltó hogy kiáltsa minden Flóra kertje' munkássa:
Hogy éljen Groff Festetics György, a' Musák Métnénássa!

Bp., 1909 ; Fenyő István: *Költőnő a magyar klasszicizmus korában. Dukai Takács Judit*. = Kardok és kulcsok (Jelenlét), Szombathely, 1990. ; Cséby Géza: *Dukai Takács Judit a Balaton-vidék egyik korai tájleírója*. Nők a Balatonért Egyesület Kiskönyvtára 3. Balatonfüred, 2002. ; Cséby Géza: *Dukai Takács Judit kéziratosszerű versei*. = Zalai Gyűjtemény 31. Művelődéstörténeti tanulmányok. Zalaegerszeg, 1990. ; Schöpflin Aladár: *Dukai Takács Judit* = Nyugat, 1904. 4. szám.

⁹⁰⁷ Vadász, 1909. 157-159. ; 127.

⁹⁰⁸ Horváth 1806-ban fogadta örökre leányának hitt Kazinczy Klárát. Kazinczy Klára anyja csak halálos ágyán, 1817-ben árulta el, hogy a lány nem Horváth gyermeke, így a nevelt lányból feleséggé léphetett elő. (Cséby, 2012. 39-44.)

⁹⁰⁹ Péterffy, 1973. 147-148. ; Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1818. november 9. ; KazLev. XVI. 222-227.

⁹¹⁰ Részletesen lásd: Péterffy, 1973. ; Művek és rövid életrajzok: *Magyar költőnők antológiája*. Összeállította: S. Sárdi Margit, Tóth László. Enciklopédia, Budapest, 1997. ; Összefoglaló mű: Fábri Anna: „*A szép tiltott táj felé*” A magyar írónők története két századforduló között (1795-1905) Kortárs, h. n. 1996., Fáylné Hentaller Mariska: *A magyar írónőkről*. Budapest, a szerző kiadása, 1889, *A Göcseji Helikon költőnői*. Sajtó alá rendezte: S. Sárdi Margit. Universitas, Budapest, 2002

Horváth Ádám, bár tizenkettedikén érkezett, valószínű, hogy Keszthelyen maradt az ünnep végéig. Versét nem maga mondta el, hanem felolvasták. Minden jel arra mutat, hogy betegségének elhatalmasodása miatt már nehezen mozgott és minden kisebb erőfeszítés is hatalmas kínokkal járhatott. Horváth mintha megérezte volna, hogy ez az utolsó Helikon, versének címe: „*Hattyúi Ének a' Keszthelyi Helikon' ünnepére. Febr. 12-dikén 1819.*”⁹¹¹ A versben ő búcsúzik, öregségére, betegségére hivatkozva:

Már a' belső műszereknek van bizony hozzá köze
Mint midőn a' Mestereknek vásik éles eszköze. -
A' miket tehát még tőlem élve várnál égi tűz!
Most mikor téged' belőlem a' ki fáradt műszer üz
Bízd ezentúl olyanokra, hol az alkotási por
Még nem oszlik új porokra, 's még virít a' férjfi kor.
És mivel közelget a' sír, testi gyengeség tanít
'S int hogy a' lélek már nem bír annyi voltat 's mostanit.
Hát nehogy több földi gondok égtől elrekessenek,
Régi munkámról lemondok, és ezentúl pihenek.

A versnek egyik érdekes szakasza a búcsú mellett, amikor felidézi az első Helikont és Keszthelyről való távozását. Délre indult el a ma közigazgatásilag Keszthelyhez tartozó Fenékpusztán hattyúkat látott a tóról felrebbenni:

Éppen a' szomorú bútsu-vétel vala gondja
Bánatos elmémnek; sok régi valóra, sok édes
Kedvem' töltteire, 's közelebb a' Helikon' első
Ünnepjére való emlékezet, a' le-hanyatlott,
'S illy hamar el-tikkadt kort, kétszeresen nyomorultnak
Képzeltette velem; 's illy andalgásba merülve
Járkálék a' kék Balaton' tava' partja Fenéki
Görbületjénél, még fél-betegen; mikor imé
A' tsuhubúl tizen-egy hattyú szárnyalla-fel, és az
Ott, közel a' parthoz nyugovó gályára repüle...

⁹¹¹ Birtokunkban van egy minden impresszum nélküli 4 lapos (8 oldal) 12,5 x 20 centiméter nagyságú korabeli nyomtatvány Horváth e versével. Valószínűleg alkalmi, esetleg a Helikonra készült nyomtatványról van szó.

Ha kizárólagosan a természeti jelenséget s a versben megjelenő történetet vizsgáljuk feltételezhetnénk, hogy a sérvpanaszokkal hazainduló Horváth valóban a Keszthelyi-öböl déli részén a hajóépítő arzenáltól nem messze láthatta a Phoenixre szálló hattyúkat. A vers azonban egyértelműen szabadkőműves ihletésű s további részében maga Horváth látomásában hattyúvá válik és a „Ritka szömörzésen, 's a' *vad Lyány* lakta *likon* túl”⁹¹² önkéntelenül egy tágas üregbe repül, ahol két oszlop közt az ajtón belépve, szemben az oltár helyén tükröt lát, előtte arany ágú és aranycsillagú fát. A padló

Sinai szőnyeggel látszik be-padozva, 's azon kék
Tábori köntösben öltözve Ferencz nagy Urunk áll,
Szemközt Varróval; jobb kézzel véle kezét fog,
Baljával le-szakaszt egy tsillagot a' tsuda fárúl
'S azt a' búza kalászkok alá Varróra ragasztja. –
Harmadik oldalról a' Kesztheli Helikon állott, ...

A látomásban koszorús lantosok, múzsák s a fényes fellegekbe repülő Delusi Angyal Apolló, kinek papja volt Horváth a Helikonon, tűnnek fel. A vers-részlet utolsó soraiban Festeticset említi, akinek annyi minden köszönhető, s éppen ezért,

Szent fogadásom után, hogy az a' jutalomra ki jegyzett
Mind három koszorú a' Keszthelyi Grófnak örökje,
A' kinek a' Hattyú hangokra szabott bútsúzó
Éneket is, mert azt a' rend kívánta, mutasd-be.

A vers szerteágazó szimbólumrendszerének vizsgálatára itt nincs mód kitérni. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a hattyú a magány, a bölcsesség, a jóstehetség, a tisztaság, a halál, az újjászületés és a költészet szimbóluma. A görögöknél Apollón kocsiját húzzák, s mint ilyenek a költészet erejét szimbolizálják.⁹¹³ Ugyanakkor az alkímiában a szublimált lélek jele a sas mellett. A tizenegy „tsuhu”-ból felröppenő hattyú

⁹¹² A cserszömörccével borított Keszthelyi-hegység leismertebb Vadlány-barlangja Gyenesdiáson található. A népiesen „Vadlánlik”-nak nevezett barlang keményebb-lazább dolomitbreccsába mélyül. Feltehető, hogy az idők folyamán emberi beavatkozással tágították. A környékbeli monda szerint egy megesett lány élt az aprócska barlangban, ám ez – ismerve a barlang méreteit – jószerével lehetetlen. Horváth hallhatott a barlangról.

⁹¹³ Hoppál-Jankovics-Nagy-Szemadám, 1997. 91.

esetében a tizenegy a tökéletlenség megjelenítője, éppen ezért Horváth maga is hattyúvá lesz, hogy a szám tizenkettőre bővüljön, amely szám a teljességet, az egyetemességet és az összetartozást jelképezi.⁹¹⁴ Végezetül, a „rend” kívánságára, a hattyúi ének bemutatattik.

A költők versei után Sümegi Mihály „értekezése az igazi Hazai Szeretetről” szól, őt Erdélyi Kontz Sámuel követte, akinek „három rendbéli verse” hangzott el, majd egy „Magyar Elégiát” olvasott fel Ovidiusból a premontrei Hatos László.⁹¹⁵ Végezetül a már beteg Nagyváthy János⁹¹⁶ munkájából a „*Magyar Földes (Fewdes) és Zászlós Urak*’ (sic!) *eredetéről és mivoltáról*” című munkából hallhattak részleteket. Ez az a munka, amelyet a cenzúra nem engedett kinyomtatni.⁹¹⁷ Csupán megjegyezni kívánjuk, hogy Zsivora György ügyvéd 1841 végén arról értesíti Nyikos Lászlót⁹¹⁸, hogy Nagyváthy műveinek, a „*Magyarország hazai gazdálkodása*” és a „*Magyar Földes és Zászlós Úr...*” kiadása ügyében csak akkor tud eljárni, ha a kéziratokat megkapja.⁹¹⁹ A dolgozat részletének felolvasása tehát bátorságot jelentett. De egyet kell értenünk Németh József szép megfogalmazásával: „...ha a bátorság gyúlne is, az erő nem a régi. Nemcsak azért, mert Festetics, Horváth, Nagyváthy is öregek, betegek, a halálra készülnek. Azért sem, mert 1818-

⁹¹⁴ Szimbólumtár, 1997. 461.

⁹¹⁵ *Hatos László* a keszthelyi gimnázium tanára volt 1813 és 1820 között. (Györffy, 1896. 206.)

⁹¹⁶ Festetics és Nagyváthy kapcsolatát többen többféleképpen magyarázták. Sági Károllyal kell egyetértőnk, aki a következőket írta: „Festetics György és Nagyváthy János kapcsolatában és viszonyában olyan, ami Festetics Györgyöt elmarasztalná, nem látunk. Nagyváthy halála után családja viselkedése sem tükrözi ezt.” (Sági, 1967. 337.) Láthatjuk azt is, hogy a Csurgóra költözött Nagyváthyval mindvégig kapcsolatot tartott a gróf, sőt többször ki is tüntette. Itt kell megemlíteni, hogy Nagyváthy halálának dátumával kapcsolatban több helytelen adat jelent meg. Valószínűleg az alapot a *Pallas Nagy Lexikona* 12. kötet (Budapest, 1896. 969.) Nagyváthy címszó alatti rossz adat adta. Itt ugyanis Nagyváthy halálát 1819. február 13-ra teszik. A Pallas adataira hivatkozva közli Szinnyi (Magyar írók élete és munkái IX. Budapest, 1903. 793.) is tévesen a dátumot. Ezek után szinte természetes, hogy rossz a *Magyar Irodalmi Lexikon* 1-3. kötet (Akadémiai, Budapest, 1963-1965. 2. 336.) és a *Magyar Életrajzi Lexikon* 1-3 kötet (Akadémiai, Budapest, 1981-1982. 2. 282.) dátuma, ahol szintén február 13-át írnak. Ugyancsak hibásan közli halálának dátumát a *Magyar Agrártörténeti Életrajzok* 1-3. kötete (Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1987-1989. 2. 619.). Nem jobb a helyzet az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* 1-3 kötetének (Akadémiai, Budapest, 1994. 2. 1461.) valamint az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* IV. kötetének (Magyar Könyvklub, Budapest, 2003. 100) esetében sem. A valós dátum: 1819. február 24. Ezzel kapcsolatosan idézzük Sági dolgozatát: „Nagyváthy 1819 elején meghalt. Veje Nyikos László írja: >E folyó 1819^{ik} esztendő Febr. Hónapnak 24-ik napján egy hétig tartó hideglelés után: ki mult e világbul.< A halál oka mai szóval tüdőgyulladás. Lovaczky Ferdinánd gyógyszerész 54 forint 14 krajcáros számlája 19-én, 20-án, 22-én és 24-én kiadott gyógyszerekről szól, melynek zöme China Mixtum”. (Sági, 1967. 337.) Nagyváthy temetésén több verzió szerint Festetics is részt vett. A különösen hideg februári úton meghült, ami siettetette halálát.

⁹¹⁷ „A nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács az 1822. évi szeptember 10-én kelt 22 346. számú legkegyelmesebb határozata értelmében a *Magyar Fewdes és Zászlós Úr* című kéziratot mű kinyomtatását megtiltja. Könyvrevizori Hivatal. Budán, 1822. október 4-én. Nagy Antal A nagyméltóságú Királyi Helytartótanács cenzora és revizora.” A kézirat a Somogy vármegyei könyvtár birtokába került, majd a II. világháború alatt nyoma veszett. Csak 1955-ben került elő. Első kiadására Csurgón, 2009-ben került sor. (Nagyváthy, 2009. 3-5. Varga Róbert könyvtárigazgató előszava.)

⁹¹⁸ Nagyváthy Lidia férje, Nagyváthy János veje

⁹¹⁹ Balatoni Múzeum Adattára, 57. 1789. 13 ; A Balatoni Múzeum Adattárában található egy másik igazolás, amely 1819. június 7-i keltezéssel igazolja, hogy Trattner János Tamás „megnézettetés” céljából Nyikos Lászlótól, több Nagyváthy művet átvett, többek közt a Magyar Zászlós és Földes Urat is. (N. 59.100)

ban (1819-ben !) a szabadkőművesség csak a férfikor szívben megőrzött szép emléke, a társadalom már a reformok új erőit érleli”.⁹²⁰

A felolvasások után a „Honnyi Horátz” Virág Benedek kapott kétszáz forint jutalmat Festeticstől.

Az ünnepséget követően a Georgikoni kertben két emlékfát ültettek. Az emlékfával megtisztelték neve körül némi zavar van, ugyanis a tudósítások megoszlanak e tekintetben. A Hazai ’s Külföldi Tudósítások, a Magyar Kurír és a Pester Zeitung⁹²¹ egyértelműen Faludi Ferencet és Kis Jánost említik. Kazinczy azonban azt írja február 26-án Horváthnak, hogy kimondhatatlanul örült levelének, amelyben arról tudósította, hogy Zrínyi és Kis fognak „ez évben” fát kapni. Majd sajnálkozva folytatja a levelet: „Mikor láthatom-meg Keszthelyt, nem tudom. Az sokba kerül, ’s bezzeg hozott esztendőket ránk nem mondom az Isten, mert az Istennek csak a’ jót kell tulajdonítani, hanem egy rossz démon”.⁹²² Döbrentének megerősíti március 7-én: „Horváth Ádám írja, hogy a’ Gróf ez idén Faludi és Ányosnak akart ültetni berkenyét: de Zrínyi és Superint. /Kis/ nyerék-el azt (ha t. i. azután meg nem változott a’ tervezet) Ezen kimondhatatlanul örvendek. Még nincs róla tudósításom”.⁹²³

Tehát Kazinczy is csak Horváth előzetes, és nem az ünnep utáni tudósításaiból értesült a faültetésről. Váczy János is Zrínyi és Kis fáinak elültetését igenli.⁹²⁴

Délután a diákok magyar nyelven előadták a „Themistocles” című „heroikus színjátékot”, és ezzel fejeződött be az 1819 februári, egyben az utolsó Helikon. „Véget ért a szakmai, politikai demonstráció-sorozat; az írók pedig szegényebbek lettek egy illúzióval, s megfosztattak az oly nagyon hiányzó összejöveteltől, az elismeréstől, az értékeléstől, s halhatatlanságra jelölésük egy szép gesztusától.” – írja dolgozatának befejező részében Mezei Márta.⁹²⁵ S valóban, nemcsak egy illúzióval lettek szegényebbek, de a Helikonok megszűntével szegényebb lett mindaz, amit magyar irodalomnak, magyar nyelvnek nevezünk.

Megjegyezzük, hogy az 1818 –és az 1819-es Helikonok esetében a gimnáziumi tanárok közül Petróczy Béla igazgató, Drinóczy György és Harm Gábor segédkeztek. A Helikoni ephorusok” e munkájukért fejenként százötven forint tiszteletdíjat kaptak.⁹²⁶

⁹²⁰ Németh, 1988. 23.

⁹²¹ HKT. 1819. I. 18. szám ; MK., 1819 I. 19. szám ; Pest. Zeit. 1819. 18. szám (március 4)

⁹²² Kazinczy Ferenc Horváth Ádámnak, 1819. február 26. ; KazLev. XVI. 309.

⁹²³ Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, 1819. március 7. ; KazLev. XVI. 317.

⁹²⁴ Váczy, 1905.

⁹²⁵ Mezei, 1997. 180.

⁹²⁶ Györffy, 1896. 243.

3. 7. Festetics György gróf halála

Már a Helikoni Ünnepségek részvevőinek leveleiből értesülhettek a címzettek, hogy Festetics beteg. A Hazai 's Külföldi Tudósítások 1819. március 10-én közölték olvasóikkal, „Keszthelyről vett tudósítások szerint Nagy Mélt. Gróf Festetics György Ő Exc.-ja Feb. utolsó hetében alsó részeinek a' gutaütés által tellyes elgyengülése miatt ágyba fekvő beteg lett. Febr. 27-én életéhez kevés reménység volt. – Azonban újabb tudósítások szerint reménylenünk lehet, hogy a' Hazának e' nagy oszlopát köz örömeinkre a' Gondviselés fentartani fogja”.⁹²⁷ A tudósítás szerint Festeticset csak február végén ütötte meg a szél, azaz kapott agyvérzést, holott tudjuk, hogy már a február tizenhatodiki Helikonon is beteg volt, illetve egy évvel korábban sem volt egészségileg rendben. Több kortársa szerint is, betegségét lelki megnyugvással, olykor humorral fogadta. Erről számos anekdota, feljegyzés és történet tanúskodik, melyek azonban nem többek a helyi legendárium szüleményeinél.⁹²⁸ Az események lefolyását a kortárs Horváth Ádám levele talán közelebb hozza az olvasóhoz, éppen ezért Festetics utolsó napjainak krónikáját az ő tollából is idézzük: „Ő, magamként igen vidám beteg vót, 's mennél inkább közelített halála, annál játszibb, sőt valóban enyelgő, mint rólam mondta néha napján Sp/issich/ J/ános/, hogy borjazik az eszem. Szél ütése után rossz vólt a' gyomra; lágy vagy kemény, a' mint az orvos szerek izgatták: egyszer midőn le vették a' székről; azt mondta: valaha mikor a' kis groff a' bugyogójába sz...t, meg paskólták a' s...it; most pedig örülnek az Orvosok, ha ő Excellentiája egy keveset sz...hatik. – Az ifju Groff Lászlót egy alkalmatlan Creditorja Bétsbül Keszthelyig kísérté, hogy vagy meg fiztessen vele, vagy kezessé tehesse; sokáig kellett tartózkodnia, mivel az Öreg Groff el-nehezedett, 's a' szégyen miatt az Ifju Groff is meg betegedett: mellyet meg értvén az Öreg, öregbedett betegsége a' fia nyavalyája miatt, mert azt ő, mint mások is testi nyavalyának vélték. – Valaki nagy sokára bejelentette a' Creditort az Öregnek: ő mindjárt be kérte az adós levelet, 's reá irta ezt: Cavet Georgius Festetits; - a' Német el-ment: 's ezt meg értvén az ágyba fekvő Ifju Groff; meg gyógyúlt és fel kelt; Hirül viszik ezt az Öregnek: 's azt felelte, hogy az Ő Orvossai nem tudnak annyit mint Ő, mert ő három szóval meggyógyította a' beteget. A' medicum Consilium, biztatásképen azt vallotta, hogy még négy öt esztendeig el élhet; ő pedig érzette hogy nem: (érezhette is, mert még életében három vagy négy nap halott szaga vólt): 'S kérte a' Consiliumot, hogy miatta ne zsenirozza magát: hanem bizvást mondja meg a' mit érez; 's hallotta is suttozva, hogy kevés napot szántak neki: akkor hát hivatta a

⁹²⁷ Hasonló tudósítást közölt a MK. 1819. március 16-i száma is.

⁹²⁸ Bisztray, 1968. 92-93.

Fiscalist, és diktált neki egy Instantiát, és egyszersmind apellatát, hogy ő a' Tettes medicum consilium végzését apellálja a' Bétsi és Parisi Medica facultas elejbe; de kéri is Orvossait, hogy nyujtsák meg életét négy vagy öt esztendővel. E' tréfa után czifra kotsit küldött Ruszek Apaturért, hogy jöjjön minden czókostul mókustúl, és készítse el őtet az Örök utra: Az Apatur el ment, meg halgatta gyónását, ki tárván minden ajtajit a' szobának; az absolutio után el akart menni az Apatur; de a' beteg, hát u. m. az utolsó kenet? azt felel az Apatur, nem szoktuk adni, még halálnak nem válik a' beteg; de ezt kívánta, hogy essünk által azon is; akkor, no ugymond, már most hát semmi hijjunk sints: el ereszttem Fő Tisztelendő Urat, úgy hogy ezentúl kétszáz ölnyire a' kastélyhoz ne közelítsen; azomban valamint a'' Testi Doctornak, azon utolsó napokban 100 forintot rendelt naponként, ugyan annyit adjanak a' haláláig a' Lelki Doctornak is; 's ezt a' mondást, tilalmat és rendelést kevés ember, vagy senki sem értette. Az Ifju Groff László haza sijetett Bétsbül a' halálos hirre; annak azt mondotta talán a' Successiót által venni sijetett; hiszen nem viszem el a' hátamon. – A' Muraközi Perceptorja pénzt hozott, 's ezt tudtára adván neki, be hivatta és azt mondta neki: Az Úr jó ember, nekem pénzt hozott, tsak hogy már én nem soká veszem hasznát, azonban lesz gondom az Urra, mindjárt meg-parantsolom, hogy jól tartsák az Urat. – A' testamentomára kívül reá írta; hogy ha a' Directio és Groff László ennél okosabbat tudnak gondolni, ám tselekedjék, de ha nem; fogadják meg a' mi bele van írva. – Temetésérül, és az ahoz tartozandókrul maga gondoskodott és rendeléseket tett: régen Varga László jó Barátomnak beszéd közben egy kettős ekét ígért; az is eszébe jutott, és halála előtt való nap meg-küldötte.”⁹²⁹ Horváth levelében beismeri, hogy amit írt azt másoktól hallotta és úgy gondolja, hogy hallanak még számos anekdotát Festetics utolsó napjairól és haláláról. Horváth János veszprémi kanonok Festetics halálának évében megjelent nyomtatványában hasonlóan ír. A leírás sok pontban megegyezik Horváth Ádám levelével. Van azonban egy különbség, míg Horváth Ádám nem egyházi szempontokat vesz elsősorban figyelembe, névrokona azt bizonygatja, hogy a nyugodt halál egyetlen lehetősége az, ha a vallásba, az egyházba, a hitbe, azaz a „Relígyioba” veti a haldokló bizalmát. Horváth János így írja le az utolsó napokat: „A' nagy Férjfiú egyedül maga nézte háborodás nélkül a' közelgő halált, 's annyi tárgyakkal körülvéve, mellyek vagy az élni kívánást, vagy az érzékenységet felébreszteni termettek, még csak bánatos szemet sem vet vissza az életre. Szerelmesi zokogásinak, hűvei siránkozásának közepette, a' Relígyió karja közt keresi nyugalma. Tudgya, hogy eljött az órája, hogy már nincs segítség, és mégis legkevésbé sem csükkenik az ő vidámsága; azzal a' gondossággal, 's

⁹²⁹ Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1819. április 10. ; KazLev. XVI. 348-349.

nyugodtsággal teszi rendelkezéseit, mintha most kezdené el igazgatni a' maga dolgait; töredelmes szívvel megvallya még egyszer vétkeit, 's feloldoztatásért könyörög az Isten szolgájának; az örök élet kenyerét mély alázatossággal veszi az utra magához, 's felkészettetni kívánczik a' végső tusakodásra; az üres napok, 's a' bajos éjtszakák hosszabbra nyullanak; de ő rettenthetetlensége erősödik, vastagodik a' test romladéki között; végpontyára érvén azonban kiszabott pályájának, elaludt. Illy nagygyá teszi embert a' halálban az isteni malaszt, ha nyugvó pontyát a' Relígióban keresi ügyekezetinek".⁹³⁰ Mindkét leírásban valószínűleg van túlzás, van némi elfogódottság és anekdotikus jelleg. Horváth János „szerelmesinek zokogása”-ról ír, holott tudjuk, hogy fia Bécsben tartózkodott és csak az utolsó órákra érkezett Keszthelyre, felesége is régen elköltözött a keszthelyi kastélyból, ő sem volt jelen az utolsó percekben, bár korábban betegágyánál meglátogatta. „Hüvei siránkozásá”-t is fenntartással kell fogadnunk. Erre utal Kövér János vörsi plébános feljegyzése, aki az utolsó napokat, órákat máshogyan látta: „Az 'igen is' szó, tsaknem minden harmadik szavánn szokása volt a Grófnak: mikor halálos ágyában feküdt, mindenek el hagyták, hanem egy öreg asszonyt fogadtak melléje, ki az emésztetjéből tisztogatta és imádkozott: mikor hát a Miatyánkban ezen szókra jött az asszony: Mi kenyerünket adgyad nekünk, és botsásd meg nekünk a mi vétkeinket, az Öreg Gróf akkor is tsak untalan ezt felelte: 'igen is'.”⁹³¹ Kövér János is az írta feljegyzéseiben, hogy a beteg grófot Ruszek József apát gyóntatta és áldoztatta meg betegágyában. A három „beszámoló” nem egyezik meg mindenben, ugyanakkor azt is feltételezhetjük, hogy Horváth Ádám és Horváth János a betegség korábbi szakaszáról, míg Kövér János a halál előtti órákról beszél. Az ellentéteket így lehet feloldani. Ha hihetünk a Kövér-féle feljegyzésnek – s miért ne tennénk? – a legtragikusabb az a mondat, amelyben a hatalmas Festetics birtok ura, a történelmünkben meghatározó szerepet játszó gróf, az agyvérzéstől elborult elmével, egy a szolgálataira megfogadott öregasszony társaságában várja életének utolsó percét. Sic transit gloria mundi? – tehetjük fel magunkban a kérdést, de a válasz mindenképpen – legalább is Festetics György gróf esetében – nemleges.⁹³²

⁹³⁰ TISZTELET OSZLOPA, MELYET NÉHAI NAGY MÉLTÓSÁGÚ TOLNAI GRÓF FESTETICS GYÖRGY ÚR Ó EXCELLENTIÁJÁNAK A' CS. KIR. APOST. FELSÉG KAMARÁSSÁNAK, VALÓSÁGOS BELSŐ TITKOS TANÁCSOSSÁNAK, Április 15-kén 1818- eszt. EMELT HORVÁTH JÁNOS RUDINAI APÁT, 'S WESZPRÉMI KANONOK. – WESZPRÉMBEN, NYOMTATTATTOTT SZÁMMER KLÁRA BETŰIVEL, 1819. (Fest. K. Hel. Knyvt. Lit. hung. 1061/2. p. 18)

⁹³¹ Kövér kézirat, 1834. 21.

⁹³² Festetics halálának irodalmi feldolgozására Dr. Csák Árpád vállalkozott a „*Festetics György gróf*” című elbeszélésében. = *A szép Balaton mellől*. Beszélyek, rajzok. Keszthely, 1906. 39-50.

A gróf halálát követően kiadott gyászjelentésekből⁹³³, ha a halál közvetlen körülményit nem is, de pár lényeges adatot pontosíthatunk. Megtudjuk, hogy „1819-ik Esztendei Bőjtelőhavának 19-kén a’ Szél által megüttetvén, hat egész hetekig tartó betegségből, minden Szentségek áhítatos felvétele után, Keszthelyen folyó Sz. György Havának 2-kán Regveli 9, és 10 óra között, betses életének 65-dik Esztendejében e’ Múlándóságból az Örökkévalóságba által lépett.”⁹³⁴ Felesége Sallér Judit külön értesítést nyomtatott, amelyben Festetics valamennyi címét felsorolta: „Nagy Méltóságú Gróf Tolnai Festetics György Császári ’s Királyi Kamarás és Valóságos Belső Titkos Tanácsos Úr Ő Excellentiája, Rezi, Tádika, Kemend, Vasvár és Csáktornya Várának, úgy Keszthely, Rezi, Tádika, Kemend, Vasvár, Csurgó, Sz. Miklós, Balaton Keresztur, Ság, Muraköz, Csáktornya és Szalk Szent Márton Uradalmak’ örökös Ura, Légrad’ Fő Kapitánya.” A nyomtatvány a gyászoló családtagokat név szerint említi. A házasságuk harminchetedik évében meghalt férjét „Felséges Urunk hűséges Jobbágynak, Nagy Hazafinak, a’ Tudományok’ Előmozdítójának, a’ Nemzeti Tsinosodásban az Ifjúi kor’ Felsegítőjének, jó Férjnek és legjobb Atyának” nevezi. A szokványosnak mondható értesítést a következőkkel zárja: „A’ Boldogútnak hideg teteme, Keszthelyen a’ Parochialis Templomnál lévő Sirboltba ezen Hónapnak 14-dikén fog addig is illendő tisztességgel letéetni; míg egy Kápolnát, és ahoz Sirboltot, ugyan Keszthelyen a’ Fiam Gróf László építtetvén, az örök nyugalomra oda fogja általtemettetni.”⁹³⁵ Exsequiái Keszthelyen, és az Elhúnytnak minden Uradalmiban ezen Sz. György Havának 15-dikén fognak tartatni.”⁹³⁶

Festetics haláláról a legnagyobb magyarországi sajtóorgánumok beszámoltak.⁹³⁷ A temetés részletes leírását a Hazai ’s Külföldi Tudósításokból ismerhetjük.⁹³⁸ A Magyar Országos Levéltárban található „*Gyászos Rendelések és Levelezések Protoçoillum*”⁹³⁹ tételesen leírja gróf Festetics László rendkívül részletes utasításait a temetésre vonatkozóan.

1819. április 14-én gróf Festetics György temetésén Zala, Vas, Veszprém és Somogy megye nobilitásai, vezetői képviseltették magukat. Az Országosa Levéltár Festetics

⁹³³ A gyászjelentéseket Perger Ferenc keszthelyi nyomdász nyomtatta ki. Erről tanúskodik az 1819. április 17-én benyújtott 165 forint értékű számlája. (MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 67.)

⁹³⁴ Particédula. Balatoni Múzeum, 2178. 2006/169. ; MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 2.

⁹³⁵ Erre sohasem került sor. Festetics György hamvai mind a mai napig eredeti helyükön, a keszthelyi Fő téri Plébániatemplom kriptájában nyugszanak. A Festetics család önálló mauzóleumot csak 1925-ben épített a keszthelyi Szent Miklós temetőben, ahol az első elhelyezett koporsó Lady Mary Douglas Hamilton (1850-1922) herceg Festetics Tasziló feleségének hamvait tartalmazta.

⁹³⁶ Balatoni Múzeum, 2178. 2006/169. ; MOL Fest. Lvt. P 246B IV. 110. 2.

⁹³⁷ TGY. 1819. IV. köt. 127. ; MK. 1819. április 13. 233. ; HKT. 1819. I. 28. 218-219. ; Haszn. Mul. 1819. 33. 249.

⁹³⁸ HKT. I. 33. 257-260

⁹³⁹ MOL. Fest. Lvt. P 246. B. IV. 110. 70-78.

Levéltárában megtalálható az a kartonált mappa, amelynek borítóján a következő cím olvasható: „*Nagy Mságú Tolnai Gróff Festetics György Úr Eö Exja halotti temetésére és Exequiájára megjelent mindennémű Vendégek fel-jegyzése. diebus 13. 14. Apr. 819*”.⁹⁴⁰ A – szerintünk nem kellő pontossággal vezetett⁹⁴¹ – füzet huszonkét nevet sorol fel, köztük Forintos Györgyöt, gróf Festetics Imrét, Kisfaludy Sándort, Mezöszegedy Szegedy Ferencet, Bezerédy Györgyöt.⁹⁴² A névsor mellett a vendégek szálláshelye is szerepel. Gróf Festetics Imre, Mezöszegedy Szegedy Ferenc és Kisfaludy Sándor a kastélyban kaptak szállást. Bezerédy György szállása nincs jelölve. A többiek a város különböző helyein lévő szállásokban tölthették az éjszakát. A vendégek túlnyomó része a keszthelyi Darú Vendégfogadóban ebédelt és vacsorázott április 13-án, 14-én és 15-én.⁹⁴³ A Hazai ’s Külföldi Tudósítások szerint, nemcsak a főrendek, de a köznép is jelen volt. Az újság szerint a gyászolók között ott láthatták Festetics Imre grófot, György öccsét, a híres mezőgazdát, vejeit; Zichy Károly és Almássy Illés grófokat. Betegsége hivatkozva nem jelent meg a temetésen Sallér Judit, az özvegy, valamint László felesége, herceg Hohenzollern Hechingen Jozefina. Két püspök, négy apát és hatvan közrendű pap vett részt a temetési szertartáson, amely reggel kilenc órakor kezdődött. Festetics bebalzsamozott, de a belső részekről meg nem szabadított holttestét hármaskoporsóba tették. Az első puhafából, a középső keményfából, végül a külső koporsó rézből készült. A kastélykápolnában felravatalozott koporsót halottaskocsira tették, amelyet fekete szalagokkal és kárpittal díszítettek. A kocsi elé hat fekete sallangokkal feldíszített lovat fogtak. A halottas menet résztvevőinek kezébe viaszgyertyát adtak. Miután a szertartást végző papok a plébániatemplomból⁹⁴⁴ megérkeztek a kastélyhoz, elkezdődött maga a szertartás. A temetési gyászszertartást Somogyi Leopold szombathelyi püspök és Horváth János kanonok és Ruszek József keszthelyi apát celebrálták.

⁹⁴⁰ MOL. Fest. Lvt. P 246. B IV. 110. ; Horváth Ádám neve nem szerepel a listán, holott saját kezű feljegyzése szerint a temetésen szétosztotta Festetics halálára írt versét.

⁹⁴¹ Annak ellenére, hogy külön íródeákot is fogadta, Kvatsák István uradalmi íródeák személyében, kinek 3,51 forint útiköltséget kifizettek. (MOL. Fest. Lvt. P 246. B IV. 61.)

⁹⁴² A felsorolás sorrendje: „Forintos György Mihályfáról, Sényi Gener. Perceptor, Csernák Fiscalis, Novák Stridói Pléb., Vachtarits Szobotikai Pléb., Ollári és Csurgói Fiscalisok, Horváth Fer. (?) Notar., Jagasits Director, gróf Festetics Imre, Safranits Káplán, Perlaky Káplán, Krajner Fiscalis, Csondor János, Palini Inkey János két fiával és Professorral, Dr. (?) olvashatatlan), D Oroszi (?), D Kazai Gener. Professor, D Fábíán VDM, M. Szegedy Kamarás Úr, Ttes Kisfaludy Sándor, Bezerédy György, B. Foky Obester” (Mol Fest. Lvt. P 246 B IV. 110.)

⁹⁴³ A Darú Vendégfogadó számlája szerint a vendégek étkezéséért 426 forint 30 krajcárt fizetett a Festetics-udvar. (MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 49.). Festetics László utasításainak megfelelően 6-7 fogásos ebédet szolgáltak fel a vendégek számára. (MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 75.). Az ekkor már emeletes, ma is álló, egykori Darú uradalmi vendégfogadó későbbi nevei: Amazon Szálló, Szabadság Szálloda. Ma (2013) használaton kívül van. Ez az a fogadó, ahol Csokonai is megszállt. (lásd: 493. lábjegyzet)

⁹⁴⁴ Ez ma a keszthelyi Magyarok Nagyasszonya gótikus plébánia templommal azonos (Fő tér).

Az egyházi énekek, valamint az alkalomra írt magyar nyelvű búcsúztató ének elhangzása után megindult a gyászmenet. A tudósító a sorrendet is leközi: „Elöl a’ keresztnél vezérül ment egy uraság Tisztje, hármad magával gyászban; azután a’ Polgárság, kiket követték a’ Zsidóknak Vénei, a’ Czéhek, a’ Deákság, ’s ezek után a’ Muzsikusok fekete köpönyegeken a’ szomorú Marsot fujdolgálván”. Ezután következett a papság, élén Somogyi Leopold püspökkel, majd a házi cselédek, az udvari és a directio tisztjei. Őket a lovászmester követte lóháton, mellette pedig szintén lóháton, két lovász lovagolt. A halottaskocsi elé fogott hat ló mindegyikét egy-egy „istálló-béli tseléd” fogta a zablájánál. A koporsónál a család címerei kerültek elhelyezésre, s a kocsi két oldalán tizenkét georgikoni praktikáns vonult fáklyákkal és címerekkel. A halottaskocsit Festetics László követte, majd a rokonság, a főrendek, köznemesek, asszonyok vonultak.

A Festetics Levéltárban fennmaradt számlák alapján tudjuk, hogy Magyar Ferenc és Szily János huszárok gyászegyenruháit Varga János keszthelyi szabómester készítette. Ugyancsak ő, Vlasits István szabómesterrel egyetemben tisztította ki a templomban és „az Kastélyban eltsunétot és motskolt posztókat.”⁹⁴⁵ Fliszár Mihály szabómesternek szintén van számlája az iratok között.⁹⁴⁶ Dobosi József keszthelyi gombkötő zsinórokat, rojtokat, öveket készített a gyászszerteráshoz.⁹⁴⁷ Ebből kitűnik, hogy elsősorban keszthelyi iparosok szolgáltatásait vették igénybe, ekkor már szinte minden mesterség képviselve volt a településen.

A hosszú gyászmenet végül elért a plébániatemplomhoz, ahol a templom kriptájának egyik fülkéjébe elhelyezték Festetics György koporsóját, majd a nyílást egyszerű, vésett csigavonallal keretezett, felül ívelt kölappal lefedték. A kölapon hibásan írták fel születési évét, egy évvel öregítve Festeticset. A meg nem bolygatva, sír és a kölappal, mind a mai napig eredeti állapotban található meg a templom kriptájában:

G. GEORGIUS FESTETICS

DE TOLNA

SCR. A. M. CAM. ET. ACT.

INT. STAT. CONSILIARIUS

NATUS DIE 1.^a JAN. 1755.

⁹⁴⁵ MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 13. ; A szabómesterek 1819. április 16-án kelt számlájának végösszege 58 forint 20 kr., kerekítve 59 forint. A számlán lévő átvételi elismervény azonban csak 50 forintról szól.

⁹⁴⁶ MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 16. 1819. április 16-án kelt számlájának összege 45 forint 30 kr., de csak 30 forintot vett fel.

⁹⁴⁷ MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 30. ; A gombkötő számláján az összege 320 forint, kifizetésre 310 forint került.

OBIIT DIE 2.^a APRILIS 1819

A helikoni költők közül Kisfaludyn, Pálóczi Horváthon kívül talán csak Berzsenyi Dániel vett részt a temetésen. Erre is csupán következtetni tudunk, elsősorban Berzsenyi „*Elégia Gróf Festetics György hamvaira*” című versének első soraiból (Keszthelyi partnak evez ladikom...), amint azt Négyesy is megteszi.⁹⁴⁸ Az ellenév azonban eléggé nyomós, mert tudjuk, hogy Berzsenyi 1819 elején még súlyosan beteg volt, s így kétséges lehetett utazása a keszthelyi gróf temetésére.⁹⁴⁹

A temetés után a főrangú vendégek visszatértek a kastélyba, ahol Mezőszegedy Szegedy Ferenc császári és királyi kamarás, Zala vármegye első alispánja felbontotta és ismertette Festetics György végrendeletét, amely a vármegyénél volt letétbe helyezve.⁹⁵⁰ A végrendelet szerint Festetics György teljes örökösének fiát Lászlót nevezte meg, de kikötötte azt is, hogy a rokonok mit kapjanak. Festetics György ugyanis azt szerette volna, ha a Festetics Kristóf-féle birtok, amelyért annyit küzdött, egyben marad.⁹⁵¹

Az Országos Levéltárban fennmaradt dokumentumok, számlák alapján következtetni tudunk a temetés utáni torra is. Öt szakács tevékenykedett, munkabérük kifizetésének jegyzékén a következők állnak: „Zalabéri szakács 30 forint, Szentgróti szakács 30 forint, Ötvösi szakács 30 forint, Dvornokovitsné szakács 15 forint, Novota György szakács 30 forint”. A tor alapanyagainak egy kisebb részét helyben vásárolták meg, így Mázsza Mihálytól és Kováts Ferenctől 1 400 rákot vettek összesen 24 forintért.⁹⁵² Az élelmiszer alapanyagokat elsősorban Bécsből szerezték be. Két számlát is találtunk a bécsi „der Cioccolate Fabrique des Stephan Rinaldi in der Nagler Gasse No. 330” fejléccel, ahonnét csokoládékat és rumot vásároltak.⁹⁵³ A híres, szintén bécsi Casali cégtől, melyet akkor már az alapító fia Julian Casali vezetett különféle likőröket vásároltak: vanílialikőrt, maraschinot, kávélikőrt, ananászikőrt és pezsgőt.⁹⁵⁴ A rendelkezésre álló számlaösszesítő negyvennyolc tételből áll, és a Bécsben vásárolt, a halotti torhoz szükséges különféle termékeket sorolja fel. Élelmiszereken, gyümölcsökön kívül konyhai eszközök és egyébek vásárlására is sor került. Izelítőül pár tétel: sziták rezes rostával, konyhakés, keményítő, cinóberfesték, festőecset,

⁹⁴⁸ Négyesy, 1925. 208-209.

⁹⁴⁹ Berzsenyi ÖM., 1979. 806. ; Berzsenyi temetésen való részvételéről irodalmi alkotás is született: Laczkó András: *Hogyan ülünk a pegazuson?* Pro Pannónia, Pécs, 1997. 64-65.

⁹⁵⁰ Festetics végrendeletének több változata ismert, a magyar nyelvű változata 1817. január 17-én íródott, német nyelvű 1819. február 25-én. (MOL Fest. Lvt. 1 cs. 14-26)

⁹⁵¹ Szabó, 1928. 304.

⁹⁵² MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 61.

⁹⁵³ MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 32-33.

⁹⁵⁴ MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 35.

gumiarábikum, arany füst, ezüst füst, cukorsütemény, angolna hal, holland héring, parmesan sajt, lüneburgi sajt, édes mandula, sago, narancs, vanília, szekfűszeg, szerecsendió, szerecsendióvirág, vizahólyag, pisztácia, kávé, spanyol aszúszőlő.⁹⁵⁵

Sajnos a tor lefolyásáról nincs hitelt érdemlő adatunk. Tudjuk viszont, hogy a temetésre jövő jobbágyok között ezer darab másfél fontos kenyeret és tizenöt akó 1818-as évjáratú bort osztottak ki. A grófi udvar utasítása szerint mindezeket úgy kellett szétosztania a felsőmajori ispánnak, két vincellér és két gazdaságbeli hajdú segítségével, hogy a temetésen résztvevő mindegyik jobágnak jusson.⁹⁵⁶

Másnap a keszthelyi gyászmisét reggel kilenckor, Kurbélyi György veszprémi püspök mutatta be, segédkeztek Ruszek József apát és Küllei János kanonok. A plébániatemplom fekete posztóval volt bevonva, a katafalk a templom közepén állott a Festetics címerekkel, körben számtalan gyertya égett. A már idézett Hazai 's Külföldi Tudósítások szerint a „Requiem végével a' Liberea, és Absolutiok az egyházi szertartás szerint tartattak”. Ezt követően Horváth János apát, veszprémi kanonok prédikált és a Királyok könyvéből a következőket citálta: „Nem tudjátok e', hogy egy Fejedelem, a' legnagyobbik, esett el ma Israelben”.

A prédikációt a „Ditsóító Mise” a Sacrum gloriosum követte, amelyet Somogyi Leopold püspök és Küllei János kanonok, valamint Ruszek József apátplébános celebráltak. A vendégek közül a főrendek a kastélyban, a papság a premonteri kolostorban, illetve a plébánián, a köznemesek és polgárok a vendégfogadóban, illetve az uraság tisztjeinél laktak. Megjegyzi befejezésül az újság, hogy „a' Szegényebbeknek pedig Bor, kenyér, és pénz bőven osztogattatott”.

Több egyesület, társaság is megemlékezett a gróf haláláról, elsősorban azok, akiket anyagilag támogatott. Ilyen terve volt a Soproni Magyar Társaságnak is, akiknek tagjai 1819-ben elhalasztották az úgynevezett örömnepet, mert Festetics Györgynek, aki a „Társaságnak nagy Gyám Atyja volt, tehát illő volna a' Magyar Nemzet részére gyászos halálán minenkünk is egy Innepet szentelni, 's abban érdemeit 's halálán epekedő szívünk jajjait szájolni”.⁹⁵⁷ Ebben az esetben azonban nem történt meg a tervezett Festetics emlékűnnep, ugyanis addig-addig halasztották a dolgot, mígnem 1820. május 17-én örömnepüket rendezték meg emlékűnnepély gyanánt.

⁹⁵⁵ MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 31.

⁹⁵⁶ MOL Fest. Lvt. P 246 B IV. 110. 78.

⁹⁵⁷ Bodolay, 1963. 156. (A kötet részletesen foglalkozik a Soproni Magyar Társasággal)

A temetést követően Festetics György halálán kesergő versek sora született: Berzsenyi Dániel, Virág Benedek, Kisfaludy Sándor, Horváth Ádám, Kazinczy Klára, Dessewffy József emlékezett meg a grófról. Berzsenyi megírja szép versét az „*Elégia Gróf Festetics György hamvaira*”⁹⁵⁸, amely egy idilli képpel nyit, de ím felsejlik a való:

Keszthelyi partnak evez ladikom, mosolyognak előmbe
A szeretett tájék öblei s árbócai.
Nyugszik az ég, lebegő zephyrek ringatva vezetnek,
Csak keblem zajlik, hányja halála jegét:...

Virág Benedek epigrammája plasztikus és lényegében tárja fel Festetics nagyságát:

György! te nem énekléd (mint a nagy Római Költő
Hagyta magáról) ezt: „pascua, rura, boves.”
Formáltad, nagy okosságú! e szép haza földét,
És annak, mit amaz verseze, lelket adtál.⁹⁵⁹

Kisfaludy Sándor „*Gr. Festetics György árnyékához*”⁹⁶⁰ című huszonnégy versszakos ódája mondandójában hasonló az előző Festetics vershez. Az óda első két verse szól csupán Festeticsről:

„Nem élsz te, Árpád nagy fiam Festetics,
S azolta már nem füstölög áldozat
Oltárain hazánknak; azt mind
Önszeretet nyeli és emésztí.

Az, a ki mindent, a miket általad
Cselekve látott, tenne, szegény; s kiket
A sors megáldott bő vagyonnal,
Átkai többnyire a magyarnak.

⁹⁵⁸ Berzsenyi, 1978. 131-132.

⁹⁵⁹ „*Tolnai Gróf Festetics Györgynek emlékezete*” (Virág, 1980. 131.)

⁹⁶⁰ Kisfaludy, 1871. 201-205.

Az óda további részében, akár csak az első Festetics versében kemény hangon ostromozza, az önző és hazafiatlan főurakat, és különös eréllyel tör felettük lándzsát. Kisfaludy nem válogat a keményebbnél keményebb szavak közt, amikor az általa fontosnak tartott nemzeti kérdések megbicsaklanak az önérdek, a hazafiatlanság, a nemtörődömség, a lustaság béklyóiban. Aki tenni tud: tegyen! Megvetendő, ki tenni képes lenne, de nem tesz.

Az ott – temérdek földjei, erdei,
S jobbágyi zsíriját egy fene vérszopó
Nadály szerint magába szíván,
Háta megé veti szép hazáját,

És mind azon szent kötelékeket,
Mellyekkel emberléte kötözve van,
Természet és polgárszövetség
Által (az erdei vad koránt sem

Felejtí honját s társait ily vadúl),
S a nemzet ügyét messze tekergi el.
S hivalkodásra vesztegetve
Költi el itt kizsarolt vagyonját.

Váteszként dörgi a vers utolsó szakaszában a végső órának nagy kérdését, amely eldönti minden ember örök jutalmát itt a földön és a másvilágon, azaz neve és tetteinek emléke megmarad-e az örökkévalóságnak, avagy a megvetés a feledés szakadékába zuhan?

De eljövend még egykor az óra, mely
Kérdést teszen majd: „Életed a haza
Javára, vagy vesztére volt-e?”
Mint kereséd, legyen úgy jutalmad!

Horváth Ádám, már a Hattyúi énekkel is búcsúzott, de április 13-án megírta és a temetésen szétosztotta a szabadkőműves szimbólumokat is felsorakoztató, „*Gróf Festetics György halálára*” című versét.⁹⁶¹

A' midőn Gróf *Festetics György* Életének vége lett,
 Pörbe szállt a' *Föld az Éggel* a' dicső halott felett:
 Miért irigyled monda, nékem halhatatlan Egyemet?
 'S tiltod, hogy tovább is élve diszesítsen engemet!
 Hogy világoljon sokaknak, hogy tanítson százakat,
 Hogy hogy éljenek haszonra 's boldogítsák honjokat!

Mellyre mond az Ég: enyim Ő, égi volt és égi lesz,
 Eddig engedtem Te Néked 's hát ezentul mit keressz?
 Nem becsülték őt eléggé, míg vezér csillag vala,
 Ködbe vonta fényét a' Gőg és irigység anyala;
 Most midőn az égi tűz-szesz, tűz helyébe vissza tért,
 El tűnésével tanuld meg, míg jelen volt, mennyit ért?

A' Dicsőség Templomából egy nagy Angyal közbe szállt:
 Halhatatlant semmiségbe nem rekeszt bé semmi bólt,
 'S bár ha földbe megy, porrá lesz teste, minthogy föld neme,
 Számos századon keresztül fog ragyogni *Érdeme*!

A' Dicső Lélek tekintvén ez felelésre le,
 Ugy szóllt gyámolítottihoz, mint az Angyal felele:
 Által estem a' halálon, de nem gyáva lelkekén,
 Itt ezer Nagyok sorában, ott fiamban élek én!

Dessewffy József 1819. május 13-án keltezett versben búcsúzik a gróftól, aki a legelőnek szánt cserjésben, mint a villámtól lesújtott öreg tölgy zuhant le, de új ágat, tövet nevelt László személyében. A veszteség azonban így is óriási:⁹⁶²

⁹⁶¹ MOL Fest. Lvt. P 246 1 cs B. IV. 2. ; A vers megjelent: Haszn. Mul. 1819/ 33. 249. ; Lásd még: Jászberényi, 2003. 92-93.

⁹⁶² „*Gróf Festetics György' halálakor Gróf László fiához*” ; KazLev. XVI. 388-389.

Dülnek az oszlopok, roskad az épület.

Festetits elhúntál hazád' omladékin,...

De amit György vetett aratni kell, s Lászlót dicséri majd ezután az ének, ha igyekszik a mag érlelésére. Szinte az egész versben az ifjú László grófhhoz intézi szózatát, hogy apja alkotásait vigye tovább, ne a nemzet, az ország hanyatlását, de felemelkedését tűzze ki célul. Érdekes a tizenegyedik versszak első sorának értelme, mintha Arany János „*Toldi estéje*”-ben⁹⁶³ olvasnánk, a magyarságot megóvni akaró figyelmeztetést:

Gyomlálgasd nemzetünk', de Magyar maradjon,

Ám hiába volt a sok jó tanács, Festetics László nem tartotta magára nézve kötelezőnek apja elgondolásainak továbbvitelét. Bár sokat áldozott kulturális célokra, amint arra korábban már rámutattunk, a balatonfüredi magyar színház oszlopait ő faragtatta,⁹⁶⁴ megyei könyvtárak felállítását szorgalmazta,⁹⁶⁵ de a Helikon eszméje nem érdekelte, így az ünnepek megszűntek.⁹⁶⁶

A Magyar Tudományos Akadémián Kis János tartott emlékbeszédet gróf Festetics György fölött.

Széchenyi István gróf „*Nemzetünk nagyjainak megbecsülése*” című írásában a következőket írja: „Nincs szükség drága és költséges emlékoszlopokra. Egyszerű márványkövek, tán éppen oly egyszerű vaskerítéssel környezve, meg néhány anyagi gonddal táplált ültetvény – körjük helyezve s itt-ott előtűnő ily nevek, mint Berzsenyi, Kölcsey, Kazinczy, Festetics György, Virág Benedek, Dömötöri Németh János, Kisfaludy Károly, Deák Antal...”⁹⁶⁷

⁹⁶³ „Szeresd a magyart, de ne faragd le – szóla,
Erejét, formáját, durva kéréget róla...”

Arany János: *Toldi estéje* = Arany János munkái III. köt. Franklin, Budapest, é. n. 108.

⁹⁶⁴ Eszes László: *A balatonfüredi színház oszlopai* – Kézirat. -

⁹⁶⁵ Fülöp, 1978. 167.

⁹⁶⁶ Talán nem is egyedül Festetics Lászlónak róható fel a Helikon megszűnése. Ebben az időben az irodalmi (kulturális) élet már inkább Pestre koncentrálódott. 1821-től beindult a Kisfaludy Károly szerkesztette Auróra. Minden vidéki irodalmi központ, még Széphalom, Debrecen is provinciálissá vált. Méginkább ez a sors várt volna Keszthelyre. Kizárólag Darnay Kálmán színes tollának köszönhetjük azt a feltételezést, hogy Festetics a következő Helikonra meg óhajtotta hívni Kisfaludy Károlyt és előadatni „*A kérők*” című darabját, csupán halála akadályozta meg ebben. (Darnay, é. n. II. 132.)

⁹⁶⁷ Fekete-Várad, é. n. 416-417.

Számos ismeretlen szerző is elsiratta a grófot, sokan verssel fejezték ki megdöbbenésüket, fájdalmukat. Ilyen Cseresnyés Sándor „Nevendék Orvos”, aki saját költségén adta ki Bécsben, 1819. május 10-én „*A' Nagy Festetits Árnyékához*” című versezetét:⁹⁶⁸

Hol jársz istenesült Festetitsünk Neve?
 Pannonból szomorúan néztelek a' minap
 Céresz karjai közt égbe tolongani; -
 'S ismét e' zokogás lakta fedél alatt
 Unszoysz, mennyei fény! könnyeket ejteni?

⁹⁶⁸ Fest. K. Hel. Knyvt. Lit. hung. 653/5

4. FESTETICS GYÖRGY AZ UTÓKOR TUDATÁBAN, HELYE A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETBEN

Az eddigiekből kiderült, hogy Festetics György megítélésében a kortársak sem vélekedtek egyöntetűen. Másként látta, másként ítélte meg a kastélyban vendégeskedő, másként a munkatárs, beosztott, alárendelt. Másként ítélte meg az udvar és teljesen másként azok, akik csak alkotásait vették számba, vagy személyes ellenszenvüket vetették papírra. Kurucz György írja, hogy a kortársak gyakran értetlenül álltak Festetics György tetteivel szemben, hiszen az értők számára egyértelmű volt, hogy a magyar nyelvű újságok támogatása, iskolák, alapítványok létrehozása, az „elárvult haza” szolgálatát jelentik. Negyven írónak volt nemcsak barátja, de jórészt pártfogója is – idézi Merényi Oszkárt Fülöp Géza már többször említett művében.⁹⁶⁹ Ugyanakkor, midőn a jakobinusok börtönei megnyíltak, legtöbbször elhatárolódott a politikailag besározódott emberektől.⁹⁷⁰ Ezt többen – főleg Kazinczy Ferenc – vetették szemére. Ma már joggal feltételezhetjük, hogy alkotásainak védelmében volt határozottan körültekintő és óvatos. A kortársak ugyancsak negatívumként említették, azt a tényt, miszerint minden alkotását, elképzelését saját maga igyekezett irányítani, következetesen ellenőrizni. (A korabeli elbeszélések szerint hajnalban gyakorta meglátogatta a tehenészetet, arra volt kíváncsi, hogy utasításainak megfelelően látják-e el a jószágot. Máskor személyesen vizsgáztatott hallgatókat a Georgikonban, s rossz feleletek esetében retorziót alkalmazott.) A folyamatos jelenlétet a munkatársak, beosztottak a bizalmatlanság jelének is vehették. Pethe Ferenc „tudálékos cenzornak” nevezi s az volt a vélekedése, hogy Asbóth Jánoson kívül senki nem tudott kijönni a gróffal. Kazinczy „Fütyös Gyurinak” aposztrofálta egyik levelében, szerinte cselédei így hívják a grófot, mert mikor „melancholisal, vagy haragszik, a’ legpajkosabb vagy verbunkos magyarokat fütyöli.”⁹⁷¹

Jelen dolgozat keretein belül megpróbáltuk valamennyi vélekedést összegezni, amelyek reményeink szerint elősegíti Festetics György – sokszor ellentmondásos, de mindenképpen célratörő, a haza üdvét kereső – alakjának jobb megismerését.

⁹⁶⁹ Fülöp, 2010. 91.

⁹⁷⁰ Kurucz, 1996. 74.

⁹⁷¹ Kurucz, 1996. 75.

Az utókor sem egyértelműen foglalt állást Festetics György személyének megítélésében. Halála utáni évek nem tették lehetővé tevékenységnek, személyének pártatlan megítélését. A politikai mozgalmak álltak a közérdek előterében, új írói nemzedék jött, kiknek közvetlen benyomása már nem volt Festeticsről. A felvilágosodás eszméit a reformkor eszméi váltották fel, a klasszicizáló irodalom a múlté lett, hogy helyet adjon a romantikának. Festetics László nem vitte töretlenül tovább mindazon alkotásokat, amelyek apja számára fontosak voltak. Az irodalom kevésbé érdekelte, az iskolák még tovább működtek, s Lászlónak köszönhető a Georgikon magyar nyelvű tankönyvekkel való maradéktalan ellátása. A Magyar Minerva könyvsorozatról alig hallunk, a Helikoni Ünnepségek megítélése is sokszínű. Pedig Peretseni (Perecsényi) Nagy László⁹⁷² „*A híres keszthelyi gazdaság ügyelő iskoláról*” írt versében felsorolva a gróf érdemeit, megjósolja Festetics György halhatatlanságát (részlet):

Lám, Keszthelyen nyert Uranus életet,
Nézd, bére mellett orvos, ügyész tanul:
Ím, a tudákosság beszélget,
S Pithagorás szabadon felelget!
Gróf Festeticsnek gongyja, - Georgikon
S könyvtárja – ösztönt nyújt ezekre.
Már folyamatban vagyon divattya.
Miképp oroszlányt nem nevel menyét,
Nem sast nem éleszt a nyomorult galamb,
Ugy Festeticsnek nagyra termett
Tettei, nagy nemeit mutattyák.
Elébb kiszikkadt tér Balaton vize,
Vagy Mátra bércén úszni fog hajó,
Mint Festetics szívét hazája
Oszlopos érdemiben ne, áldaná!⁹⁷³

Negyven évvel az utolsó Helikoni ünnep után Toldy Ferenc úgy jelentette meg „*A magyar nemzeti irodalom történetét*”, hogy abban egy szót sem ejtett a Helikoni ünnepekről –

⁹⁷² Peretseni (Perecsényi) Nagy László (1771-1827) író, költő, Arad vármegyei szolgabíró. Versei, írásai a Magyar Kurírban, a Hazai és Külföldi Tudósításokban, a Tudományos Gyűjteményben jelentek meg. Több kötete ismert. (Szinnyei, 1903. 690-700.)

⁹⁷³ Megjelent: „*Helikon 1992 Keszthely*” Castellum, Keszthely, 1992. 13.

panaszolja Chalupka Rezső 1922-ben kiadott könyvében, ahol így ír: „...pedig a széphalmi neológiai szertelenkedéseit éppen a keszthelyi Helikon mérsékelte le és segítette a középútra, a nyelv természetes pszichéjének megfelelő mederbe! De nem ismeri a keszthelyi Helikon egyetlen egy más érdemét sem”.⁹⁷⁴ Chalupka természetesen elfogult, ahogy más irányban Toldy is. Toldy ugyanis „*A magyar nemzeti irodalom története*”⁹⁷⁵ című könyvében ír a Helikonról, azonban nem veszi észre annak a magyar nyelvre és a irodalomra gyakorolt hatását. Csupán a nyelvújítás ellenzőinek maradi csoportját látja benne: „A társas téren, gyűléseken, a sajtóban kongattatott vészharang, s annál zajosabban, mert az ósdiak tiszta, de korlátolt meggyőződéséhez járultak a személyes rokon- és ellenszenvek is. Különösen a *keszthelyi kör*, gróf Festetics György vezérlete alatt, megtagadva mástól azon szabadságot, melyet maga elég bátran gyakorlott, tömött ellenzékként lépett utjokba a lelkes igyekvéseknek...”⁹⁷⁶ Toldy nem hatol mélyre elemzésében, csak a felszínt látja s szerinte maga az öt helikoni alkalom sem lett volna elég ahhoz, hogy „tömött ellenzékként” meghatározó hatást gyakoroljon Kazinczyra a nyelvújítás ellenében. Erre Négyesy is felhívja a figyelmet, amikor Toldy a Festetics „augusztussága” alatt létrejött keszthelyi kör tagjaként Kisfaludyn és Ruszekén kívül Takáts Józsefet, Pápay Sámuel, Pázmándy Horváth Endrét, Dömét, Sághyt, Verseghyt, Somogyit, Fejér Györgyöt, Szabó Dávidot is említi, holott e költők, író jó része meg sem fordult Keszthelyen. Toldy tehát itt is téved és jóval nagyobbban látja Festetics szerepét a Kazinczy elleni dunántúli csatározásokban, mint amilyen az valójában volt.⁹⁷⁷ Talán megengedhetjük magunknak azt a feltételezést, hogy Festetics jóval megengedőbb és békülékenyebb volt, mint a Helikonra érkező ortológus írók. Toldy más vonatkozásban elismeri Festetics nagyságát, amikor leszögezi, hogy hazafiságához a kétkedés leghalkabb lehelete sem fért.⁹⁷⁸ Gyulai Pál a keszthelyi ünnepeket negatívan értékelte: „minden olyan magasabb cél nélkül folytak le, melyek irodalmunknak használtak volna”.⁹⁷⁹ Ugyancsak Gyulai veti szemére Festeticsnek, hogy végletekbe tévedő magatartása miatt sem az irodalomban, sem a politikában, sem a társadalomban nem találta meg helyét. Gyulai ezen vélekedésének egyik alappillére lehet Festetics egynémely kortársának hasonló vélekedése. Az ünnepekre fordított pénzt gyümölcsözőbben is fel lehetett volna használni, írja Gyulai.⁹⁸⁰ Bizonyára, de ez a megállapítás a Helikonok érdemeit nem csorbítja, mivel független tőle.

⁹⁷⁴ Chalupka, 1922. 9-9. ; Chalupka Rezső m. kir. tanfelügyelő, a székesfehérvári Vörösmarty Kör keszthelyi helikoni küldöttségének tagja 1921-ben.

⁹⁷⁵ Toldy MNIT, 1987.

⁹⁷⁶ Toldy MNIT, 1987. 198.

⁹⁷⁷ Négyesy, 1925. 113.

⁹⁷⁸ Toldy-Kazinczy, 1987. 65.

⁹⁷⁹ Négyesy, 1925. 215.

⁹⁸⁰ Hasonló véleményen van a Beöthy Zsolt-féle magyar irodalomtörténet is. (Beöthy, 1906. 860.)

Váczy János hasonló szellemben ítéli meg a Helikont a Vasárnapi Újságban megjelent tanulmányában.⁹⁸¹ Váczy korabeli levelekből idéz, de tetszőlegesen válogat és ezzel támasztja alá mondandóját. Szerinte a Helikonok kevés és felületes ízlésről tanúskodnak, rávilágítanak Festetics csekély jártasságára az irodalomban. Másutt azt veti a szervezők szemére, hogy a sok felolvasás „szó szoros értelemben kifárasztotta a jelen voltak figyelmét”.⁹⁸² Váczy ebben a dolgozatában tovább megy és legnagyobb alkotását a Georgikont is megkérdőjelezi: „Valóban arról lehet vitatkozni, hogy Festetich intézetei elérték-e ama célt, melyet annyi áldozattal csakugyan el kell vala érniök, vagy téves irányba csaptak: de annyit el kell ismernünk, hogy szándéka csakugyan tiszta és önzetlen volt”.⁹⁸³ Váczy másik tanulmánya Budapesti Szemlében jelent meg, 1905-ben.⁹⁸⁴ Ez a tizenkilenc év után megjelent tanulmány más sokkal árnyaltabban fogalmaz, mélyebb merítéssel dolgozza fel a témát, bár a Helikoni Ünnepek Váczy szerint „önmagukban véve csak lidércfényei voltak az irodalmi életnek”. Szerinte irodalomtörténetünkben egy feladatot teljesített: „kibékítő” volt a neológusok és ortológusok között. Váczy e dolgozatában, felülbírálván korábbi állításait is, Gyulainál reálisabban ítéli meg a Helikont. Ifjú Szinnyei József szerint a Helikon „hatalmas rugóul szolgált, hogy nemzeti művelődésünk első szikráinak fárasztó ápolásában és terjesztésében a nagy közönség közönyössége miatt el ne lankadjanak”.⁹⁸⁵ Takáts Sándor és Nagyváthy Kálmán⁹⁸⁶ rokonukról írt életrajzi tanulmányukban burkoltan, vagy nyíltabban Festeticset teszik meg bűnbaknak azért, hogy Péteri Takáts Józsefnek, illetve Nagyváthy Jánosnak el kellett hagynia a keszthelyi udvart. Takáts Sándor szeszélyesnek ítéli meg a grófot, de elismeri, hogy nagy olvasottságú ember volt, takarékos is, de sokat áldozott az irodalomra. Nagyváthy Kálmán szintén szeszélyesnek, kapkodónak, a politikai pályán salto mortalekat tévőnek és a mezőgazdasághoz alig értőnek mutatja Festeticset. Ebből kifolyólag hibásak ítéletei, írja Nagyváthy, s nem kis rosszindulattal idézi Rumi könyvének történetét, Pethe Ferenc Keszthelyre jöttének rövid históriáját: „Átolvassa (ti. Festetics) Rumi *Lehrbuch der Oeconomie* című könyvét s 600 forintot küld csodálata jeléül az írónak; pedig az egész könyv praktikus zseni nélküli compiláció, mint Korizmics mondja. – Olvassa a gróf az inpraktikus Pethének dagályosan, minden eredeti felfogás nélkül szerkesztett bécsi lapját s meghívja

⁹⁸¹ *Gróf Festetich György és a magyar Helikoni ünnepélyek* (Váczy, 1886.)

⁹⁸² Váczy, 1886. 529.

⁹⁸³ Váczy, 1886. 495.

⁹⁸⁴ *A Keszthelyi Helikon* (Váczy, 1905.)

⁹⁸⁵ Ifj. Szinnyei József: *A keszthelyi Helikon 1817-1819* = *Közérdek*, 1875/16

⁹⁸⁶ Takáts, 1890. ; Nagyváthy K., é. n.

Keszthelyre tanárnak”.⁹⁸⁷ Pedig nem volt másról szó – mutat rá Vörös Károly -, mint arról, hogy más, modernebb gazdákodási formára akart Festetics áttérni, s így a Nagyváthy-féle „practicus” gazda helyett a Pethe-féle „theoretico-practicus” szakemberre volt szüksége.⁹⁸⁸ Nagyváthy Kálmán ezen írásának részei világosan elárulják, hogy számos dolgot – így ezt is – csak nagy fenntartással lehet kezelni. Nagyváthy ítéleteinek tarthatatlanságára legelőbb Ballagi Géza mutatott rá az Irodalomtörténeti Közlemények 1891-es évfolyamában,⁹⁸⁹ megvilágítva Festetics sokoldalú szakértelmét. Ezzel ellentétes Schöpflin Aladár maliciózus írása 1910-ben, melynek gondolatai ma már elfogadhatatlanok: „...Festetics György, akit kora úgy körülhízegett, hogy még most is alig tudjuk tisztán meglátni derék, jószándékú, de szűk látókörű, mindenben csak a dilettantizmusig jutó alakját.”⁹⁹⁰ Fülöp Géza világosan mutat rá a két „rivális” a mezőgazdasági tudományokban elfoglalt helyére, Festetics okos döntésére, amikor annak a véleményének ad hangot, hogy a Georgikonban tanító Nagyváthy és Pethe az akkori Magyarország legjobb mezőgazdasági könyveit adták ki.⁹⁹¹

Vas Gereben több regényében foglalkozik Festeticcsel, a Helikonnal, de munkáit csak mint szépirodalmi műveket vehetjük figyelembe, mert a korabeli dokumentumokat a regénynek megfelelően kiszínezte.⁹⁹² A Magyar Tudományos Akadémia 1900 évi Teleki pályázatán, a száz arannyal kitüntetett legjobb pályamű, Prém József „*Helikoni ünnep*” című darabja volt.⁹⁹³ Négyesy szerint a darab történelmileg nem hű, szétszórt és olykor unalmas.⁹⁹⁴ A Helikon száz éves fordulójának tiszteletére 1921-ben, Herczeg Ferenc megírta „*A holicsi Cupido*” című vígjátékot.⁹⁹⁵ Ugyancsak erre az alkalomra, Négyesy László elkészítette az eddigi leginkább elemző és mélyreható irodalomtörténeti munkát „*Gróf Festetics György a magyar irodalomban*” címmel.⁹⁹⁶ Végző következtetésével egyet lehet értenünk, s ezzel Festetics munkájának fontosságára is rávilágíthatunk. Ezek szerint, ha Festetics tovább él

⁹⁸⁷ Nagyváthy K., é. n., 25-26. ; Helyesen: Romy Károly György: *Populäres Lehrbuch der Oeconomie. I.-II.* Bécs, 1808. ; Pethe vonatkozásában a Bécsben megjelenő Magyar Újságról, illetve a szintén bécsi kiadású Vi'ssgálódó Magyar Gazda című lapról van szó. A Magyar Újság első számában – valószínűleg Pethe tollából – az alábbiakat olvashatjuk: „mostantól fogva még csak egy birtokosok se találtassék Magyar- és Erdélyországban, aki a német nyelv mellett magyarul is ne beszéljen...”. (Süle, 1964. 62.)

⁹⁸⁸ Vörös, 1962/4. 393.

⁹⁸⁹ ItK., 1891. 1. évf. 2. füzet 209-215

⁹⁹⁰ Schöpflin, 1910.

⁹⁹¹ Fülöp, 2010. 86.

⁹⁹² Vas Gereben: *A régi jó idők* (1855), *Régi képek I.-II.*(1856), *Nagy idők, nagy emberek* (1856), *A nemzet napszámái* (1857), stb.

⁹⁹³ Prém József (1850-1910) író, művészettörténész. A darabot a Nemzeti Színház is bemutatta, 1904. december 16-án.

⁹⁹⁴ Négyesy, 1925. 230-232.

⁹⁹⁵ Bemutatták 1921. július 2-án Keszthelyen, a Helikoni emlékünnepeken. Főszerplők: Ódry Árpád, Bajor Gizi, Cs. Aczél Ilona. ; A darabot leköszölte: Keszthelyi Helikon. Szerkesztette: Dr. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. 359-394.

⁹⁹⁶ Lásd: Négyesy, 1925.

„talán vendégül láthatja Helikonján a magyar irodalom igazi központi alakját a széphalmi mestert, Kazinczyt. De még ez évben (1819) feltűnik Pesten egy új csillag, Kisfaludy Károly, akinek működése Pestet emeli irodalmi központtá, úgyhogy se Keszthely, se Széphalom nem tarthatja meg vezérszerepét”.⁹⁹⁷ Chalupka Rezső már idézett művében száll síkra a Helikoni Ünnepek mellett. A szerző elfogultsága hamar kitűnik mondanivalójából, így fenntartással kell fogadni az ő véleményét és állásfoglalásait is. Túloz, és addig, amíg többen negligálják a Helikon szerepét, ő sosemvolt magaslatokra emeli. „A keszthelyi kör volt tulajdonképpen megmentője és megtermékenyítője annak a talajnak – írja – melyen Kisfaludy Károly és az Auróra kör nemzeti romantizmusa később a Kazinczy szertelen, szinte erőszakolt, idegenszerű irányával és neologizmusával szemben – oly gyorsan és biztosan lombba borulhatott”.⁹⁹⁸ Szerb Antal irodalomtörténetében foglalkozik a Helikkal és szerinte az ott megjelenő dunántúliak „barokkos és preromantikus módon szövetkeznek a magyar nyelv művelésére és fákat ültetnek a kiválóak tiszteletére. (...) Az írói öntudat fokozásához ezek a több éven át megismétlődő ünnepélyek nagyban hozzájárultak”.⁹⁹⁹ Horváth János a természetleírás fejlődésének állomását látja a Helikoni ünnepekben, amikor így ír: „Egyes magyar tájak ekkor kezdenek a többiek felett nagyobb nevezetességre szert tenni. Legalább – úgy látszik – a Balaton válik, mint magyar tájspecialitás, bizonyos kegyeletes érzések tárgyává. Kisfaludy Sándor Regéi, Berzsenyi költeménye (A Balaton), a Helikoni ünnepek már kiemelték a pusztai természeti szépség kategóriájából s bearanyozták a nemzeti emlékek varázsával.”¹⁰⁰⁰

A második világháborút követően hosszú időnek kellett eltelnie, hogy Festetics György hazai kultúrtörténetben elfoglalt helyéről még csak érintőlegesen is, a realitásokat figyelembe véve, beszélni lehessen. Ez sem volt teljesen zökkenőmentes, s a császár születésnapjának megünneplését nemcsak a kortársak némelyike (Desseffy József) fogadta viszolyogva. A születésnap még hosszú ideig szálla az ítések szemében. Mezei Márta érdekes dologra hívja fel ezzel kapcsolatban a figyelmünket. Elgondolkodtató – írja, hogy 1817-re mennyire megszépült Ferenc uralkodása. Minden bizonnyal annak köszönhetően, hogy a francia forradalom és a napóleoni háborúk után megnőtt a rend és a béke értéke, s ennek az uralkodó volt biztosítéka.¹⁰⁰¹ Mindazonáltal úgy véljük, hogy Festetics gondolataiban és tetteiben sokszor a jezsuiták diplomata művésze lép előtérbe, tudja meddig

⁹⁹⁷ Négyesy, 1925. 74.

⁹⁹⁸ Chalupka, 1922. 9-10.

⁹⁹⁹ Szerb, 1978. 282.

¹⁰⁰⁰ Horváth, 1978. 239.

¹⁰⁰¹ Mezei, 1997. 174.

és ne tovább. A lehetőségeket viszont a végletekig kihasználja. Egyetérthetünk Keresztury Dezső szavaival, aki az Irodalomtörténeti Társaság Keszthelyi Vándorgyűlésének nyitó előadásában a következőket mondotta: „A Keszthelyi Helikon hatása kisebb volt (a Georgikonénál Cs. G.); főképp azért, mert mielőtt intézményessé tehetné volna, Festetics György 1819-ben meghalt. De ha alaposan megnézzük, kik vettek részt munkájában, milyen célokat tűzött maga elé s milyen magvakat hintett ki a jövőbe: látni fogjuk, hogy jelentősége komoly volt, s hatása is méltó azokhoz, akik létrehívták. Újjászülető irodalmunk bölcsőjénél ott állnak a Keszthelyi Helikon génuszai is”.¹⁰⁰²

Négyesy László találóan jellemzi Festeticset már többször idézett munkájában: „Az aulikus főúr és a kuruc hajlamú magyar nemes, mintha viaskodnának lelkében az elsőségért. Rengeteg vagyonánál fogva konzervatív arisztokrata, de a XVIII. század felvilágosodásával megfuttatva. Olvasmányából, társalgásból nem is meretlenek előtte Voltaire eszméi. Érzi és magáévá teszi a XVIII. század társadalmi bölcseleinek azt az elvét, hogy a nagy vagyonnak a köz iránt nagy kötelezettségei vannak, s hogy jog csak ott van, ahol előbb kötelesség is van. Aprólékos takarékoság és grandiózus áldozatkészség nagylelkűség és kicsinyesség, szívós, lelkes munkásság és állhatatlanság, nagyszabású concepciók és töredékesség, bátor szókimondás és oportunizmus, saját személyére nézve az életmódban igénytelenség, de a család nimbuszáért fejedelmi pompa kifejtése, s az uralkodóházzal való összeköttetés ápolása, nála kisebb rangú jóra való emberek iránt úri figyelem és barátság, de némelyekkel szemben némelykor önkény és szeszély is; dicsvágy és szerénység; mindez sajátos keverékben jelentkezik egyéniségében és pályájában.”¹⁰⁰³ Négyesy pályamunkáját az 1921-es Helikoni Ünnepségre írta, melynek egyik támogatója Festetics Tasziló herceg volt. Úgy vélhetjük, hogy Festetics György dicsérete, erkölcsének és mecénatúrájának felemlegetése az idős hercegnek szánt üzenet is volt. Ha egyáltalán elolvasta a dolgozatot.

Nem könnyű megrajzolni Festetics György jellemrajzát, még akkor sem, ha meggyőződésünk, hogy Keszthelyre költözését követően iskoláinak megtartása, továbbfejlesztése volt egyik legfontosabb életcélja. Ehhez kapcsolódtak a felvilágosodás eszméiből eredeztetett feladatok, úgy, mint a magyar nyelv, az irodalom, a magyar színház, a magyar könyvkiadás felkarolása, támogatása. Festetics valójában a felvilágosodás embere volt, tevékenységére, magaviseletére, a köz iránti érzékenységére ezek az eszmék nagymértékben hatottak. Szabadkőműves volta mindezt elősegítette. Azonban nem lehetünk kétségesek afelől, hogy mindvégig – még akkor is, midőn erre ellenkező példát vélhetünk

¹⁰⁰² Keresztury, 1963. 563.

¹⁰⁰³ Négyesy, 1925. 45-46.

látni - megmaradt aulikus főúrnak, aki nemzete felemelkedéséért hajlandó volt nagy terveket kigondolni és megvalósítani.

Érdekes, hogy e nagy terveket szövő és megvalósító ember ugyanakkor – kortársai szerint – hajlamos volt a melankóliára, a hirtelen haragra, olykor a bizalmatlanságra. Filantróp volt és egyszerre racionalista. Nyájas és szeszélyes. Nagyvonalú és kicsinyes. Bátor és egyben óvatos. Családjával, feleségével és fiával való kapcsolatát éppen szeszélyei és túlzott racionalizmusa és sokszor túlzott szigora mérgezte meg. Ezért annyira különböző a kortársak véleménye Festeticsről. Kazinczy Ferenc észrevétele szerint Festeticcsel hosszú időn át *csak* egy Asbóth János tudott kijönni.¹⁰⁰⁴ (kiemelés tőlem Cs.G.) Bright szerint „a gróf a megtestesült udvariasság volt”.¹⁰⁰⁵ Amikor Kovács Lajos, gróf Széchenyi István személyes ismerőse, ragaszkodó híve Széchenyiről írt könyvében a gróf „kedélyvilágát” veszi górcső alá, részben Festetics György jellemére is utal: „...ama korban legkiválóbb ész-ember a rideg, minden érzést kigúnyoló Fesztetics (sic!) György.”¹⁰⁰⁶ Kovács a Festeticsnél jóval fiatalabb, de mégiscsak kortárs Deák Ferenc véleményét is idézi Festeticsre vonatkozóan: „Rendkívüli értelemmel és tevékenységgel bírt, de mély megvetéssel az érzelmek gyarlóságai iránt, és minden kigúnyoló hajlamának nem bírt ellenállni még legmagasabb személyekkel szemben sem. E hajlamának kielégítésénél nem vette számba az áldozatot mibe néha kerültek. Az ész rideg embere volt, ki a szív gerjedelmeire szánalmas megvetéssel tekintett.”¹⁰⁰⁷

Kövér János vörösi plébános feljegyzésében így jellemzi a grófot: „Tudott ő minden tudhatórul beszélni óra számra; és (mivel nagyonn is pénz-bőves időben élt) ajándékozott minden kémélés nélkül.”¹⁰⁰⁸ Ítéletünket azonban nem szabad elhamarkodnunk. Személyes élete nem volt felhőtlen. Nagyapja fantasztának tartotta, apja mindenáron a jogi pályára szánta, holott – talán az első nagy ellenállás eredményeképpen – ő a katonai pályát választotta. A felvilágosult eszmékkel egyetértő gróf, mihelyt a mindennapokban szerette volna megvalósítani elgondolásait, a császári udvar azonnal lefogta kezét. A kötelesség, a morális elvek játszottak annak idején szerepet Sallér Judittal kötött házasságában, amely azonban megromlott olyannyira, hogy felesége 1801-ben elköltözött Keszthelyről. Fiában nem láthatta meg a hatalmas szívósságával megszilárdított Festetics birtok leendő jó „gazdáját”. Számos korabeli és későbbi történetírója szemére vetette, hogy Festetics az úrbéri terhek súlyát növelte és könyörtelenül behajtotta a neki járó adókat, szolgáltatásokat.

¹⁰⁰⁴ Négyesy, 1921. 63.

¹⁰⁰⁵ Bright, 1935. 11.

¹⁰⁰⁶ Kovács, 1889. 242.

¹⁰⁰⁷ Kovács, 1889. 242.

¹⁰⁰⁸ Kövér kézirat, 1834. 21.

Keszthely polgárai örökös perben álltak a Festetics birtok urával, még a megyéhez is jogorvoslatért folyamodtak. Az egyik korabeli anekdota egyértelműen világít rá a helyzetre: Keszthely Főutcáján égett a földesúr kocsmája, amit a keszthelyiek ölbe tett kézzel álltak körbe. Az odaszaladó uradalmi tiszt felszólította őket a tűz oltására, amire a keszthelyiek azt válaszolták, hogy fizetünk elég füstpénzt a Festeticsnek, oltsa ő. De azt is látnunk kell, hogy a hatalmas birtok kényes pénzügyi egyensúlyának fenntartása – amint arra Kurucz György is rámutatott – nem volt egyszerű feladat.¹⁰⁰⁹ Festetics kiválóan tudta, hogy birtokainak fenntartása csakis egy megújuló termelési struktúrával lehetséges. Könyvtárában, számos modern angol gazdasági és közgazdasági szakkönyvet tartott, s amint azt Richardt Bright keszthelyi utazása során meg is jegyezte, jobban volt értesülve a szigetország dolgairól, mint az angol Bright.¹⁰¹⁰ Tisztában volt a robotmunka és a bérmunka közötti különbséggel, de a még meglévő feudális viszonyok megkötötték a kezét. Rájött, hogy a haladás, a fejlődés egyetlen záloga a kiművelt emberfők sokasága, amint azt később unokaöccse, Széchenyi István papírra is veti. Ezért alapított iskolát, ezért támogatta a könyvkiadást, az irodalmi életet, a magyar nyelvű folyóiratokat, amelyhez részben a tanárok, tudósokat, másrészt az írókat igyekezett megnyerni. Diákként és katonaként majd fél Európát bejárta és megismerkedve a szabadkőművesség és a felvilágosodás eszméivel magáévá tette azokat. Nem tagadhatjuk, hogy életműve vitathatatlanul hozzájárult a modern nemzetté válás folyamatának szellemi előkészítéséhez. Alkotásával nagy lépést tett a nemzettudat megalapozása területén. Végiglapozva az 1800-ban felfektetett „*Georgikon emlékkönyv*”-et azt láthatjuk több helyen, hogy míg az apa németül köszöni meg a látogatást és kíván további eredményeket, addig a Georgikonban tanuló fiú magyarul.¹⁰¹¹

Festetics György helyét és szerepét a magyar művelődéstörténetben az eddig említett tevékenységei határozzák meg. Ez a hely, amely kiemelkedik az egészből, elvitathatatlan. S

¹⁰⁰⁹ Kurucz, 1996. 76.

¹⁰¹⁰ Bright, 1935. 65.

¹⁰¹¹ „*Örök emlékezet 1800*” A Georgikon emlékkönyve. Található: Keszthelyi Könyvtár Kézirattára, kiállított anyag (2008). ; A bejegyzések közül párat ide idézünk: Tu nihil invita dices, faciesque Minerva. 1801. Fr. Pethe. ; Georgikon szépített már Keszthelyed telekjeid / Lesz idő s felkészített Hunnia vidékjeit. Horváth.; A’ ki a’ haza-szeretet szent oltárán áldozik fenn marad annak neve ’s a’ késő maradék áldani fogja. Keszthely, 15^{dik} Sept. 1814. B. Wesselényi Miklós.; Luarere non minor est virtus, quam parta tueri. Die 3^a Nov. 1802. Stephanus Kultsár.; Boldog a’ kit hív keblébe zárván / A’ Magyar Tenger gyönyörű vidéke, / Láttya Jóságát gyarapodva hozni / Ritka gyümölsit. Keszthely, Julius 4^{dikén} 1808. Takáts József Dir.; Ki nagy szívvvel, nagy lélekkel / Csak a’ Közjót tárgyazod, / ’S a’ mit tudsz, birsz bő kezedd / A’ Hazának áldozod, / Nagy Hazafi! olly kész, olly gyors / Megosztozni a jóban, / Te azt a’ mit Rád mért a’ Sors, / Megérdemled valóban. / Jeles vagy Te a’ nemzetben, / Ki, jó tétre nyugszik ’s kél; - / Élsz míg csak egy Magyar él. Keszthelyen Máj. 10kén 1811. Kisfaludy Sándor.; A’ Honny javáért gyúladozó fiú / Elmegy majd porodhoz Ó Nemes! / És felemelkedett lélekkel / fogja áldani tettet. Keszthely die 15. Augusti 814 D. G. (azaz Döbrentei Gábor); végül egy kilenc éves látogató beírása: Egész Életemben leg kedvesebb lesz előttem azon idő pontja, a’ mélyben Szerentsém volt Kedves Uram Bátyámat Mtgos Gróf Festetics György Ö Nagyságát Kestelyen (!) d’Este Professor Úr Úti-Társammal leg először meg-látogatni. Keszthely 26 September 1806. Gróf György Andrássy.

mindezt abban a korban, amikor a magyar társadalom – a művelődési állapota szempontjából – nagyjából az ország helyzetének megfelelő helyet foglalt el Európában. Elmaradt Nyugat-Európához, de az örökös tartományokhoz képest is.¹⁰¹² Festetics György nemcsak a patrióta nemesség egyik kiemelkedő alakja, de a hazai kultúra, művelődés tántoríthatatlan tevőleges munkása is volt. Anyagi támogatását nem nélkülözhatték az általa arra érdemesnek tartottak, s ez az összeg nem volt kevesebb, mint amit anyagilag megengedhetett magának. Az anyagi megbecsülésen túl sokkal nagyobb kulturális szerepe volt az irodalmi összejöveteleknek. Erre Bécsy Ágnes is rámutat, aki Berzsenyiről írt dolgozatában, tulajdonképpen valamennyi megjelent költőre, íróra vonatkoztatva bizonyítja, hogy milyen szubjektív jelentőséggel is bírt, milyen természetű ihlető hatást tett rájuk az akkor valóban szokatlan, újfajta demokratikus szellemű ünnepség a Helikon. Többen, de különösen Berzsenyi az ünnep szellemi, érzéki szépségét ragadja meg és gyönyörködtetik a poétai események.¹⁰¹³ A felvilágosodás eszméinek megfelelően Festetics a magyar művelődés szinte valamennyi területén megpróbált maradandót alkotni. Ez csak részben sikerült, de az eredmények mind a mai napig meghatározóak hazánk művelődéstörténetében. Keszthely mai kulturális központ szerepének megalapozását a XVIII. század végére és a XIX. század első felére datálhatjuk, kizárólagosan Festetics György szerepének köszönhetően. Iskolákat alapított és tartott fenn akkor, amikor a tanköteleseknek csak 30-40 %-a járt iskolába. Ekkor vált iskolavárossá, a zene, az irodalom fontosságát valló településsé a Balaton-parti település. Ekkor alakult ki a település épített környezetének meghatározó arculata. Ekkor alapozta meg a meglévő főúri könyvtáron túl a város két meghatározó könyvtárát, a Georgikonét és a gimnáziumét. Megépíttette Somogy vármegye első gimnáziumát, hogy pallérozott embereket neveljen az alma máter. A magyar nyelv érdekében kifejtett erőfeszítései tették lehetővé, hogy a latin és német nyelv mellett a magyar is „polgárjogot” nyerjen a tudomány, az irodalom, a főurak egymás közti kommunikációjában. Festetics megítélését kizárólagosan a saját korának társadalmát, rendjét figyelembe véve lehet megtenni. Talán nem tűnik túlzásnak, ha azt tartjuk, hogy Festetics ugyan publicisztikai minőségben nem vetekedhetett Széchenyi Istvánnal, de mint a fejlődés, a kultúra, a művelődés fontosságának felismerője és támogatója mindenképpen elődjének számít.

¹⁰¹²Mo. tört., 2005. 155.

¹⁰¹³Bécsy, 1998. 165.

Rövidítések

ABAFI, 1993 = Abafi Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon.

Reprint. Akadémiai, Budapest, 1993.

ALAPI, 2001. = Alapi Gyula: Kultsár István. = Tudós, könyvtáralapító,

kultúraközvetítő Kultsár István. Tatabánya, 2001.

ALFÖLDI, 2001. = Alföldy Gábor: A keszthelyi Festetics-kastélypark rövid története =

Királyi és hercegi kertek Magyarországon. Eszterháza, Gödöllő, Keszthely, Visegrád.

Szerk.: Alföldy Gábor. Szent István Egyetem Kertművészeti Tanszék - Mágus Kiadó.

Budapest, 2001.

BAL.SZ., 1943. = Balatoni Szemle 1943. évfolyam

BÁLINT, 1977. = Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. Szent István Társulat,

Budapest, 1977.

BARÓTI SZABÓ, 1802. = Baróti Szabó Dávidnak meg-jobbított, 's bővített

költeményes munkái I-II. köt. Komárom, 1802.

BÁRTFAI SZABÓ, 1912. = Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf

Széchenyi család története II. Budapest, 1912.

BATSÁNYI ÖM. I., 1953. = Batsányi János összes művei I. Versek. Sajtó alá

rendezte: Keresztury Dezső, Tarnai Andor. Kritikai kiadás. Akadémiai,

Budapest, 1953.

BATSÁNYI, 1980. = Batsányi János poétai munkái. Kézirat a Magyar

Tudományos Akadémia Kézirattárában. Facsimile. Keresztury Dezső

Batsányi János költői munkáinak kiadástörténete című tanulmányával

együtt kiadta az Akadémiai - Magyar Helikon, Budapest, 1980.

BAUSZ, 2001.= Bausz Teodorik: Kultsár István élete és működése = Tudós,

könyvtáralapító, kultúraközvetítő Kultsár István. Castrum könyvek 8.,

Tatabánya, 2001.

BÉCSY, 1998. = Bécsy Ágnes: „Halljuk, miket mond a lekötött kalóz”.

Berzsenyi versek elemzése. Korona Nova, Budapest, 1998.

- BÉL, 1943. = Bél Mátyás: Notitia Comitátuum Vesprimiensis, Simighiensis Szaladiensis (kézirat) fordítása és ismertetése = Lukács Károly: A Balaton-vidék földrajza kétszáz év előtt. A Magyar Biológiai Kutatóintézet Munkái XV. Tihany, 1943.
- BENDA, 1978. = Benda Kálmán: Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből. Budapest, Gondolat, 1978.
- BENDA, 1982. = Magyarország történeti kronológiája II. köt. Szerk: Benda Kálmán Akadémiai, Budapest, 1982.
- BENDA I. 1957. = A magyar jakobinus mozgalom iratai. I. kötet. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán Akadémiai, Budapest, 1957.
- BÉNYEI, 1998. = Béneyi Miklós: A nemzeti és polgári kultúra felé. Csokonai Históriai Könyvek. Csokonai, Debrecen, 1998.
- BEÖTHY, 1906. = Beöthy Zsolt: A magyar irodalom története. I. Szerk.: Badics Ferenc. Athenaeum, Budapest, 1906.
- BERTÓK, 1973. = Bertók László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály. Móra, Budapest, 1973.
- BERZSENYI ÖM, 1842. = Berzsenyi Dániel' összes művei. Költelem 's folyóbeszéd. Közrebocsátá meghagyása szerint Döbrentei Gábor. Harmadik kiadás. Kéziratban maradt még nem ismertekkel. Budán, Magyar Királyi Egyetem Sajtóval, 1842.
- BERZSENYI ÖM, 1978. = Berzsenyi Dániel összes művei. Szerk.: Merényi Oszkár. Szépirodalmi, Budapest, 1978.
- BERZSENYI ÖM. 1979. = Berzsenyi Dániel költői művei. Berzsenyi Dániel összes művei I. Sajtó alá rendezte: Merényi Oszkár. Akadémiai, Budapest, 1979.
- BÍRÓ, 1994. = Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Balassi, Budapest, 1994.
- BÍRÓ, 2005. = Bíró Ferenc: Bevezetés. = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből. Szerkesztette: Bíró Ferenc. Argumentum, Budapest, 2005.
- BISZTRAY, 1968. = Bisztray Gyula: Jókedvű magyar irodalom. Budapest, 1968.
- BLÁZY, 1974. = Blázy Árpád: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711-1847. Zalai Gyűjtemény 1. Zalaegerszeg, 1974.

- BODOLAY, 1963. = Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785-1848. Akadémiai, Budapest, 1963.
- BONTZ, 1896. = Bontz József: Keszthely város monográfiája. Keszthely, 1896.
- BRIGHT, 1935. = Bright, Richard: Angol szemmel Keszthelyen százhusz évvel ezelőtt. Szemelvények Richard Bright m. d. 1815 évi útleírásából. Angol eredetiből fordította: Dr. Szerecz Imre. Sujánszky, Keszthely, 1935.
- CHALUPKA, 1922. = Chalupka Rezső: A Keszthelyi Helikon 1921-ben. Székesfehérvár, 1922.
- ČREP, 2010. = Črep Josip: Feštetići posljednji grofovi Međimurja 1791-1923. Čakovec, 2010.
- CZOMA, 2003. = Czoma László: „A Keszthely ’s Czenk istenülő Grófjai...” A Széchényi- és a Festetics-család. = Kastélykonferenciák II. Keszthely, 2003.
- CSANÁDY, 1897. = Emlékkönyv a Georgikon alapításának 100-ik évfordulójára. Szerk.: Csanády Gusztáv. Keszthely, 1897.
- CSÁNYI, 1962. = Csányi László: Első könyvkiadói vállalkozásunk a Magyar Minerva. = Új Helikon, Veszprém, 1962.
- CSÁSZÁR, 1910. = Császár Elemér: Kisfaludy Sándor. Franklin, Budapest, 1910.
- CSÉBY, 1990. = Cséby Géza: Dukai Takács Judit kéziratos vers-füzetei. = Zalai Gyűjtemény 31. Művelődéstörténeti tanulmányok. Zalaegerszeg, 1990.
- CSÉBY, 1992. = Cséby Géza: Adalékok Festetics György irodalompártoló tevékenységének összegzéséhez. In: Hévízi Almanach. A Csokonai Asztaltársaság találkozói 1. Hévíz, 1992.
- CSÉBY, 1993. = Cséby Géza: Hévíz első ismertetője. = Hévíz. Kulturális folyóirat. 1993. I./1.
- CSÉBY, 1996. = Cséby Géza: A porából megelevenedett Phoenix. = Somogy 1996/3. 249-252.
- CSÉBY, 1998. = Cséby Géza: A Keszthelyi Helikoni Ünnepségek rövid története 1817-1819. = Szabolcs András: Az ifjúság Helikon Ünnepei Keszthelyen. Nagykanizsa, 1998.

- CSÉBY, 2000. = Cséby Géza: Csokonai Vitéz Mihály és Keszthely. = Tóparti üzenet. Szerk.: Bakonyiné Ligeti Mária. Hévíz-Keszthely, 2000.
- CSÉBY, 2001. = Cséby Géza: A Balaton képe a Tudományos Gyűjtemény évfolyamaiban I. = Új Balaton. Társadalmi és művészeti folyóirat. 2001 december.
- CSÉBY, 2004. = Cséby Géza: „...négy Szobák Ajtó-ragasztói kőből készüljenek...” A keszthelyi Festetics kastély és parkjának története. = Bakony-Balaton Kalendárium 2005. Veszprém, 2004.
- CSÉBY, 2012. = Cséby Géza: Nők Keszthely irodalmi életében = Szendrey Júlia emlékkönyv. Georgikon kiskönyvtár 25. Keszthely, 2012.
- CSÉBY-SÁGI, KÉZIRAT = Cséby Géza – Sági Károly: Adalékok a Széchenyi és Festetics család kapcsolataihoz. Kézirat.
- CSEML., 1960. = Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Akadémiai, Budapest, 1960.
- CSIKI, 1972. = Csiki László: A keszthelyi Georgikon története. = Georgikon 175. Szerk.: Sági Károly. Mezőgazdasági, Budapest, 1972.
- CSIKI, 1993. = Csiki László: A keszthelyi agrárfelsőoktatás története. Georgikon kiskönyvtár 1. Keszthely, 1993.
- CSIKY, 1911. = Görög-római mythologia. Összeállította: Csiky Gergely. Franklin, Budapest, 1911.
- CSOKONAI LEV, 1999. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Levelezés. Sajtó alá rendezte: Debreczeni Attila. Akadémiai, Budapest, 1999.
- CSOKONAI ÖM, 1994. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények 4. Sajtó alá rendezte, jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- CSOKONAI ÖM, 2002. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények 5. Sajtó alá rendezte, jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- CSOMA, 1997. = Csoma Zsigmond: Kertészet és polgárosodás. (Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban, a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig) Centrál Európa Alapítvány, Budapest, 1997.
- DARNAY, é.n.. = Darnay Kálmán: Kaszinózó tálabírák I.-II. kötet. Athenaeum, Budapest, é.n.

DEBRECZENI, 2009. = Debreczeni Attila: Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integrációs és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában. Universitas, Budapest, 2009.

EGYED, 1998. = Egyed Emese: Kard és penna. Tanulmányok a felvilágosodás magyar irodalmáról. Budapest, 1998.

ESZES, 1980. = Eszes László: A keszthelyi kőfaragó műhely emlékei a Balaton vidékén (1750-1850). = Műemlékvédelem, 1980. XXIV/2.

ESZES, 1985. = Eszes László: Feledésbe ment utcanévek Keszthelyen. Keszthely, 1985.

FEHÉR, 1999. = Fehér Katalin: A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon. Eötvös József Kiadó, Budapest, 1999.

FEHÉR, 2001. = Fehér Katalin: Kerekes Ferenc. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2001.

FEHÉR-KÓKAY, 1990. = „Tekintetes Szerkesztő úr!” Levelek a magyar sajtóról 1790-1848. Magyar Levelestár. Válogatta, gondozta, jegyzetekkel ellátta: Fehér Katalin és Kókay György. Szépirodalmi, Budapest, 1990.

FEJÉR, 1994. = Fejér György versek. A bevezető tanulmányt írta: Kovács Sándor Iván. Keszthely, 1994.

FEKETE-VÁRADY é. n. = Fekete József-Váradai Antal: Széchenyi vallomásai és tanításai. Budapest, é.n.

FENYŐ, 1961. = Fenyő István: Kisfaludy Sándor. Irodalomtörténeti Könyvtár 9. Akadémiai, Budapest, 1961.

FERENCZY, 1984. = Ferenczy Miklós: Csokonai Lillája Második bővített és javított kiadás. Almásneszmély, 1984.

FEST. K. HEL. KNYVT. = Festetics Kastély Helikon Könyvtára

FRAKNÓI, 2002. = Fraknói Vilmos: Gróf Széchenyi Ferenc (1754-1820) Osiris, Budapest, 2002.

FRIEDEL, 1998. = Egon Friedell: Az újkori kultúra története II. Holnap Kiadó, Budapest, 1998.

- FÜLÖP, 1978. = Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai, Budapest, 1978.
- FÜLÖP, 2010. = Fülöp Géza: Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772-1848) Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 2010.
- GEORGIKON 200 II. = Georgikon 200. II. Adattár 1797-2000. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára. Keszthely, 2001.
- GONDA-NIEDERHAUSER, 1977. = Gonda Imre – Niederhauser Emil: A Habsburgok. Gondolat, Budapest, 1977.
- GÖRGÉNYI-PÉCZELY-SÁGI, 1957. = Görgényi Géza - Péczeli Piroska – Sági Károly: Adatok Hévízfürdő történetéhez. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 5. Budapest, 1957.
- GYÖRFFI, 1896. = Györffi Endre: A keszthelyi Kath. Főgymnasium története. (A keszthelyi Kath. Főgymnasium Értesítője az 1895-1896 évről. Közzéteszi: Dr. Burány Gergely igazgató) Keszthely, 1896.
- HADI ÉS MÁS, 1790 = Hadi és Más Nevezetes Történetek. Második szakasz. 1790.
- HARMATH, 1985. = Harmath István: A Magyar Minerva könyvsorozat és társadalmi indítékai. = A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 17. 1984. Szerk.: Törőcsik Zoltán-Uzsoki András. Veszprém, 1985.
- HARMATH-KATSÁNYI, 1984. = Harmath István – Katsányi Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984.
- HÁSZ-FEHÉR, 1999. = Hász-Fehér Katalin: „Kinek vagyon jussa...” A felvilágosodás kori folyóirat-kritika etikai kérdései. = Híd (Újvidék) 1999/11.
- HÁSZ-FEHÉR, 2000. = Hász-Fehér Katalin: A keszthelyi Helikon-ünnepség a XIX. század elején. = Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok. Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 9. Budapest, 2000.
- HÁSZ-FEHÉR, 2004. = Hász-Fehér Katalin: A „nemzeti szentimentalizmus” programjának egyik forrása: az osszianizmus. = Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára. Szerk.: Ármeán Otília, Kürtösi Katalin, Odorics Ferenc és Szörényi László. Pompeji Alapítvány, Szeged, 2004.

HÁSZ-FEHÉR, 2006. = Hász-Fehér Katalin: A magyar nyelvűség programjai a XVIII-XIX. század fordulóján. = *Historia litteraria a XVIII. században*. Szerk.: Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Tüskés Gábor. Universitas Kiadó, Budapest, 2006.

HASZN. MUL. = Hasznos Mulatságok

HELIKON I., 1818. = Helikon I. Keszthely, 1818.

HIRMANN, 2004. = Hirmann László: Fekete János gróf. = *Újpesti Helytörténeti Értesítő*, 2004. december XI./4.

HK. = Festetics Kastély Helikon Könyvtára (Keszthely)

HK. MISC. = Festetics Kastély Helikon Könyvtár, Miscellanea (Keszthely)

HKT. = Hazai s Külföldi Tudósítások

HOPP, 2001. = Hopp Lajos: A kézirat első kiadásáról. = A tudós, könyvtáralapító kultúrákövetítő Kultsár István. Tatabánya, 2001.

HOPPÁL-JANKOVICS-NAGY-SZEMADÁM, 1997. = Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár*. Helikon, Budapest, 1997.

HORVÁTH, 1978. = Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. III. kiadás. Akadémiai, Budapest, 1978.

HORVÁTH, 1992. = Horváth József: A csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium és Óvónői Szakközépiskola. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.

HORVÁTH, 2009. = Horváth József: *Csurgó monográfiája*. Csurgó, 2009.

HT. = Hazai Tudósítások

IGAZ, 1823. = Igaz Sámuel: Keszthelynek Poétai innepe. In: Hébe zsebkönyv MDCCCXXIII. Pest.

ItK. = Irodalomtörténeti Közlemények

IVÁNYI, 1947. = Dr. Iványi Béla: A Festetics család keszthelyi levéltára. Különlenyomat a Levéltári Közlemények 1946. évi huszonnegyedik évfolyamából. Bp., 1947

JAKAB, 1936. = Jakab Ferenc: Kisfaludy Sándorné Szegedy Róza élete. Győr, 1936.

- JANCSÓ, 1936. = Dr. Jancsó Elemér: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században. Irodalomtörténeti tanulmány. Ady Endre Társaság, Cluj, 1936.
- JÁSZBERÉNYI, 1996. = Jászberényi József: A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség. = Hitel, 1996/12.
- JÁSZBERÉNYI, 2000. = Jászberényi József: „A Sz: SOPHIA’ Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT...” Csokonai Vitéz Mihály és a szabadkőművesség kapcsolatáról. = Irodalomtörténet, 2000/2.
- JÁSZBERÉNYI, 2003. = Jászberényi József: „A Sz: Sophia’ templomában látom én felszentelve Nagysádat” A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség. Irodalomtörténeti füzetek. Argumentum, Budapest, 2003.
- JÁSZBERÉNYI, 2005. = Jászberényi József: A magyarországi szabadkőművesség története. PrintXBudavár, Budapest, 2005.
- JÁSZBERÉNYI, 2006. = Jászberényi József: „A kőműves az emberiséget szolgálja” Festetich György és a szabadkőművesség. = Kelet, XLIX. évf. 2006/1-2.
- JUHÁSZ, 1963. = Juhász Géza: Csokonai a kicsapatas után. Egy ismeretlen dokumentum felbukkanása alkalmával. = Alföld, 1963/7.
- JUHÁSZ, 1997. = Juhász Géza: Csokonai tanulmányok. Akadémiai, Budapest, 1977.
- JULOW, 1975. = Julow Viktor: Csokonai Vitéz Mihály. Gondolat, Budapest, 1975.
- KA = Kriegsarchiv Wien, Akten des Wiener Hofkriegsrates – Bécsi Hadi Levéltár, Haditanács iratai
- KÁLLAY, 1980. = Kállay István: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711-1848. Akadémiai, Budapest, 1980.
- KAZINCZY ÖK., 1998 = Kazinczy Ferenc összes költeményei. Sajtó alá rendezte Gergye László. Balassi, Budapest, 1998.
- KAZINCZY, 1979. = Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. = Kazinczy Ferenc Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Válogatás, szöveggondozás, jegyzetek: Szauder Mária. Szépirodalmi, Budapest, 1979.
- KAZINCZY-BERZSENYI, 1860 = Kazinczy levelezése Berzsenyi Dániellel 1808-1831. Kiadta: Kazinczy Gábor. Heckenast, Pest, 1860.

- KAZLEV XXIII. = Kazinczy Ferenc levelezése XXIII. 1927 óta előkerült és kötetbe nem foglalt levelek gyűjteménye. Közzéteszi: Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. Akadémiai, Budapest, 1960.
- KAZLEV. = Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi Dr. Váczy János. I.-XXI. köt. MTA. Budapest, 1890-1911.
- KERÉNYI, 1977. = Kerényi Károly: Görög mitológia. Gondolat, Budapest, 1977.
- KERÉNYI, 1987. = A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig. Magyar Levelestár. Szöveget gondozta: Kerényi Ferenc. Szépirodalmi, Budapest, 1987.
- KERÉNYI, 1990. = Magyar színháztörténet 1790-1873 Szerk.: Kerényi Ferenc. Akadémiai, Budapest, 1990.
- KERESZTURY, 1963. = Keresztury Dezső: Festetics György és a magyar irodalom. = Irodalomtörténeti Közlemények 1963/5.
- KERESZTURY, 1982. = Keresztury Dezső: Híres magyar könyvtárak. Budapest, 1982.
- KISFALUDY L., 2004. = Kisfaludy László: A kisfaludi Kisfaludy család története. Debrecen, 2004.
- KISFALUDY, 1817. = Egy jelen volt vendég (Kisfaludy Sándor): A keszhelyi Helikon = Tudományos Gyűjtemény 1817. III. köt.
- KISFALUDY, 1871. = Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái II. Elegyes versei s egy kiadatlan vígjátéka némely zsengéivel együtt. Kiadta: Toldy Ferenc. Heckenast, Pest, 1871.
- KLEMPA, 1938. = Klempa Károly: A keszhelyi Festetics-féle Zeneiskola. Győr, 1938.
- KLEMPA, 1943. = Dr. Klempa Károly: Az első keszhelyi nyomda. Pannónia Könyvtár 73. Pécs, 1943.
- KLEMPA KFK, é. n. = Klempa Károly: A keszhelyi Festetics könyvtár. Mérei, Keszthely, é.n.
- KLEMPA, é.n. = Klempa Károly: II. József látogatása Keszthelyen, Sujánszky, Keszthely, é.n.
- KLEMPA, F.GY., é.n. = Klempa Károly: Fejér György keszhelyi diákévei. Keszthely, é.n.
- KOCISZEWSKI, 1982. = Aleksander Kociszewski: Pieśnią i szabłą. Rzecz o twórcy hymnu narodowego. Iskry, Warszawa, 1982.

- KÓKAY, 1979. = A magyar sajtó története I. 1705-1848. Szerk.: Kókay György. Akadémiai, Budapest, 1979.
- KÓKAY, 1983. = Kókay György: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában. Akadémiai, Budapest, 1983.
- KÓKAY, 2000. = Kókay György: Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra. Universitas, Budapest, 2000.
- KOPPÁNY, 1993. = Koppány Tibor: A Balaton környékének műemlékei. OMH. Budapest, 1993.
- KOPPÁNY-PÉCZELI-SÁGI, 1962. = Koppány Tibor – Péczely Piroska – Sági Károly: Keszthely. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, Budapest, 1962.
- KORNIS I., é. n. = Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. I. Királyi Magyar Egyetemi nyomda é.n. I. köt.
- KORNIS II., 1927. = Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. II. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927.
- KOSÁRY, 1983. = Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, Akadémiai, 1983.
- KOSTYÁL, 1960. = Kostyál István: Kultsár István levele Festetics Györgyhez. = Irodalomtörténeti Közlemények 64. 1960.
- KOVACSICS, 1991. = Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Statikum, Budapest, 1991.
- KOVÁCS, 1889. = Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846-1848. I. köt. Franklin, Pest, 1889.
- KÖVÉR KÉZIRAT, 1834 = Kövér János: A Vörsi Plébániának Története. Össze írtam Kövér János Vörsi Plébános, 1834. Kézirat. Feldolgozta: Tóth Dénes
- KULCSÁR, 2004. = Kulcsár Krisztina: II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768-1773. Gondolat - MOL, Budapest, 2004.

- KURUCZ, 1996. = Kurucz György: A Georgikon alapításától 1848-ig. = Georgikon 200. Szerk.: Fülöp Éva Mária. Keszthely, 1996.
- KURUCZ, 1999. = Kurucz György: Festetics György gróf. = Zalai Múzeum, Zalaegerszeg, 1999.
- KURUCZ, 2006. = Kurucz György: Kényszer és szolgálat. Portrévázlatok Festetics Györgyről = Századok 2006/6.
- KURUCZ, FEST. KNYVT., 2006. = Kurucz György: Könyv és főnemesi műveltség: Festetics György magánkönyvtára katonai pályára lépésének kezdetén. = Aetas, 21. évf. 2006/2-3.
- KURUCZ, FEST. PÜ., 2006. = Kurucz György: Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között. = Századok 2006/3.
- KURUCZ, IROD., 2006. = Kurucz György: Irodalmunk „jó embere”. Festetics György és a magyar felvilágosodás. In: Magyar Napló XVIII./5. 2006. május
- LACZKÓ, 1981. = Laczkó András: Diákszínjátszás Somogyban. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1981.
- LACZKÓ, 1991. = Laczkó András: Keserédes történetek. Kaposvár, 1991.
- LACZKÓ, 2006. = Tanulmány Dukai Takács Juiditról. = Hévíz. Művészeti és művelődési folyóirat. 2006. XIV./2-3.
- LADÓ, 1982. = Ladó János: Magyar utónévkönyv. Akadémiai, Budapest, 1982.
- M.H. = Magyar Hirmondó
- MAGYAR LEVELESK. = Magyar Leveleskönyv I. – II. Szerkesztette: Balogh József és Tóth László. Kiadja H. Balázs Éva. Corvina, Budapest, 2001.
- MAGYAR, 2006. = Magyar Eszter: Tűzifa, épületfa, faszén. = História, 2006/5.
- MAGYARORSZÁG HADTÖRT., 1984. = Magyarország hadtörténete I.-II. kötet. Főszerkesztő: Liptai Ervin. Budapest, Zrínyi, 1984.
- MAGYARORSZÁG TÖRT., 1980 = Magyarország története 1790-1848. 5/1 köt. Főszerkesztő: Mérei Gyula. Akadémiai, Budapest, 1980.

- MARCZALI, 1884. = Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában I. Budapest, 1884.
- MARCZALI, 1898. = Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Congressusig. = A Magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. Athenaeum, Budapest, 1898.
- MARGÓCSY, 2005. = Margócsy István: A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban. = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből. Szerkesztette: Bíró Ferenc. Argumentum, Budapest, 2005.
- MARKOS, 2001. = Markos János: Kultsár István. = A tudós, könyvtáralapító, kultúraközvetítő Kultsár István. Tatabánya, 2001.
- MARKOWSKA, 1953. = Markowska, Wanda: Mity greckie. Iskry, Warszawa, 1953.
- MERÉNYI, 1996. = Merényi Oszkár: Berzsenyi Dániel. Irodalomtörténeti Könyvtár 19. Akadémiai, Budapest, 1966.
- MÉSZÁROS, 1980. = Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. Szerkesztette: Mészáros István. Akadémiai, Budapest, 1980.
- MEZEI, 1997. = Mezei Márta: A keszthelyi Helikon-ünnepek – és ahogy az írók látták. = Kegyelet és irodalom. Kultusztörténeti tanulmányok. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 7. Budapest, 1997.
- MIT III., 1965. = A magyar irodalom története III. 1772-től 1849-ig. Szerk.: Pándi Pál. Akadémiai, Budapest, 1965.
- MIT. E. I., 1988. = Mitológiai Enciklopédia I. Főszerkesztő: Sz. A. Tokarev. Gondolat, Budapest, 1988.
- MK. = Magyar Kurír
- MO. TÖRT., 2005. = Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Osiris, Budapest, 2005.
- MOL RÉTHEI RÖTTH LVT. = Magyar Országos Levéltár réthei Rötth család Levéltára
- MOL SZÉCHÉNYI LVT. = Magyar Országos Levéltár Széchényi Levéltár
- MOL. FEST. LVT. = Magyar Országos Levéltár Festetics Levéltár
- MORVAY, 1903. = Morvay Győző: Galánthai gróf Fekete János 1741-1803. Magyar

történelmi életrajzok. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1903.

MTA Kézirattár = Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár

MÜLLER, 1996. = Müller Róbert: A Phoenix gálya. = Pannon Tükör 1996/3. V.-VIII.

NAGY I., 1858. = Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Negyedik kötet. Pest, Ráth Mór, 1858.

NAGY I., 1863. = Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Tizedik kötet. Pest, Ráth Mór, 1863.

NAGYVÁTHY K., é. n. = Nagyváthy Kálmán: Nagyváthy János élete. Pozsony, é. n.

NAGYVÁTHY, 1821. = Nagyváthy János: Magyar practicus termesztő. Pest, 1821.

NAGYVÁTHY, 2009. = N. Nagyváthy János: A Magyar Fewdes és Zászlós Úr. Csurgó, 2009.

NÉGYESY, 1925. = Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. = Keszthelyi Helikon. Szerk.: dr. Lakatos Vince. Keszthely, 1925.

NÉMETH, 1804. = Németh Ladislaus: Über das Georgikon in Keszthely. = Patriotisches Wochenblatt für Ungern. 1804. április 4.

NÉMETH, 1988. = Németh József: Horváth Ádám és a szabadkőművesség = Pálóczi Horváth Ádám: Felfedezett titok. Szépirodalmi, Budapest, 1988.

NG. = Nemzeti Gazda

PANDULA, 1986. = Pandula Attila: Insigniológia = A történelem segédtudományai. Szerk.: Kállay István. Második, bővített kiadás. ELTE. BTK., Budapest, 1986.

PÁLFY, 2005. = Pálffy Ágnes: A felvilágosodás korának kettős arculata a francia és magyar szabadkőművesség tükrében = Neveléstörténet, Székesfehérvár, 2005/1-2.

PÉCZELY, 1958. = Péczely Piroska: A keszthelyi Festetics kastély és belső berendezése. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, Budapest, 1958.

PÉCZELY, 1963 = Péczely Piroska: Soproni vonatkozású diákversek a keszthelyi Helikon könyvtárban = Soproni Szemle, XVII. évf. 3. sz. (1963)

PÉCZELY-SÁGI-SZUTRÉLY, é. n. = Péczely Piroska – Sági Károly - Szutrély Antal: A 200 éves keszthelyi kórház története. h. n., é. n. (Keszthely, 1959 ?)

PEST. ZEIT. = Vereinigte Ofner Pester Zeitung

PÉTERFFY, 1973. = Péterffy Ida: Horváth Ádám levelezése „poétriáival”. Zala megye irodalmi hagyományai 1. Göcseji Helikon 7. Zalaegerszeg, 1973.

PÉTERI TAKÁTS, 1799 = Erköltsi oktatások, melyeket tolnai gróf Festetics László, kedves tanítványa szívére kötött Péteri Takáts József Bétsben, özvegy Alberti Ignátné betűjével, 1799

PINTÉR, 1942. = Pintér Jenő: A magyar irodalom története I. kötet. Második kiadás. Bibliotheca, Budapest, 1942.

POLGÁR, 1997. = Polgár Marianna: Katolikus főúr protestáns egyetemen. Festetics Pál lipcsei tanulmányai 1741-43. = Iskola és társadalom. Zalai Gyűjtemény 41. Zalaegerszeg, 1997.

RÉDEY, 1921. = Rédey Tivadar: A füredi magyar játékszín = Balatoni évkönyv 1921. Bp. A Balatoni Társaság kiadása, 1921.

REISZ T., 1997. = Reisz T. Csaba: Lipszky János térképészti „hagyatéka”. = Fons IV. 1997/2.

REISZ T., 1998. = Reisz T. Csaba: A központi kormánysszervek és a vármegyék szerepe a Lipszky-térkép elkészítésében. Elhangzott: Lipszky emlékülés, OSZK, Budapest, 1998. dec. 14. (Lelőhely [2012]: <http://lazarus.elte.hu/hun/tantort/1998/reisz.htm>)

REISZ, T., 2002.. = Reisz T. Csaba: Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében. Lipszky János és segítői térképészeti vállalkozásának jellemzése. Cartofil, Budapest, 2002.

SÁGI J., 1909. = Sági János: Magyar színház a szabad természetben. = Vasárnapi Újság, 1909. február. 7. 6. sz.

SÁGI, 1967. = Sági Károly: Adatok Festetics György és munkássága értékeléséhez. = A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 6. Szerk.: Éri István. Veszprém, 1967.

SÁGI, 1972. = Sági Károly: Festetics György élete, kulturális és politikai törekvései. = Georgikon 175. Szerk.: Sági Károly. Mezőgazdasági, Budapest, 1972.

SÁGI, 1974. = Sági Károly: A Balaton és az irodalom. = Balaton monográfia. Szerk.: Dr. Tóth Kálmán. Panoráma, Budapest, 1974.

SÁGI, 1983. = Sági Károly: Egy régi iskolai büntetés és egy farsangi népszokásunk kapcsolata = A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 16. Szerk.: Törőcsik

- Zoltán, Uzsoki András. Veszprém, 1983.
- SÁGI, 1987. = Sági Károly: Antonio Borri – Bori Antal = A Veszprém megyei Múzeumok Közleménye 18. Szerk.: Törőcsik Zoltán, Uzsoki András. Veszprém, 1987.
- SÁNDOR LIPÓT, 1926. = Sándor Lipót Főherceg nádor iratai 1790-1795. Kiadta: Mályusz Elemér. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926.
- SCHÖPFLIN, 1910. = Schöpflin Aladár: Dukai Takács Judit = Nyugat, 1910. 4. szám
- SIMON, 1982. = Simon István: Gyönyörű terhem. Szépirodalmi, Budapest, 1982.
- SISA, 2005. = Sisa József: A dégi Festetics-kastély. Műemlékek Állami Gondnoksága, Budapest, 2005.
- SOÓS, 2005. = Soós István: II. József német nyelvrendelete és a „hivatalos” Magyarország. = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből. Szerk.: Bíró Ferenc. Argumentum, Budapest, 2005.
- STOHL, 2005. = Stohl Róbert: Péteri Takács József irodalmi kapcsolathálója a Magyar Minerva körül. = Kutatások az Eötvös József Főiskolán. Szerk.: Steinerné Molnár Judit. Budapest, 2005.
- STOHL, 2009. = Stohl Róbert: Fragmenta Takatsiana. Források és kiegészítések péteri és tétai Takács József (1767-1821) életrajzához. Doktori (Ph.D.) értekezés. Szeged, 2009.
- SÜLE, 1964. = Süle Sándor: Kisszántói Pethe Ferenc 1763-1832 Akadémiai, Budapest, 1964.
- SÜLE, 1967. = Süle Sándor: A keszthelyi Georgikon. 1797-1848. Akadémiai, Budapest, 1967.
- SZABÓ, 1928. = Szabó Dezső: A herceg Festetics-család története. Franklin, Budapest, 1928.
- SZABÓ, 1973. = Szabó György: Mediterrán mítoszok és mondák. Kriterion, Bukarest, 1973.
- SZABÓ, 1983. = Szabó Sándor: Péteri és Tétai Takács József író és költő mint irodalomszervező. = Zalai Gyűjtemény 18. Zalaegerszeg, 1983.
- SZABOLCS, 1998. = Szabolcs András: Az ifjúság Helikoni ünnepségei Keszthelyen. Nagykanizsa, 1998.
- SZABOLCSI, 1965. = Szabolcsi Bence-Tóth Aladár: Zenei lexikon 2. köt. Budapest, 1965.
- SZAJBÉLY, 2001. = Szajbély Mihály: Exkurzus „régiek” és „újak” a 18. század második

felének magyar irodalmában = Szajbély Mihály: „Idzadnak a’ Magyar tollak”
Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől
Csokonai haláláig. Akadémiai - Universitas, Budapest, 2001.

SZÁNTÓ, 1977-1980. = Szántó Imre: Hévíz története 1-2. Szeged, 1977-1980.

SZÁNTÓ, 1984 = Szántó Imre: Keszthely úrbéri viszonyai a Festeticsek földesurasága
idején 1739-1848. Acta Universitas Szegediensis de Attila József Nominata Acta
Historica Tom. LXXVIII. Szeged, 1984.

SZARKA, 1990. = Szarka Lajos: Thália papjai Keszthelyen az első világháborúig. = Zalai
Gyűjtemény 31. Zalaegerszeg, 1990.

SZÁVA, 1896. = Száva Gyula: Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők
érintésével. Győr, 1896.

SZÉCHÉNYI ÉS CSEHO., 2003. = Széchenyi Ferenc és Csehország. Levelestár. Válogatta
és a bevezető tanulmányt írta: Richard Pražák, Sajtó alá rendezte: Deák Eszter és
Erdélyi Lujza. OSZK.- Gondolat, Budapest, 2003.

SZÉCHENYI, 1978. = Széchenyi István: Napló. Gondolat, Budapest, 1978.

SZÉCHENYI-WESSELÉNYI, 1986. = Széchenyi István – Wesselényi Miklós. Felelő
naplók. Szerk.: Maller Sándor. Budapest, 1986.

SZERB, 1978. = Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. III. kiadás Magvető, Budapest, 1978.

SZILÁGYI, 1981. = Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Tanulmányok. Akadémiai,
Budapest, 1981.

SZILÁGYI, 1998. = Szilágyi Ferenc: „Az ész világa mellett...” Mundus, Budapest, 1998

SZILÁGYI M., 1993. = Szilágyi Márton: Adalék Péteri Takáts József irodalmi
kapcsolataihoz. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1993.

SZILÁGYI M., 1998. = Szilágyi Márton: Kármán József és Pajor Gáspár Urániája. Csokonai
Könyvtár. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

SZILÁGYI M., 2002. = Szilágyi Márton: Kegyelem és erőszak. Fazekas Mihály Lúdas
Matyija. Alföld. 2002. július 53/7. 41-57. ; Az Alföld internetes oldalán:
<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00075/szilagyi.html> (2007)

- SZIMBÓLUMTÁR, 1997. = Szimbólumtár. Szerk.: Pál József, Újvári Edit. Balassi, Budapest, 1997.
- SZINNYEI III., 1894. = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Budapest, 1894.
- SZINNYEI IX., 1903. = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IX. köt. Budapest, 1903.
- SZINNYEI XIII., 1909. = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Budapest, 1909.
- SZINNYEI XIV., 1914. = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XIV. köt. Budapest, 1914.
- TAKÁTS, 1890. = Takáts Sándor: Péteri Takáts József. Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest, 1890.
- TESSEDIK, 1873. = Theschedik Sámuel önéletírása. Eredeti német kéziratból fordította és kiadta Zsilinszky Mihály. Pest, 1873.
- TGY. = Tudományos Gyűjtemény
- THIELE, 1833. = Thiele, J. C. v.: Das Königreich Ungarn. Ein topographisch-historisch-statistisches Rindgemälde, das Ganze dieses Landes in mehr 12400 Artikeln umfassend. I.-VI. Kaschau, 1833.
- TOLDY-KAZINCZY, 1987. = Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék. 1859-1860. Gondozta: Szalai Anna. Szépirodalmi, Budapest, 1987.
- TOLDY MNIT, 1987. = Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. A legrégibb időktől a jelen korig. Rövid előadásban. 1864-1865. Gondozta: Szalai Anna. Szépirodalmi, Budapest, 1987.
- TÓTH, 1965. = Tóth Lajos: 200 éves a fenékpusztai hajóarzenál. = Hajózástudományi Együttműködési Bizottság Műszaki történelmi sorozata 4. Gépipari Tudományos Egyesület, Budapest, 1965.
- TÓTH, 1980. = Tóth István: A keszthelyi Helikon nevének eredete. = Múzeumi Kurír IV./3. Debrecen, 1980.

- TÓTH, 1980. = Tóth Lajos: Tessedik Sámuel kapcsolatai a jakobinus mozgalom vezetőivel. Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. Szerkesztette: Mészáros István. Akadémiai, Budapest, 1980.
- TÓTH-BENCE, 2011. = Tóth-Bence Tamás: Balatonfüred az évszámok tükrében. Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 60. Balatonfüred, 2011
- ÚMÉL II., 2001. = Új magyar élettajzi lexikon II. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001.
- ÚMÉL V., 2004. = Új magyar élettajzi lexikon V. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004.
- URÁNIA I. = Uránia. Első Esztendő (1794) I. kötet Be-vezetés.
- VÁCZY JÁNOS, 1905. = Váczy János: Horváth Endre és a nyelvújítás. = Magyar Nyelv. 1905. V. I. köt./5.
- VÁCZY, 1886. = Dr. Váczy János: Gróf Festetics György és a magyar Helikoni ünnepélyek. = Vasárnapi Újság 1886. évf.
- VÁCZY, 1905. = Váczy János: A keszthelyi Helikon. In: Budapesti Szemle. Szerk.: Gyulai Pál. CCCXLV. 1905.
- VADÁSZ, 1909. = Vadász Norbert: Dukai Takách Judit élete és munkái. Franklin, Budapest, 1909.
- VARGA, 2010. = Varga Kálmán: Egy szabadkőműves „fészek”. A dégi kastély. = Rubicon, 2010./2.
- VARGHA, 1984. = Vargha Balázs: Jelek, jelképek, jellemek. Irodalmi és nyelvészeti tanulmányok. Magvető, Budapest, 1984.
- VAS, 1856. = Vas Gereben: Régi képek. Jellemvonások nevezetesebb férfiak életéből. Pesten, 1856.
- VAS, é. n. = Vas Gereben: Nagy idők, nagy emberek. Magyar korrajz. Vas Gereben munkáinak együttes képes kiadása II. kötet. Méhner, Budapest. é. n.
- VAY, 1986. = Vay Sarolta: József nádor Keszthelyen. = Vay Sarolta: Régi magyar társasélet. Magyar Hírmondó. Magvető, Budapest, 1986.
- VERMES, 2011. = Vermes Gábor: Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között. Balassi, Budapest, 2011.
- VIL. 6., 1997. = Világirodalmi Lexikon 6. Akadémiai, Budapest, 1997.

VIRÁG, 1980. = Virág Benedek válogatott művei. Szépirodalmi, Budapest, 1980.

VÖRÖS, 1961. = Vörös Károly: Fejezetek Nagyváthy János életéből I.-II. = Agrártörténeti Szemle 1961/3-4.

VU. = Vasárnapi Újság

WALLESHAUSEN, 2008. = Walleshausen Gyula: Denis professzor és tanítványa, Festetics György. = Könyvtári Figyelő 2008./1.

WEÖRES, 1977. = Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel. Szépirodalmi, Budapest, 1977.

ZÁKONYI, 1974. = Zákonyi Ferenc: Hévíz múltja és fejlődése 1820-ig. Hévíz, 1974.

Irodalom

Abafi Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon. Reprint. Akadémiai, Budapest, 1993.

Alapi Gyula: Kultsár István. = Tudós, könyvtáralapító, kultúraközvetítő Kultsár István. Tatabánya, 2001.

A Festetics családi levéltár. Repertórium. Összeállította: Kállay István. Kézirat. MOL, Budapest, 1978.

A magyar irodalom története. Első kötet. Megindította és vezeti: Beöthy Zsolt. Szerk.: Badics Ferenc. Athenaeum, Budapest, 1906.

A magyar irodalom története III. 1772-től 1849-ig. Szerk.: Pándi Pál. A magyar irodalom története III. Főszerk.: Sőtér István. Akadémiai, Budapest, 1965.

A magyar jakobinus mozgalom iratai. I.-III. köt. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán. Akadémiai, Budapest, 1952-1957.

A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794-1795. Szerk.: Benda Kálmán. Akadémiai, Budapest, 1952.

A magyar sajtó története I.-II. köt. Akadémiai, Budapest, 1979-1985

Ányos Pál Munkáji. Magyar Minerva, Bécs, 1798.

Arany János munkái III. köt. Franklin, Budapest, é. n.

A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig. Magyar Levelestár. Szöveget gondozta: Kerényi Ferenc Szépirodalmi, Budapest, 1987.

Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei. Összeállította: Miklós Pál. Magyar Helikon/Corvina, Budapest, 1979.

Balatoni Múzeum Adattára

Balatoni Szemle 1943. évfolyam

Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. Sz. István Társulat, Budapest, 1977.

Ballagi Aladár: Elfelejtett írók. Péczeli és Péteri Takáts = Irodalomtörténeti Közlemények, 1891. 1. évfolyam 4. füzet

Baróti Szabó Dávidnak meg-jobbított, 's bővített költeményes munkáji I.-II. köt. Komárom, 1802.

Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története II. Budapest, 1912.

Batsányi János összes művei I. Versek. Sajtó alá rendezte: Keresztury Dezső, Tarnai Antal. Akadémiai, Budapest, 1953.

Batsányi János poétai munkái. Kézirat a MTA Kézirattárában. Facsimile. Hozzá tartozik Keresztury Dezső tanulmánya. Akadémiai - Magyar Helikon, Budapest, 1980.

Bausz Teodorik: Kultsár István élete és működése. = Tudós, könyvtáralapító, kultúraközvetítő Kultsár István. Tatabánya, 2001.

Bécsy Ágnes: „Halljuk, miket mond a lekötött kalóz”. Berzsenyi versek elemzése. Korona Nova, Budapest, 1998.

Bél Mátyás: Notitia Comitatum Vesprimiensis, Simighiensis Szaladiensis (kézirat) fordítása és ismertetése = Lukács Károly: A Balaton-vidék földrajza kétszáz év előtt. A Magyar Biológiai Kutatóintézet Munkái XV. Tihany, 1943.

Benda Kálmán: Emberbarát vagy hazafi. Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből. Gondolat, Budapest, 1978

Bényei Miklós: A nemzeti és polgári kultúra felé. Csokonai Históriai Könyvek. Csokonai, Debrecen, 1998.

Berzsenyi Dániel összes művei. Költői művei. Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Merényi Oszkár. Akadémiai, Budapest, 1879.

Berzsenyi Dániel összes művei. Szerk.: Merényi Oszkár. Szépirodalmi, Budapest, 1978.

Berzsenyi Dániel' összes művei. Költelem 's folyóbeszéd. Közrebocsátá: Döbrentei Gábor. III. kiad. Buda, 1842.

Bertók László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály. Móra, Budapest, 1973

Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Balassi, Budapest, 1994

Bisztray Gyula: Jókedvű magyar irodalom. Budapest, 1968

Blázy Árpád: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711-1847. Zalai Gyűjtemény 1. Zalaegerszeg, 1974

Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785-1848. Akadémiai, Budapest, 1963.

Bontz József: Keszthely város monográfiája. Keszthely, 1896.

Bright, Richard: Angol szemmel Keszthelyen százhusz évvel ezelőtt. Ford.: Dr. Szerecz Imre. Sujánszky, Keszthely, 1935.

Chalupka Rezső: A Keszthelyi Helikon 1921-ben. Székesfehérvár, 1922.

Črep Josip: Feštetići posljednji grofovi Međimurja 1791-1923. Čakovec, 2010.

Csák Árpád: A szép Balaton mellől. Beszélyek, rajzok. Keszthely, 1906

Csányi László: Első könyvkiadói vállalkozásunk a Magyar Minerva. = Új Helikon, Veszprém, 1962

Császár Elemér: Kisfaludy Sándor. Franklin, Budapest, 1910

Cséby Géza: „...négy Szobák Ajtó-ragasztói kőből készüljenek...” A keszthelyi Festetics kastély és parkjának története. = Bakony-Balaton Kalendárium 2005. Veszprém, 2004.

Cséby Géza – Sági Károly: Adalékok a Széchenyi és Festetics család kapcsolataihoz. Kézirat.

Cséby Géza: A porából megelevenedett Phoenix. = Somogy 1996/3.

Cséby Géza: Hévíz első ismertetője. = Hévíz. Kulturális folyóirat. 1993. I. évf. 1 sz.

Cséby Géza: Adalékok Festetics György irodalom pártoló tevékenységének összegzéséhez. = Hévízi Almanach. Hévíz, 1992.

Cséby Géza: A Balaton képe a Tudományos Gyűjtemény évfolyamaiban I. = Új Balaton. Társadalmi és művészeti folyóirat. 2001. december.

Cséby Géza: Csokonai Vitéz Mihály és Keszthely. = Tóparti üzenet. Hévíz-Keszthely, 2000.

Cséby Géza: A Keszthelyi Helikoni Ünnepek rövid története 1817-1819. = Szabolcs András: Az ifjúság Helikoni Ünnepei Keszthelyen. Nagykanizsa, 1998.

Cséby Géza: Dukai Takács Judit kéziratos vers-füzetei. = Zalai Gyűjtemény 31. Zalaegerszeg, 1990.

Cséby Géza: Nők Keszthely irodalmi életében = Szendrey Júlia emlékkönyv. Georgikon kiskönyvtár 25. Keszthely, 2012.

Csiki László: A keszthelyi agrárfelsőoktatás története. Georgikon kiskönyvtár 1. Keszthely, 1993.

Csiki László: A keszthelyi Georgikon története. = Georgikon 175. Mezőgazdasági, Budapest, 1972.

Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények 4. Sajtó alá rendezte: Szilágyi Ferenc Akadémiai, Budapest, 1994.

Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények 5. Sajtó alá rendezte: Szilágyi Ferenc Akadémiai, Budapest, 2002.

Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Levelezés. Sajtó alá rendezte: Debreczeni Attila. Akadémiai, Budapest, 1999.

Csokonai Mihály minden munkái. Kiadja: Schedel (Toldy) Ferenc, Pest, 1844.

Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta: Vargha Balázs. Akadémiai, Budapest, 1960.

Csoma Zsigmond: Kertészet és polgárosodás. CE Alapítvány, Budapest, 1997.

Czoma László: „A Keszthely ’s Czenk istenülő Grófjai...” A Széchenyi- és a Festetics-család. = Kastélykonferenciák II. Keszthely, 2003.

Darnay Kálmán: Kaszinózó táblabírák I.-II. köt. Athenaeum, Budapest, é. n.

Debreczeni Attila: Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integrációs és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában. Universitas, Budapest, 2009.

Dornyay Béla: Emlékeztető jegyzetek Keszthelyről az 1710-1831-dik évekből. Keszthely, é. n.

Egyed Emese: Kard és penna. Tanulmányok a felvilágosodás magyar irodalmáról. Budapest, 1998.

Emlékkönyv a Georgikon alapításának 100-ik évfordulójára. Szerk.: Csanády Gusztáv. Keszthely, 1897

Eszes László: Feledésbe ment utcanevek Keszthelyen. Keszthely, 1985.

Eszes László: A keszthelyi kőfaragó műhely emlékei a Balaton vidékén 1750-1850. = Műemlékvédelem, 1980./2.

Eszes László: A balatonfüredi színház oszlopai. Kézirat.

Fehér Katalin: A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon. Budapest, 1999.

Fehér Katalin: Festetics György oktatásügyi tevékenysége a korabeli sajtó tükrében. = Magyar Pedagógia 97/1.

Fehér Katalin: Kerekes Ferenc. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2001.

Fejér György versek. A bevezető tanulmányt írta: Kovács Sándor Iván. Keszthely, 1994.

Fekete József-Váradi Antal: Széchenyi vallomásai és tanításai. Budapest, é.n.

Felelet a Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon úrnak. Pest, 1815.

Fenyő István: Kisfaludy Sándor. Irodalomtörténeti Könyvtár 9. Akadémiai, Budapest, 1961.

Ferenczy Miklós: Csokonai Lillája. Második bővített és javított kiadás. Almásneszmély, 1984.

Festetics Kastély Helikon Könyvtára

Fraknói Vilmos: Gróf Széchenyi Ferenc (1754-1820) Osiris, Budapest, 2002.

Friedell Egon: Az újkori kultúra története II. Holnap Kiadó, Budapest, 1998.

Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai, Budapest, 1978.

Fülöp Géza: Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772-1848) Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 2010.

Georgikon 200. II. Adattár 1797-2000. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára. Keszthely, 2001.

Gonda Imre – Niederhauser Emil: A Habsburgok. Gondolat, Budapest, 1977.

Görgényi Géza – Péczely Piroska – Sági Károly: Adatok Hévízfürdő történetéhez. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 5. Budapest, 1957.

Görög-római mythologia. Összeállította: Csiky Gergely. Franklin, Budapest, 1911.

Gyórfi Endre: A keszthelyi Kath. Főgymnasium története. Gimnáziumi értesítő, 1895/96. Keszthely, 1896.

Hadi és Más Nevezetes Történetek. Második szakasz. 1790.

Harmath István: A Magyar Minerva könyvsorozat és társadalmi indítékai. = A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 17. Veszprém, 1895.

Harmath István – Katsányi Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984.

Hász-Fehér Katalin: A keszthelyi Helikon-ünnepség a XIX. század elején. = Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok. PIM Könyvei 9. Budapest, 2000.

Hász-Fehér Katalin: A „nemzeti szentimentalizmus” programjának egyik forrása: az osszianizmus. = Serta Pacifica. Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára. Szerk.: Ármeán Otília, Kürtösi Katalin, Odorics Ferenc és Szörényi László. Pompeji Alapítvány, Szeged, 2004.

Hász-Fehér Katalin: „Kinek vagyon jussa...” A felvilágosodás kori folyóirat-kritika etikai kérdései. = Híd (Újvidék) 1999/11.

Hász-Fehér Katalin: A magyar nyelvűség programjai a XVIII-XIX. század fordulóján. = Historia litteraria a XVIII. században. Szerk.: Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Tüskés Gábor. Universitas Kiadó, Budapest, 2006.

Hasznos Multságok vonatkozó számai

Hazai 's Külföldi Tudósítások vonatkozó évfolyamai

Hazai Tudósítások 1806 évf.

Helikon I. Keszthely, 1818.

Helikon 1992 Keszthely. Castellum, Keszthely, 1992

Hirmann László: Fekete János gróf. = Újpesti Helytörténeti Értesítő, 2004. (december) XI./4

Hopp Lajos: A kézirat első kiadásáról. = Tudós, könyvtáralapító, kultúraközvetítő Kultsár István. Tatabánya, 2001.

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András –Szemadám György: Jelképtár. Helikon, Budapest, 1997.

Horváth József: A csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium és Óvónői Szakközépiskola. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.

Horváth József: Csurgó monográfiája. Csurgó, 2009.

Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. III. kiad. Akadémiai, Budapest, 1978.

Huttkey Lipót dr.: Mikes Kelemen Törökországi Levelei. Az Egri Érsekmegyei Könyvtár eredeti kézirati kincseiből. Egri érseki liceumi sajtó, Eger, 1905.

Igaz Sámuel: Keszthelynek Poétai innepe. = Hébe zsebkönyv MDCCCXXIII. Pest.

Irodalomtörténeti Közlemények

Iványi Béla dr.: A Festetics család keszthelyi levéltára. Különlenyomat a Levéltári Közlemények 1946. évi huszuonnegyedik évfolyamából. Bp., 1947

Jakab Ferenc: Kisfaludy Sándorné Szegedy Róza élete. Győr, 1936.

Dr. Jancsó Elemér: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században. Irodalomtörténeti tanulmány. Ady Endre Társaság, Cluj, 1936.

Jászberényi József: A magyarországi szabadkőművesség története. PrintXBudavár, Budapest, 2005.

Jászberényi József: „A Sz: Sophia’ templomában látom én felszentelve Nagysádat” A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség. Irodalomtörténeti füzetek. Argumentum, Budapest, 2003.

Jászberényi József: „A Sz: SOPHIA’ Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT...” Csokonai Vitéz Mihály és a szabadkőművesség kapcsolatairól. = Irodalomtörténet, 2000/2.

Jászberényi József: „A kőműves az emberiséget szolgálja.” Festetics György és a szabadkőművesség. = Kelet, XLIX. évf. 2006/1-2.

Jászberényi József: A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség. In: Hitel, 1998/12

Juhász Géza: Csokonai a kicsapátás után. Egy ismeretlen dokumentum felbukkanása alkalmával. = Alföld, 1963/7.

Juhász Géza: Csokonai tanulmányok. Akadémiai, Budapest, 1977.

Julow Viktor: Csokonai Vitéz Mihály. Gondolat, Budapest, 1975.

Kállay István: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711-1848. Akadémiai, Budapest, 1980.

Kazinczy levelezése Berzsenyi Dániellel 1808-1831. Kiadta Kazinczy Gábor. Heckenast, Pest, 1860.

Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Szépirodalmi, Budapest, 1979.

(Kazinczy Ferenc) Tövises és virágok. Széphalom, MDCCCXI.

Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi: Dr. Váczy János. I.-XXI.köt. MTA Budapest, 1890-1911.

Kazinczy Ferenc levelezése. XXIII. köt. Közzéteszi: Berlász Jenő, et... Akadémiai, Budapest, 1960.

Kazinczy Ferenc összes költeményei. Sajtó alá rendezte: Gergye László. Balassi, Budapest, 1998.

Kerényi Károly: Görög Mitológia. Gondolat, Budapest, 1977.

Keresztury Dezső: Híres magyar könyvtárak. Budapest, 1982.

Keresztury Dezső: Festetics György és a magyar irodalom. = Irodalomtörténeti Közlemények 1963/5.

Királyi és hercegi kertek Magyarországon. Eszterháza, Gödöllő, Keszthely, Visegrád. Szerk.: Alföldy Gábor. Szent István Egyetem Kertművészeti Tanszék – Mágus Kiadó, Budapest, 2001.

Kisfaludy László: A kisfaludi Kisfaludy család története. Debrecen, 2004.

Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái II. Elegyes versei s egy kiadatlan vígjátéka némely zsengeivel együtt. Kiadta: Toldy Ferenc. Heckenast, Pest, 1871

(Kisfaludy Sándor) A keszthelyi Helikon. In: Tudományos Gyűjtemény 1817. III. köt.

Klempa Károly: A keszthelyi Festetics-könyvtár 1500-ig terjedő ősnymtatványai. Sujánszky, Keszthely, é. n.

Klempa Károly: II. József látogatása Keszthelyen. Sujánszky, Keszthely, é. n.

Klempa Károly: A keszthelyi Festetics könyvtár. Mérei, Keszthely, é. n.

Klempa Károly: Az első keszthelyi nyomda. Pannónia Könyvtár. Pécs, 1943.

Klempa Károly: Fejér György keszthelyi diákévei. Keszthely, é. n.

Klempa Károly: A keszthelyi Festetics-féle Zeneiskola. Győr, 1938.

Kociszewski, Aleksander: Pieśnią i szabłą. Rzecz o twórcy hymnu narodowego. Iskry, Warszawa, 1982.

Kókay György: Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra. Universitas, Budapest, 2000.

Kókay György: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában. Akadémiai, Budapest, 1983.

Koppány Tibor: A Balaton környékének műemlékei. OMH. Budapest, 1993.

Koppány Tibor – Péczely Piroska – Sági Károly: Keszthely. Képzőműv. Alap Kiadóváll., Budapest, 1962.

Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. I-II. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, é. n. ill. II. köt. 1927.

Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai, Budapest, 1983.

Kostyál István: Kultsár István levele Festetics Györgyhez. = Irodalomtörténeti Közlemények 64. 1960.

Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Statiquum, Budapest, 1991.

Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846-1848. I. köt. Franklin, Pest, 1889.

Kövér János: A vörsi plébánia Historia Domusa. Tóth Dénes feldolgozásában. Kézirat.

Kulcsár Krisztina: II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768-1773. Gondolat - MOL, Budapest, 2004.

Kurucz György: Kényszer és szolgálat. Portrévázlatok Festetics Györgyről. = Századok 2006. 140/6.

Kurucz György: Könyv és főnemesi műveltség: Festetics György magánkönyvtára katonai pályára lépésének kezdetén. = Aetas, 21 év. 2006/2-3.

Kurucz György: Festetics György gróf. = Zalai Múzeum, Zalaegerszeg, 1999.

Kurucz György: Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között. = Századok 2006/3.

Kurucz György: Irodalmunk „jó embere”. Festetics György és a magyar felvilágosodás. = Magyar Napló XVIII/5. 2006.

Kurucz György: A Georgikon alapításától 1848-ig. = Georgikon 200. Keszthely, 1996

Laczkó András: Diákszínjátszás Somogyban. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1981.

Laczkó András: Keserédes történetek. Kaposvár, 1991.

Laczkó András: Tanulmányok Dukai Takács Juditról. = Hévíz. Művészeti és művelődési folyóirat. 2006. XIV./2-3.

Ladó János: Magyar utónévkönyv. Akadémiai, Budapest, 1982.

Lúdas Matyi egy Eredeti Magyar Rege Négy Levonásban Bétsben 1815.

Magyar Eszter: Tűzifa, épületfa, faszén. = História, 2006/5.

Magyar Hirmondó évfolyamai

Magyar Kurír évfolyamai

Magyar Leveleskönyv I.-II. Szerk.: Balogh József és Tóth László. Kiadja H. Balázs Éva. Corvina, Budapest, 2001.

Magyar Merkurius 1797. július 17.

Magyar művelődéstörténet. Szerk.: Kósa László. Osiris, Budapest, 1998.

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon – középkor és korai újkor – X. Balassi, Budapest, 2010.

Magyar színháztörténet 1790-1873. Szerk.: Kerényi Ferenc. Akadémiai, Budapest, 1990.

Magyarország hadtörténete I.-II. köt. Főszerk.: Liptai Ervin. Zrínyi, Budapest, 1984.

Magyarország története 1790-1848. 5/1. köt. Főszerkesztő: Mérei Gyula. Akadémiai, Budapest, 1980.

Magyarország történeti kronológiája II. köt. Szerk.: Benda Kálmán. Akadémiai, Budapest, 1982.

Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Osiris, Budapest, 2005

Magyar Országos Levéltár Festetics Levéltár

Magyar Országos Levéltár Széchényi Levéltár

Magyar Országos Levéltár Réthei Rötth család Levéltár

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára

Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában I. kötet. Budapest, 1884.

Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Congressusig. = A Magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. Athenaeum, Budapest, 1898.

Margócsy István: A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban. = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből. Szerkesztette: Bíró Ferenc. Argumentum, Budapest, 2005.

Markos János: Kultsár István. = A tudós könyvtáralapító, kultúraközvetítő Kultsár István. Tatabánya, 2001.

Markowska, Wanda: Mity greckie. Iskry, Warszawa, 1953

Merényi Oszkár: Berzsenyi Dániel. Irodalomtörténeti Könyvtár 19. Akadémiai, Budapest, 1966.

Mezei Márta: A keszthelyi Helikon-ünnepek – és ahogy az írók látták. = Kegyelet és irodalom. Kultusz történeti tanulmányok. A PIM Könyvei 7. Budapest, 1997.

Mikes Kelemen: Törökországi levelek és misszilis levelek. Sajtó alá rendezte: Hopp Lajos. Budapest, 1966.

Mitológiai Enciklopédia I. Fősz.: Tokarev. Gondolat, Budapest, 1988.

Mondolat. Sok bővitményekkel, és egy kiegészített újj-szótárral együtt, Angyalbőrbe kötve. Dicshalom, 1813.

Morvay Győző: Galánthai gróf Fekete János 1741-1803. Magyar történelmi életrajzok. Magyar Történelmi Társaság, Budapest, 1903.

Morvay Győző: Galánthai gróf Fekete János. Második közlemény. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1911. 11 évfolyam 2. szám

Müller Róbert: A Phoenix gálya. = Pannon Tükör 1996/3.

Művek és életrajzok. Magyar költők antológiája. Összeállította: S. Sárdi Margit, Tóth László. Enciklopédia, Budapest, 1997.

Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Első – tizenkettedik + pótlékkötetek. Pest, 1857-1868

Nagy képes világtörténet XI. Szerk.: Marczali Henrik Franklin, Budapest, é. n.

N. Nagyváthy János: A Magyar Fewdes és Zászlós Úr. Csurgó, 2009.

Nagyváthy János: Magyar practicus természetű. Pest, 1821.

Nagyváthy Kálmán: Nagyváthy János élete. Pozsony, é. n.

Németh Ladislaus: Über das Georgikon in Keszthely. = Patriotisches Wochenblatt für Ungern. 1804. április 4.

Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. = Keszthelyi Helikon. Szerk: dr. Lakatos Vince. Keszthely, 1925.

Németh József: Horváth Ádám és a szabadkőművesség. = Pálóczi Horváth Ádám: Felfedezett titok. Szépirodalmi, Budapest, 1988.

Nemzeti Gazda, 1817. / XXVI.

Neveléstörténet, 2005. / 1-2.

Netjogtár

Örök emlékezet 1800. A Georgikon emlékkönyve. Festetics Kastély Helikon Könyvtára, Kézirattár.

Pandula Attila: Insigniológia. = A történelem segédtudományai. Szerk.: Kállay István. Második, bővített kiadás. ELTE. BTK., Budapest, 1986.

Pápay Sámuel: A magyar literatura esmérete. Magyar Minerva, Veszprém, 1808.

Péczy Piroska: Soproni vonatkozású diákversek a keszthelyi Helikon könyvtárban = Soproni Szemle, XVII. évf. 3. sz. (1963)

Péczy Piroska: A keszthelyi Festetics kastély és belső berendezése. Budapest, 1958.

Péczy Piroska - Sági Károly – Szutrély Antal: A 200 éves keszthelyi kórház története. h. n. é. n.

Pennaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták 1781-1826. Összeállította: Szalai Anna. Szépirodalmi, Budapest, 1980.

Péterffy Ida: Horváth Ádám levelezése „poétériáival”. Zala megye irodalmi hagyományai. Zalaegerszeg, 1973

Péteri Takáts József: Erköltsi oktatások, melyeket tolnai gróf Festetics László, kedves tanítványa szívére kötött Péteri Takáts József Bétsben, özvegy Alberti Ignátné betűjével, 1799

Pintér Jenő: A magyar irodalom története I. Második kiadás. Bibliotheca, Budapest, 1942.

Polgár Marianna: Katolikus főúr protestáns egyetemen. Festetics Pál lipcsei tanulmányai 1741-43. = Iskola és társadalom. Zalai Gyűjtemény 41. Zalaegerszeg, 1997.

Rédey Tivadar: A füredi magyar játékszín = Balatoni évkönyv 1921. Bp. A Balatoni Társaság kiadása, 1921.

Reisz T. Csaba: Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében. Lipszky János és segítői térképészeti vállalkozásának jellemzése. Cartofil, Budapest, 2002.

Reisz T. Csaba: Lipszky János térképészeti hagyatéka. = Fons IV. 1997/2.

Reisz T. Csaba: A központi kormányzatszervek és a vármegyék szerepe a Lipszky-térkép elkészítésében. (Lelőhely [2012]: <http://lazarus.elte.hu/hun/tantort/1998/reisz.htm>)

Sági János: Magyar színház a szabad természetben. = Vasárnapi Újság. 1909./6.

Sági Károly: Adatok Festetics György és munkássága értékeléséhez. = Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 6. Veszprém, 1967.

Sági Károly: Festetics György élete, kulturális és politikai törekvései. = Gergikon 175. Szerk.: Sági Károly. Mezőgazdasági, Budapest, 1972.

Sági Károly: Antonio Borri – Bori Antal. = Veszprém megyei Múzeumok Közleménye 18. Veszprém, 1987.

Sági Károly: A Balaton és az irodalom. = Balaton monográfia. Panoráma, Budapest, 1974.

Sági Károly: Egy régi iskolai büntetés és egy farsangi népszokásunk kapcsolata. = Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 16. Veszprém, 1983.

Sándor Lipót Főherceg nádor iratai 1790-1795. Kiadta: Mályusz Elemér. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926.

Schöpflin Aladár: Dukai Takács Judit = Nyugat, 1910. 4. szám

Simon István: Gyönyörű terhem. Szépirodalmi, Budapest, 1982.

Sisa József: A dégi Festetics-kastély. Épített örökségünk. Műemlékek Állami Gondnoksága, Budapest, 2005.

Soós István: II. József német nyelvrendelete és a „hivatalos” Magyarország. = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből. Szerk.: Bíró Ferenc. Argumentum, Budapest, 2005.

Süle Sándor: A keszthelyi Georgikon. 1797-1848. Akadémiai, Budapest, 1967.

Süle Sándor: Kisszántói Pethe Ferenc. Akadémiai, Budapest, 1964.

Stohl Róbert: Adatok Péteri Takáts József nevelői tevékenységéhez. = Könyv és Nevelés, 2005/4.

Stohl Róbert: Péteri Takáts József irodalmi kapcsolathálója a Magyar Minerva körül. = Kutatások az Eötvös József Főiskolán. Budapest, 2005.

Stohl Róbert: Fragmenta Takatsiana. Források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767-1821) életrajzához. Doktori (Ph.D.) értekezés. Szeged, 2009.

Szabad Polgár 1873. évfolyam

Szabó Dezső: A herceg Festetics-család története. Franklin, Budapest, 1928.

Szabó György: Mediterrán mítoszok és mondák. Kriterion, Bukarest, 1973.

Szabolcs András: Az ifjúság Helikoni ünnepségei Keszthelyen. Nagykanizsa, 1998.

Szabó Sándor: Péteri és Téli Takáts József író és költő mint irodalomszervező. = Zalai Gyűjtemény 18. Zalaegerszeg, 1983.

Szabolcsi Bence – Tóth Aladár: Zenei lexikon 2. köt. Zeneműkiadó, Budapest, 1965.

Szajbély Mihály: „Idzadnak a’ Magyar tollak” Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig. Akadémiai - Universitas, Budapest, 2001.

Szántó Imre: Keszthely úrbéri viszonyai a Festeticsek földesurasága idején 1739-1848. Acta Universitas Szegediensis de Attila József Nominata Acta Historica Tom. LXXVIII. Szeged, 1984.

Szántó Imre: Hévíz története I.-II. Hévíz, 1977-1981.

Szarka Lajos: Thália papjai Keszthelyen az első világháborúig. = Zalai Gyűjtemény 31. Zalaegerszeg, 1990.

Száva Gyula: Győr. Monográfia. Győr, 1896.

Széchenyi István: Napló. Gondolat, Budapest, 1978.

Széchenyi István – Wesselényi Miklós. Feleselő naplók. Szerk. Maller Sándor. Budapest, 1986.

Széchenyi Ferenc és Csehország. Levelestár. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Richard Pražák, Sajtó alá rendezte: Deák Eszter és Erdélyi Lujza. OSZK.-Gondolat, Budapest, 2003.

Szép János: Keszthely városának Párnásszus hegyéről való szemlélése s leírása. = Irodalomismeret, 1966/1-2. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta: Dala Sára, Földváry Kinga, Klaáb Adrienn, Kovács Edit Alexandra)

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. III. kiad. Magvető, Budapest, 1978

Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Akadémiai, Budapest, 1981

Szilágyi Ferenc: „Az ész világa mellett..” Mundus, Budapest, 1998.

Szilágyi Márton: Adalék Péteri Takáts József irodalmi kapcsolataihoz. = Irodalomtörténeti Közlemények 1993.

Szilágyi Márton: Kármán József és Pajor Gáspár Urániája. Csokonai Könyvtár. Kossuth Egy. Kiadó, Debrecen, 1998.

Szilágyi Márton: Kegyelem és erőszak. Fazekas Mihály Lúdas Matyija. = Alföld. 2002/7. Interneten: (<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00075/szilagyi.html>)

Szimbólumtár. Szerk.: Pál József, Újvári Edit. Balassa, Budapest, 1997.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. III., IX., XIII., XIV. köt. Budapest, 1894-1914.

Szinnyei József ifj.: A keszthelyi Helikon 1817-1819. = Közérdek, 1875/16.

Takáts Sándor: Péteri Takáts József. Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest, 1890.

Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. Szerk.: Mészáros István. Akadémiai, Budapest, 1980.

Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből. Szerkesztette: Bíró Ferenc. Argumentum, Budapest, 2005.

„Tekintetes Szerkesztő úr!” Levelek a magyar sajtóról 1790-1848. Magyar Levelestár. Gondozza: Fehér Katalin, Kókay György. Szépirodalmi, Budapest, 1990.

Theschedik Sámuel önéletírása. Eredeti németből ford. és kiadta: Zsilinszky Mihály, Pest, 1873.

Thiele, J. C. v.: Das Königreich Ungarn. Ein topographisch-historisch-statistisches Rindgemälde, das Ganze dieses Landes in mehr 12400 Artikeln umfassend. I.-VI. Kaschau, 1833.

Tóth-Bence Tamás: Balatonfüred az évszámok tükrében. Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 60. Balatonfüred, 2011

Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. A legrégibb időktől a jelen korig. 1864-1865. Gondozta: Szalai Anna. Szépirodalmi, Budapest, 1987.

Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék. 1859-1860. Gondozta: Szalai Anna. Szépirodalmi, Budapest, 1987.

Tóth István: A keszthelyi Helikon nevének eredete. = Múzeumi Kurír IV/3. Debrecen, 1980.

Tóth Lajos: 200 éves a fenékpusztai hajóarzenál. HEB Műszaki Történelmi sorozat 4. Gépipari Tud. Egy., Budapest, 1965.

Tóth Lajos: Tessedik Sámuel kapcsolatai a jakobinus mozgalom vezetőivel. Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. Szerkesztette: Mészáros István. Akadémiai, Budapest, 1980.

Tudományos Gyűjtemény vonatkozó évfolyamai

Uránia 1794. évfolyam

Új magyar életrajzi lexikon I.-VI. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001-2007

Váczy János: Gróf Festetics György és a magyar Helikoni ünnepélyek. = Vasárnapi Újság 1886. évf.

Váczy János: A keszthelyi Helikon. = Budapesti Szemle. CCCXLV. 1905. évf.

Váczy János: Horváth Endre és a nyelvújítás. = Magyar Nyelv, 1905. V. I. köt./5.

Vadász Norbert: Dukai Takách Judit élete és munkái. Franklin, Budapest, 1909.

Varga Kálmán: Egy szabadkőműves „fészek”. A dégi kastély. = Rubicon, 2010./2.

Vargha Balázs: Jelek, jelképek, jellemek. Irodalmi és nyelvészeti tanulmányok. Magvető, Budapest, 1984.

Vasárnapi Újság vonatkozó számai

Vas Gereben: Régi képek. Pesten, 1856

Vas Gereben: Nagy idők, nagy emberek. Budapest, é. n.

Vay Sarolta: József nádor Keszthelyen. = Régi magyar társasélet. Magyar Hírmondó. Magvető, Budapest, 1986.

Vereinigte Ofner Pester Zeitung vonatkozó évfolyamai

Vermes Gábor: Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között. Balassi, Budapest, 2011.

Világirodalmi lexikon 6. Akadémiai, Budapest 1997.

Virág Benedek válogatott művei. Szépirodalmi, Budapest, 1980.

Walleshausen Gyula: Denis professzor és tanítványa, Festetics György. = Könyvtári Figyelő, 2008/1.

Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel. Szépirodalmi, Budapest 1977.

Vörös Károly: Fejezetek Nagyváthy János életéből. = Agrártörténeti Szemle, 1961/3-4.

www.neumann-haz.hu

Zákonyi Ferenc: Hévíz múltja és fejlődése 1820-ig. Hévíz, 1974.

MELLÉKLETEK

Lehnhardt sc. Post.

GRÓF TOLNAI FESTETICS GYÖRGY,

*a Keszthelyi Georgicon' halhatat-
lan érdemü Alkotója.*

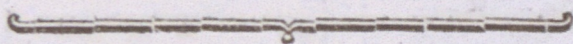
TÖRÖK ORSZÁGI LEVELEK,

mellyekben

A II^{dik} RÁKÓTZI FERENTZ

Fejedelemmel Büjdosó Magyarok' Története

más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt
barátságosan eléadtak.

Irtá

MIKES KELEMEN

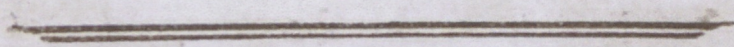
Az emlétett Fejedelemnek néhai Kamaráslla.

Most pedig

Az eredetképpen való Magyar Kézírásokból
kiadta

KULTSÁR ISTVÁN

Az Ékesföllásnak Tanítója.

SZOMBATHELYEN,

Nyomtatta SIESS ANTAL JÓSEF.

1 7 9 4.

Azon előjáró Végzésnek következtésében, melly
szerint 1805. februárjában 1805. meghatározatott, hogy
arról barátságos Tanácskozás és Egyezs. elkövetkezzék,
hogy mi módon lehetjen köztünk a fentebb irattal törött
az már meghatározott Elvállásunkat továbbis úgy foly-
tatni, hogy az a Gyermekünknek legkevesebb kárával a
külső ellenőrzéssel és Tisztelettel megelégedjék; tehát alul
megírta nagy érdemű Kéltóságok előtt, mint külön meg-
tevést a fentben járók és Bizonyosságok előtt leírta és
következtető Principiumokra, és megmásvolatlan Egyez-
ségre. Ugyanint

Először: hogy a Gyermekünk az mennyire lehet legkeves-
ebb károsítást ezen elvállásunk által szenvedjenek, ha
úgy érhetjük el, ha elsőben is minden Alkalmatosság
ellenőrzésit, melly által háborgás, törlekedés, vagy Szem-
re hányás az elkerülendő. Kivétel közt sokat Először Donnyas
és kelt ellenőrző ársat által támadhatna, mert így az
Gyermekek közt az Külsőtől való függés, és az Kéltől
közt az hírség, és engedelmesség megtartandó. Másod-
szor, ha az jó értelemű példák mellett minden botránytör-
tést az Gyermekek előtt elűzve tartunk; harmadszor, ha
az Gyermekünk jövőre hárságban, vagy egyéb Sorsokra
nézve az ő Társaságaitól olyan megalogattával
intessük, hogy bár ártatlan legyen is, mégis az jó érzéket-
ség által magok Ártusorhoz egy lépéssel alkalmos.
Hátva, más lépéssel jó tevékenység, és mind Kivételre, mind
elméletre, és egyezékre nézve jövőrebeli kötelességeinket
kétféleképpen polgári legyen; Negyedszer, ha Gárdagóságunk
hat és Kéltől megintet úgy vételem, és elövezjük, hogy
az Ártusorhoz való ellenőrzést megtartsuk, a nélkül
hogy Ártusorral, és vételem, és vételem, és vételem az Gyermek-
meinknek Kivétel megtartásánál, az hárságát Ártusor
Ártusor az nagy Kéltől vételem miatt elövezjük,

NAGY MÉLTÓSÁGI TÖLNAI GRÓF
Festetics György.
Ő Excellenciájának.
alázatos tisztelgetéssel ajánlja.

a Kiadó

Menj Matyi a Balaton boldog partjára hol a bőségs
Fabricius, Rómát ide hagyván, abba találja
Tő gyönyörűségét, hogy bő termésre tanítja
A sívataq földet. Gyakran a nyári havalkban
A vén Istenség, Balaton, szigonyára borsátván
Tette nehez. terhét, partját bámulva tanulja
Kétség hely környékén, hogy a hol tupa iszta koparvát
Hajdan, vagy pedig a fák s füvel tsak sfeneréprtek,
Most a bura nehez fejeit görbedve lehajja,
Most a bórvefő, és mindenféle gyümölcsaq
Nagy gardag termése alatt, s a löhere reng a
Förbe kapák' élen. Ha' még mikor a maga durradt
Hajjainak teszén a gályát lája repülni
Vasronpárnyakkal, örömben tapsol, üvöltöz,
S a festett deszkát járskodván verdesi nyáját

Kerekes Ferenc gróf Festetics György számára írt dedikációjának első oldala a *Lúdas Matyi*
első kiadásában

(Festetics Kastély Helikon Könyvtára, Keszthely)

Hullamra al, hogy már ő tengeri Isten ereztül,
Mert háta gályákas emel. É ki ifjálja ezen sok.
Példás jobbitást? Képhelynek bőségre, a' ki
On a' legnemevebb mesterségekre tanítja
A Magyarok' Jait. Ő horra menj Matyi mond,
Ő nem Döbrögi Ur; igazán kegyes etnye azoknak
A' kik alatta-valók; jó-sírral lát bíronyossan.
Ez ő kégedes, és tréfádat fogja szeretni.
Béts. 28. Dec. 1815

Kerekes Ferencz. m.

Kerekes Ferenc gróf Festetics György számára írt dedikációjának második oldala a Lúdas
Matyi első kiadásában
(Festetics Kastély Helikon Könyvtára, Keszthely)

A Magyar Országi Írók munkájának

Könnyebb Ki nyomtatását tárgyzó
Gondolatok.

[1790]

1° Azonok sanna jeir fog az kárvártatni, hogy általuk epe-
döntet nemely könyvek a Magyar litteratúra kármécséje. Könnyebben
jöhetnek a világ eléje, oly fel-tétel mindalmával.

2° Hogy a kiadandó munkák a Censura által helybe-hagyatassanak.

3° Hogy előbb nemely tudós írának vélekedéseik irántak ki-
kérteztessék. A kére: vagy el küldtetnek a bíráló írának, biztos alkal-
malossággal a munkák, és elejtenek azok az fog meg ebbi; vagy utóbb a
ki rendelendő helyre a közl. leír. ír. körül, a kiknek kére fogja
tartani öfve-jöhetnek, és olyankor az is kölcsön is meg térítetnek.

4° Az hogy a kiadandó munkák, annál egyszerűbbre szel-
tessék, a Bírálónak ne legyen tudatára, ki az író. Író meg az egész Társaság
előtt is tövökben maradhat, ha akarja, a Kérés, és olyankor csak egy vá-
laszolt, mondás által jegyezze meg, kére helyett, maga munkáját.

5° A Könyvek tárgyai a litteraturának minden ágja. Ki-vevén, a melyek
vagy leírások történetek, vagy rövidesen foglaltatni alkalmasokat foglalnak
magokba.

6° Hasznos lenne, ha az Akademiákban és Gymnasiumokban, akár
mely Religióbeliek legyenek is azok, a rendszeresül Tamások kámba verődnek,
és azokból a Jó-írói s Munkás ír. ki-kérésedekre nemelyek ki-választassanak.

7° Ezen ki-választott ír. kétségével egy olyan listában kéri-
teztessék, a melyből ki-kérteztessék, kik és mikor dolgoznak most a litteratúrában, vagy
milyen munkák vannak már képen kéz-írásokban. Jó-levele annak is megere-járni,
kiknek valóságos régiól fogva nyomtatni érdemű kéf. munkák.

ELTART
-KÖNYVTÁR
KÖNYVTÁRA

A Magyar Minerva második kötetének borítója
(Festetics Kastély Helikon Könyvtára, Keszthely)

ERKÖLTSI
OKTATÁSOK,

MELLYEKET

T O L N A I

GRÓF FESTETITS LÁSZLÓ,

KEDVES TANÍTVÁNNYÁNAK,

SZÍVÉRE KÖTÖTT

PÉTERI TAKÁTS JÓZSEF.

BÉTSBEN,

ÖZVEGY ALBERTI IGNÁTNÉ' BETÜJIVEL.

1 7 9 9.

A Magyar Minerva második kötetének belső borítója
Festetics Kastély Helikon Könyvtára, Keszthely)

Projectum de Heliconis Regyphelyensis institutione.

Ut studiosae Juventuti, quae Regyphelyensi litteris atque artibus operam navat, campus aperiretur, orationem et Latinam, et nationalem hungaricam, et germanicam exercitibus doc. plus elatendi, sub nomine Heliconis Regyphelyensis eidem offeratur occasio, ut de his linguis, rum harum stile sine soluto hoc ligato et elevatione deservitatem comparat, deque in disposi. tione, digestionem, ac theticamque enunciationem atque perorationem. comam, quae didicit, et quae meditati. bus, partim mutua emulatione atque Provocatorum monitu ac correctione, partim ingenio jam magis defecatorum et exemplorum in unoquoque genere militum perficiat. Finis his, ut, iuxta Excellentissimi Domini, promissis providam curam atque liberalitatem inventati ac ditoris propitius sequenti modo consueti effectum adeptum sortiri possit.

1. In elevatis stile, quae sub nomine Helicon Regyphelyensis offeruntur, partem capere possint et Gymnasio hujate utriusque anni humanitatis studiosi, prout Lycei Dactyl. res tam abgeci quam Phisicis, praeterea Georgici Practicantes.

2. Quamquam et cultoribus scholarum nominatarum nemo a Helicone arceatur, tamen ad emulationem majorem procurandam, eoque distinguendos qui elevatis suis pura alio soni, reant, discrimen sit inter ordinarias Heliconis membra, quibus per magnificentiam Ecl. lentissimi Domini promissis Peniola propria sunt Destinata, et membra extraordinaria, illa sub scandentium, haec sub adspirantium nomine possint insigniri.

3. Scandentes universim dunt viginti, videlicet e qualibet Humanitatis classe, simul sex, et unaqueque Lycei philosophici schola quatuor, junctim cito, et e Practicantibus Georgici sex. Ad aspirantium numerum indeterminatus manet, cum ea omnes comprehendantur, qui ultra scandentium numerum elevatis Heliconis vacant. Penia scandentium pro singulis menstruatim in duobus floribus defiguntur, prout pro Annis schol. VI. scandentes semper eam sine Mensis Decembris pro primo anni schol. semestri denominantur, pro secundo autem semestri Mense Aprilis, ita ut si qui ex Aspirantibus magis emmeruerint, pro altero semestri prioribus scandentibus alii possint substitui.

4. E. Clarissimis D. Professoribus tres sunt, qui revisionem atque correctionem styli in se suscipiant, in hunc finem requisiti ac totis benevole respondentibus Rector scholae Latini sive Chimus D. P. Gabriel Harmb, II. Humanitatis Classis Prof. Rector scholae hung. Egonius D. P. Georgius Drinogy philosophiae in Lyceis Prof. et Rector scholae germanicae. Clar. D. Julius Leithold Scient. phisic. et mathematicarum Prof. Quilibet D. Rectorum horum pro fatigis hoc in se suscepto centum flororum, annuam Honorariam tribuatur.

Dukai Takács Judit portréja a Festetics György által neki ajándékozott csészén
(Vadász Norbert: Dukai Takács Judit élete és munkái című kötetből)

Keszthelyi Heliconra Képző munkái

Május 21-ike 1817.

Takács Juditnak.

Dukai Takács Judit kéziratos vers-füzete az 1817 májusi Helikonra
(A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár tulajdona)

Szép Magyarok lenni, és ha Magyar Királynak
Kiből his képei képe aynak isinálnak
Szép Királynak lenni, és ha Magyar Királynak
His Királynak semmi jobbágyok folgatnak.

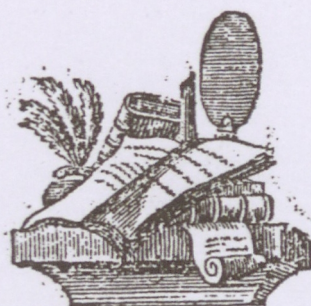
Dudán 2^{ik} Juni 1792.

Horváth Ádám

Dukai Takács Judit kézírásos vers-füzetének belső lapja, Horváth Ádám versével
1817 májusa
(A Pannonhalmi Főapátság Könyvtárának tulajdona)

HELIKON

I.

K e s z t h e l y

1818.

Helikon I. kötet belső címlapja
(Festetics Kastély Helikon Könyvtárának tulajdona)

Hattyúi Ének a' Keszthelyi Heli- kon' ünnepére.

Febr. 12-dikén 1819.

Sic, ubi fata vocant, ndis abjectus in herbis
Ad vada Macandri concinit albus olor. Ovid Heroid. 7.

Én, ugyan az, ki minap Timon képébe' viseltem
Arionom' lelkét, 's Phoebusnak is a' Magyar Aont
Fel-szentelni, hogy ő Czirrhába le szálla, segítő
Pap-szolgája valék, az Eleusisi Jób-anya' Vándor
Szüzeit is, Varró' ki-mivelit kertjébe, tavaszkor
Bé-vezetém; most már Öröm-ünnep-fénybe borított
Hélikonunk' alján hattyú formába teszem - meg
Mind az Apollótúl rám bizott égi jelentést,
Mind a' bútsúzást. De mi bútsúzás ez? az élet'
Terheitül e'? vagy a' tudomány nevelő Helikonnak
Kertjeitül? — A' Cynusokat busongni, kesergő

Bízd ezentúl olyanokra, hol az alkotási por
Még nem oszlik új porokra, 's még virít a' férjfi kor.
És mivel közelget a' sír, testi gyengeség tanít
'S int, hogy a' lélek már nem bír annyi voltat 's mostanit.
Hát nehogy több földi gondok égtől elrekeszzenek,
Régi munkámról lemondok, és ezentúl pihenek

Horváth Ádám.

Sic, ut fortis equus, spatio qui saepe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit

ENNIUS.

A' midőn Gróf Festetics György életének vége telt,
 Pörte szállt a föld az Égbe a' dicső halott felé:
 Miert irigyled ~~emond~~ emond, nékem halhatatlan Égemet?
 É' tiltod, hogy tovább is élve dícsőítsen engemet!
 Hogy világoljon sokaknak, hogy tanítsa sokakat,
 Hogy hogy éljenek hűsora és boldogítsa honjokat!

Mellyre mond az É: enyim O', égi volt és égi les,
 Eddig engedtem ~~de~~ Te kéred, és hát ezentúl mit keress?
 Nem becsülték O't elégé, míg veser csillag vala,
 Ködbe vonta fényét a' Sóg és irigyséig angyala;
 Most midőn az égi tűz-fés, tűz helyébe vízka tért,
 El tünszével tanul meg, míg jelen volt, manapság ére?

A' Dicsőség Templomából egy nagy Annyal körbe szállt:
 Halhatatlant Jemmitébe nem rekeszt be Jemmi töle,
 É' bár ha földbe megy, porra lesz teste, minthogy föld neme,
 Számos szíradon kecskéül fog ragyogni Erdeme!

A' Dicső" Lélek tekintvén és felelére le,
 Nagy szállt gyámolótthoz, mint az Annyal fele le:
 Által eften a' halálom, de nem gyáva lelkekén,
 Itt eser Nagyok sorában, ott Jamban élek én!

Néhai Nagy Meltóságai
Gróf Festetics György temetésén
1819 ki Április 13dik napján
Horváth Ádám, vagy tetprik,
Götzei Birtohos által fechoptott
és ki osztott Verset.

Horváth Ádám gróf Festetics György temetésén osztogatott versének hátlapjára írt tanúsítvány. A tanúsítványt író vagy tévedett a dátumot illetően, vagy Horváth Ádám valójában egy nappal a temetés előtt osztotta szét versét.

(MOL Fest. Lvt. P 246 1 cs. B. IV. 2.)